

AKADEMİK TARİH VE ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT 4 SAYI 5

YIL 2021

ATAD

JOURNAL OF ACADEMIC HISTORY AND STUDIES

VOLUME 4 ISSUE 5

YEAR 2021

e-ISSN 2687- 5624

ANKARA

ATAD
Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi
e-ISSN 2687-5624
Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

EDİTÖR

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

SAYI EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Şarika BERBER

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Şarika BERBER
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İBRAHİMOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN ALİ
Dr. Talib Mahmud KARA AHMET
Dr. Öğr. Gör. Kutaiba FARHAT

Arapça Dil Editörleri

Dr. Talib Mahmud Kara Ahmed - Lebanese University
Dr. Öğr. Gör. Kutaiba Farhat, Çankırı Karatekin üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İbrahimoglu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Farsça Dil Editörü

Dr. Masoumeh EKHTIARİ CHAROYMAGHİ

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Mehtap ÖZTÜRK- Fırat Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Yaşam KARAÇAY
Arş. Gör. Nagehan KÜÇÜKYILDIZ

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.
The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi ,
Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahim Abu-Husayn, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Çevik Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Arvin Çoruh Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Açıkse, Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr.Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Doç. Dr. Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi

İLETİŞİM

Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye
+90 (507) 924 25 26
E-Posta

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atadergi>

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

31 Aralık 2021

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

OWNER

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ISSUE EDITOR

Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber

EDITOR BOARD

Prof.Dr.Abdurrahım Abu Husayn,American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University
Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh University
Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat University
Prof. Dr. Orhan Avcı, İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Yıldırım Beyazıt University
Assoc. Prof. Dr. Necdet Uysal, Ankara University

PUBLISHING AND ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdurrahım Abu-Husayn, American University of Beirut
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara University
Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, Hacettepe University
Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılıçkaya, Hacettepe University
Prof. Dr. Adnan Çevik, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mustafa Ekincikli, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nuri Yavuz, Artvin Çoruh University
Prof. Dr. Erdal Açıkşes, Fırat University
Assoc. Prof. Dr. Samer Frangie, American University of Beirut
Assoc. Prof. Dr. Necdet Aysal, Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Şarika Berber, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Miyase Koyuncu Kaya, Ankara Yıldırım Beyazıt University

COMMUNICATION

JAHS

Journal of Academic History And Studies
Ayrancı Mah. Hoşdere Cad. 110/7, Çankaya – Ankara/Türkiye:
+90 (507) 924 25 26

E-Mail

akademiktarihvearastirmalar@gmail.com

Online

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataddergi>

PUBLICATION TYPE

Referred International Journal

PUBLICATION DATE

31 December 2021

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

INDEXES & DATABASES

ATAD

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlar,

2019 yılında tarih bilimi ve tarihin disiplinler arası ilişkili olduğu toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün çalışmaları sunmayı amaç edinerek yayın hayatına başlayan ATAD dergisinin 2021 yılının Aralık sayısını sizlerle buluşturuyoruz.

ATAD, sadece tarih alanında değil, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Tarih Eğitimi, Tarih Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi sosyal bilimler alanına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemelere, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verebileceği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkan sağlamaktadır. ATAD 2021 yılının Aralık sayısında bilim dünyasına tarih bilimi başta olmak üzere bölgesel konuları da kapsayan 10 makale kazandırmıştır.

Modern çağın bilgiye ulaşmada kolaylık sağlayan açık erişim ortamı üzerinden yayın yapan ATAD, sosyal bilimler alanında daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedeflemektedir. ATAD'ın Aralık sayısının yayınlanmasında katkı sunan ve emeği geçen bilim insanlarına teşekkür etmek istiyorum..

ATAD Dergi Editörü

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 1 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

EDITORIAL

Dear readers,

We are bringing you the December 2021 issue of the ATAD journal, which started its publication life in 2019 with the aim of presenting original studies in the social, cultural, political and economic fields in which history science and history are interdisciplinary.

ATAD, not only in the field of history, but also in different disciplines of social sciences such as History Education, History Sociology, History of Religions, History of Sects, Regional Studies, Political Science, International Relations and Political Science, International Relations and Foreign Policy. As well as providing critical analysis and research that can contribute theoretically and methodologically to these fields, it also provides opportunity for book promotions and article translations that will be the subject of the above disciplines or interdisciplinary fields. In the December 2021 issue of ATAD, the scientific world has brought 10 articles covering regional topics, especially historical science.

Broadcasting through the open access environment that provides convenience in accessing information of the modern age, ATAD aims to reach more readers in the field of social sciences. I would like to thank the scientists who contributed and contributed to the publication of ATAD's June issue.

JAHS Editör

Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÇELİK

ATAD

- 2 -

Tüm hakları saklıdır. © All rights reserved.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their respective authors.

İÇİNDEKİLER

Makaleler-Articles	
إدارة الاوقاف في العهد العثماني Abbas ALPARSLAN	4
İstanbul'un Erken Baloları Arus YUMUL	18
1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı Osman YALÇIN	53
Türkiye'de Uyuşturucu Maddelere Yönelik Geliştirilen Politikalar (1920-1950) Gül Çakır	105
Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: Abd'nin Enerji Hegemonyası e Çatışmalar Kadri BAHTİYAR	138
Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi Zülfü DAĞDEVİREN	195
Baas Partisi'nin Düşünsel Temelleri ve Suriye Siyasetinde Baas Partisi(1940-1966) Mehmet Ali DURAN	219
Büyük Kıtık Döneminde Kuzey Avrupa: Sosyo-Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Arayışları (1315-1318) Halil YAVAŞ	247
Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı Gürhan YELLİCE	269
Türk Asker, Diplomat, Siyasetçi Ali Fethi Okyar Nuray SEVİM	306

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi:17.11.2021

Kabul Tarihi: 6.12 .2021

Article Type: Research article

Submitted: 17.11.2021

Accepted: 6.12. 2021

Abbas ALPARSLAN¹

إدارة الاوقاف في العهد العثماني

ملخص: تعد ادارة الاوقاف من اهم التشكيلات في الدولة العثمانية ، حيث اولى السلاطين العثمانيين الرعاية الخاصة للوقف ، وانطلقت جموع المؤمنین تتقرب الى الله سبحانه وتعالى عن طريق وقف اموالها في اعمال البر والتقوى فأوقفوا الاراضي لخدمة الجوامع والمدارس وطلاب العلم من الواردات المستحصلة من الموقوفات . مما تطلب ترتيب هذه الواردات وعملية الانفاق بشكل منظم فتأسست الادارة الخاصة بالاقواق من خلال الاشراف المباشر للقاضي الذي نظم عملية الانفاق ، كما برز دور المفتي الذي ينظر في المشاكل الشرعية للوقف ، وكذلك دور العاملين في هذه الادارة كل حسب تخصصه في جرد الواردات والمصروفات . واستمر التطور في هذه الادارة فتأسست وزارة (نظارت) الاوقاف في الدولة العثمانية عام 1242 هـ / 1826 م

الكلمات المفتاحية: نظام الوقف ، الوقف ، العثماني ، الإدارة ، المفتي

Waqf administration in the Ottoman

Abstract: The Waqf administration is the most important formations in the Ottoman, where the Ottoman sultans have interstedof the Endowments.A group of believershalt their money in acts of righteousness and to serve mosques, schools and researchers.That may require to arrangethe process of imports and how spending orderly.This ledto the establishmentof the especialadministration forwaqfswwhich was directedby the supervision of a judge,whoorganized how

¹ Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü abbasneccar86@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9224-9847> .

spending system. Therole of the Mufti has emerged in that period,who is seen in the legitimacy of the Waqf'sproblems.Aswell as the role of the workers in this administration, each according to his specialty stripped imports and expenses. The development continued inthe this administration which led to the establishment the Ministry of Endowments (Nzart) in the Ottoman in 1242 AH / 1826.

Keywords: Waqf System , Waqf, Ottoman, Administration, Mufti

المقدمة

يتناول هذا البحث ادرة الاوقاف في العهد العثماني منذ تأسيس الدولة العثمانية 699 هـ / 1299 م ، عندما كثرة الاوقاف باتساع الرقعة الجغرافية للدولة العثمانية ، وقد ركز البحث على دراسة الجوانب الادارية والمالية في ادارة اوقاف العثمانيين ، التي شهدت اهتمام السلاطين والاسرة الحاكمة ورجال الدولة والاثرياء ، مما تطلب اشرف القضاة والمفتي واشراك عمال وموظفين لأدارة الاموال الموقوفة ، الامر الذي تطلب وضع هيكلية ادارية للنظام المالي الذي اصبح هو الآخر على مستوى عال من التنظيم . كما كرس البحث دراسة اصول المكاتب والتوثيق عند العثمانيين التي تعتمد وبشكل اساس على امساك دفاتر الوقف التي كانت تسجل فيها اهم الاراضي والعقارات الموقوفة من قبل الاشخاص والتي تخرج من الملكية الشخصية وتحبس الى الابد في سبيل الله ، وفي الوقت نفسه يسجل فيها الابواب التي يتم من خلالها ابواب الانفاق بما ينفع الناس .

والوقف كمصطلح هو تخصيص مال او عقار واخرجه من الملكية الشخصية ، ويعني المال المنقول وغير المنقول الذي يمثل موضوع عقد الوقف ، ويعرف الشخص الذي يقيم الوقف بالواقف ، بينما يعرف الشيء موضوع الوقف بالموقوف² ، وكانت مؤسسة الوقف واحدة من اهم المؤسسات الانسانية والاجتماعية الخيرية في الدولة العثمانية ، ويسعى الناس فيها لفعل الخير واقامة المبرات وعلى راسهم السلطان و افراد الاسرة الحاكمة وكبار رجال الدولة والجيش والعلماء والاثرياء من الاهالي وحسوها لخدمة الناس مدى الحياة .

وقبل تشكيل نظارة الاوقاف الهمايونية كانت ادارة الاوقاف منوطة حسب شروط التأسيس في وقياتها بإشراف الصدر الاعظم وشيخ الاسلام و اغا باب السعادة ، وبعد توسع الدولة تركت دارة الاوقاف الى ادارة مخصصة تعمل بشكل دقيق ومنتظم . احتوى البحث على هذه المقدمة ومبجثين وخاتمة ، فقد درس المبحث الاول الذي حمل عنوان ادارة الاوقاف العثمانية ، تم التركيز من خلاله على دور القاضي والمفتي والعلماء والمفتشين والكتاب والجبا وجميع العاملين في ادارة الوقف ، اما المبحث الثاني الادارة المالية للوقف العثماني الذي سلط الضوء على اقسام النظام المالي وما تشمله من تخصص في ادارة الاموال الموقوفة في الدولة العثمانية مع التركيز على اوقاف الحرمين الشريفين في مكة والمدينة ، في حين جاءت الخاتمة باستنتاج ما توصل اليه الباحثان . وقد اعتمدت الدراسة عدداً من المصادر تأتي في مقدمتها دفاتر المالية المختصة بمفهوم الاوقاف والتي حصل عليها الباحثان من الارشيف العثماني التابع لرئاسة مجالس الوزراء التركية في اسطنبول اضافة الى بعض المصادر العربية والتركية .

²Ahmed Akgündüz (1996). İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını.s.139.

المبحث الاول

اركان الاوقاف وشروطه وانواعه

تفنن المجتمع الاسلامي في تنويع الاوقاف الى حد لا يمكن حصرها. وكان استعمالات الاوقاف عديدة مما جعل دوره الاجتماعي والثقافي لا يمكن الاستغناء عنه وكان من اهتمامات الوقف؛ بالعلم والعلماء والمتعلمين والمساجد والزوايا والاضرحة والمكتبات والفقراء والعجزة واليتامى وابناء السبيل، الوقف كان يعتبر مصدر حياة المجتمع بسبب دوره الفعال في تضامن المجتمع وتماسكه بتقسيم الثروات على جميع فئات المحتاجين بشكل متوازي ويرضي الجميع. وقد نتج عن هذا نتيجتان مهمتان اولهما: ذات بعد انساني تمثل في رفع معاناة المحتاجين وتحقيق السعادة للمجتمع وزرع روح المحبة والانسجام لدى المجتمع. ثانيا: بعد اجتماعي تتمثل في الحد من ظاهرة الاجرام الناتج عن الياس والحرمان.³

اولا: اركان الاوقاف وشروطه

- 1- **الواقف:** من شروط الواقف مالكا للذات الموقوفة ويجب ان يكون بالغاً، عاقلاً سوا ذكراً ام انثى.
- 2- **الموقوف عليه:** من شروط الموقوف عليه ان يكون اهلاً للتملك، مثل طلبة العلم ، الفقراء والقران. ولا يشترط الاسلام الموقوف عليه، ويصح الوقف على الكافر.
- 3- **الموقوف:** ويشترط ان يكون الانتفاع به شرعاً، ولا يجوز الانتفاع به كالة لهو وخمر وخنزير. واذا كان الوقف على هذه كان الوقف بطلا.
- 4- **الصيغة:** يجب ان يكون معتبرة شرعاً وهذه اهم شروطه، ومن شروطه ايضا ان يقبدها بلا بيع ولا يوهب. اما غير هذه الشروط يعتبر صدقة.⁴

ثانيا: انواع الاوقاف

- 1- **الوقف الاهلي:** هو ان يحبس المالك غله ملكه لشخص او اكثر من شخص سوا اقربائه او غيرهم.
- 2- **الوقف الخيري:** هو ان يحبس الملك غله ملكه على جهة معينة.⁵
- 3- **وقف العقار:** المساجد والابار والطرق والحوانيت والمقابر والقنطر فيجوز تحبيسها.

³ ابو القاسم سعدالله (1998) ، تاريخ الجزائر الثقافي الجزء الاول، دار الغرب الاسلامي، ص، 230-232
⁴ يحيى بن محمد بن محمد الخطاب المالكي (2009) احكام الوقف، دار ابن حزم للطباعة والنشر، بيروت. ص25
⁵ عليوان اسعيد، اوقاف الجزائر في العهد العثماني ومساهماتها الاجتماعية والثقافية، مجلة الاحياء، مجلد 9، العدد1، ص، 296-312.

4- وقف المنقول: مثل الكتب والثياب والسلاح، فوقفه صحيح عند بعض جمهور الفقهاء.⁶

ثالثاً: اوقاف الزوايا والمساجد والمدارس

الاقواف من اهم المؤسسات التي تمون المؤسسات الثقافية من زوايا ومساجد ومدارس وغيرها. وكان لكل هذه المؤسسات اوقاف خاصة بها وكما معروف ان التعليم لم يكن من شان الحكومة بل كان من شان المجتمع مما جعل الامة باكملها مسؤولة عنه ولذلك جعل جميع الفئات الاجتماعية تعمل من اجل اقامة مؤسسات مختلفة.⁷

1- **الزوايا:** هي في الاصل مقر لاحدى الشيوخ يستقبل فيه طلابه ومريديه وكانت الزوايا قد انتشرت في المدينة بسبب مجيئ عدد من شيوخ الطرق الصوفية لها واقامتهم فيها من اجل التربية الروحية والتعليمية ويغلب على ذلك زوايا العلماء.⁸

2- **المساجد:** كانت بعض المساجد تابعة لزوايا معينة وكان هذا التداخل ليس في الاسم فقط بل كانت في الوظيفة وتقديم الخدمات وكذلك كانت بعض الزوايا تابعة للمساجد. كلنا نعرف ان المساجد كانت للعبادة والتعليم وكذلك الزوايا كانت تقوم بنفس المهمة. ولكن في غالب الاحيان كانت ملجا ومسكنا للطلبة والغرباء ومركزا لتلقين الاذكار والمريدين.⁹

3- **المدارس:** امتدت المخصصات الوقفية الى انشاء مدارس متخصصة لتدريس الفقه والطب والادارة وكانت المساجد الصغيرة ملحقة بالمدارس وكان التعليم يشمل الرجال والنساء ومن هذا المنطق يتبين لنا ان في العصور السابقة لم يكن هناك مدراس حيث كانت المساجد تقوم بدور المدارس. وبعد ذلك انشا العثمانيون المدارس الرشيدية في المدينة المنورة وكان اغلب المدرسين فيها اترك وكانوا يلقون دروسهم باللغة التركية.

10

رابعاً: دور الاوقاف من الناحية الاجتماعية والثقافية والاقتصادية

1- **الناحية الاجتماعية والثقافية:** الوقف مؤسسة اجتماعية وثقافية في ان واحد وكان له دور كبير في الحضارة الاسلامية. كان الواقف ينطلق من مبدأ تقديم خدمة انسانية الى المحتاجين التي يرى حاجتهم اليها من اجل كسب رضى الله تعالى وليس من اجل امور ودينيوية. التطور التي حصل للاوقاف في الدولة العثمانية انعكس ايجابيا الى تفعيل دورها وتنوع في مجالاتها من اجل تقديم الخدمات للمجتمع. وكانت هنالك تبرعات مالية ضخمة على المؤسسات الوقفية وهذا دليل على التزام المجتمع بمبادئ الدين الاسلامي في الترابط الاجتماعي والثقافي ازاء المجتمع.¹¹

⁶ يحيى بن محمد بن محمد الحطاب المالكي، المصدر السابق، ص26.

⁷ عليوان اسعيد، المصدر السابق، ص، 304

⁸ زينب العيدي و فيروز شعبان (2015) ، نظام الوقف والاقواف في الدولة العثمانية، رسالة ماجستير، قسم التاريخ الحديث والمعاصر، جامعة الدكتور يحيى فارس بالمدينة، ص، 37

⁹، المدر السابق ص، 245-246 ابو القاسم سعدالله

¹⁰ زينب العيدي و فيروز شعبان ، المصدر السابق، ص، 37

¹¹ محمد حسن القدو، موقع ترك برس، مصدر من الانترنت

2- الناحية الاقتصادية: لعب دور مهم من الناحية الاقتصادية من العصور القديمة الى يومنا هذا في حياة الناس، بالرغم من ان دور الوقف في وقتنا الحالي اقل بكثير من العصور السابقة. حيث كان للوقف دور مهم في رعاية الايتام والفقراء والمساكين وكان، وكان الوقف ايضا تسهم في القضاء على البطالة. ويقدم مساعدات الى الفلاحين من اجل زراعة اراضيهم كالحبوب والاشجار المثمرة وهذه المجتوجات كانت تساهم في انعاش الحركة الاقتصادية. ومن ناحية اخرى اوفرت وظائف لكثير من الاشخاص من اجل ادارة الوقف.¹²

المبحث الثاني

ادارة الاوقاف العثمانية

تعتبر ادارة الاوقاف في الاصل على انها اهلية ومستقلة ، تدار من قبل الواقف الذي هو في الاساس صاحب الحق في تعيين وتحديد ادارة الوقف ومهامها وصلاحياتها ، ووضع شروط اشغال الوظائف ، وصرف وتقسيم ريع الموقوف الى الجهات التي ينص عليها في وثيقة وقفه (الوقفية)¹³ واستمر العمل بهذه الوثيقة حتى بعد ظهور ديوان البر او ديوان الاوقاف¹⁴، فقد اتخذ السلاطين العثمانيين خطوات عدة لتنظيم الاوقاف بصورة عامة ، حيث قدمت كل فئة من فئات الدولة دوراً مهماً في تنظيم الاوقاف ، حتى اصبحت على مستوى عالٍ من التنظيم وقد انيط بكل فئة مهامها التي اضطلعت بها وكما يلي :

اولاً : دور القضاة في ادارة الاوقاف

انيطت مهمة ادارة الاموال الموقوفة الى القاضي ، فقد تولى القضاة النظر في الاوقاف بحفظ اصولها وقبض مبالغ ريعها ، ومن ثم صرف تلك المبالغ على الوجة التي حددها الواقف في شروط وقفيته¹⁵ ، واصبح القضاة يشرفون على الاوقاف ويحلون النزاعات والاختلافات التي تحدث على ريعها¹⁶ ، كما كان للقاضي حق بمنع الاستغلال الوظيفي

¹² صالح صالح(2005)، الدور الاقتصادي والاجتماعي للقطاع الوقفي، مجلة العلوم الانسانية، جامعة محمد خضير بسكرة، العدد السابع، ص، 160-161

¹³الوقفية : هي الوثيقة التي يتم بموجبها حبس العين : للمزيد ينظر : شمس الدين سامي (1317) ، قاموس تركي ، اقدم مطبعة سي ، استانبول ، ص 1496 .

¹⁴ عبد العزيز الدوري(2007)اوراق في التاريخ والحضارة ، الجزء الثاني ، الطبعة الاولى ، دار الغرب الاسلامي ، بيروت ، ص298 ؛ خليل اينالچك (2002)تاريخ الدولة العثمانية من النشوء الى الانحدار ، ترجمة محمد الارناؤوط ، دار المدار الاسلامي ، بيروت ، ص 220 .

¹⁵ Religious Endowments and Life The Ottoman (1992) Teisir Khalil, EL –Zawahreh, Province of Damascus is The Sixteenth and Serenteenth Centuries, Jordan , s. 87.; عبيد عبدالله الكبيسي (1977) ، احكام الوقف في الشريعة الاسلامية ، الجزء الاول ، مطبعة الارشاد ، بغداد ، ص 39

¹⁶ار عد محمود البرهواوي (2002) ، خدمات الاوقاف في الحضارة العربية الاسلامية ، مطبعة المجمع العلمي ، بغداد ، ص 30 ؛ طارق عبدالله(2009) الدولة والوقف في القرن الحادي والعشرين من الوصاية الى الشراكة ، المستقبل العربي (مجلة) ، لبنان ، السنة الحادية والثلاثون ، العدد 361 ، ص 96 .

Abbas Alparslan إدارة الأوقاف في العهد العثماني

من قبل المتولي¹⁷ والناظر¹⁸ ، بالإضافة الى انه كان له الحق في تعيين الموظفين للمناصب الشاغرة للأوقاف بضمها المتولي والناظر ، ولكن بدون تجاوز الشروط التي وضعها الواقف ، وله الحق ايضاً في الموافقة على تعيين الموظفين في المؤسسات الوقفية¹⁹ هذا كله يتم بعد ان يكون الوقف مصدقاً بشكل شرعي من قبل القاضي الذي يعلنه امام الشهود ، الذين يختلف عددهم حتى يصل الى العشرين شخصاً²⁰ ، فضلاً عن تأكيد القاضي من ان الوقف مصادق وبحالة جيدة من خلال ارسال شخص موثوق به من قبل القاضي للتأكد من حالة الأوقاف فيما يتعلق بالإصلاح والصيانة²¹ . كما يقوم القاضي بتفتيش الحسابات السنوية التي تستوجب ضبط عائدات الأوقاف ، والتوزيع الصحيح لها ، وكذا الاشراف على الأوقاف المؤجرة والمستأجرة ، لكي يطلع على ما تم تنفيذه من شروط الواقف ، علاوةً على ذلك فان من صلاحيات القاضي منح الموافقة على إعارة المال (دفع المبالغ) لصيانة هذا الوقف او ذاك لإدامة استمرار عمله²² ، اما بالنسبة للأوقاف القديمة فقد كان من واجب القاضي بين الحين والآخر تجديد وفحص مؤسساتها ، وقد انطبق هذا المفهوم على الأوقاف الموجودة قبل العهد العثماني التي كانت توثق من قبل القاضي وتتم صيانتها بين الحين والآخر ، وفي الوقت نفسه كان على القاضي ان يتحقق من الاحفاد الاصليين للواقف ، فكان يسألهم عن سلسلة نسبهم اما الذين يدعون انهم احفاد الواقف عليهم ان يثبتوا ذلك امام القاضي²³ .

ثانياً : دور المفتي في ادارة الأوقاف

للمفتي دور كبير في الاشراف على الأوقاف وادارتها ، وكانت تبرز الحاجة عندما يكون هنالك مشاكل شرعية تواجه القاضي ، ويطلق على المفتي في هذا الموقف مفتي الأوقاف الذي ينظر في دعاوى الأوقاف²⁴ ، فعلى سبيل المثال هنالك من يعلن ان ملكيته وفقاً كي يتهرب من الدين فان المفتي سيعطي فتوى تتعلق بصحة النصاب ، وكذا الحال بالنسبة لاستبدال وبيع الوقف وما شابه²⁵ .

ثالثاً : دور العاملين في إدارة الأوقاف العثمانية

كان لكل مؤسسة وقفية في الدولة العثمانية شخصين كحد ادنى يعملان في ادارتها ، وهما المتولي والناظر ، حتى في المؤسسات الوقفية المحدودة ، اما الأوقاف المهمة والكبيرة والمعقدة فيكون فيها قرابة الخمسين خادماً لضمان ديمومة الوقف ، ومثالنا على ذلك اوقاف السلطانين سليم الاول (1512 - 1520 م)²⁶ وسليمان القانوني (926 -

¹⁷المتولي : هو وكيل الواقف المسؤول عن متابعة الوقف : للمزيد ينظر : حسين علي الاعظمي ، احكام الأوقاف ، الطبعة الاولى ، مطبعة الاعتماد ، بغداد ، ص 151 .

¹⁸الناظر : من الوظائف العالية الشأن في الدولة العربية الاسلامية ، للمزيد ينظر : رغيذ كمر مجيد الخالدي(2004) ، الوقف والخدمات العامة في العراق في العصر العباسي (132 - 656 هـ / 749 - 1258 م) ، رسالة ماجستير غير منشورة ، كلية الاداب - جامعة بغداد، ص 61-62 .

¹⁹EL Zawahreh , op . cit , p . 90 .

²⁰BOA Vakalet Arşivi : S . No : 17 , D : 923 , 1100 /1689 .

²¹BOA. S . No : 1, D : 30 , 991 /1584 , s . 18 .

²²BOA. S . No : 18 , D : 352 , 1101 /1690 , s . 223 .

²³BOA. S . No : 18 , D , : 300 , 110 / 1690 , s . 193 .

²⁴EL– Zawahreh , op . cit , p . 144 .

²⁵ ,Mehmet Zeki Pakalın (1946). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. s. 571 .

²⁶BOA. S. No: 20 , D : 368 , 1103 , s.112 .

974 هـ / 1520 - 1566 م)²⁷ وغيرهم من السلاطين والصدور العظام والولاة ورجال الدولة ، وكان لكل خادم في هذا الوقف الدور الخاص به وكما يلي :

- 1 - **المفتش** : تناط به عملية تفتيش الاوقاف المهجورة والمهدمة والمهملة ، ويقوم بتقديم اهم المقترحات للتعمير (الصيانة) ، والتصلح قبل ان ترفع الى القاضي ، ويكون تعيينهم من قبل القضاة او من قبل صاحب الوقف .
- 2 - **المشرف** : الخادم الذي تناط به مهمة شراء ومراقبة الطعام في المؤسسات الوقفية .
- 3 - **الجابي (جامع الواردات)** : كان يشغل هذه المهمة في بعض المؤسسات الوقفية شخصان او اكثر من ألجبات ، كما في اوقاف الوالي سنان باشا في دمشق²⁸ ، واوقاف السلطان سليمان القانوني والسلطان سليم الاول⁽²¹⁾ ، لاسيما وان اغلب ألجبات كانوا من السكان المحليين في المناطق التي يتواجد فيها الوقف .
- 4 - **الكاتب** : وهي احدى الوظائف التي اشترط السلطان سليمان القانوني لمن يعين كاتباً لأوقافه ان يتعامل مع الوقف برحمة ونزاهة واحترام ايراداتها ومصروفاتها ، بدون ظلم الناس الذين يعملون فيها او الذين لهم علاقة بالوقف ، وقد توارث البعض هذه الوظيفة عن ابائهم .
- 5 - **وظائف اخرى** : تم تعيين العمال فيها لصيانة الاوقاف مثل المنظفين (الكناسين) والفراشين والبوابين والشغال (مشغل المصاييح) والنجارين وحافظي المقابر (تربه دار) ، وقد خصصت حصة للنساء في هذه الوظائف.²⁹
- 6 - **مطبخ الخيرات** : فقد كان هنالك كثير من العمال الذين استخدموا في تنفيذ او تحقيق اهداف الوقف في الخدمات الاجتماعية وخاصة في مطبخ الخيرات ، فكانت اهم الوظائف في هذا المجال هي ناظر الطعام والطباخ وتلميذ الطباخ وخازن الطعام³⁰. ومن المهم ان نشير الى ان العاملين في مؤسسة الاوقاف كانوا من المسلمين فقط لأنها شأن ديني خالص³¹ ، حيث يتم تعيين شيخ لكل مؤسسة وقفية ، وتعيين امام للمسجد وموذن وضابط السبيل وبواب وسقاء وقسام للخزين وطحان فضلاً عن العاملين الذين ذكرناهم سلفاً ، وقد وضعت شروط لكل واحد من ارباب هذه الوظائف تتناسب مع المهمة المنوطة به ، فكل من يشتغل يعمل يتصل بالطعام والصحة العامة يجب ان يتصف بالدقة والامانة والنزاهة ، وقد اشترطت الدولة العثمانية ان يكون العاملون او المشرفون على الاوقاف من اتباع المذهب الرسمي للدولة³². فضلاً عن كل ما ذكر فقد كان للعلماء في الدولة العثمانية الدور الكبير في الادارة والاشراف على الاوقاف ، وفي الوقت نفسه كانت لهم امتيازات خاصة منها انهم في حصانة من مصادرة الاموال ، وبذلك اصبحوا من الطبقات العالية ، ففي عام 991 هـ / 1583 م كان قاضي قونية³³ المدعو قرا باجاك زادة محمد جليبي ، يملك وقفية تقدر

²⁷السلطان سليم الاول (1512 - 1520 م) الملقب (ياوز سلطان) اي السلطان المهول لميوله العسكرية ، فهو اول السلطان توجه نحو المناطق العربية ، ومن اهم اثاره بناء جامع ومدرسة وزاوية (تكية) في استانبول ، فضلاً عن اوقاف قونية ، للمزيد ينظر : شرف خانالبديسي (2006) ، شرفنامه ، الجزء الثاني ، ترجمة محمد علي عوني ، دار الزمان ، دمشق ، ص 123 .

²⁸السلطان سليمان القانوني (1520 - 1566 م) لقب بالقانوني لتطبيقه القوانين التي شرعها ، وتعتبر مدة حكمه عهد ازدهار للدولة العثمانية ، فقد انشاء 81 جامعاً ، و52 مسجداً ، و55 مدرسة ، و17 مطعماً ، و18 خاناً ، و33 حماماً ، و7 جسور ، و7 معاهد لدراسة القران الكريم ، للمزيد ينظر : كارل بروكلمان (1948) تاريخ الشعوب الاسلامية ، ترجمة نبيه امين فارس ومنير بعلبكي ، دار العلم للملايين ، بيروت ، ص 456 ؛ هارولد لامب(1961) ، سليمان القانوني ، ترجمة شكري محمود نديم ، النبراس للنشر ، بغداد ، ص 271 ؛

²⁹El-zawahreh , op , p. 144 145-.

³⁰BOA. S.No : 18 , D : 61 , 1100/1689 , s . 40 .

³¹BOA. S.No : 18 , D : 61 , 1100/1689 , s . 40 .

³²El-zawahreh , op . cit , p . 146 .

³³قونية : مدينة في ترقية الاسيوية ، مركز اللواء الذي يحمل الاسم نفسه ، فيه مقر اسقفية بطريركية القسطنطينية ، موستراس ، س(2002) ، المعجم الجغرافي للامبراطورية العثمانية ، ترجمة : عصام محمد الشحادات ، الطبعة الاولى ، دار ابن حزم ، بيروت ، ص 412 ؛

Abbas Alparslan إدارة الأوقاف في العهد العثماني

10000 عشرة الاف ذهب أي ما يعادل 6000 ستة الاف اقجة³⁴، وتعتبر هذه الوقفية من اكبر الوقفيات في قونية وما جاورها في ذلك الحين، كما كان العلماء يتولون الاشراف على الاوقاف ويعفون من الضرائب، وبمرور الزمن أصبح هؤلاء من الطبقة الغنية في البلاد كالطبقة المتمثلة بشيخ الاسلام وقاضي العسكر³⁵. وقد قسمنا الإدارة العامة للأوقاف في الدولة العثمانية بما فيها المناطق العربية الى ثلاثة اصناف واضحة هي :

اولاً : الأوقاف المضبوطة³⁶: وهي التسمية التي نطلق على الأوقاف التي تتولى الدولة ادارتها وتدار بشكل مباشر من قبل ناظر الأوقاف³⁷، وكانت الأوقاف المضبوطة على ثلاثة انواع :

أ - النوع الاول هي اوقاف السلاطين العثمانيين، وتدار بشكل مباشر من قبل السلطان او من يوكله السلطان من وزراء الأوقاف لأدارة امورها .

ب - النوع الثاني هي الأوقاف التي مات من اشترط توليته للوقف وانقرض نسله .

ج - اما النوع الثالث هي الأوقاف التي يتدخل موظفي الأوقاف في ادارتها ويمنح المتولين الذين اشترط اوقف ادارتهم للوقف مقابل منحهم مبلغاً معيناً، رغم انهم على قيد الحياة ولم ينقرض نسلهم، وهذا النوع كان يميز عن الانواع الاخرى باسم (الأوقاف المضبوطة الإدارة)³⁸.

ثانياً : الأوقاف الملحقة وهي الأوقاف التي تدار من قبل مدراء خاصين وبإشراف مباشر من ناظر الأوقاف .
ثالثاً : وهنالك اخيراً الوقف المستثنى، وهو الوقف الذي يدار من قبل مدراء خاصين دون تدخل ناظر الأوقاف، مع وجود التخصيص من قبل الاشخاص والعوائل لمن يدير هذا الوقف، ويلاحظ هذا النوع من ادارة الوقف في المناطق العربية الوقف الكيلاني في العراق، حيث يدار من قبل العائلة الكيلانية دون الحاجة الى تدخل ادارة الأوقاف.³⁹

المبحث الثالث

الإدارة المالية للوقف في الدولة العثمانية

نظراً لتزايد الواردات والمصروفات الوقفية فقد تم وضع الاسس الاولى للإدارة المالية للدولة العثمانية، واصبحت تلك الواردات جزاً من عائدات الدولة العامة ففي عام 1528 م شكلت عائدات الملكية الخاصة والأوقاف اثنا عشر بالمئة من مجمل العائدات العامة للدولة، والتي بلغت 60 ستون مليون اقجة من اصل العائدات الرئيسية البالغة 538 مليون اقجة⁴⁰، وعلى هذا الاساس تم تقسيم الإدارة المالية الى اربعة اقسام هي :

³⁴البرهاوي، المصدر السابق، ص34. الاقجة : عملة عثمانية ضربها السلطان اورخان (1326 م) وكانت تعرف بالابيض : للمزيد ينظر : ثريا فاروقي واخرون (2007) التاريخ الاقتصادي والاجتماعي للدولة العثمانية، الجزء الثاني، ترجمة قاسم عبده قاسم، دار المدار الاسلامي، بيروت، ص
³⁵ ماجدة مخلوف (2006) اوقاف نساء السلاطين العثمانيين، الطبعة الاولى، دار الافاق العربية، القاهرة، ص 17 .

³⁶El – zawahreh , op . cit , p . 94 .

³⁷Pakalın, المصدر السابق 570.ص،

³⁸Pakalın, المصدر السابق 570.ص،

³⁹El – zawahreh , op . cit , p.95 .

⁴⁰ خليل اينالچك (2004)، التاريخ الاقتصادي والاجتماعي للدولة العثمانية، المجلد الاول، ترجمة عبداللطيف حارس، دار المدار الاسلامي، بيروت، ص 209 .

اولاً : قسم الروزنامه او الرزنامجة (الدفتر اليومي)⁴¹

هو الاسم الذي يطلق على دفاتر الواردات والمصروفات اليومية او الدفاتر الخاصة بتسجيل الوقائع اليومية ، وقد عرف من يمك هذه الدفتر باسم (روزنامه جي) وهي الكلمة المستخدمة بدل المحاسب ، وكان كاتب الروزنامه يقدم حساباته الخاصة بموازنة الاوقاف مرة او مرتين في السنة وبخلاصة اجمالية الى السلطان او الصدر الاعظم⁴² ، وقد قسمت الدفاتر الخاصة بالروزنامه الى نوعين اطلق على الاول قلم الروزنامه الصغير (kujuk) ، وكان بمثابة المساعد لقلم الروزنامه الكبير ، ويتم في هذا الدفتر تثبيت قيد كافة الحسابات اليومية الداخلة والخارجة من الخزانة من نقود وذهب وفضة واقمشة ثمينة الى غير ذلك ، اما القسم الثاني والذي عرف بالروزنامه الكبير (buyuk) فهو القلم الذي استمر بالعمل حتى ظهور وزارة المالية (مالية نظارتي) عام (1253 هـ / 1839 م) ، وكانت معنية بكافة معاملات القيود لجميع الموارد والمصروفات في الخزانة ، ويعتبر القلم الاول في دائرة الخزانة الذي يتولى القيد اليومي للموارد المستحصلة من المقاطعات والموقوفات والجزية ، وتصرف من هذا القلم معاشات السلطان المتفرقة ، وكافة العاملين في حسابات وقيود ما يدخل ويخرج من الخزانة يومياً⁴³ .

ثانياً : المقابلة (التدقيق)

وهي عملية تدقيق المصروفات الخارجة من خزينة الدولة ، وقد تم تقسيم هذا القلم الى قسمين الاول هو قسم مقابلة الخيالة (أتلي مقابله سي) وكان معنياً بالسجلات الخاصة برواتب الجيش فضلاً عن انه يقوم بإدارة القيد الخاص بالتعيين والعزل وغي ذلك من امور الادارة ، اما القلم الثاني فقد سمي بقلم مقابلة المشاة وهو جهاز يقوم بتثبيت المعاملات والاجراءات المتعلقة برواتب العاملين في الاصطبلات السلطانية والعاملين داخل السراي ومطابخ المشاة (الجنود)⁴⁴ .

ثالثاً : الموقوفات (الاملاك)⁴⁵

هي الاملاك الموقوفة لغرض ديني او خيرى ، وكان لها مكتب خاص يدعى مكتب حسابات الوقف (اوقاف محاسبه سي) ، وقد انيط بهذا المكتب الاحتفاظ بسجلات اوقاف الدولة العثمانية والرواتب التي تمنحها لأهل العلم والعاملين والمتولين في المؤسسات الوقفية⁴⁶ .

رابعاً : المحاسبة (قلم المحاسبة الاولى)

⁴¹الروزنامه : كلمة فارسية تتكون من مقطعين (روز) وتعني اليوم ، و (نامه) وتعني الكتاب او الدفتر او الوثيقة ، وعند جمع الكلمتين تصبح بمعنى السجل اليومي ، وقد اطلق العثمانيون تسمية على الروزنامه السجل اليومي للصادر والوارد : للمزيد ينظر : احمد عطية الله (1966) القاموس الاسلامي ، المجلد الثاني ، مكتبة النهضة المصرية ، القاهرة ، ص 594 .

⁴²الصدر الاعظم : هو الرجل الثاني في هرم السلطة في الدولة العثمانية ، ويسمى ايضا الوزير الاول ، مهمته اطاعة وتنفيذ ومتابعة اوامر وقرارات السلطان .

⁴³El – zawahreh , op . cit , p.95 .

⁴⁴Kazıcı, s.220 .

⁴⁵Kazıcı, نفس المصدر ، 296ص

⁴⁶جب - بون ، هاملتون - هارولد (1971) ، المجتمع الاسلامي والغرب ، الجزء الاول ، ترجمة احمد عزت عبدالكريم ، دار المعارف ، مصر ، ص 185 ؛ خليل علي مراد (1975) ، تاريخ العراق الاداري والاقتصادي في العهد العثماني 1638 - 1750 م ، رسالة ماجستير غير منشورة ن كلية الاداب - جامعة بغداد ، بغداد ، ص 120

Abbas Alparslan
إدارة الاوقاف في العهد العثماني

تتكون دائرة المحاسبة (قلم المحاسبة الاولى) والذي يعتبر اكبر واهم الاقلام في النظام المالي العثماني ، والامر على اقلام الباب الدفترى (المالية) ، ويقسم الى عدة اقلام هي :

1 - قلم محاسبة الاناضول : وهو احد الاقلام التابعة الى الباب الدفترى وكان يدير امور الاوقاف الخاصة في الاناضول من شؤون التولية والجباية والكتابة والامامة والخطابة وما شابه ذلك فضلاً عن اوقاف السلاطين والوزراء .
2 - قلم الحرمين : وكانت مهمة هذا القلم بإحصاء وتسجيل الاموال والهدايا المرسلة الى الحرمين الشريفين في مكة والمدينة كل عام .

3 - قلم الجزية : وهو القلم الذي كانت مهمته النظر في كافة الشؤون الادارية المالية واعداد الاوراق الخاصة بالجزية وتوزيعها على اهل الذمة (غير المسلمين)⁴⁷، وقد اعتبر العثمانيون الجزية جزء من التكاليف الشرعي الذي يجب المحافظة عليه .

4 - قلم الاوقاف الصغرى : وهو القلم المكلف بحسابات الاوقاف الصغيرة المعروفة باسم (تولية الصدقة) والتي اشتهرت في العهد العثماني باسم (صدقة توليري) وهي بعض الاوقاف الموجودة في استانبول والروم ايلي والاناضول وكانت تحت اشراف مباشر من قبل الصدر الاعظم⁴⁸.
كما قسمت حسابات الواردات والمصروفات في المؤسسات الوقفية في الدولة العثمانية هي الاخرى الى اقسام عدة بحسب ابواب ورقة الموازنة العامة وكما يلي :

اولاً : الواردات

- 1 - جرد الموجودات (راس المال) .
- 2 - الضرائب .
- 3 - المبيعات .
- 4 - التبرعات الخيرية .

ثانياً : النفقات (المصروفات)

- 1 - الرواتب .
- 2 - نفقات مطعم الفقراء .
- 3 - نفقات الصيانة (الترميمات) .
- 4 - نفقات متنوعة .

ثالثاً : الفائض من العائد السنوي

- 1 - ايجارات غير مدفوعة او مازالت مستحقة .
 - 2 - الموجودات الثابتة كنسبة مخصصة من الحاصل (المنتج) للقرى الوقفية⁴⁹ .
- وفي عهد السلطان سليمان القانوني (926 - 974 هـ / 1520 - 1566 م) توسعت الادارة المالية لخزينة الدولة العثمانية حتى اصبحت (25) خمسة وعشرون قلماً ، خصص منها اربعة اقلام للأوقاف هي :

⁴⁷ يوسف احسان كنج واخرون ، دليل الارشيف العثماني ، ترجمة صالح سعداوي ، تقديم خالد آرڤن ، مركز البحوث والدراسات الاسلامية ، استانبول ، 2008 ، ص . ص 344 - 345 ؛

⁴⁸Kazıcı، نفس المصدر ، 296ص

⁴⁹Kazıcı، نفس المصدر ، 296ص

1 - قلم محاسبة الحرمين (حرمين محاسبه قلمي)

وعرف باسم محاسبة الاوقاف والذي كان يتولى ايضاً القيود الخاصة بأوقاف الحرمين الشريفين في مكة المكرمة والمدينة المنورة ، ويراجع الحسابات الخاصة بهما ، وفي الوقت نفسه يتولى النظر في حسابات الجوامع الكبرى المعروفة باسم جوامع السلاطين ويدير المعاملات المتعلقة برواتب الموظفين العاملين في تلك الجوامع ، وكان يمسك هذا القلم القيود والسجلات الخاصة بأراضي اوقاف مكة والمدينة الموجودة في استانبول ، ويقوم ايضاً بإعداد شهادات الوظائف والتعيينات الخاصة بموظفي الشؤون الدينية في استانبول⁵⁰، وترتبط تشكيلات بعض الاوقاف الأخرى بمحاسبة الحرمين الشريفين وتحت العناوين التالية :

- جميع اوقاف السلاطين .
- الاوقاف التي يشرف عليها آغا باب السعادة .
- اوقاف الاولياء .
- اوقاف المدينة المنورة .
- الاوقاف التي اقامها الاشخاص للمدينة المنورة بما في ذلك الوظائف المترتبة عليها .
- الاوقاف التي يشرف عليها الصدر الاعظم وشيخ الاسلام⁵¹ .

2 - قلم الاوقاف الصغيرة

عرف هذا القلم باسم (قلم المحاسب الصغرى) وكان من ضمن مهام هذا القلم ادارة قسم من الاوقاف الموزعة قبل عهد التنظيمات على ثلاث دوائر مختلفة ، الدائرتان الاخيرتان هما (قلم محاسبة الحرمين) و (قلم محاسبة الاناضول) ، والاوقاف المنوطة بهذا القلم هي عدد من الاوقاف الموجودة في استانبول والاناضول وتكون تحت اشراف آغا باب السعادة⁵² في البلاط العثماني بتسيير بعض امور تلك الاوقاف كالشؤون الادارية والحسابات والتعيين في الوظائف ، كما يتولى مهمة متابعة دفاتر حسابات الاوقاف الصغيرة المعروفة بأوقاف الصدقة (صدقه توليلري)⁵³

3 - قلم الحرمين (قسم المدن المقدسة)

وهو القلم الخاص بحفظ حسابات الاوقاف التي لها علاقة بالمدن المقدسة والتي اطلق عليها تسمية محاسبة الحرمين

4 - مفتشية اوقاف الحرمين

اسست هذه المفتشية في شهر محرم الحرام 995 هـ / كانون الثاني 1586 م لتعمل بشكل مستقل ، انيطت بها مهمة الاشراف على مؤسسات الاوقاف الملكية وتفتيش اوقاف الحرمين ويشرف عليها آغا دار السعادة ، الذي اصبحت احدى مهامه ادارة اوقاف الحرمين واوقاف السلاطين التي يطلق عليها (اوقاف همايوني) ، وبعد توسع هذه الادارة شهد عام 1242 هـ / 1826 م تأسيس وزارة (نظارت) الاوقاف في الدولة العثمانية⁵⁴.

⁵⁰جب - بوون ، المصدر السابق ، ص 185 ؛ مراد ، المصدر السابق ، ص 120

⁵¹Kazıcı، نفس المصدر ، ص 296

⁵²كنج ، المصدر السابق ، ص 202 .

⁵³Kazıcı، نفس المصدر ، ص 299

⁵⁴202. Ismail Hakki Uzunçarşılı (1984). Osmanlı Devletinin Saray Taşkilatı s.172.

الخاتمة

بعد هذا العرض، كان من الطبيعي ان تتطور ادارة الوقف في الدولة العثمانية وتكون له الادارة الخاصة التي تنهض بمؤسساته ، وان يشرف القاضي على شؤونها ، والتي وان لم تتبع اسلوباً ثابتاً في اختيار المشرفين غير انها من الناحية النظرية جعلت من القاضي مشرفاً لها باعتباره مسؤولاً عن الامور العدلية. فضلاً عن ذلك فان ادارة الاوقاف كانت من اولويات السلطان والاسرة الحاكمة ، ولهذا نجد ان المؤسسات الخيرية واداراتها قد توسعت مع سيطرة العثمانيين على مناطق مختلفة من العالم ، ولا بد من الإشارة في هذا المقام الى براعة العثمانيين في ادارة امور دولتهم ، فهم الذين اسسوا الكثير من الدوائر الادارية والمالية في عدد غير قليل من البلدان التي كانت تجهل ادارة شؤونها . اضيف الى ذلك كله ان العمل في الاشراف على الاوقاف كان يضي انطباعاً لدى عامة الناس انها من الاعمال التي تحقق لهم الطاعة والتقرب الى الله سبحانه وتعالى ، فكان الحرص والامانة والدقة في ادارة هذا القطاع ظاهر للعيان في المجتمع العثماني سلطناً وشعباً ، وطلبت الدولة من القضاة والعاملين في ارجاء الدولة العثمانية تبني مفهوم التوثيق وحفظ الوثائق التي تلعب دوراً عملياً في ادارة مفاصل الدولة ، وبرزت اهمية الاوقاف في نظر السلاطين بشكل كبير ، من خلال اشرافهم المباشر على الاوقاف او تحويل ادارتها لخدمهم المقربين ، ومن ثم تأسيس دوائر عده لتنظيم الاشراف على عمل ادارة الوقف ، لما تقدمه تلك المؤسسة من خدمات جليلة للمجتمع .

المصادر

الوثائق العثمانية غير المنشورة

BOA. S. No : 17 , D : 923 , 1100 /1689.

BOA. S. No : 1 , D : 30 , 991 /1584.

BOA. S. No : 18 , D : 352 , 1101 /1690 .

BOA. S. No : 18 , D , : 300 , 110 / 1690 .

BOA. S.No : 20 , D : 368 , 1103.

BOA. S.No : 18 , D : 61 , 1100/1689.

- القدو، محمد حسن ،موقع ترك برس، مصدر من الانترنت.
- احسان اوغلي ، اكمل الدين ، الدولة العثمانية تاريخ وحضارة ، المجلد الثاني ، ترجمة صالح سعداوي ، مركز الابحاث للتاريخ والفنون والثقافة الاسلامية ، استانبول ، 1999.
- اسعيد، عليوان ،اوقاف الجزائر في العهد العثماني ومساهماتها الاجتماعية والثقافية، مجلة الاحياء، مجلد 9، العدد1.
- الاعظمي ، حسين علي ، احكام الاوقاف ، الطبعة الاولى ، مطبعة الاعتماد ، بغداد ، 2008.
- اينالچك ، خليل ، التاريخ الاقتصادي والاجتماعي للدولة العثمانية ، المجلد الاول ، ترجمة عبداللطيف حارس ، دار المدار الاسلامي ، بيروت ، 2004 .
- اينالچك ، خليل ، تاريخ الدولة العثمانية من النشوء الى الانحدار ، ترجمة محمد الارناؤوط ، دار المدار الاسلامي ، بيروت ، 2002 .
- البديسي ، شرف خان ، شرفنامه ، الجزء الثاني ، ترجمة محمد علي عوني ، دار الزمان ، دمشق ، 2006.
- البرهاوي ، رعد محمود ، خدمات الاوقاف في الحضارة العربية الاسلامية ، مطبعة المجمع العلمي ، بغداد ، 2002
- بروكلمان ، كارل ، تاريخ الشعوب الاسلامية ، ترجمة نبيه امين فارس ومنير بعلبكي ، دار العلم للملايين ، بيروت ، 1948 .
- جب - بوون ، هاملتون - هارولد ، المجتمع الاسلامي والغرب ، الجزء الاول ، ترجمة احمد عزت عبدالكريم ، دار المعارف ، مصر ، 1971.
- الخالدي ، رعيد كمر مجيد ، الوقف والخدمات العامة في العراق في العصر العباسي (132 - 656 هـ / 749 - 1258 م) ، رسالة ماجستير غير منشورة ، كلية الاداب - جامعة بغداد ، 2004.
- الدوري ، عبد العزيز ،اوراق في التاريخ والحضارة ، الجزء الثاني ، الطبعة الاولى ، دار الغرب الاسلامي ، بيروت ، 2007 .
- الزبيدي ، مفيد ، موسوعة التاريخ الاسلامي - العصر العثماني ، دار اسامة للنشر ، عمان ، 2003 .
- سامي ، شمس الدين ، قاموس تركي ، اقدم مطبعة سي ، استانبول ، 1317.
- سعدالله ،ابو القاسم ، تاريخ الجزائر الثقافي الجزء الاول، دار الغرب الاسلامي، 1998.
- عبدالله ، طارق ، الدولة والوقف في القرن الحادي والعشرين من الوصاية الى الشراكة ، المستقبل العربي (مجلة) لبنان ، السنة الحادية والثلاثون ، العدد 361 ، 2009.
- عطية الله ، احمد ، القاموس الاسلامي ، المجلد الثاني ، مكتبة النهضة المصرية ، القاهرة ، 1966.

Abbas Alparslan
إدارة الاوقاف في العهد العثماني

- العبيدي، زينب و شعبان، فيروز ، نظام الوقف والاقواف في الدولة العثمانية، رسالة ماجستير، قسم التاريخ الحديث والمعاصر، جامعة الدكتور يحيى فارس بالمدينة، 2015.
- فاروقي ، ثريا واخرون ، التاريخ الاقتصادي والاجتماعي للدولة العثمانية ، الجزء الثاني ، ترجمة قاسم عبده قاسم ، دار المدار الاسلامي ، بيروت ، 2007 .
- الكبيسي ، محمد عبيد عبدالله ، احكام الوقف في الشريعة الاسلامية ، الجزء الاول ، مطبعة الارشاد ، بغداد ، 1977.
- كنج ، يوسف احسان واخرون ، دليل الارشيف العثماني ، ترجمة صالح سعداوي ، تقديم خالد أرن ، مركز البحوث والدراسات الاسلامية .
- لامب ، هارولد ، سليمان القانوني ، ترجمة شكري محمود نديم ، النبراس للنشر ، بغداد ، 1961 .
- المالكي، يحيى بن محمد بن محمد الحطاب، احكام الوقف، دار ابن حزم للطباعة والنشر، بيروت، 2009
- مخلوف ، ماجدة ، اوقاف نساء السلاطين العثمانيين ، الطبعة الاولى ، دار الافاق العربية ، القاهرة ، 2006.
- مراد ، خليل علي ، تاريخ العراق الاداري والاقتصادي في العهد العثماني 1638 - 1750 م ، رسالة ماجستير غير منشورة ن كلية الاداب - جامعة بغداد ، بغداد ، 1975 .
- موستراس ، س ، المعجم الجغرافي للامبراطورية العثمانية ، ترجمة : عصام محمد الشحات ، الطبعة الاولى ، دار ابن حزم ، بيروت ، 2002.

المصادر التركية والأجنبية

- Akgündüz, A. (1996). İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını.
- EL –Zawahreh, Teisir Khalil (1992). Religious Endowments and Life The Ottoman Province of Damascus is The Sixteenth and Serenteenth Centuries, Jordan: Publications of the Deanship of Research and Graduate Studies, Mu'tah University.
- Kazici, Ziya (2003). Osmanlı Vakif Medeniyeti Bilge Yayınları : İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1946) , Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. MEB Yayınları:İstanbul.
- Uzuncarsili , Ismail Hakki , OsmanlıDevletinin SararyTaskilati , Ankara , 1984.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 6.11.2021

Kabul Tarihi: 29.11.2021

Article Type: Research article

Submitted: 6.11.2021

Accepted: 29.11.2021

Arus YUMUL¹

İSTANBUL'UN ERKEN BALOLARI

Öz: Avrupa geleneği ve kültürünün ürünü olan balonun İstanbul'a gelişi öncelikle elçilikler ve bir dereceye kadar da şehirdeki yerleşik yabancılar yoluyla oldu. Baloların altın çağı on dokuzuncu yüzyıl ve özellikle batılılaşmanın ivme kazandığı bu yüzyılın ikinci yarısı olsa da on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı elçiler ve temsilciler çeşitli vesilelerle İstanbul'da balolar vermişlerdir. Bu baloların davetlileri şehirdeki Avrupalılar, Frenkler, Rumlar, Ermeniler ve diplomatlar olsa da devlet ricali ve ileri gelen Müslümanlar on sekizinci yüzyıldan itibaren balolara katılırlar. Dolayısıyla, balo etnik sınırların ve bir nebzeye kadar da dini sınırların aşıldığı bir alan olur. On dokuzuncu yüzyılda sultanlar da yabancı elçilik balolarına katılacak, aynı yüzyılda Osmanlının Avrupa'daki elçileri de ihtışamlı balolar vereceklerdir. Batılıların tanklıklarına göre, başta balonun ortamına uyum sağlamakta zorlanan, özellikle saygın kişilerin dans etmesini ve eşli dansları yadırgayan Müslüman Osmanlılar, zamanla balo salonunun kurallarını öğrenirler, dans da ederler. 1865 yılına gelindiğinde bir gözleme göre "Pera ve Galata'da Paris salonları ile karşılaştırılacak balo ve partiler" verilmektedir. Bu yazı İstanbul'un erken balolarının bir dökümünü ve tasvirini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Balo, dans, İstanbul, karnaval

Istanbul's Early Balls

¹ Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, arus.yumul@bilgi.edu.tr,
Orcid <https://orcid.org/0000-0002-7783-2652>.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

Abstract: The introduction of ball – an invention of European tradition and culture- to İstanbul was primarily through embassies and, to lesser extent resident foreigners in the city. Although the golden age of balls was the nineteenth century, and especially the second half of the century, when westernization gained momentum, European ambassadors and representatives from the late seventeenth century onwards have been giving balls in İstanbul on various occasions. Although the balls were attended principally by Europeans Franks, Greeks, Armenians and diplomats, state dignitaries and prominent Muslims have been attending the balls since the eighteenth century. Hence, balls offered the opportunity to transgress ethnic and, to a lesser extent, religious boundaries. In the nineteenth century, the sultans would also attend foreign embassy balls, and in the same century, the Ottoman ambassadors in Europe would also give magnificent balls. According to contemporary Western testimonies, the Muslim Ottomans, who initially experienced difficulties adapting to the atmosphere of the ball and found strange the dancing of esteemed people and partner dances, eventually learned the rules of ballroom etiquette. By 1865 “in Pera and Galata balls and parties” were “given, which will bear comparison with the salons of Paris.”

Keywords: Ball, dance, Istanbul, carnival

GİRİŞ

Avrupa toplumunun kendi gelenek ve kültüründen beslenerek yarattığı bir eğlence şekli olan baloların Osmanlı'nın başkentine gelişi on dokuzuncu yüzyıl, yaygınlaşması ise Kırım Savaşı sonrasıdır. Bu baloların en çok ses getirenleri 1856 yılında Sultan Abdülaziz'in Kırım Savaşı'nın bitiminden sonra İngiliz ve Fransız elçiliklerinde katıldığı balolar ile 1829 yılında devlet ricalinin padişahın izniyle katıldığı İngiliz elçisi Robert Gordon'un majestelerinin firkateyni Blonda'da verdiği balodur. Oysa İstanbul'da on yedinci yüzyıldan itibaren çeşitli vesilelerle balolar verilir. Buna rağmen Osmanlı sefaretnamelerinden anlıyoruz ki balo on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı yönetici sınıfı için yabancı bir kavramdır. Başkent'in erken balolarının ev sahipleri genellikle batılı elçiler, davetlileri ise şehirdeki yerleşik Avrupalılar ve Osmanlı gayrimüslimleridir. Zaman içinde sayıları az da olsa Müslümanlar da bu balolara davet edilecektir.

Dolayısıyla balolar etnik ve bir dereceye kadar da dini sınırların aşıldığı alanlar olacaktır.

Sultan Baloda

31 Ocak 1856 Perşembe günü İstanbul'da yabancı gözlemcilerin "büyük tarihi olay,"² "eski Türkiye'nin cenaze merasimi"³ diye nitelendirdikleri bir olay yaşanır: İngiliz Sefiresi "Lady Stratford kostümlü balo vermektedir ve Sultan, huzurlarıyla bu baloyu şereflendirmektedir."⁴ İlk kez bir padişah yabancı bir devlet temsilcisinin davetine katılır ve ilk kez batılı bir balo salonuna ayak basar. O gün Sultan'ın İngiliz elçiliğindeki kıyafet balosuna katılacağı söylentisi İstanbul'da yayılır. Ancak, "Halifelerin halefi, İslam dininin ruhani ve dünyevi liderinin icra edilen polka ve valsleri görmeye gideceği hemen hemen hiç inandırıcı gelmemiştir."⁵ Öğleden sonra Sultan'ın gelişine tanık olmak isteyen heyecanlı kalabalıklar elçiliğın etrafında konuşlanır. Saat 8'de Çırağan'dan yola çıkan Sultan, 9'dan önce elçiliğe varır.⁶ Büyükelçi maiyetiyle birlikte elçilik binasının önünde Sultan'ı beklemektedir. İngiliz mızraklı atlıları Abdülmecid'i karşılamak üzere dış kapıya doğru ilerlerler ve Sultanın arabasını ortalarına alıp elçiliğe dönerler. Sultan eşiğe basınca kırk bir pare top atışı ile selamlanır. Bando "God Save the Queen" marşını çalar. Lady Stratford ve kızları Sultan Abdülmecid'i merdivenlerde karşılarlar. "Büyükelçi Sultanı elinden tutup onu kendisi için hazırlanmış koltuğa götürürken orada hazır bulunanlar, en büyük Müslüman hükümdarının öteden beri etrafını çeviren çemberlerin" kırıldığına şahit olurlar.⁷ Sultanın balodan ayrılırken kendisine arabasına kadar eşlik eden elçinin elini tutarak gitmesi "yeryüzündeki tüm hükümdarlar karşısında sultanın kişiliğine atfedilen kutsal üstünlüğün hiçe sayılması" şeklinde yorumlanır.⁸ Yorum doğrudur, zira modern öncesi geleneksel monarşilerde meşruiyetin kaynağı olan krallık/padişahlık makamını çevreleyen gizem ve

² *Liverpool Mercury, etc.*, 18 Şubat 1856.

³ Henry Tyrell, *The History of War with Russia: Giving Full Details of the Operations of the Allied Armies*, c. 3 (Londra: The London Printing and Publishing Company, 1858), 118.

⁴ Stanley Lane-Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel (Ankara: Yurt Yayınları, 1988), 170.

⁵ *The Times*, 15 Şubat 1856.

⁶ *Buxton Advertiser*, 29 Şubat 1856.

⁷ Lane-Poole, *Lord Stratfor Canning'in*, 170.

⁸ *Liverpool Mercury, etc.*, 18 Şubat 1856.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

hükümdarlara atfedilen doğaüstü özellikler on sekizinci yüzyılda önemini kaybeder, dolayısıyla monarşik idareler gizemini yitirir, bu süreçten Osmanlı padişahlarını da etkilenir.⁹ II. Mahmud'dan itibaren padişahlar kutsal padişah imgesini arka plana itip, "halkın arasına karışan ve devletin kişisel tezahürünü sunan modern halk hükümdarı"¹⁰ imajını benimserler. Sultan aynı zamanda daha önce görülmemiş bir şey yapmış, herkesin önünde yiyip içmiştir.¹¹

Baloya Sadrazam, eski ve yeni nazırlar, devletin diğer ileri gelenleri, Rum ve Ermeni Patrikleri, Hahambaşı, diğer ülkelerin temsilcileri, müttefik kuvvetlerin general ve subayları, sayılı tüccarlar, ve toplumdaki diğer muteber kişiler ve yabancılar katılır.¹² Baloya katılanlar arasında daha önce Kraliçe Victoria'nın verdiği kıyafet balolarında da bulunanların ortak fikri o baloların hiçbirinin ihtişamında bu baloyla yarışamayacağıdır.¹³ Baloda Hint fakirleri ve dervişlerden zincirden zırhları içindeki şövalyelere, Roma İmparatoriçelerinden İngiliz köylü kızlarına, İtalyan haydutlar ve prenslerden İspanyol asilzadeler ve eşkıyalara oradan beyaz ve kırmızı tüyleriyle bir siyahi kraldan siyah kadifeler içinde çatal kuyruklu iki şeytana kadar "dünyada bilinen her türlü kıyafetle" karşılaşmak mümkündür.¹⁴ Baloya davetli olduğu halde katılmayan Ahmed Cevdet Paşa o gece hakkında, "Zat-ı Şahane İngiliz elçisi Canning'in balosuna med'üven teşrif buyurdu. Ötedenberi sadrazamlar bile elçi ziyafetlerine ya da balolarına gitmek adet değil iken bir senedenberi sadrazamlar gitmeğe başladı. Bu sene Zat-ı Şahane için dahi bu kapı açıldı. Rüesa-yı ruhaniyye balolara gitmek adet olmayıp al'el-husus Ortodoks papaslarına göre istimai-saz ve temaşa-yı raks büyük günah iken bu baloda b'il-cümle patrikler ile haham-başı dahi bulundu. Şeyhülislam Efendi dahi davet olunmuş idi. Lakin intizar eyledi. Fakir dahi davetli idim. Sadrazam'a sordum 'Şeyhülislam Efendi'den istizan et' dedi.

⁹ Hakan T. Karateke, "From Divine Ruler to Modern Monarch: The Ideal of the Ottoman Sultan in the Nineteenth Century," *Comparing Empires. Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, der. Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011), 291. (287-301)

¹⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 34.

¹¹ *The Times*, 15 Şubat 1856.

¹² *The Caledonian Mercury*, 22 Şubat 1856.

¹³ Lady Hornby, *Constantinople During the Crimean War* (Londra: Richard Bentley, 1863), 205.

¹⁴ Hornby, *Constantinople During*, 206.

şeyhülihlama sordum ‘Sadrazam bilir’ dedi. Birinden bir cevap-ı şafi alamadım. Ben de gitmedim”¹⁵ der. Dini liderlerin baloya gitmesi Pera’da da pek hoş karşılanmaz.¹⁶ Abdülmecid 4 şubatta Fransız elçisi Edouard Thouvenel’in balosuna katılacaktır. “Muhteşem bir şekilde aydınlatılan” elçiliğın girişi “büyüleyici bir görünüşe” sahiptir. “Osmanlı birliklerine karışan Fransız birlikleri Tophane yokuşundan büyükelçilik sarayına kadar” sıralanırlar.¹⁷ Saat yedi buçukta elçiye Sultan’ın Tophane’den ayrıldığı ve at sırtında Pera caddesinden geçmekte olduğı bildirilir. Thouvenel, elçiliğın tüm üyeleri ve Fransız tümeninin generalleri ve üst düzey subayları ile Sultanı karşılamak için elçiliğın kapısına iner.¹⁸ Balonun davetlilerinden cerrah M. L. Baudens, Sultanın kıyafetinin “zengin bir sadeliğe sahip” olduğunu söyler: “süslemesiz kırmızı keçeden bir şapka, düz yakalı, büyük elmaslarla süslü küçük siyah bir pelerin, Avrupa tuniğı ve Lejyon Donör Nişanı.”¹⁹ Sultan “bu baloyu şereflelendirmekle herkesi hayret içinde bıraktı. Beraberinde devlet erkanı ve kızlar ağasını da götürdü. Merasim icabı Rum patriğı ile Haham başı da baloya iştirak ettiler; şeyhülihlam efendi itizar ederek gelmemişti.”²⁰

Yabancı bir elçiliğın davetine katılan ikinci sultan İstanbul’u ziyaret eden Galler Prensi ve Prensisi onuruna 6 Nisan 1869’da İngiliz elçiliğinde verilen baloya katılan Sultan Abdülaziz’dir.²¹ Nazırlar, diplomatlar ve İstanbul’un seçkinlerinin davetli olduğı baloya²² Prens ve Prensesein saat 9’da geleceğı ilan edildiğinden davetli devlet erkanı ve Pera’nın seçkinleri sekiz buçuk civarında sefarete gelmeye başlarlar. Dokuzu birkaç dakika geçe Prens ve Prensese gelir. Saat on buçukta gelen Sultan, kendisini girişte karşılayanlardan Galler Prenseseinin koluna girer ve balo salonuna birlikte girerler.²³ Balonun davetlileri arasında olan İsmail Kemal Bey’e göre Sir Henry ve Lady Elliot’un davetine bin civarında kişi

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir*, c. 1, yay. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), 61-2.

¹⁶ Baptistin Poujolat, *Voyage à Constantinople* (Paris: Victor Sarlit, 1860), 122.

¹⁷ *Journal de Toulouse*, 16 şubat 1856.

¹⁸ *Sheffield Dially Telegraph*, 18 şubat 1856.

¹⁹ M. L. Baudens, *La Guerre de Crimée: les Campements, les abris, les ambulances, les hopitaux, etc., etc.* (Paris: Michek Lévy Freres, 1858), 215.

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 6 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 104.

²¹ Abdülaziz 1867 yılında çıktığı Avrupa seyahatinde de balolara katılmıştı.

²² *The Bradford Observer*, 8 Nisan 1869.

²³ *The Morning Post*, 16 Nisan 1869.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

katılır. Galler Prensesi salona Abdülaziz'in kolunda girerken iki ülkenin marşları çalınır. Bunu Lady Eliot'un Prense, Sir Henry'nin ise Prensesle ettiği dans takip eder. Sultan gece yarısı servis edilen yemekten sonra ayrılır. Lady Eliot Sultana merdivenlerin başına, Lord Henry ise arabasına kadar eşlik eder.²⁴

Devlet Ricali Baloda

Sultan'ın olmasa da devlet ricalinin katıldığı ilk balonun Osmanlı Rus Savaşı'nı bitiren Edirne Antlaşması sonrası İngiliz Elçisi Sir Robert Gordon'un 4 Kasım 1829'da Haliç'te demirli firkateyn Blonde'da verdiği balo olduğu kabul edilir ki, "o vakte kadar alafranga ziyafet ve hususiyle balo hey'eti İstanbul'ca görülmiş şey"²⁵ değildir. Baloya Serasker Paşa, Kaptan Paşa, Reis Efendi, Kazasker, Hekimbaşı gibi yüksek düzeyli devlet memurları katılır ki bu da "tarihin yazmadığı"²⁶ bir durumdur. Firkateyndeki bir subayın yazdığı mektuptan anlıyoruz ki Elçi Gordon, Kaptan Paşa'yı sağına Reis Efendiyi de soluna oturtur. Diğer devlet adamları ise elçiler ve temsilcilerle birlikte "modern tarza uygun olarak" kadınlarla birlikte otururlar. Belli başlı Türklerin, Frenklerin ve Rusların da davetli olduğu ve 425 civarında kişinin katıldığı balo için gemi aydınlatılmış, arka güverte halıyla kaplanmış, etrafı kırmızı ipek sofalarla çevrilmiştir.²⁷ "Elçilik sarayının sağlayabileceği her türlü süs ile bezenmiş firkateynin ihtişamı bir kraliyet sarayıyla yarışmaktadır."²⁸ Baloya katılan Osmanlılar "dans edip, alenen içki içer ve kumar oynar,"²⁹ çatal bıçakla yemek yiyip Avrupalı hükümdarların şerefine kadeh kaldırırlar.³⁰ "Dans eden hanımefendilerle rakkaseler arasındaki farkı" kavrayamayan "ağırbaşlı Osmanlı efendileri" herkesin gözü önünde erkeklerle sarmaş dolaş dans eden kadınlara teklifte bulunmakta bir beis

²⁴ İsmail Kemal Bey, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey* (Londra: Constable, 1920), 43.

²⁵ Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, c. 2-3 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999), 443-444.

²⁶ *The Derby Mercury*, 23 Aralık 1829.

²⁷ *Leicester Chronicle*, 26 Aralık 1829.

²⁸ George Thomas Keppel, *Narrative of a Journey Across the Balcan*, c. 2 (Londra: Henry Colburn & Richard Bentley, 1831), 76.

²⁹ Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, &c. : and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, c. 1 (Philadelphia: E. L. Carey & A. Hart, 1833), 246.

³⁰ Keppel, *Narrative of a Journey*, 78.

görmezler.³¹ “Beş on gün sonra Fransa elçisi dahi mükemmel bir balo verir. Buna med’uvvinden bazıları gitmemişse de”³² bu baloya da devlet adamları katılır; ancak İngiliz elçisinin verdiği balonun aksine devlet görevlileri burada diğeri misafirlerle, özellikle Avrupalı kadınlarla gelişigüzel haşır neşir olmazlar. Bir odada elçi ve temsilcilerle sohbet etmekle yetinirler, zaman zaman kalkıp dans edenleri seyretmek için kabul salonuna gitseler de Sultan’ın yaverinden başka kimse dans etmez, Blonde’daki davetin aksine şarap da içmezler, fakat kendilerine şerbet ikram edilenlerden bazıları şampanyayı şerbete tercih ederler.³³ Devlet ricalinin davranışı söz konusu olduğunda bu baloyla Blonde’daki balonun arasındaki fark “sessizce geçiştirilemeyecek kadar dikkat çekicidir.”³⁴ Muhafazakar kesimlerin Blonde’daki baloya verdiği tepki³⁵ göz önüne alındığında bu fark anlaşılır olmaktadır. Özellikle Blonde’daki balo hakkında çıkan söylentilerden sonra Sultan’ın yabancı elçilere bir davet vermeye karar verdiği, kendisinin de katılacağı bu davette batılı yaşam tarzı ve adetlerini inceleyip, bunların Müslüman yasasına ne kadar uygun olduğunu belirleyeceği söylentisi yayılır.³⁶

Aslında devlet ricalinin yabancı elçiliklerin verdiği balolara katılması daha eskiye dayanır. 1750’lerin ikinci yarısında Fransız elçisi tüm yabancı temsilciler ve İstanbul’da yerleşmiş Avrupalılar için bir davet vermeye karar verdiğinde bazı ileri gelen Türkler orada bulunmak arzularını Baron de Tott’a bildirirler. Ancak baloda dans edenlerin parayla tutulmuş dansçılar değil de eğlenmek için dans eden elçiler olduğuna inanmakta zorlanırlar.³⁷ 6 Aralık 1793 günü Rus Elçisi Mihail Kutuzov’un Azize Katerina Günü dolayısıyla verdiği baloya sefir ve

³¹ Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, c. 1*, 245.

³² Ahmet Lütfi Efendi, *Vak’anüvis*, 444.

³³ *The Guardian*, 9 January 1830; *The Morning Post*, 4 Ocak 1830.

³⁴ *The Morning Post*, 4 Ocak 1830.

³⁵ O yıllarda Osmanlı bahriyesinde görevli olan İngiliz Amiral Adolphus Slade’e göre bu balo “padişah ve nazırlarının kafirlerden pek de farklı olmadıklarını” iddia eden muhafazakarlara olası bir “reforma karşı güçlü bir ahlaki argüman” oluşturmaları olanağını tanımıştır. Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, c. 1*, 245.

³⁶ *The Morning Post*, 4 Ocak 1830.

³⁷ François de Tott, *Memoirs of Baron dr Tott: Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea, During the War with Russia. With Numerous Anectodes, Facts, and Observations, on the manners and Customs of the Turks and Tartars, c. 1* (Londra: G.G.J ve J. Robinson, 1785), 10-12.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

diplomatlar ve Pera'nın saygın ve ünlü kişilerinin yanı sıra Kaptanpaşa ve Kapıcıbaşı ve başka ileri gelen Türkler de katılır. Ancak Kaptanpaşa ve Topçubaşı davete kimliklerini gizleyerek, tedbili kıyafet katılırlar.³⁸ Gece yarısına kadar süren balo muhteşem bir akşam yemeğiyle sona erer. Baloya katılan Türkler de “şenliğin zevklerine katılırlar.”³⁹ İlerleyen yıllarda devlet ricali elçilik balolarına katılmaya devam edecektir. 1832 yılında Rus elçisi M. de Boutenieff'in Büyükdere'deki sefarette verdiği baloya Osmanlı nazırları, sarayın belli başlı görevlileri, diplomatların tümü ve hatırı sayılır sayıda Avrupalı tüccar katılır. Gece yarısına doğru iki yüz kişiye olağanüstü lüks ve zarafetle hazırlanmış bir yemek sunulur. Gün ağarana kadar süren baloda ilk kadeh Serasker Paşa tarafından Rus İmparatoru, ikincisi ise Rus elçi tarafından Sultan Mahmud şerefine kaldırılır. II Mahmud baloya “yetenekleri ustaları Donizetti'ye çok itibar kazandıran, tamamen genç Müslümanlardan oluşmasına rağmen hayal edilebilecek en iyi ve eksiksiz” bandolardan biri olan saray muhafız bandosunu göndermiştir. Gece boyunca “Konstantinopolis'in Frenk sosyetesini, mükemmel bir Türk orkestrasının ahengiyle” “kendilerinden çok farklı geleneklerin ortasında oldukça rahat görünen ve şenliğin neşesini paylaşan Osmanlı bakanları ve başlıca görevlilerinin huzurunda” dans ederler.⁴⁰ 14 Ağustos 1832 tarihinde yine benzer bir davetli listesinin olduğu balo Stratford Canning'in ev sahipliğinde Tarabya'daki İngiliz sefaretinde yer alır. Muhafız bandosunun dans aralarında senfoniler ve askeri marşlar çaldığı baloda ilk kadeh Serasker Paşa tarafından Britanya kralı şerefine, ikincisi ise Stratford Canning tarafından “medeniyet dostu Sultan Mahmud” şerefine kaldırılır. Osmanlı nazırları saat birde ayrılışlar da dans sabahın üçüne kadar devam eder. Sefaretin rıhtımının önü meraklı seyircilerin dolduğu “sonsuz sayıda” tekneyle dolar.⁴¹ 7 Temmuz 1833 günü, Hünkar İskelesi Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün önce, Rus elçisi Kont Orloff İmparatoriçenin doğum günü vesilesiyle Büyükdere'deki sefarette verdiği yemek ve baloya devlet görevlileri de davetlidir. Sefarethane ve Boğazda bulunan Rus donanmasına ait gemiler ışıklandırılır. Balodan önce Boğazda büyük bir havai fişek gösterisi düzenlenir. Ancak Türk-Rus dostluğunu temsil edecek olan görüntünün yansıtılmasından makinelerin bir bölümünün

³⁸ Johann Christian von Struve, *Travels in the Crimea: A History of the Embassy from Petersburg to Constantinople in 1793*, (Londra: G. & J. Robinson, 1802), 184-5.

³⁹ von Struve, *Travels*, 184.

⁴⁰ *Public Ledger and Daily Advertiser*, 24 Ağustos 1832.

⁴¹ *Bell's Weekly Messenger*, 27 Ağustos 1832.

tutuşması nedeniyle vazgeçilir. Baloyu bahçede verilen “muhteşem” akşam yemeği takip eder. II. Mahmud, olup biteni sefarethaneye “mümkün olduğunca yakın demirlenmesini emrettiği buharlı gemisinin güvertesinden” izler, zira işgal ettiği makamın saygınlığı baloya veya yemeğe katılmasına imkan vermez.⁴²

25 Ocak 1835 tarihinde İngiliz elçiliği’nde verilen Sultan’ın da uğrayacağı tahmin edilen ama bu tahminin gerçekteşmediği baloya Reis Efendi, Kaptan Paşa, Silahtar, Serasker ve diğer yüksek rütbeli devlet görevlileri de davetlidir. Tamamen genç Türklerden oluşan bando kadriil, vals ve kotilyon müziği çalar. “Balo bandonun sultan marşını icra etmesiyle başlar, bunu Polonez dansı takip eder.” Dansı Serasker ve Fransız Sefiresi açar. Diğer devlet görevlileri de davetteki yabancı kadınlarla dans ederler. Bu baloda bir oda tütün içenlere ayrılmıştır.⁴³ Birkaç gün sonra Fransız elçiliğinde verilen baloya Türklerin uçaklarının balo salonuna alınmaması ve elçiliğin farklı bir bölümünde ağırlanması kararı verilmiştir. Her daim sade giyinen Reis Efendi’yi kapıdakiler uçak sanıp balo salonuna almak istemeyince Reis Efendi hışımla oradan ayrılır; tartışmanın gürültüsüne gelen ataşelerden biri hatayı fark edip Reis Efendi’nin peşinden koşarak özür diler, bu esnada olaydan haberdar edilen elçi General Guilleminot gelip Reis Efendiyi baloya katılmaya ikna eder.⁴⁴ Aynı yıl içinde İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri başka balo ve partilere de ev sahipliği yaparlar.⁴⁵ 26 şubat 1842 günü Fransız elçisi Baron de Bourqeney’in düzenlediği baloya Pera elitlerinin yanı sıra Hariciye Nazırı İbrahim Sarım Paşa, Divan-ı Hümayun Tercümanı Safvet Efendi ve diğer yüksek devlet görevlileri katılır. Dokuzda başlayan balo sabah üç buçuğa kadar sürer.⁴⁶ 22 şubat 1843 tarihinde Lady Stratford Büyükelçilikte maskeli balo düzenler. Diplomatlar bir hafta boyunca hangi kılıkta gitmenin uygun olacağı konusunu aralarında tartışırlar ancak sonunda diplomatik üniformalarıyla katılmaya karar veririler. Bunun nedeni Sultan’ın devlet görevlilerine Müslüman edep ve ağırbaşlılığına uygun dışmediği için baloya maskeyle katılmalarına izin vermemiş olmasıdır. Baloya nazırlar ve çeşitli kademelerdeki görevliler kendi kıyafetleriyle katılırlar. Ancak

⁴² *Evening Mail*, 19 Ağustos 1833.

⁴³ Grenville Temple, *Being the Second Part of Excursions in the Mediterranean*, c. 2 (Londra: Saunders & Oatley, 1836), 214.

⁴⁴ Temple, *Being the Second Part* 216-217.

⁴⁵ Temple, *Being the Second Part* 217.

⁴⁶ *The Evening Chronicle*, 28 şubat 1842.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

diğer misafirlerin kostümleri Avrupalı kıyafetlerle Asyalı kıyafetleri karşılaştırma olanağı sağlıyor, aralarındaki tezati sergiliyordu. Türkler, Araplar, Persler, Buharalılar ve Arnavutlar, Tapınak Şövalyeleri, İngiliz cumhuriyetçileri, Frizyalılar, Tirollular ve her çağın Fransızı ile garip “bir şekilde harmanlanıyordu.” Pasifik Okyanusu dahi tüylü ve döğmeli bir asker tarafından temsil ediliyordu.⁴⁷ Baloya bandoyu sultan gönderir. Elçi Sultan'ın, Sultan'ın kayınbiraderleri Rıza ve Ahmet Fehmi Paşalar da Kraliçenin sağlığına kadeh kaldırırlar.⁴⁸ 10 Şubat 1845 ve 1846 Ocak ayında Avusturya elçisinin verdiği balolara bakanlar ve belli başlı devlet görevlileri katılır.⁴⁹ Şubat 1874'de Fransız elçiliğindeki baloya sadrazam, nazırlar ve yabancı temsilciler dahil 500 kişi katılır.⁵⁰

Elçilik Baloları

Osmanlı yaşam tarzına yabancı bir sosyallik biçimi olan balonun yaygınlaşmasında başkentte yerleşik Avrupalıların ve özellikle elçiliklerin rolü tartışılmaz. Carsten Niebuhr'a göre on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşayan Avrupalılar, “Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde Paris veya Londra'daymışçasına eğlenirler. Opera veya tiyatro yapmasalar da Pera ve Galata'da sık sık maskeli balolar verirler”di⁵¹ Julia Pardoe'ya göre, “diplomatik konutların kapıları kapanırsa, Pera'nın Avrupa sosyetaesi hakkında söylenecek çok az şey kalır.”⁵²

On dokuzuncu yüzyılın başında padişah tarafından kabul edilen elçiler hemen o günün akşamı bir yemek ve balo verirler.⁵³ Örneğin, 1800 yılında Lord Elgin, Sultan tarafından kabul edildiği günün akşamında “büyük bir yemek” ve

⁴⁷ *The Morning Post*, 24 Mart 1843; *Philippe Gazette*, 4 Ekim 1843.

⁴⁸ *The Morning Chronicle*, 25 Mart 1843.

⁴⁹ *Morning Herald*, 15 Şubat 1845; *Courrier de Constantinople*, 31 Ocak 1846.

⁵⁰ *La Liberté*, 19 Şubat 1874.

⁵¹ Carsten Niebuhr, *Voyage en Arabie & en d'autres Pays circonvoisins, c. 1* (İsviçre: Les Libraires Associés, 1780), 147.

⁵² Julia S. H. Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydi'nin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çev. Banu Büyükkal (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 47.

⁵³ J. M. Tancoigne, *Voyage a Smyrne, dans L'archipel et L'Île de Candie en 1811, 1812, 1813 et 1814; Suiçi d'une Notice sur Péra et d'une Description de la Marche du Sultan, c. 2* (Paris: Nepveu, 1817), 61.

“muhteşem bir balo” verir. ⁵⁴ 1806 yılında İngiliz elçisi Charles Arbuthnot, huzura kabulünün ardından Tarabya’da bir balo verir. Yemekten sonra “doğu geleneği uyarınca kahve ve şekerlemeler” ikram edilir. Dans etmeyi tercih edenlerin partnerlerini, bir m¼zik grubunun çaldığı parça eşliğinde salona götürmeleriyle balo başlar ve gece yarısından birkaç saat sonrasına kadar devam eder. İskambil oynamayı tercih edenler için de ayrı odalar hazırlanmıştır.⁵⁵ 24 Haziran 1816 günü Fransız elçi Marki de Rivière de huzura kabulünün ardından akşam “adet olduğu üzere” diğer ÷lkelerin temsilcilerinin de katıldığı ve gün ışığına kadar süren bir balo verir.⁵⁶ On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, “Elçiler ve tam yetkili temsilciler için belirli dönemlerde ve sık sık büyük eğlenceler düzenlemek burada hep adet olmuştur. ... Hükümdarın doğum günü, yeni bir yabancı temsilcinin gelmesi, kendi doğum günleri, bir azizin günü veya belirli bir milli bayram ve sair vesilelerle davetler verilir.”⁵⁷ Bu dönemde Pera’daki teşrifat kurallarına göre büyükelçilerin gelişi üç gong vuruğu ile ilan edilirken, orta elçilerin iki, katiplerinki bir vuruğu ile ilan edilir, tüm diğer davetliler “ağırbaşlı bir sessizlik içinde gelip giderler.”⁵⁸ Balolardan önce verilen akşam yemeklerine üst düzey kişiler davet edilirken yemeği takip eden baloya eğlenceyi düzenleyen elçi veya temsilcinin belirlediği kişiler, daha doğrusu “saygınlık ve nezaket iddiası olan herkes” davet edilir ki , bu da Pera’nın avam kesiminden insanların davet edilmesi demektir. Başlıca eğlencenin dans olduğu balolarda Pera’nın genç hanımefendileri başrolde-dir.⁵⁹ Bu yıllarda, Pera’daki temsilciliklerin bölgedeki Frenkler için sık sık verdikleri balolar, konserler ve diğer eğlencelere, dans etmeyi çok seven Rumlar da katılır.⁶⁰

⁵⁴ *Hampshire Chronicle*, 3 şubat 1800.

⁵⁵ “Customs and Manners of Constantinople,” *The New Annual Register* (Londra: John Stockdale, 1809), 139.

⁵⁶ Cesse de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore, ou Relation d’un Voyage en Différents Parties de l’Orient Pendant les Années 1816 a 1819* (Paris: Domere, 1821), 85.

⁵⁷ David Porter, *Constantinople and its Environs in a Series of Letters*, c. 2 (New York: Harper & Brothers, 1835), 191.

⁵⁸ Keppel, *Narrative of a Journey*, 92.

⁵⁹ Keppel, *Narrative of a Journey*, 192.

⁶⁰ William Wittman, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801: In Company with the Turkish Army and the British Military Mission*, c. 1 (Londra: R. Phillips, 1803), 15.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

Baloların altın çağı on dokuzuncu yüzyıl, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı⁶¹ olsa da on sekizinci yüzyıldan itibaren hatırat ve seyahatnamelerde elçilik balolarından bahsedilir. 1703 yılında Fransız elçisi Marki de Ferriol, Bougogne Dükü'nün ilk oğlu Bretagne Dükü'nün doğum haberini alınca görkemli bir kutlama düzenler.⁶² Yemek ve onu izleyen baloya Venedik elçisi, Fransız ve Venedikli din görevlileri, elçilik çalışanları, tüccarlar ve elçilik koruması altındaki bazı kişiler davet edilir.⁶³ Sadrazam yapılan top atışlarının durdurulması için haber gönderir, ancak elçi, Fransız tahtının veliahdının doğumunu gereğince kutlamak istediğini ve milletin sevincine ortak olmak istediğini söyleyip⁶⁴ hem top atışını durdurmaz hem de Fransız Sarayını ve bahçesini ışıklandırılır.⁶⁵ Ferriol, Sadrazamın buna son vermesi yolundaki isteğini, lambaların yağları bitinceye kadar yanacağını söyleyerek⁶⁶ ikinci kez reddeder. Bunun üzerine Sadrazam'ın emriyle kapıya asker yığılır. Elçi geri adım atmamakla kalmaz, elçilikteki beş yüz civarındaki kişiyi silahlandırır.⁶⁷ Elçilikteki "cesareten ziyade basiret sahibi" birkaç kişi elçiye fark ettirmeden binanın Saraya bakan yüzündeki lambaları söndürünce sorun çözülür.⁶⁸ Kutlama esnasında elçiliğin önünden geçen Hristiyan ve Yahudilere şarap, Türklere de kahve ikram edilir.⁶⁹ 23 Şubat 1734 tarihinde İngiliz elçisi Lord Kinnoul bir balo verir.⁷⁰ Yine aynı yıl Venedik Sarayı'ndaki bir baloya katılır.⁷¹ 30 Ocak 1735 günü ise Hollanda elçiliğindeki baloya katılır.⁷² 1780 yılında İspanyol Kralı'nın doğum gününü kutlamak için Napoli elçisi tarafından düzenlenen akşam yemeği ve kıyafet balosuna İngiliz

⁶¹ Bu dönemin baloları için bkz. Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera* (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1998), 45-62.

⁶² Charles de Ferriol, *Correspondance du Marquis de Ferriol: Ambassadeur de Louis XIV à Constantinople* (Anvers : Buschmann, 1870), 37.

⁶³ Aubrey de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels through Europe, Asia, and into parts of Africa, c.1* (Londra, 1723), 260.

⁶⁴ de Ferriol, *Correspondance*, 38.

⁶⁵ de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 260.

⁶⁶ de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 261.

⁶⁷ de Ferriol, *Correspondance*, 38.

⁶⁸ de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 261.

⁶⁹ de la Motraye, *A. De La Motraye's Travels*, 263.

⁷⁰ Nigel and Caroline Webb, *The Earl and His Butler in Constantinople: The Secret Diary of an English Servant among the Ottomans* (Londra: I.B. Taurus, 2009), 131.

⁷¹ N. & C. Webb, *The Earl and His Butler*, 130.

⁷² N. & C. Webb, *The Earl and His Butler*, 135.

elçisi sadece sözlü davet alınca hem kendisi hem de şehirdeki İngilizler baloya katılmayı reddederler. Ancak İngiliz tüccar George Baldwin yanına İngiliz tüccarlarından Richard Willis'le birlikte elçinin itibarını tehlikeye atarak baloya katılır.⁷³ 1786 yılında Rus temsilcisi Bukalow İstanbul'u ziyaret eden Elizabeth Craven için "bahçesi ufak bir park olacak kadar geniş" olan Büyükdere'deki evinde bir balo verir.⁷⁴ Diğer elçiler de Lady Craven için balolar verirler.⁷⁵ 5 Mayıs 1790 tarihinde Hollanda Sarayı'nda Polonya elçisi Kont Potocki şerefine akşam yemeği ve balo düzenlenir.⁷⁶ 1794 yazında yine Rus elçiliğinin Büyükdere'deki evinde bir balo vardır.⁷⁷ Elçi Kutuzov'un 1794 yılında İstanbul'dan ayrılışından önce diğer ülkelerin temsilcileri art arda balolar verirler. Avusturya temsilcisi Baron Herbert'in balosunu Venedik, Prusya, Napoli ve diğer elçilerin ortaklaşa verdikleri balo takip eder. Bu toplantılardan bazılarına meraktan birkaç Türk de katılır. Başta, özellikle erkek ve kadınların birlikte eğlenmesi ve ortama hakim olan neşe ve mizah onları şaşırtsa da "farkında olmadan" ciddiyeti bir kenara bırakırlar ve "yavaş yavaş diğer konukların eğlencelerine" katılırlar.⁷⁸ Aynı yıl hem Fransız hem de İspanyol elçileri balo verirler.⁷⁹ Fransız elçiliğinin XVI Louis'nin giyotinle idamının yıldönümü olan 21 Ocak 1795 tarihinde verdiği ziyafet ve baloya 200 kişi katılır ve davetliler sabaha kadar dans ederler.⁸⁰ Yemek elçilikte, balo ise Pera'daki bir handa olur. Baloya tüm Fransızlar davetli olduğu

⁷³ Rosemarie Janet Said, "George Baldwin and British Interests in Egypt, 1775 to 1798" (Doktora tezi, Londra Üniversitesi, 1968), 86.

⁷⁴ Elizabeth Craven, *A Journey Through the Crimea to Constantinople* (Londra: G. G. J. & J. Robinson, 1789), 279.

⁷⁵ Craven, *A Journey Through*, 213.

⁷⁶ Alexander H. De Groot, "Dragoman's Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785-1829," *Levantine Heritage*, erişim tarihi 20 Temmuz 2021, http://www.levantineheritage.com/pdf/dragomans_careers.pdf.

⁷⁷ G. E. Marindin, *The Letters of John B. S. Morrit of Rokeby: Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794-1796* (Londra: John Murray, 1914), 81.

⁷⁸ Marindin, *The Letters* 211-212.

⁷⁹ Guillaume Martin'e göre İspanyollar "verdiği balolarla, yemeklerle, her türlü harcamalarıyla" Fransızlardan daha iyi temsil ediliyordu. Guillaume Martin, *İstanbul'a Seyahat*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: İstikbal Kitabevi, 2007), 66.

⁸⁰ Pascal Firges, *French Revolutionary Politics and Culture in the Ottoman Empire: Diplomacy, Political Culture, and the Limiting of Universal Revolution, 1792-1798* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 238.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

halde “Fransızların yerlileri yöneticilerine karşı kışkırtmaya çalıştıklarına dair şüphe uyandırmamak için” Osmanlı tebaasından kimse baloya davet edilmez, Fransız devrimi dolayısıyla yapılan kutlamalarda taşkınlık yapılmasına aynı nedenle izin verilmez.⁸¹

18 Ocak 1800 tarihinde kraliçenin doğum günü vesilesiyle İngiliz elçisi Lord Elgin bir balo verir.⁸² 12 Şubat'ta ise Alman İmparatoru'nun doğum günü yine bir baloyla kutlanır, 10 Şubat 1800 tarihinde ise İngiliz elçisinin tercümanı kızının düğünü vesilesiyle balo verir.⁸³ Lord Elgin, 1801 yılında yine kraliçenin doğum günü vesilesiyle şehirdeki “tüm İngilizleri elçiliğe çeken” muhteşem bir yemek ve balo verir. Baloya “Rumlar, Ermeniler, Türkler, Araplar, Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Ruslar, İsveçliler, Prusyalılar” ve diğerleri katılır.⁸⁴ 1812 kışı Pera'da yemek davetleri, akşam partileri ve sık sık verilen balolarla oldukça neşeli geçer. Bu toplantılarda insana Türkiye'de olduğunu hatırlatan tek şey kendilerine has kıyafetleriyle katılan dragomanlardır. Zira Türkler Avrupalılarla eğlenmeyi tercih etmezler.⁸⁵ 1815 yılında İngiliz Sarayı'nda sık sık verilen balolara L'Ecole des Jeunes de langues'ın⁸⁶ öğrencileri de katılır. Okulun bir öğrencisinin babasına yazdığı 15 Haziran 1815 tarihli mektubundan anlıyoruz ki en iyi dans edenler, figürleri herkesten daha iyi bilenler bu okulun öğrencileridir.⁸⁷ Restorasyon döneminde Fransız Sarayına gönderilen kralın portresinin açılışı Krallar gününde yapılır. Kilisedeki ayini bir ziyafet ve 400 kişinin katıldığı balo takip eder.⁸⁸ 13 Haziran 1825 tarihinde X. Charles'ın taç giymesi Fransız elçiliğindeki yemek ve balo ile kutlanır⁸⁹. 17 Mayıs 1828'de İngiliz sarayında tüm

⁸¹ Firges, *French Revolutionary Politics*, 239.

⁸² Wittman, *Travels in Turkey*, 83-84.

⁸³ Wittman, *Travels in Turkey*, 88.

⁸⁴ William Otter, *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke* (New York: Harper, 1827), 311.

⁸⁵ Hester Lucy Stanhope ve Charles Lewis Meryon, *Travels of Lady Hester Stanhope: Forming the Completion of Her Memoirs* (Londra: H. Colburn), 63.

⁸⁶ On yedinci yüzyılda geleceğin dragomanlarının doğu dillerini öğrenmeleri için Jean-Baptiste Colbert tarafından kurulan L'Ecole de Jeunes de langues'da eğitimini bir bölümü Pera'da diğer bölümünü ise Paris'te yapıyordu.

⁸⁷ Frédéric Hitzel, “Les Jeunes de langue de Péra-les-Constantinople,” *Dix-Huitième Siècle* 28 (1996): 64. (57-70)

⁸⁸ de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore*, 355.

⁸⁹ *Galignani's Messenger*, 15 Temmuz 1825.

kordiplomatik ve dragomanların yanı sıra önde gelen Frenk tüccarların da katıldığı muhteşem bir balo verilir. Rumlar, Ermeniler, Türkler, dragomanlar ve bunların eşleri ve kızlarının kendilerine özgü kıyafetleri ile katıldıkları baloda doğulu ve batılı kıyafetlerin karışımının etkisi çarpıcıdır. Ancak Peralı kadınların kıyafetleri, danslarına nazaran daha fazla beğeniye layıktır.⁹⁰

20 Temmuz 1834 tarihinde Avusturya temsilcisinin eşi Barones Strumer'in Büyükdere'de verdiği baloya İstanbul'daki tüccar aileleri ve diplomatlar davetlidir.⁹¹ 13 Eylül 1835 tarihinde kısa bir ziyaret için İstanbul'a gelen İngiltere'nin Rusya elçisi Lord Durham onuruna Büyükdere'deki Rus sefarethanesinde verilen baloya davet edilen yirmi paşadan sadece birinin katılmasına canı çok sıkılan Rus elçi Boutenieff paşaların bu davranışının "kaba ve küstah" bir davranış olduğunu ilan eder.⁹² 1838 yılında ise bu kez İstanbul'a gelen Fransa'nın Rusya elçisi Baron de Barante onuruna Tarabya'daki Fransız sefaretinde Reşit Paşa'nın da davetli olduğu büyük bir yemek ve balo verir.⁹³ 9 Ekim 1849'da Tarabya'daki İngiliz elçiliğinin salonlarında şehirdeki Avrupalı topluluğun seçkinlerini bir araya getiren "muhteşem balo" sabahın beşine kadar sürer.⁹⁴ 1851 yılında Startford Canning'in verdiği "Levant'da şimdiye kadar verilmiş en muhteşemlerinden biri olan" balo için 1600'ün üzerinde davetiye basılır ve İstanbullu ekabirlerin çoğu baloya katılır.⁹⁵ 19 Temmuz 1854 tarihinde Avusturya elçiliğinin zarif salonlarında İmparator Francis Joseph'in evliliği dolayısıyla bir balo verilecektir.⁹⁶ 22 Ocak 1856 tarihinde Lady Stratford bu kez çocuklar için bir maskeli balo düzenler. Baloya, hepsi en güzel kıyafetlerini giymiş, kendi dilinde konuşan, kendi usulünde dans eden Türk çocukları dahil çeşitli milletlerden 200 çocuk katılır. "Kendi aralarında Avrupa'nın tüm dillerini konuşan" diplomatların ve Frenklerin çocukları da balodadır. Ve hepsini

⁹⁰ Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople in the Years 1827 and 1828, or, Personal Narrative of a Journey from Vienna, through Hungary, Transylvania, and Roumelia, to Constantinople, c.1* (Londra: Henry Colburn, 1829), 165-166.

⁹¹ Marshal Marmont, *Turkish Empire* (Londra: John Oliver, 1839), 51.

⁹² *Kendal Mercury*, 17 Ekim 1835.

⁹³ *The Morning Post*, 7 Eylül 1838.

⁹⁴ *Courrier de Constantinople*, 13 Ekim 1849.

⁹⁵ *Freeman's Journal*, 20 Şubat 1851.

⁹⁶ *The Courier*, 19 Temmuz 1854.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

birleştiren şey eğlencedir.⁹⁷ Büyükelçi baloyu eski bir dostuna yazdığı mektupta şu sözlerle anlatır: “Geçen gün çocuklara bir balo verdik. Tarihte ilk defa olarak bin bir ısrardan sonra bir düzine kadar Türk çocuğunun gelmesine de izin kopardık. Geldiler, Hıristiyan çocuklarıyla dans ettiler, oynadılar. Sultanın gözdelerinden biri sonradan ‘Niye ben çocuğumu yollamadım’ diye yakınmış durmuş.”⁹⁸ Gece yarısı çocuklar evlerine bırakıldıktan sonra “konuklara her türlü pahalı yiyeceğin bolca sunulduğu” bir ziyafet verilir. Gün ağarana kadar dansın devam ettiği balonun davetlileri arasında Londra sosyetesinin çok iyi tanıdığı birçok kişi bulunmaktadır.⁹⁹ Fransız elçiliğinde 1857 yılında verilen üç balodan birine Türkler de davet edilir. Ancak onlara “olabildiğince uzak bir köşedeki salon” ayrılır “çünkü onlar en renkli, en keyifli toplantılarda bile çubuklarını tüttürmeden on beş dakika” duramazlar, ki bu da “salonları hiç hoş olmayan duman ve kokulara” boğar.¹⁰⁰ Bu balolardan birinde bir Müslüman, misafirlerini ağırlayan bir sefireye şaşkınlıkla “Zenginsiniz, özgürsünüz ve dans ediyorsunuz, benim için dans ederek beni onurlandırıyorunuz” der¹⁰¹

1831 yangınında zarar görüp yeniden inşa edilen elçilik binaları büyük balo salonları barındırır. Yeni Rus elçiliğinin balo salonu iki bin kişiyi ağırlayabilecek kadar geniştir¹⁰² ve elçiliğin ıslıl ıslıl aydınlatılmış salonlarında sık sık şehrin yüksek sosyetesinin katıldığı balolar ve konserler verilir.¹⁰³ Bir büyükelçinin konutundan ziyade bir hükümdarın sarayına benzeyen elçiliğin odaları St. Petersburg’daki Kış Sarayının odaları gibi geniştir.¹⁰⁴ İngiliz elçiliğinin yeni konutundaki balo salonunun Korint tarzı sütunlarla desteklenmiş kemerli tavanı beyaz ve altın rengi süslemelerle bezenmiştir. Zemini meşe parkeden olan salonun görünüşü “süslü, parlak aynı zamanda nezihtir.” Odanın bir ucunda müzisyenler için ayrılmış bölmenin tavanı müziği odanın her tarafına iletilmesi

⁹⁷ *The Newcastle Weekly Courant*, 15 Şubat 1856.

⁹⁸ Poole, *Lord Stratford Canning’in*, 93-94.

⁹⁹ *The North Wales Chronicle*, 16 Şubat 1856.

¹⁰⁰ Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri: İkinci İmparatorluk Döneminde İstanbul’da Fransız Konsolosluğunda Geçen Günler*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007), 150-151.

¹⁰¹ *Ibid.*, 151.

¹⁰² *The Baltimore Sun*, 9 Mayıs 1855.

¹⁰³ *Freeman’s Journal*, 12 Haziran 1869.

¹⁰⁴ *Hamilton County Democrat*, 19 Nisan 1878.

ve eşit Şekilde dağılması için uygun bir Şekilde yapılmıştır.¹⁰⁵ Fransız Sarayı'nın "bembeyaz ve aynalarla dolu büyük balo salonu, Versailles ayarında olmasa bile çok güzel; konukların toplandıkları mavi salondan sırsız büyük aynalarla ayrılıyor ve bu salondan sonra altın sarısı ve kırmızı renkli 'taht' salonu denilen bölüme geçiliyor."¹⁰⁶ 1843 yılında yapımına başlanan Dolmabahçe Sarayı da balo salonunun büyüklüğü ile dikkat çeker. 1867 ve onu izleyen birkaç yılı Osmanlı'nın müreffeh yılları olarak adlandıran Woods Paşa bu yıllarda her hafta farklı gecelerde Avusturya, Rus, Fransız ve zaman zaman da İngiliz elçiliğinde "ok parlak" balolar verildiğini söyler.¹⁰⁷ Bu dönemde Prusya Kralının temsilcisi "münzevi bir hayatı" tercih edip, "arka sokaktaki eski püskü görünümünden utanmış görünen ahşap bir evde yaşadığından" olsa gerek Almanya bu balo işinin "içinde değildir."¹⁰⁸ Oysa 1 Aralık 1877 tarihinde Alman İmparatorluğunun ilk büyükelçisi Prens Reuss tarafından açılan yeni elçilik binasının balo salonu "büyük davetler" için uygundur. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında burada Prens ve Prenses Reuss tarafından verilen balo günü "akşam saat dokuzdan ona kadar" cadde-i kebirde alışılmadığ bir canlılık yaşanır: "Arabalar ve sedan koltuklar birbirini yakından takip ediyor, hepsi aynı yöne Taksim'in otesindeki Alman Büyükelçiliğine ilerliyordu."¹⁰⁹

Osmanlı'nın Avrupa lkelerindeki elçileri de balo verirler ve balolar elçiliklerin harcama kalemlerine eklenir,¹¹⁰ Paris ve Londra elçileri düzenlemeyi düşündükleri balo ve ziyafetler için gönderdikleri ortak tahriratla İstanbul'dan kendilerine para gönderilmesini isterler.¹¹¹ 21 Mayıs 1849'da Londra sefiri Mehmet Paşa elçilikte majestelerinin bakanlarının, diplomatların ve "aristokrasinin yaklaşık 600 nde gelen üyesinin" katıldığı bir balo verir. Elçiliğin

¹⁰⁵ *Daily News*, 18 Nisan 1856.

¹⁰⁶ de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında*, 149-150.

¹⁰⁷ Henry Felix Woods, *Spunyarn From the Strands of a Sailor's Life Afloat and Ashore, Forty Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey*, c. 2 (Londra: Hutchinson, 1924), 96.

¹⁰⁸ Woods, *Spunyarn*, 96.

¹⁰⁹ *Truth*, 14 Şubat 1878.

¹¹⁰ Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), 178.

¹¹¹ Dönmez "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde, 133.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

rezidansının “giriş holü ve merdivenleri ile tüm koridorları kırmızı beyaz perdelerle süslenmiş, resepsiyon salonunun kapısına Türk bayrağı asılmıştı.” “Bir Müslüman’ın çatısı altında balo fikrinin yeniliği” sosyete de çok büyük bir ilgi uyandırır.¹¹² Bir yoruma göre, bir Türkün balo vermesi “bu devrimci çağın tüm devrimleri arasında kesin en doğaüstü” olanıdır.¹¹³ Dans saat on birde kadril ile başlar, kadrili vals izler. Davet “ile ilgili her şey takdire şayan bir şekilde düzenlenmiştir.”¹¹⁴ 1850 yılında yine Londra elçiliğinde geç saatlere kadar süren bir balo verilir.¹¹⁵ Aynı yıl Fransa elçiliğinde verilen baloya bakanlar, cumhurbaşkanı III. Napolyon, meclisin çok sayıda üyesi, Paris sosyetesinin seçkinleri katılır. İki orkestranın çaldığı balonun, “Paris’te uzun zamandır verilen en parlak balolardan biri olması için” her şey yapılmış, elçiliğin tüm salonları “hayranlık uyandıracak şekilde süslenmiş ve ışıklandırılmıştı.”¹¹⁶ 1856 yılındaki Londra elçiliğindeki baloya Kraliçe Victoria,¹¹⁷ 1866 yılındaki baloya ise Galler Prensi katılır.¹¹⁸

Karnaval Baloları

Karnaval vesilesiyle İstanbul’da verilen baloların tarihi daha da eskidir. 1676 yılında Galata ve Pera’daki yabancı elçilikler ortaklaşa 150 kişilik büyük bir maskeli balo düzenlerler.¹¹⁹ On dokuzuncu yüzyılın başında karnaval dışında tolere edilmeyen kamuya açık balolar karnaval döneminde Pera’da genellikle Frenkler tarafından işletilen hanlarında elçiliklerin himayesinde yapılır¹²⁰ elçiliklerde ise çeşitli karakterlerin hakkıyla canlandırıldığı maskeli balolar verilirdi.¹²¹

¹¹² *London Evening Standard*, 22 Mayıs 1849.

¹¹³ *Cork Examiner*, 22 Haziran 1849.

¹¹⁴ *Illustrated London News*, 26 Mayıs 1849.

¹¹⁵ *The Morning Post*, 25 Temmuz 1850.

¹¹⁶ *Courrier de Constantinople*, 2 Mart 1850.

¹¹⁷ *London Evening Standard*, 28 Mayıs 1856.

¹¹⁸ *Dublin Daily Express*, 5 Temmuz 1866.

¹¹⁹ E. Natalie Rothman, *The Dragoman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism* (Ithaca: Cornell University Press, 2021), 34

¹²⁰ Tancoigne, *Voyage a Smyrne*, 89.

¹²¹ Wittman, *Travels in Turkey*, 15.

1822 yılında Avrupalı diplomatlar “her zamanki gibi karnavalı kutluyorlar. Sürekli art arda balolar ve akşam yemekleri” veriyorlardı.¹²² 1829 karnavalının son Pazarı, Avusturya temsilcisi maskeli balo verir. Davetin ortasında Arap giysili iki maskeli kişi baloya katılır. Sade ama zengin giyimli bu kişiler ev sahibi dışında kimseyi selamlamazlar, kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermezler, birkaç dakika cazip bir görünüm sunan davetlileri büyük bir merakla izledikten sonra uzaklaşırlar. “Tavırlarındaki asalet, görünümüleri, yürüyüşleri” ve ayrılırken “hizmetkarların ellerine bıraktıkları olağan dışı bir cömertliğin izleri” bu kişilerin “çok yüksek rütbeli Türkler olduklarına dair hiçbir şüpheli” bırakmaz.¹²³ Bu iki kişiden birinin Sultan diğzerinin de Berberbaşı olduğu iddia edilir. Ancak *L’observateur Autrichien* bu haberin bir masalda ibaret olduğunu açıklar.¹²⁴ 1836 yılında karnaval süresince Avusturya elçiliğinde her Pazar “Hiç bitmeyen kotilyon, hızlı mazurka, kadril ve valsın eşit derecede revaçta” olduğu balolar düzenlenir; katıldığı bu balolardan birinde Miss Pardoe, “ilk olarak bir Rumla, ikinci olarak bir Rusla, üçüncü olarak bir Fransızla ve dördüncü olarak da bir Almanla” dans eder.¹²⁵ Rus elçiliğindeki karnaval dolayısıyla verilen maskeli baloda Rus sefinesi “ve elçiliğe bağlı iki hanım ile Fransız diplomatın eşi, dört Rus katibin canlandırdığı ... şeytanlar tarafından balo salonuna getirilen melekler” kılığına girerler.¹²⁶ Şampanya, müzik ve mazurkalarla “tamamen çılığına dönen” Peralılar bu baloda “adabı muaşerete olduğu aykırı” davranırlar.¹²⁷ 1836 karnavalının son balosunu ise Prusya temsilcisi verir. Fransız ve İngiliz elçileri o yılı Pera’nın “tıslımlı çevrelerinden” uzakta Tarabya’da geçirdiklerinden dolayı Pera sosyetesini o yılki şenlikler ve eğlencelerini tamamen Rus, Prusya ve Avusturya elçiliklerine borçludur.¹²⁸

Pera’da elçilikler dışında da karnaval baloları verilirdi: “Alt sınıflar halka açık balolara gider: en popülerleri Pera’daki en ünlü iki handa yer alır.” Katılanlar içkilerini parayla içer ve “cüzdanlar, çantalar, kutular, enfiye kutuları gibi

¹²² *The Morning Chronicle*, 2 Mart 1822.

¹²³ *Le Courier de Smyrne*, 1 Ocak 1829.

¹²⁴ *Le Courier*, 29 Nisan 1829.

¹²⁵ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, 45.

¹²⁶ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, 46.

¹²⁷ *The Morning Post*, 18 Mart 1836.

¹²⁸ *The Morning Post*, 18 Mart 1836.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

binlerce ıvır zıvır piyangosu" düzenlenir.¹²⁹ Prusyalı diplomat Friedrich Tietz 1834 yılında karnaval vesilesiyle Frenklerin Hotel d'Italie'de verdiği baloya katılır. O yıl, çok eski zamanlardan beri Pera hanlarına tanınan karnaval süresince halka açık balo düzenleme izni verilmemiş,¹³⁰ Frenkler ve Ruslar arasında "Şişko Lisette" olarak tanınan otelin sahibi o yıl için Sultandan Avrupai balolar düzenleme yegane imtiyazını almıştır. Bilet alınarak girilen baloya çeşitli elçiliklerin çalışanları, İtalyan, Rus ve Fransız denizciler, ve Batılılaşmış üniformalarıyla alt kademe Türk subayları da katılır ve bu subaylardan bazıları dans da ederler.¹³¹ Bir Türk alayının bandosundan olan müzisyenler mükemmel bir iş çıkarırlar. Katılımcılar "şevk ve heyecanla" dans ederler. Halk dansları, vals, mazurka ve tırıs dansı o gün edilen danslardır.¹³² 1840 yılının karnavalı için dördü otel, bir ikisi han ve geri kalanı saygınlığı şüpheli evlerden oluşan yaklaşık yirmi dört halka açık eğlence mekanı açılır. Mekanların hangisi olduğu anlaşılmsın diye kapılarına fener asılır. Güvenliği sağlayan görevliler, sarhoş görünenleri içeri almaz ve ziyaretçilerin olası bir kavgada kullanılabilecekleri sopa, şemsiye gibi "silahlarla" içeri girmelerine izin vermezler. Kadınların hepsi maskelidir ve bazılarının giyimi son derece göz alıcıdır; ama süslü kıyafetleri içinde, kişinin "zevkine göre hoş ya da iğrenç" aksesuarlar sergileyenler dışında, erkeklerin çok azı maskelidir. Dans eden erkekler, müzisyenler için yere bozuk para atarlar. Eğlence her akşam gün batımında başlar. Dans, kumar ve içkiyle devam eder.¹³³ 1842 yılının karnavalı için ise Bellevue Otelinin geniş salonları açılır.¹³⁴

Zengin gayrimüslimler de karnaval dolayısıyla evlerinde balo verirler. 1835 yılında Fener'de yaşayan Rum tacir Keşişoğlu'nun verdiği balo, Eflak bandosunun neşeli müziği ile başlar. Balo "kusursuz bir toplumsal kaleydoskop"tur: "Sürekli hareket halindeki çeşitli giysiler ve renkler, şen ve kendine özgü bir insan mozaiği oluşturmuştu."¹³⁵ Yaşlı erkeklerin "babadan

¹²⁹ de la Ferté-Meun, *Lettres sur le Bosphore*, 251.

¹³⁰ *Journal de Smyrne*, 5 Ocak 1834.

¹³¹ Friedrich Tietz, *St. Petersburg, Constantinople, and Napoli Di Romania in 1833 and 1834: A Characteristic Picture Drawn During a Residence There*, c. 2 (Londra: Adolphus Richter & Co. 1836), 40.

¹³² *Ibid.*, 41.

¹³³ *The Atlas*, 19 Eylül 1840.

¹³⁴ Charles White, *Three Years in Constantinople*, c.1 (Londra: H. Colburn, 1845), 158.

¹³⁵ Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, 52.

kalma," yaşlı kadınların "modası geçmiş," bir sonraki kuşağın ise yarı Avrupai, yarı Rum kıyafetlerle katıldıkları baloya geen kuşaklar batılı kıyafetlerle katılırlar.¹³⁶ Zengin evlerinde karnaval dışında da balo verilir. 1730 yılında Lord Kinnoul'un elçilik maiyetinde bulunan bir İngiliz, en zengin Rum tüccarlardan birinin evinde Rumların yanı sıra Avrupalıların da katıldığı baloya katılır.¹³⁷ Kontes de La Ferte-Meun, 1810'lu yılların sonlarında Tarabya'da Rum bir ailenin kendi evlerinde verdiği baloya davetlidir. Davet iki saatlik bir konserle başlar. Konserden sonra balo için kadınlar kıyafetlerini değiştirirler. Çeşitli dansların edildiği baloda dondurma ve pastanın yanında Fransa'da içilen tüm içkiler servis edilir.¹³⁸ 1840 yılına gelindiğinde bir muhabirin gözlemine göre İstanbul'un st sınıfları yavaş yavaş Avrupa geleneklerini benimsiyor" ve "büyük siyasi şahsiyetlerin evlerinde balolar" veriliyordu. O yıl, evinin "salonları, üstün zevki ve ihtişamıyla dikkat çeken Sisam Prensi" Sırp Prensi onuruna büyük bir akşam yemeği ve ardından da balo verir.¹³⁹ 1854 yılında Fransız ve İngiliz elçilerinin yanı sıra zengin bir bankerin evinde de karnaval balosu verilir. Otellerde her hafta maskeli balo verilir.¹⁴⁰ Bu yılın maskeli balolarından birinde Müslüman bir kadın yakalanır. "Kocasının bazı şüpheleri vardı, ki bu doğru ıktı. Gavur balosuna gitmişti." Balodaki polisler tarafından dışarı çıkarılan kadın keli kocası tarafından gözyaşları içinde evine götürülür.¹⁴¹

Diğer Balolar

On dokuzuncu yüzyıl boyunca gayrimüslim ve yabancı girişimcilerin açtıkları büyük otellerin, tiyatroların, gazinoların ihtişamlı balolar düzenledikleri balo salonları vardır. şubat 1850'de "Grand Casin de Pra'nın salonları Konstantinopolis'te bu türde şimdiye kadar görülen hiçbir şeye" benzemeyen bir balo ile açılır. Pera sosyetesinin seçkinleri ve diplomatlardan oluşan "zarif bir kalabalık, dans salonunu ve bitişik salonları" – sohbet odaları, dinlenme odası,

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ "Letters from Constantinople" *The European Magazine, and London Review*, Haziran 1801, 420.

¹³⁸ de la Fert-Meun, *Lettres sur le Bosphore*, s. 242-43.

¹³⁹ *New Court Gazette*, 15 şubat 1840.

¹⁴⁰ *Monmouthshire Merlin*, 3 Mart 1854.

¹⁴¹ *Monmouthshire Merlin*, 3 Mart 1854.

Arus Yumul İstanbul'un Erken Baloları

oyun odaları- doldurur.¹⁴² 1851 yılında burada verilen baloya İstanbul'da bulunan bazı seçkin gezginler de katılır.¹⁴³ Hotle D'Angleterre'in sahibi James Missirie'nin 20 Şubat 1851 Perşembe günü vereceği maskeli baloda biletleri kadınlara ücretsiz dağıtılacak olan bir eşya piyangosu düzenleneceğini duyurur.¹⁴⁴

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yardım ve cemiyet baloları yaygınlaşır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelen Bertrand Bareilles "Her yerde balolar düzenleniyordu. Pera'da balo toplumun altını üstüne getiren büyük bir olaydı" der.¹⁴⁵ Her cemaat kendi balosunu düzenlerdi: "Afişlerle duyurulan Rum, Ermeni, Yahudi, İtalyan balosu birbirini izlerdi"¹⁴⁶ Hazırlıklar aylar öncesinden başlardı: "Dans aksesuarları aylarca önceden yurt dışından ısmarlanırdı" ve bu balolar "daha kalabalık olsun ve parlak geçsin diye, hep bir elçinin himayesi altında yapılır ve birçok gereksinime de yanıt verilir." ¹⁴⁷ Balo "yerlilerle yabancıların ... birbirine karıştığı tarafsız bir alandı." Zaman zaman "birkaç Türk de kırmızı fesleriyle ve tabii yanlarında hanımları olmadan bu balolarda boy gösterirlerdi." ¹⁴⁸ Balodan elde edilen gelir baloyu "düzenleyen cemaatin yardım kuruluşlarına gidiyordu."¹⁴⁹ "Bareilles'e göre, Pera'da dans edilmeseydi, birçok okul kapılarını kapar, birçok hastane hasta kabul edemez hale gelirdi."¹⁵⁰

Ulaşım

1845-1848 yılları arasında İstanbul Rus elçiliğinde ataşe olarak çalışan Pierre de Tchihatchef'e göre Boğaz'da "sık sık rastlanan çalkantılı deniz" nedeniyle "yabancı bir sefir Tarabya'da ya da Büyükdere'de kırk yılda bir Avrupa usulü

¹⁴² *Courrier de Constantinople*, 9 Şubat 1850.

¹⁴³ *Courrier de Constantinople*, 19 Şubat 1851.

¹⁴⁴ *Courrier de Constantinople*, 19 Şubat 1851.

¹⁴⁵ Bertrand Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levantan Mahalleleri: Pera-Galata-Baniyöler*, çev. Ali Berktay (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003), 73.

¹⁴⁶ Bareilles, *İstanbul'un*, 73.

¹⁴⁷ Bareilles, *İstanbul'un*, 73.

¹⁴⁸ Bareilles, *İstanbul'un*, 73.

¹⁴⁹ Bareilles, *İstanbul'un*, 73.

¹⁵⁰ Bareilles, *İstanbul'un*, 73.

bir gece düzenlemek istediğinde, denizin durumu müsaade etmezse kadınlar geceye katılamazlar." Sefaretlerin "emrinde bulunan savaş gemilerini kadınların hizmetine sunan bazı kordiplomatik Őeflerin kibarlığı olmasa, erkekler birçok baloda damsız kalırdı."¹⁵¹ Ulaşım sorunu Pera'yı da etkiler. On dokuzuncu yüzyılın başında, kadınlar İngiliz elçiliğine "tahtirevan ya da ülkenin arabaları olan Türk çizmeleriyle gelirler."  izmeler kapıya bırakıldığından "elçiliklerin antreleri bir tür ikinci el mal satan dükkanları" andırır.¹⁵² Prusyalı diplomat Tietz Pera'nın kirli sokağında verileri baloya yardımcısının sırtında gider.¹⁵³ Lady Hornby'e göre "İstanbul'a yakın bir köyden [Ortaköy] [Pera'ya] baloya gitmek, İngiltere'de baloya gitmek çok farklı bir Şey"dir.¹⁵⁴ 1856 yılında baloya gitmek için bindiği talika sarsılarak ilerler, gevŐek kaldırım taşlarına çarpar, deliklere, çamur deryalarına girer.¹⁵⁵ Ulaşım ileriki yıllarda da sorun olmaya devam edecektir. 1882 kişında karlı ve soğuk bir günde İngiliz sefiresi, Avusturya elçiliğindeki baloya tahtirevanla gitmek zorunda kaldığından ve birçok kişinin yolda düştüğünden bahseder. Ancak kendi adamları dikkatli davrandıkları için onun başına bir Şey gelmez.¹⁵⁶ Ulaşım için hamallara da başvurulur. Yağmurlu bir günde İran sefiri Muhsin Han'ı Avusturya elçiliğindeki baloya bir hamal sırtında taşıyarak getirir.¹⁵⁷ 1910 yılına gelindiğinde, "Pera ve Galata'nın dar sokakları kar yağışından sonra tıkanıdığından" dolayı "Konstantinopolis, muhtemelen Avrupa'da hala tahtirevan kullanılan tek Őehirdir."¹⁵⁸ Sidney Whitman'a göre davetlilerin elçilik balolarına gelişi ilginç manzaralar oluşturur: "Arabalar binanın önünde birbirini itip kakarken, Türk arabacılarının huysuz atlarını kırba lamalarından yükselen bağrışlar, çığlıklar ve küfürler sıradan kargaşası. Geçmiş bir çağın bir özelliği, içinden hanımların çıktığı birkaç eski moda tahtirevan."¹⁵⁹

¹⁵¹ Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*,  ev. Ali Bertkay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 261.

¹⁵² Hitzel, "Les Jeunes de langue," 64.

¹⁵³ Tietz, *St. Petersburg, Constantinople, and Napoli*, 38.

¹⁵⁴ Hornby, *Constantinople During*, 194.

¹⁵⁵ Hornby, *Constantinople During*, 196-197.

¹⁵⁶ Harriot Georgina Blackwood, *My Russian and Turkish Journals* (New York: Scribener's Sons, 1916), 184.

¹⁵⁷ *The Argus*, 15 Ocak 1879.

¹⁵⁸ *The Graphic*, 12 Şubat 1910.

¹⁵⁹ Sidney Whitman, *Turkish Memories* (New York: Chas. Scribner's Sons, 1914), 197.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

SONUÇ

İstanbul'da daha önce balo verilmiş olsa da on sekizinci yüzyıl sefaretnamelerinden anlıyoruz ki balo Osmanlı yöneticileri için yabancıdır. Ebubekir Ratib Efendi balo için "Balo dedikleri bir cem'iyettir ki, ona mahsus mahal olmakla rical ü nisvan ve kibar ü beyzadeganden anda cem' olup, bir merd ile bir zen el e ele verip raksan olurlar. Şöyle ki, bir erkek gözü tuttuğunu ve istediği avreti, gerek ceneral ve kişizade benat u zevcatından olsun ve gerek sair olsun eline yapışıp meydanda kırk, elli, altmış nefes raksederler¹⁶⁰ derken, Ahmed Resmi Efendi: "Bazı kereler de redoute (maskeli balo) adında başka bir toplantı da düzenlerlerdi. Memleketin ileri gelenleri ve kadınları karmakarışık, kırmızı ayakkabılar ve canfesten elbiseler giyip üzerlerine ferace biçimi bol kumaşlar atarlar, yüzlerine de adam yüzü şeklinde birer burunduruk (maske) tutup kim olduklarının bilinmesini önlerler ve sonra da sarayın içinde dolanmaya başlardı. Bu dolanmaları sırasında da duygularına uyarlar ve herkesi gönlünün çektiği kadının elinden tutardı. Aralarında kıskançlık gibi, yasaklar gibi sıkıntıları olmadığından, aşağı yukarı uzun boylu dönüp dolaşarak, sevinçten zıplayıp hoplayarak yapacaklarını yaparlar, kılıklarını değiştirdiklerinden tanınmayacaklarını düşünerek gruplar halinde beğendikleri yere giderlerdi"¹⁶¹ der. Kadın erkek ilişkilerindeki rahatlık ve serbestlik elçilerin dikkatini çeker. Elçinin mihmandarının karısını bir erkek dansa kaldırıncı Ratib Efendi, "karınızı yabancı bir erkek dansa kaldırdı" diyerek onu uyarır. Aldığı cevap, bunun gayet olağan olduğu, biri dansa kaldırmazsa eşinin mutsuz olacağıdır. Elçi Ratib Efendi'ye "siz de karımı dansa kaldırabilirsiniz" der. Ratib Efendi Avrupa'da dansa verilen önemden de bahseder, "dans bilmemenin ayıp, bilmenin hüner olduğunu" söyler.¹⁶² Ratib Efendi haklıdır, zira özdenetim ve zarafet gibi soylu erdemlerin tezahürü olarak kabul edilen dans, Rönesans'tan beri batıda özellikle üst sınıfların eğitimi için gerekli görülürken, Osmanlıda

¹⁶⁰Aktaran Belkıs Altuniş Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü," *Billig* 36 (2006), 157. (139-165).

¹⁶¹Ahmed Resmi, *Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, sadeleştiren Bedriye Atsız (İstanbul: Tercüman, 1980), 67.

¹⁶² Cahit Bilim, *Osmanlı Dış İlişkileri: Sefaretnameler, Elçilikler-Anlaşmalar* (İstanbul: Onbir Yayınları), 2019, 93

dans alt sınıflara uygun bir faaliyetir¹⁶³ ve dolayısıyla saygın kişiler dans etmezler: “Müslümanlar bu eğlencelere karşı bir antipati duyarlar ve aralarındaki en alt seviyedekilerden başkası dans etmediği için, genel olarak ahlaksız ve eğitimsiz kişiler olarak hakir gördükleri dansçıları küçümserler.”¹⁶⁴ Niebuhr’a göre balolarda erkek ve kadınların birlikte özgürce sosyalleşmesi de Müslümanların balolardan nefret edip uzak durmalarının bir diğer nedeniydi; bu yüzden “Müslümanların arasında yaşayan Avrupalılar, doğuluların görüşüne göre, pekala onlarsız yapabilecekleri eğlencelerden” vazgeçselerdi “daha çok sevilir ve daha çok saygı görürlerdi”¹⁶⁵

Kırım Savaşı Osmanlı başkentinde batılı yaşam tarzının, dolayısıyla baloların da yaygınlaşmasına yol açar. Bu dönemde balolara katılan Müslümanların sayısı da artar. Savaştan önce, “sıradan bir Osmanlı tebaası için, batı ve batılı tanımları sadece Pera’daki büyükelçiler ve Karaköy rıhtımlarında zaman zaman karşılaştıkları Avrupalılar” dan ibaretken,¹⁶⁶ Kırım Savaşıyla birlikte İstanbul’da yaşayan Avrupalıların sayısında büyük bir artış olur. Batılı yaşam tarzları ilk elden deneyimlenmeye başlanır. Bir gözleme göre “Kırım Savaşı’nda sonra Konstantinopolis, ahlaki ve fiziki olarak tam bir metamorfoz” geçirmiştir.¹⁶⁷ Bu yıllarda yaygınlaşan balolar hakkında Cevdet Paşa 1862 yılında şöyle der: “Kadınların yabancı erkeklerle dans etmeleri ve balolarda, karı kocaların açıkça yer değişdirmeleri, kadınları hayatda, kolaylığa ve çalışmağa getirmekte olmayıp, aile yuvalarını yıldığı acı acı görülmektedir. Kadın-erkek münasebetlerinin yalnız karı-koca arasında kalmasını istemeyip de karışık ve sınırsız bir temas vücade getirmek için yapılan balolar, islamiyetdeki nikah cem’iyyetlerinin yerini almağa başladı. şu kadar fark var ki, Müslümanların nikahı, belli bir kadınla belli bir erkeğin bir araya geleceğini i’lan etmekde, sosyetenin balosu ise, evli veya bekar birçok kadınla birçok erkeğin gelişi güzel yaşayacaklarını i’lan etmektedir.”¹⁶⁸

¹⁶³ Metin And, “Dances of Anatolian Turkey,” *Dance Perspectives*,” 3 (1959), 10.

¹⁶⁴ Niebuhr, *Voyage en Arabie*, 147.

¹⁶⁵ Niebuhr, *Voyage en Arabie*, 147.

¹⁶⁶ Bekir Günay “The Crimean War and its Effects on Ottoman Social Life,” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 16 (2014), 114.

¹⁶⁷ *Wellington Independent*, 19 Haziran 1869.

¹⁶⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Faideli Bilgiler* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2001), 689-690.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

Kırım Savaşı öncesinde şehirdeki Avrupalıların sayıları çok az olduğundan dolayı elçiliklere kolaylıkla giriş imtiyazı elde edilir: “Ekselansları” misafirlerinin seviyesi “açısından fazlasıyla hoşgörölü”dür.¹⁶⁹ Yüksek protokol kuralları da mecburen bir kenara bırakılmıştır. Kırım Savaşı sonrasında elçilik balolarında “Pera'nın kaymak tabakasını” bir arada görmek mümkündür.¹⁷⁰ 1865 yılına gelindiğinde “Pera ve Galata'da Paris salonları ile karşılaştıracak balo ve partiler”¹⁷¹ verilir. Ancak batılı balolar ile Osmanlı baloları arasında iki önemli fark vardır. İlki, batıda kral ve kraliçeler katıldıkları baloların açılış dansını yaparlarken, Osmanlı sultanları katıldıkları balolarda dans etmezlerdi. İkincisi ise yabancı gözlemcilerin dikkat çektiği balolardaki Müslüman kadınların eksikliğidir.

¹⁶⁹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi*, 44. Ancak Fransa'da Temmuz Monarşisi'ni (1830-1848) bitiren 1848 Devriminden sonra Pera'daki Fransız Sarayının önünde toplanan monarşi karşıtı Fransız ve İtalyanlar arasında bulunan “Fransız vatandaşı bir ayakkabı tamircisi, kendisinin, karısının ve kendileri gibi yoksulların” elçinin balolarına “hiç davet edilmediklerinden”, sarayda şehirdeki tüm fakir Fransız ve İtalyanların davet edileceği “halkın kendisi tarafından gerçekten demokratik bir balo verilmesini” önermesinden anlıyoruz ki balolar alt sınıfların katılımına açık değildir (Charles Mac Farlane, *A Glance at Revolutionized Italy, c.1* (Londra: Smith, Elder, 1849), 22.

¹⁷⁰ de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında*, 150. Şehri ziyarete gelen yabancılar için balolara katılmak hala kolaydır: Paris veya Londra'da “kısıtlı imkanları” nedeniyle hayran oldukları yüksek sınıfların, kibar çevrelerin dünyasına giremeyen, “diplomatik dünyayla haşır neşir olamayan” İngiliz veya Amerikalılar kış sezonunun zirvesinde İstanbul'a gelirlerse -birkaç iyi referansla- bu şansı kolaylıkla yakalayabileceklerdir. Lüks yaşam dünyasına South Kensington veya Brompton'dan daha fazla yaklaşmamış olan İngilizler için burada elçilik yemek ve balolarına davet edilmek zor değildir. Davetiye elde edilemeyenler için ise ufak bir ücret karşılığında farklı milletlerin yardım balolarına katılıp “kozmpolit diplomatik ve finans çevreleriyle” tanışmak mümkündür (Whitman, *Turkish Memories*, 196-197).

¹⁷¹ “Modern Life on the Bosphorus,” *Eclectic Magazine*, 2 (1865), 85.

KAYNAKÇA

- Akın, Nur. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1998.
- And, Metin. "Dances of Anatolian Turkey." *Dance Perspectives.*" 3 (1959): 3-77.
- Bareilles, Bertrand. *İstanbul'un Frenk ve Levantan Mahalleleri: Pera-Galata-Baniyöler* Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003.
- Baudens, M. L. *La Guerre de Crimée: les Campements, les Abris, les Ambulances, les Hopitaux, etc., etc.* Paris: Michéle Lévy Freres, 1858.
- Bell's Weekly Messenger*, 27 Ağustos 1832.
- Bilim, Cahit. *Osmanlı Dış İlişkileri: Sefaretnameler, Elçilikler-Anlaşmalar*. İstanbul: Onbir Yayınları, 2019.
- Blackwood, Harriot Georgina. *My Russian and Turkish Journals*. New York: Scribener's Sons, 1916.
- Buxton Advertiser*, 29 Şubat 1856.
- Cevdet Paşa, Ahmet. Tezakir. C. 1. Yayınlayan Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Faideli Bilgiler*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2001.
- Cork Examiner*, 22 Haziran 1849.
- Courier de Constantinople*, 31 Ocak 1846.
- Courier de Constantinople*, 13 Ekim 1849.
- Courier de Constantinople*, 9 Şubat 1850.
- Courier de Constantinople*, 2 Mart 1850.
- Courier de Constantinople*, 19 Şubat 1851.
- Craven, Elizabeth. *A Journey Through the Crimea to Constantinople*. Londra: G. G. J. & J. Robinson, 1789.
- "Customs and Manners of Constantinople." *The New Annual Register*, 136-142. Londra: John Stockdale, 1809.
- Daily News*, 18 Nisan 1856.
- Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Dönmez, Ahmet. "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Dublin Daily Express*, 5 Temmuz 1866.
- Evening Mail*, 19 Ağustos 1833.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

- Firges, Pascal. *French Revolutionary Politics and Culture in the Ottoman Empire: Diplomacy, Political Culture, and the Limiting of Universal Revolution, 1792-1798*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Ferriol, Charles de. *Corredpondance du Marquis de Ferriol: Ambassadeur de Louis XIV à Constantinople*. Anvers : Buschmann, 1870.
- Ferté-Meun, Cesse de la. *Lettres sur le Bosphore, ou Relation d'un Voyage en Différents Parties de l'Orient Pendant les Années 1816 a 1819*. Paris: Domere, 1821.
- Fontmagne, Baronne Durand de. *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul Günleri: İkinci İmparatorluk Döneminde İstanbul'da Fransız Konsolosluğunda Geçen Günler. Çeviren İsmail Yerguz*. İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007.
- Frankland, Charles Colville. *Travels to and from Constantinople in the Years 1827 and 1828, or, Personal Narrative of a Journey from Vienna, through Hungary, Transylvania, and Roumelia, to Constantinople*. C.1. Londra: Henry Colburn, 1829.
- Freeman's Journal*, 20 Şubat 1851.
- Freeman's Journal*, 12 Haziran 1869.
- Galignani's Messenger*, 15 Temmuz 1825.
- Groot, Alexander H. De. "Dragoman's Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785-1829," *Levantine Heritage*. Erişim tarihi 20 Temmuz 2021. http://www.levantineheritage.com/pdf/dragomans_careers.pdf.
- Günay, Bekir. "The Crimean War and its Effects on Ottoman Social Life." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 16 (2014): 105-128.
- Gürsoy, Belkıs Altuniş. "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü." *Billig* 36 (2006): 139-165.
- Hamilton County Democrat*, 19 Nisan 1878.
- Hampshire Chronicle*, 3 Şubat 1800.
- Hitzel, Frédéric. "Les Jeunes de langue de Péra-les-Constantinople." *Dix-Huitième Siècle* 28 (1996): 57-70.
- Hornby, Lady. *Constantinople During the Crimean War*. Londra: Richard Bentley, 1863.
- Illustrated London News*, 26 Mayıs 1849.
- İsmail Kemal Bey. *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*. Londra: Constable, 1920.
- Journal de Smyrne*, 5 Ocak 1834.

Journal de Toulouse, 16 Şubat 1856.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C. 6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Karateke, Hakan T. "From Divine Ruler to Modern Monarch: The Ideal of the Ottoman Sultan in the Nineteenth Century." *Comparing Empires. Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, der. Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen, 287-301. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

Kendal Mercury, 17 Ekim 1835.

Keppel, George Thomas. *Narrative of a Journey Across the Balcan*. C. 2. Londra: Henry Colburn and Richard Bentley, 1831.

La Liberté, 19 Şubat 1874.

Lane-Poole, Stanley. *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*. Çeviren Can Yücel. Ankara: Yurt Yayınları, 1988.

Le Courier, 29 Nisan 1829.

Le Courier de Smyrne, 1 Ocak 1829.

"Letters from Constantinople." *The European Magazine, and London Review*, 416-420, Haziran, 1801.

Leicester Chronicle, 26 Aralık 1829.

Liverpool Mercury, etc., 18 Şubat 1856.

London Evening Standard, 22 Mayıs 1849.

London Evening Standard, 28 Mayıs 1856.

Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*. C. 2-3. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları 1999.

Mac Farlane, Charles. *A Glance at Revolutionized Italy*. C.1. Londra: Smith, Elder, 1849.

Marindin, G. E. *The Letters of John B. S. Morrit of Rokeby: Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794-1796*. Londra: John Murray, 1914.

Marmont, Marshal. *Turkish Empire*. Londra: John Oliver, 1839.

Martin, Guillaume. *İstanbul'a Seyahat*. Çeviren İsmail Yerguz. İstanbul: İstikbal Kitabevi, 2007.

"Modern Life on the Bosphorus." *Eclectic Magazine*, 2 (1865): 82-86.

Monmouthshire Merlin, 3 Mart 1854.

Morning Herald, 15 Şubat 1845.

Motraye, Aubrey, de la. *A. de La Motraye's Travels through Europe, Asia, and into parts of Africa*. C.1. Londra, 1723.

New Court Gazette, 15 Şubat 1840.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

- Niebuhr, Carsten. *Voyage en Arabie & en d'autres Pays Circonvoisins*. C. 1. İsviçre: Les Libraires Associés, 1780.
- Otter, William. *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke*. New York: Harper, 1827.
- Pardoe, Julia, S. H. *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydi'nin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*. Çeviren Banu Büyükkal. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004. *Philippe Gazette*, 4 Ekim 1843.
- Porter, David. *Constantinople and its Environs in a Series of Letters*. C. 2. New York: Harper & Brothers, 1835.
- Poujolat, Baptistin. *Voyage à Constantinople*. Paris: Victor Sarlit, 1860. *Public Ledger and Daily Advertiser*, 24 Ağustos 1832.
- Said, Rosemarie Janet. "George Baldwin and British Interests in Egypt, 1775 to 1798." Doktora tezi, Londra Üniversitesi, 1968.
- Resmi, Ahmed. *Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*. Sadeleştiren Bedriye Atsız. İstanbul: Tercüman, 1980.
- Rothman, Natalie, E. *The Dragoman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*. Ithaca: Cornell University Press, 2021.
- Slade, Adolphus. *Records of Travels in Turkey, Greece, &c. : and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*. C. 1. Philadelphia: E. L. Carey & A. Hart, 1833. *Sheffield Dially Telegraph*, 18 Şubat 1856.
- Stanhopei Hester Lucy ve Charles Lewis Meryon. *Travels of Lady Hester Stanhope: Forming the Completion of Her Memoirs*. Londra: H. Colburn.
- Tancoigne, J. M. *Voyage a Smyrne, dans L'archipel et L'île de Candie en 1811, 1812, 1813 et 1814; Suivi d'une Notice sur Péra et d'une Description de la Marche du Sultan*. C. 2. Paris: Nepveu, 1817.
- Temple, Grenville. *Being the Second Part of Excursions in the Mediterranean*. C. 2. Londra: Saunders & Oatley.
- Tchihatchef, Pierre de. *İstanbul ve Boğaziçi*. Çeviren Ali Berktaç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018. *The Argus*, 15 Ocak 1879. *The Atlas*, 19 Eylül 1840. *The Baltimore Sun*, 9 Mayıs 1855. *The Bradford Observer*, 8 Nisan 1869.

- The Caledonian Mercury*, 22 Şubat 1856.
The Courier, 19 Temmuz 1854.
The Derby Mercury, 23 Aralık 1829.
The Evening Chronicle, 28 Şubat 1842.
The Graphic, 12 Şubat 1910.
The Guardian, 9 January 1830.
The Morning Chronicle, 2 Mart 1822.
The Morning Chronicle, 25 Mart 1843.
The Morning Post, 4 Ocak 1830.
The Morning Post, 18 Mart 1836.
The Morning Post, 7 Eylül 1838.
The Morning Post, 24 Mart 1843.
The Morning Post, 25 Temmuz 1850.
The Morning Post, 16 Nisan 1869.
The Newcastle Weekly Courant, 15 Şubat 1856.
The North Wales Chronicle, 16 Şubat 1856.
The Times, 15 Şubat 1856.
Tietz, Friedrich. *St. Petersburg, Constantinople, and Napoli Di Romania in 1833 and 1834: A Characteristic Picture Drawn During a Residence There*. C. 2. Londra: Adolphus Richter & Co. 1836.
Tott, François de. *Memoirs of Baron dr Tott: Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea, During the War with Russia. With Numerous Anectodes, Facts, and Observations, on the manners and Customs of the Turks and Tartars*. C. 1. Londra: G.G.J & J. Robinson, 1785.
Truth, 14 Şubat 1878.
Tyrell, Henry. *The History of War with Russia: Giving Full Details of the Operations of the Allied Armies*. Londra: The London Printing and Publishing Company, 1858.
von Struve, Johann Christian. *Travels in the Crimea: A History of the Embassy from Petersburg to Constantinople in 1793*. Londra: G. and J. Robinson, 1802.
Webb, Nigel ve Caroline. *The Earl and His Butler in Constantinople: The Secret Diary of an English Servant Among the Ottomans*. Londra: I.B. Taurus, 2009.
White, Charles. *Three Years in Constantinople*. C.1. Londra: H. Colburn, 1845.
Whitman, Sidney. *Turkish Memories*. New York: Chas. Scribner's Sons, 1914.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

- Wittman, William. *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During the Years 1799, 1800 and 1801: In Company with the Turkish Army and the British Military Mission*. C. 1. Londra: R. Phillips, 1803.
- Woods, Henry Felix. *Spunyarn From the Strands of a Sailor's Life Afloat and Ashore, Forty Seven Years Under the Ensigns of Great Britain and Turkey*. C. 2. Londra: Hutchinson, 1924.

EKLER

Ek 1

THE SULTAN AT LORD STRATFORD DE REDCLIFFE'S FANCY DRESS BALL, CONSTANTINOPLE.

Sultan Abdülmecid İngiliz Elçiliği balosunda, *Illustrated Times*, 1 Mart 1856.

Arus Yumul
İstanbul'un Erken Baloları

Ek 2

Lady Stratford'un çocuklar için verdiği balo, *Illustrated London News*, 1 Mart 1856.

Ek 3

İstanbul'da baloya giden bir kadın ve bir erkek, *Salt Araştırma*, Erişim tarihi 5 Kasım 2021,

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/117214?mode=simple>.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 30.11.2021.

Kabul Tarihi: 28.12.2021.

ArticleType: Research article

Submitted: 30.11.2021.

Accepted: 28.12.2021

Osman YALÇIN¹

1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI VE SAVAŞTA HAVA HAREKÂTI

Öz: Filistin olarak tanımlanan bölge; Sümerler, Asurlular, Babiller, Helenler, Persler, Romalılar tarafından kontrol altına alınan bir yerdir. İslam tarihinde, Hazreti Ömer zamanında 640 yılında ele geçirilmiş ve 1917 yılına kadar Müslümanların egemen olmuştur. 1517-1917 yılları arasındaki Osmanlı döneminde barış içinde geçen yüzyıllar olmuştur. İngiltere bölgeyi 1921 yılından itibaren kontrolüne almıştır. İngiltere'nin egemenliği ancak 30 yıl kadar devam etmiştir. Bu dönemde bölgeye çok fazla Yahudi göçü olmuştur. Bu göçler, bölgenin yerli halkı olan Araplarla sonradan gelen Yahudilerin arasında kavgaya sebep olmuştur. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgeden çekilmiştir. Bölgenin sorunlarının çözümü ise Birleşmiş Milletlerin sorumluluğuna yüklenmiştir. Bu kapsamda bölgede iki ayrı devletin kurulması gündeme gelmiştir. İsrail Devleti, 14 Mayıs 1948 tarihinde ilan edilmiştir. Bu gelişmeden sonra Arap ülkeleri ile İsrail arasında 1948 savaşı yapılmıştır. 1956 yılında İsrail-Mısır savaşı gerçekleşmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı çok daha kapsamlı ve büyük bir savaşı. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e karşı Mısır, Irak, Ürdün ve Suriye birlikte savaşmıştır. Bu savaşta hava gücü önemli başarılar elde etmiştir. Hava Kuvvetleri profesyonelce kullanılmıştır. Elektronik harp, eğitimli insan unsuru, güçlü sistemler ve mühimmat sonucu etkilemiştir. Bu savaş Harp Tarihi Etüdü ve İncelenmesi kapsamında değerlendirilmiştir. Türkler, Filistin'i 400 yıl barış

¹ Doç. Dr., Rumeli Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği., ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6259-6490>

içinde yönetmiş ve halkın sevgisini kazanmıştır. Türkiye halen bölgenin sorunlarının çözümü için çok önemli ve güven duyulan bir ülkedir.

Anahtar Kelimeler: Hava Harekâtı, altı gün savaşı, savaş uçakları, füzeler, Moşe Dayan, Cemal Abdülnasır.

1967 Arab-Israel War and air Operations in the War

Abstract: The region defined as Palestine; It is a place under control by Sumerians, Assyrians, Babylonians, Hellenes, Persians, Romans. In the history of Islam, it was captured in 640 during the time of Hazrat Omar and was dominated by Muslims until 1917. During the Ottoman period between 1517 and 1917, there were centuries of peace. Britain took the region under its control since 1921. England's sovereignty lasted only 30 years. During this period, there was a lot of Jewish immigration to the region. These migrations caused a fight between the local people of the region, the Arabs, and the Jews who came later. Britain withdrew from the region after the Second World War. The solution of the problems of the region is the responsibility of the United Nations. In this context, the establishment of two separate states in the region came to the fore. The State of Israel was proclaimed on May 14, 1948. After this development, the 1948 war was fought between Arab countries and Israel. In 1956, the Israeli-Egyptian war took place. The 1967 Arab-Israeli War was a much larger and larger war. In the 1967 Arab-Israeli War, Egypt, Iraq, Jordan and Syria fought together against Israel. Air power achieved significant success in this war. The Air Force was used professionally. Electronic warfare has affected the outcome of trained human elements, powerful systems and ammunition. This war has been evaluated within the scope of War History Study and Analysis. The Turks ruled Palestine in peace for 400 years and won the love of the people. Turkey is still a very important and trusted country for the solution of the region's problems.

Keywords: Air Operation, six day war, warplanes, missiles, Moshe Dayan, Jamal Abdul Nasser.

GİRİŞ

Ortadoğu, medeniyetlerin doğduğu ve insanoğlunun ilk dönemlerinden günümüze yaşamında derin izleri olan seçkin bir bölgenin adı olmanın yanında stratejik konumu, yeraltı kaynakları ve kültürel yapısı ile önemini kaybetmemektedir. İnsanoğlu teknolojide, bilimde, sanatta önemli gelişmeler elde etmesine rağmen köklere olan bağlılık hissi ve aidiyet duygusu ile inanlığın kadim tarihinin mekânı olan Ortadoğu'dan vazgeçmesine mani olmaktadır. Diğer taraftan semavi dinlerin ortaya çıkış yeri olması ve kutsal mekânları barındırması ile de Ortadoğu oldukça önemli olmayı sürdürmektedir. Ortadoğu tarihinin her döneminde güçlü devletlere mekân olması yanında güçlü devletlerin ilgi odağı olması bakımından uluslararası sorunların meydana geldiği bölgelerden en önemlilerinden olmuştur. 20'nci yüzyılda ise büyük bir değişim olmuş ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölge emperyal güçlerin kontrolüne geçmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu bölgede başta Türkler ve Araplar olmak üzere eskiden beri birlikte yaşayan halkların birlikteliklerinin devam etmesine azami özen göstermiştir. Hatta en zor zamanında ve henüz Türk Askeri havacılığı yeni kurulurken, bölgeye hava seferleri düzenleyerek halkların kaynaşmasına çaba harcamıştır. Bu uğurda en deneyimli üç subay şehit olurken, 3 uçak da kaybedilmiştir.³

Araplar, Filistin bölgesine yerleşen Yahudi nüfus karşısında Osmanlı ile işbirliği içinde olma ya da dönemin etkili gücü İngilizlerin vaadi ile yeni politikalar geliştirme durumunda kalmışlardır. İngiltere, Araplara ve Yahudilere karşı ikircikli, davranmıştır. Nitekim bir Arap isyanını finanse ederken diğer taraftan 2 Kasım 1917 tarihli 117 kelimededen oluşan Balfour Deklarasyonu ile "Yahudilere Ulusal Bir Yurt Kurma" projesi olan İsrail kurulmasını da bizzat üstlenmiştir. Nitekim Paris Konferansı sonrası bölge İngiltere'nin mandaterliğine verilmiştir.⁴

³ Osman Yalçın, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı", *Bilig Dergisi*, KIŞ 2021/SAYI 96, s.147-176; Osman Yalçın, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Bir Kararlılık Gösterisi: 'Kıtalararası Osmanlı Hava Seferi', *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 2014, s.327-347.

⁴ M.Bürkan Serbest, *Soğuk Savaş (1945-1975) Döneminde ABD'nin Ortadoğu Politikası-Gücün Hukuka Üstünlüğü*, İst.Ünv.Sos.Bil.Enst., Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.130-134; Nigar Neşe Kemiksiz, "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları", *Journal of Arenes*, Cil:3, Sayı:Özel, Vol:3, Issue:Special, 2018, s.129-131; Murat Gül- Bekir Ali Yüksel, "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, "On Emir", "Vadedilmiş Topraklar" ve "Üstünlük", *Kırıkkale Üniversitesi Sos.Bil.Dergisi*, Ocak 2016 / Cilt: 6, Sayı: 1, Kırıkkale, 2016, s.341.

Balfour Deklarasyonu'nu ünlü bir Yahudi yazar olan Arthur Koestler şöyle tanımlıyordu: "Bir devletin başka birine üçüncü bir ulusun toprağını vermesi".⁵ Ancak mandater olarak bölgede askeri kuvvetleriyle yer alan İngiltere, Yahudilerin göç dalgaları ve Arapların düzeninin altüst olması karşısında 3 Haziran 1922 tarihinde Dünya Siyonist Örgütü'ne bir açıklama göndererek, Balfour Deklarasyonu'nun bir Yahudi Filistin inşasını öngörmediğini ve sadece Yahudilere bir yurt verilmesini kapsadığını bildirmiştir. Ne var ki gelişmeler kontrolden çıkmış ve özellikle 1930'lu yıllardan itibaren bölgede içinden çıkılmaz bir hal almış. Çatışmalar; Arap-Yahudi ve İngilizler arasında gittikçe artmaya başlamıştır.⁶

İngiltere, savaş yıllarında önemli ekonomik sorunlarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu sorunları çözmek, uzayan savaşa destek bulmak amacıyla bazı girişimleri olmuştur. Bunlardan önemli olan biri de Balfour'un İşadamı Rotschild'e yazdığı mektuplarda yer almaktadır. Balfour, Kraliyet Hükümeti adına yazdığı mektupta, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına olumlu bakıldığını ve bu durumun bölgedeki halkaların haklarına veya Yahudilerin mevcut kazanımlarını etkilemeyeceğini ve bu gayretlerinin Siyonizm Federasyona iletilmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu mektupla birlikte, oldukça sınırlı bir grup arasında sürdürülen Siyonist mücadele uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Yine aynı dönemde diğer İttifak ülkeleri ABD, İtalya ve Fransa da bu gelişmeye destek vermiştir. Fransa Anti-Siyonist yapıya da el altından destek vermek suretiyle bölgede kendi politikasını oluşturmaya çalışmıştır. Balfour Deklarasyonu sonrası, Filistin'de çoğunluğu oluşturan Arapların self determinasyon hakkının elinden alınması gerçekleştirilmiştir. İngiltere, savaşın sonunda en büyük güç olarak Doğu Akdeniz'i güvenli ve İngiltere'nin geleceği bakımından verimli bir alan haline getirebilmek için Siyonizm'e⁷ destek vermiş, bölgeye Yahudi sermayesini

⁵ İlhan Aras, *"Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk"*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010, s.6.

⁶ Yavuz Pehlivan, *"Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948-1967)"*, 9 Eylül Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.2, 3.

⁷ Siyonizm, "Sion" kelimesinden türemiştir. Yahudilerin ilk tapınağının yıkılmasından sonra Kudüs'ü ifade etmektedir. Siyonist hareket ise temel olarak, dağılan Yahudi halkını

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

aktarmayı, bölgeyi sanayileştirmeyi ve daha rahat yönetmeyi planlamıştır.⁸ Oysa gelişmeler tam zıddı ile ortaya çıkmış, bölge onlarca yıldır kaosu içinde çıkmamaktadır. Keza aynı zamanlarda İngiltere'nin zayıf bir Yunanistan'ı da Anadolu topraklarına cesaretlendirmesi ve finanse etmesi bölge üzerindeki politikaları bakımından destekleyici bir plan olarak uygulanmıştır.

Osmanlı orduları bölgeyi terk etmiş yerine hekim olan yeni güçler bölgede huzurlu bir ortam kurmaktan imtina etmişler ya da bunu başaracak gücü kendilerinde bulamamışlardır. Bu dönemde ise (1917-1948) bölgede yeniden bir Musevi devleti kurmanın taşları sabırla belirli güç merkezleri tarafından başarılı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu süreçte Balfour Deklarasyonu'nun önemli bir kilometre taşı olduğu bilinmektedir.

Yahudilerin, Filistin'e göçünü ifade eden "*aliyah*" terimi, üç temel döneme ayrılmaktadır. 1881 – 1903 yılları arası ilk dönem göçler, 1904 – 1918 yılları arası özellikle Siyonist devletin çekirdek kadrosunu oluşturan ikinci göç dalgası vardır.⁹ Siyonist idealin gerçekleşmesine matuf göçler, yoğun olarak 1917 Balfour Deklarasyonu ile başlamıştır. Deklarasyondan sonraki 31 yıl içinde bölgeye yarım milyon göç gerçekleşmiştir. Bu dönemde 3 ayrı göç dalgası yaşanmış ve bunlara "Aliyah" denmiştir. "Aliyah" olarak tanımlanan ilk göç hareketi 1918-1923 arasında yapılmıştır. "İkinci Aliyah" olan gerçekte ise dördüncü toplu göç yılları, 1923-1932 arasında kapsar. Beşinci göç dalgası ya da "Üçüncü Aliyah" 1932 yılından bağımsız İsrail'in kuruluşu olan 1948 yılına kadar olan süreci kapsar. "Aliyah", kelime olarak Yahudilerin yerleşmek amacıyla başka ülkelerden, Filistin'e yaptıkları göçü ifade etmektedir. Siyasi Siyonizm'in göç politikası olarak tanımlamak da mümkündür.¹⁰

İkinci Dünya Savaşı sona ererken İngiltere, bölgeden çekileceğini açıklamış ve bu kapsamda mandater olduğu ülkelerin durumu tartışma konusu olmuştur. 1946 Mayıs ayında bölgede iki toplumlu bir devlet kurulması gündeme gelmiştir. Koşullar oluşuncaya kadar Filistin'in BM denetiminde olması üzerine bir bildiri

bir araya toplamak ve aynı çatı altında yaşamalarını sağlamak için bir devlet kurma projesidir. Şenel, *a.g.m.*, s.160,161; Torlak, *a.g.e.*, s.19.

⁸ İsmail Ediz, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum ve Siyaset 1919-1922", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s.142,145, 173.

⁹ Aras, *a.g.t.*, s.4.

¹⁰ Mehmet Çelik, "Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-926)", *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu*, Hiper Yayın, İstanbul, 2020, s.110.

yayınlanmıştır. Diğer Arap lkeleri ise ABD'nin bu soruna taraf olmasına karşı çıkmışlardır.

Gelişmeler zerine İngiltere konuyu BM'ye taşımmıştır. Burada kurulan Filistin Uzlaştırma Komisyonu konuyu değerlendirmiştir. İki görüş ortaya çıkmıştır. Çoğunluk ve azınlık planı olarak tanımlanan görüşler şu şekildedir. Çoğunluk Planında; Kudüs'n BM denetiminde özel bir statüsünün olması gibi kutsal yerlerin korunması, ekonomik birliğin korunması, bu sorunun Yahudi sorunun zm olarak görülmemesi ve Filistin ve Yahudilerin iki ayrı devlet olarak tanınması ve bağımsızlık verilmesini kapsamaktadır. Azınlık planına göre ise Filistin iki devlet arasında paylaştırılacak ve devletler federatif yapıda olacaklar, Başkent Kudüs olacaktır. Çoğunluk planı Yahudiler tarafından ve bu plana ABD ile SSCB de destek vermiştir. Azınlık planı ise Araplar tarafından benimsenmiş ve Türkiye de bu planı desteklemiştir. Konu BM'de değerlendirilmiş ve Filistin üzerinde iki ayrı devletin kurulması konusu 29 Kasım 1947 tarihli görüşmede toplam 56 oydan 33 lehte oy ile kabul edilmiştir. Bu durum zerine Kahire'de toplanan Arap liderler bu kararı kabul etmemişler ve İngilizlerin çekilmesine müteakip harekete geçeceklerini deklare etmişlerdir. Bu olumsuz gelişme Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmaların başlamasına ve yayılmasına neden olmuştur.¹¹ Kurulan Yeni Dünya Düzeni'nde, bölge Amerika Birleşik Devletleri'ne siyasal olarak bırakılırken, bölge halkının haklarını savunacak bir g bulunmuyordu. Birleşmiş Milletler 1947 yılında aldığı karar ile onlarca yıldır kurulması için Siyonist rgtleri başta olmak üzere pek çok yapının açıktan veya kapalı olarak kurmaya çalıştığı İsrail Devleti'nin kurulmasını benimsemiştir. Bu süreçte bir de Filistin Devleti kurulması kabul edilmişse de Filistinlilerin haklarını savunacak, devletlerin inşa etmesine destek verecek büyük bir devlet olmadığından bu mümkün olmamıştır.

İngiltere'nin bölgeden çekilmesi sonrasında bölgede, Ortadoğu Komutanlığı kurulması projesi ortaya atılmıştır. Mısır, SSCB'yi dost görmesi sebebiyle bu projeye karşı çıkmıştır.¹²

Türkiye'nin hemen yakınındaki bu gelişmeler, Türkiye tarafından da yakinen takip edilmektedir. Türkiye, İsrail'in kurulmasına ilk başta karşı olmasına

¹¹ Serbest, *a.g.t.*, s.135,136; Bilge Deniz atak, "Mülteci Olarak: Mersin'de Yaşayan Filistinli Mültecilerin G Hikayeleri", *G Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2016, s.202; Serbest, *a.g.m.*, s.163.

¹² mer Osman Umar - Turgay Murat, Sovyet Rusya'nın Mısır zerinden Ortadoğu'ya Girişi, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ, 2010, s.121.

rağmen zamanla bu karşıtlığı zayıflamış ve meydana gelen defacto durum karşısında Batılı ülkeleri desteklemekle birlikte genel olarak konjonktürel ve pragmatik bir politika takip etmiştir. 24 Mart 1949 tarihli kararı ile İsrail'i tanıyan ilk İslam ülkesi olmuştur.¹³ Yine bu dönem her hangi bir tarafta kesin olarak tavır belirlemeyen Türkiye, dönemin hassas şartları gereği birçok konudan Araplara yönelik olumlu bir politika sergilediği açıktır.¹⁴ Ancak hassas bir dönem olmasının bir sonucu olarak bu desteğini açıktan bir tavır olarak göstermesi mümkün olmamıştır.¹⁵ Gücünün sınırlı olması sebebiyle, Arapların tamamen karşısında yer almazken, Batılı ülkelerin her isteğine de olumlu yaklaşmamıştır.

Arap-İsrail savaşlarının politik, ekonomik, psiko-sosyal ve askeri açıdan incelenmesi bu süreç bakımından önemlidir. Zira iki toplumun yapısı doğru tespit edilmediği takdirde iki toplumun arasında geçen savaşları anlamak da mümkün olmayacaktır.¹⁶

Çalışmada 1967 Arap-İsrail Harpleri Hava muharebeleri ağırlıklı olarak incelenmiştir. Harbin öncesi, harp süreci ve harp prensipleri ekseninde durum değerlendirmesi yapılmıştır. Şüphesiz, bu çalışma harp tarihi yazımı prensipleri bakımından¹⁷ yeni bir yöntem olarak incelenmiş olması sebebiyle birçok eksiği olacağı açıktır. Benzeri çalışmalar ile konunun askeri tarih ve harp tarihi yazımına yönelik bir makale olması hedeflenmiştir. Çalışmada 1948 ve 1956 ve 1967 Arap-İsrail Savaşı incelenmiştir. Yöntem olarak 1967 Arap İsrail Savaşı, harp tarihi incelemelerinde gerekli alt konu başlıklarında belirtilmiş ve genel hususlar ise birleştirilmek suretiyle incelenmiştir.

Harp Öncesi Siyasi Durum ve Harbin Nedenleri

Filistin bölgesi, Haçlı Seferlerinden (1096-1270) sonra yaklaşık 2 yüzyıl boyunca, bölgede siyasal bir güç haline gelen Memluk hâkimiyetinde kalmıştır. 1517'de, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Osmanlılar tarafından Kudüs özel ilgilenilen önemli bir şehir olmuştur. Mescid-

¹³ Yasemin Çelik, *Yeniden Milli Mücadele Dergisi'nde Ortadoğu (1970-1980)*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.19-29; Şenel, *a.g.m.*, s.163-174; BCA, 030.18.01.02.118.108.3.

¹⁴ BCA, 030.10.266.793.49.

¹⁵ Gürpınar, *a.g.m.*, s.5-7.

¹⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.589-592; ARAS, *a.g.t.*, s.12; Koç, *a.g.m.*, s.620.

¹⁷ Osman Yalçın, "Harp Tarihinin Etüdü ve Harp Tarihi Yazımında Yöntem", *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:(2), Samsun, 2021, s.462-497.

i Aksa ve Kubbet-üs Sahra Camilerinin bulunduğu Harem-i Şerif alanının, Memluklar zamanında birçok yapı ile çevrelenmişti. Bu çehreye surların yeniden inşasıyla, su kaynaklarının yetersizliğini çözmek için kanallar, su kemerleri, çeşme, sebil gibi su ihtiyacını karşılayacak yapılarla mamur bulundurulmasına özen gösterilmiştir.¹⁸

Viyana'da yaşayan bir Yahudi olan gazeteci Theodor Herzl, 1896 yılında, "Der Judenstaat" yani "Yahudi Devleti" adlı bir kitap yayınlamıştır. Teodar Herzl kitabında, Avrupa'daki Yahudi düşmanlığına karşı çözümün kendi devletlerini kurmak olduğunu savunuyordu. Nitekim bu gelişmeden bir yıl sonra, Birinci Siyonizm Kongresi 29 Ağustos 1897 tarihinde İsviçre'nin Basel şehrinde toplanmıştır. Kongrede, kitapta savunulan fikirler tartışılmıştır.¹⁹ Kongrede, Yahudilerin 50 yıl içinde bir devlet kurmaları konusunda mutabık kalınmıştır.²⁰ Daha sonra bir yerde Herzl, "Ben İsrail'i 50 sene evvel kurmuştum." demiştir.

Teodar Herzl, bizzat Sultan 2. Abdülhamit ile iki defa görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde, Osmanlı borçlarının ödenmesi karşılığında Yahudi göçmenlere kolaylık sağlanması hususu Osmanlı Arşivi kaynaklarında yer almaktadır.²¹ Dönemin yazışmalarına bakıldığında 1880'lerden itibaren toprak satışının durdurulması, kontrol altında tutulması, Yahudi yayılmacılığına karşı askerî ve idari tedbirler alınması, Theodor Herzl'in faaliyetinin takibi konusunda ilgili birimlere İstanbul'dan farklı tarihlerde birçok defa talimat verilmiş, bölgedeki idarelerin dikkati çekilmiştir. Gelişmeler ve özellikle Siyonist örgütün aktif faaliyeti dönemin en etkili liderlerine ulaşmış durumdaydı. Nitekim bu yıllarda,

¹⁸ Malike Bileydi Koç, "İsrail Devleti'nin Kudüs'ü Başkenti İlan Etme Kararının Türk Basınında Yansımaları", Proceedings of ADVED 2019- 5th International Conference on Advances in Educationand Social Sciences 21, 23 October 2019- Istanbul, Turkey, s.619.

¹⁹<http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorunununtarihcesi#1897> (E.T.:28.05.2016).

²⁰ Oya Akgönenç, *Amerikan Dış Politikası*, Ufuk Üniversitesi UAI Programı, Ankara, 2007, Ders Notları.

²¹ Özdemir, H.-Subaşı, E., *Osmanlı belgelerinde Filistin*, Seçil Ofset, İstanbul, 2009, s. 303; Aras,a.g.t., s.17; Burak Şenel, İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2014, s.160,161.

Amerikan Başkanı Wilson Musevi Devleti kurulması konusunda, Rus Çarlığının desteğini istemiştir.²² Gelişmelerde İngiliz hükümeti aktif rol almıştır.

1917 Yılında Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı sırasında giriştikleri Kanal Harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca, İngiliz işgalindeki Filistin, 1920 Yılından itibaren tamamen İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 1922'de Cemiyeti Akvam (Birleşmiş Milletler)'in kararıyla Filistin, resmen İngiliz vesayetine girmiştir. Bu süre zarfında Filistin'e Yahudi göçü yoğun olarak devam etmiş ve bu durum Araplar ile Yahudiler arasındaki düşmanlığın artmasına neden olmuştur.

1920'li yıllardan itibaren bölgede çatışmalar artmıştır. 1929'da kurulan Shaw Komisyonu, sorunların ve toplumlar arası mücadelenin Arapların toprak varlıklarının ortadan kaldırılma kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Raporda Filistinlilerin, göçlerle Yahudi hâkimiyetinde bir Filistin'in inşa edilmesinden endişe ettikleri yer almıştır. Shaw Komisyonu, Yahudi göçü üzerindeki kontrolün artırılmasını tavsiye etmiştir.²³ Şüphesiz Nazi Almanyası döneminde, bölgeye olan Yahudi göçü hızlanmıştır. Zaman içinde Filistinliler topraksızlaşmaya veya dolayısıyla fakirleşmeye başlamıştır. 1930'da Lord Passfield'in hazırladığı ve Passfield Beyaz Kitabı olarak bilinen raporda, İngiltere'nin görüşünün aksine Yahudi göçünün sınırlandırılması öngörülüyordu. 1936 Arap ayaklanması sonrası kurulan Peel Komisyonu ise Arap ve Yahudilerin ayrı bağımsız devletler kurmaları, Kudüs'ün ve Beytüllahim'in dahil olduğu kutsal yerlerde İngiliz yönetimi öngörülüyordu. Zira bu yıllarda göçlerle birlikte nüfus dengesi değişmeye başlamış ve 1936 yılında bölgede Yahudi sayısı 382.000 olmuştur. 1939'da "Mac Donald Beyaz Kitap"ta bölgede bir Yahudi devleti öngörülmediği, bölgeye Yahudi göçünün sınırlandırılması ve 10 yıl sonra Filistin'in bağımsız olması gibi planlamalarda bahsedilmiştir. Bu durum Siyonistleri, İngiltere'ye karşı silahlı mücadele için harekete geçirmiştir.²⁴ "1922'de İngiltere'nin düzenlediği bir nüfus sayımı, Yahudilerin sayısının, Filistin'deki 750 binlik nüfusun yüzde 11'ine ulaştığını

²² Özdemir-Subaşı, a.g.e., 2009, s. 231, 241, 25, 285, 162, 291, 303, 357, 365, 431; Mir Murtaza Ghotbi, *Arap İsrail Çatışmasının Temelinde Olan Filistin Sorunu (1900-1980)*, Doktora Tezi, İst.Ünv. Sos.Bil.Enst. Uluslararası İlişkiler, İstanbul, 1990, s.17-20; Kadriye Sınmaz, "Ortadoğu'da Su ve Barış İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları", *İNSAMER, Araştırma* 51, Aralık 2017, s.4-6.

²³ Kemiksiz, a.g.m., s.130.

²⁴ Kemiksiz,a.g.m., s.130; ARAS, a.g.t., s.8,9.

gösteriyordu. Bundan sonraki 15 yılda 300 bin Yahudi daha gelmiştir".²⁵ Yahudi göçü ve tepkilerle süren düzen İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonuna doğru, Yalta Konferansında yenedünyanın önemli bir organizasyonu olan Birleşmiş Milletlerin kuruluşu için mutabık kalınmıştır.²⁶ Yahudiler ile ilgili kararlar artık bir devletin inisiyatifinden çıkmış ve gelişmeler BMGK tarafından takip edilmeye, kararlar alınmaya ve gerek duyulursa barışçıl askeri tedbirler de alınmaya başlanmıştır.

İngiltere'nin mandaterliği dönemi olan 1922–1948 yılları arasında Filistin'de yaşayan Yahudi oranını göçlerle 1/10'den 1/3'e yükseltmiştir. Yahudi sayısını 7 kat arttırırken, burada uygulanan yöntemin yerli halkın aleyhine geliştiği açıktır.²⁷ İngiltere, 1940'lı yılların başında Filistinliler lehinde bir politika takip etmesi üzerine, Yahudiler bu defa ABD ile işbirliğine önem vermeye başlamıştır. 11 Nisan 1942 tarihinde Newyork Biltmore Otelinde yapılan toplantı ile anılan Biltmore programı geliştirilmiştir. Bu program ile İngiliz manda yönetimi sona erecek, bağımsız Yahudi devleti kurulacak ve göç sınırlaması olmayacaktı.²⁸

İngiltere, Filistin'de çatışmaların artması, Siyonistlerin baskısı ve yerli halkın duyduğu rahatsızlıklar, bölgede güvenliğin korunmasında karşılaştığı güçlükler sebebiyle Arapların ve Siyonistlerin arasındaki sorunu çözme hususunu 1947 yılında Birleşmiş Milletlere devretti. Yahudiler nüfusun üçte birini oluşturmasına rağmen ancak toprakların fiilen yüzde 6'sı ellerindeydi. BM'nin kurduğu özel komite, bölgeyi Filistin ve Arap devletleri arasında bölmeyi önermiştir. Arap Yüksek Komitesi diye anılan Filistinli temsilciler, teklifi reddederken, Yahudi temsilciler kabul etmiştir. Bu dönemde Türkiye de bölgenin paylaşımına sıcak bakmamış ve bu tavrı arşiv belgelerinden ve araştırmalardan anlaşıldığına göre Araplar tarafından büyük takdir görmüştür.²⁹ Türkiye, bölgenin Sovyet silahlarının yığınağı haline gelmesi, kurulması muhtemel bir İsrail'in SSCB etkisi altında kalması konularında endişe içinde olduğundan bağımsız bir İsrail'e karşı çıkıyordu. Türkiye'nin bu yıllarda

²⁵ [http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorununun tarihcesi# 1897](http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorununun_tarihcesi#_1897) (E.T: 11.12.2021).

²⁶Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.587-589.

²⁷ Aras, *a.g.t.*, s.7.

²⁸ Aras, *a.g.t.*, s.9; Şenel, *a.g.m.*, s.163.

²⁹ BCA, 030.10.266.793.49; Pehlivan, *a.g.t.*, s.8.

SSCB'nin ağır baskısı altında bulunduğundan yaklaşımının anlaşılması zor olmayacaktır. Truman Doktrini ile birlikte ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmeye başlaması, bağımsızlığı tanınan İsrail'in, ABD tarafından da tanınması ve Batılı bir devlet olarak yapılanmasına yönelik gelişmeler, Türkiye'nin olumsuz bakışını olumlu yönde değiştirmeye başlamıştır.³⁰

Paylaşım planı, Filistin'in yüzde 56,47'si kurulacak İsrail Devleti'ne, yüzde 43,53'ünü de kurulması karar altına alınacak Filistin Devleti'ne verilecekti. Kudüs'ün uluslararası bir idare altında olması öngörülüyordu. Paylaşım Planı, 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nda 3 ülkeden, 3 ülkenin oyuyla plan onaylanmıştır. Oylamada, 13 ülke karşı oy vermiş, 10 ülke ise çekimser kalmıştır. Filistinlilerin reddettiği bu plan hiç uygulanmamıştır.³¹

1947 yılında Birleşmiş Milletler almış olduğu bir kararla Filistin bölgesinde bir İsrail ve Filistin devleti kurulmasına karar verilmiştir. Bu kararda nüfusun %6'nı oluşturan Yahudilere verilmesi öngörülen toprak büyüklüğü Filistin'in %56'na isabet ediyordu.³² 12 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere, Filistin'den çekilince, 14 Mayıs 1948 tarihinde, Tel Aviv'de Ben Gurion başkanlığında toplanan Yahudi Ulusal Konseyi İsrail Devleti bağımsızlığını ilan etmiştir. 13 kişiden oluşan bir "Geçici İsrail Hükümeti" kurulmuştur. Yapılan açıklamada şu ifadeler yer verilmiştir³³:

"...Ulusal Konseyin üyeleri olan bizler Filistin'deki Yahudi halkın ve Dünya Siyonist hareketinin temsilcileri olarak, bugün Filistin'de İngiliz mandasının sona erdiği gün, Yahudi halkın doğal ve tarihsel haklarının ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun (Taksim) kararının verdiği yetkiyle kutsal bir toplantı yaptık. Bu nedenlerle, Mediath Yisrael (İsrail Devleti) adı verilmek üzere Filistin'de Yahudi Devletinin kurulduğunu ilan ediyoruz. ..."

ABD Başkanı Truman, ilandan 11 dakika sonra henüz ABD Birleşmiş Milletler temsilcisinin bile haberi olmadan İsrail Devleti'ni defacto olarak tanıdığını ilan

³⁰ Serbest, a.g.t., s.148; Pehlivan, a.g.t., s. 11; Şenel, a.g.m., s.164.

³¹<http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorununun-tarihcesi#1897> (E.T.:28.05.2016).

³² Ghotbi, a.g.t., s.54.

³³ Pehlivan, a.g.t., s.10; Şenol Kantarcı, Soguk Savas Sonrası Uluslararası Sistem:Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16, s.56.

etmiştir. Yeni kurulan devlet, 17 Mayıs 1948 tarihinde ise SSCB tarafından tanınmıştır.³⁴ Başkan'ın hemen tanınmasının sebebinin, ABD Dışışleri Bakanlığının, Ortadoğu'da bir Yahudi Devleti kurulmasına karşı olması sebebiyle olduğu bilgisi bulunmaktadır. İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948 yılında ilanından birkaç saat sonra Arap Devletleri ve İsrail Devleti arasında bir savaş başlamıştır. Birinci Arap-İsrail Savaşında; güneyden Mısır, kuzeyden Suriye ve Lübnan, doğudan Ürdün saldırıya geçmiştir. 1948 Savaşında Irak ve Suudi Arabistan'ın desteği sınırlıdır. 7 Ocak 1949'da Rodos Adası'nda yapılan ateşkes antlaşması ile savaş sona ermiştir.³⁵ Bu savaş taraflar arsında ilk savaş olması sebebiyle, düzenli ordu harekâtına göre daha ilkel ve hazırlıksız bir savaştır.

1948 yılında Arap-İsrail Savaşı sonrasında Araplar yenilgi almışlar ve bu durum İsrail'in topraklarını genişletmesi ile neticelenmiştir. BM'in öngördüğu alandan daha büyük bir İsrail'in varlığı sorunu Araplar bakımından daha da sorunlu hale getirmiştir. Savaş sonunda İsrail, BM'nin 1947 tarihli Taksim kararıyla kendisine bırakılan yaklaşık 5.800 mil²'lik toprağı 8.000 mil²'ye çıkararak Filistin topraklarının yaklaşık %80'ini ayrıca Kudüs'ün yarısını ele geçirmiştir.³⁶ 1948 yılı Arap-İsrail Savaşı ile Kudüs fiilen ikiye bölünmüş, Doğu Kudüs Ürdün'ün, Batı Kudüs ise İsrail'in denetiminde kalmıştır. İsrail Yüksek Mahkemesini 1948'de buraya taşımıştır. 1949'da parlamento'yu burada toplamış, takiben birçok Bakanlık ve kurumu burada yapılandırmaya başlamıştır. İsrail, 1967 Savaşında Doğu Kudüs'ü de işgal etmiştir. Nitekim Ürdün, Doğu Kudüs'teki haklarından 1988'de vazgeçtiğini açıklamıştır.³⁷ 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrasında, İsrail'in topraklarını genişletmesi ile birlikte bu topraklarda yaşayan Filistinliler, İsrail sınırları içinde kalmıştır. İsrail'de kalanların dışında 450 bin Filistinli Ürdün'e, 200 bini Mısır'a, 90 bin kişi ise Suriye'ye sığınmış ve mülteci olmuştur. Aynı yılda İsrail kontrolünde kalan Filistinli sayısı 726.000'dir.³⁸ Bu dönemde yaşanan insani dramların çözümü için Filistin Mültecileri İstişare Konseyi oluşturulmuş

³⁴Nurten Çendek, "Ürdün'ün Dış Politikası (1920-2006)", G.Ü. Sos.Bil.Enst.,Ankara, 2008, s.14; Burak Şenel, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2014, s.164.

³⁵ Serbest, *a.g.t.*, s.138.

³⁶ Aras, *a.g.t.*, s.14.

³⁷ Yetkin Ergün, Kudüs'ün Hukuki Statüsü ve Uluslararası Toplumun ABD'ye Cevabı, *Uluslararası Hukuk Bülteni*, 13. Sayı, 2018, s.1.

³⁸Çatak, *a.g.m.*, s.203.

ve Türkiye'yi temsilen İstanbul Milletvekili Emekli General Refet Bele görevlendirilmiştir.³⁹ Savaştan sonra 11 Aralık 1948 ve 194 Sayılı karar ile üç noktaya temas edilmiştir. Bunlar geniş yetkileri olan Türkiye, Fransa ve Amerikalı temsilcilerden oluşan bir "Filistin Uzlaştırma Komisyonu" kurulması, Kudüs'ün özel bir statü (Corpus Seperatum) ile BM gözetiminde yönetilmesi ve son olarak mülteci duruma düşen Filistinlilerin yerlerine dönmelerinin sağlanması veya mağduriyetlerinin giderilmesidir.⁴⁰ Türkiye tarafından bu komisyona ilk olarak o dönemde İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın görevlendirilmiştir.⁴¹

1948-1967 arası dönem Arap toplumların ve devletlerin, İsrail'den intikam alma duygularının güçlü olduğu zamandır. Nasırcılık, Arap milliyetçiliğine yeni bir ruh ve güç katıp, tüm bölgede etkisini sürdürmeye başlamıştır. Yine 1955 tarihli Bağdat Paktı'nın yol açtığı Batı aleyhtarı tepkiden yararlanan Sovyetler Birliği'nin Arap ülkeleri üzerinde etkisinin artmaya başladığı bir dönemdir.⁴²

Arap-İsrail Savaşlarının Politik Nedenleri

İsrail açısından bakıldığında; Arap Devletleri tarafından tanınmaması ve İsrail'in bu devletlere kendini kabul ettirmek istemesi savaşın temel sebeplerinden biridir. Araplar açısından değerlendirildiğinde; Mısır'ın Arap dünyasının dünyada bir güç dengesi olabilmesi için Arap Birliği'ni kurmak istiyordu. Mısır bu girişimi ile işgal edilmiş olan tüm Arap topraklarının kurtarılması, 1947 yılında BM tarafından da kurulması kabul edilen Filistin Devleti'nin teşkilinin sağlanması, Rus ve ABD menfaatlerinin jeopolitik ve jeostratejik yönden bölgede kurmak istedikleri üstünlük çatışması olarak sıralanmaktadır.⁴³

İkinci Dünya Savaşı sonunda bölgeden çekilen İngiltere'nin oluşturduğu boşluğun kaotik bir duruma dönüşmesi, Sovyetlerin bu durumu sabote etmesine neden olmuştur. Bu durum Demirperde bloğuna karşı, ABD'nin kendinin ve Batının çıkarlarını koruma endişesini öne çıkarmaktadır. Bölgesinin kendi haline bırakılması halinde, birçok ülkenin çıkar alanlarının riske girmesi riski bulunuyordu. Arap-İsrail gerginliğinin yükseldiği zamanlarda, bölgede etki kurmaya çalışan yeni güçlerin varlıklarını güçlendirmesi ya da eski egemenlerin

³⁹ BCA, 030.18.01.02.122.32.5.

⁴⁰ Çendek, *a.g.t.*, s.16.

⁴¹ BCA, 030.18.01.02.118.87.1.

⁴² Kemiksiz, *a.g.m.*,s.134.

⁴³ Oktay Zaif, *Hava Harp Tarihi*, HHO Yayınları, 2009, İstanbul, s.2012.

yeniden bölgeye dönebileceği endişesi ile gelişen nüfuz çatışması bulunuyordu.⁴⁴ "İngiltere'nin 1968'de Aden'den tamamen çekileceğini açıklaması üzerine Aden'e nüfuz etmek isteyerek, Kızıldeniz'in giriş ve çıkışını kontrolü altına almak istemiş ancak Arap-İsrail Savaşı patlak verince bütün hesapları alt üst olmuştur."⁴⁵ Nasır 1960'ların ortalarında Yemen'de bazı teşebbüslerde bulunuyordu. Öyle ki, bu dönemde Mısır ordusunun 1/3'ü Yemen'deydi ve bu durum Mısır ordusuna büyük zarar veriyordu. Şüphesiz Nasır'ın Arap dünyasında liderliğini sürdürmek istemesi üzerine yaptığı girişimlerin kontrol dışına çıkması bölgenin üzerinde etkili olan veya etki kurmaya çalışan ülkelerin yakın takibinde bulunuyordu.

Arap-İsrail Savaşlarının Ekonomik Nedenleri

İngiltere 29 Ağustos 1936 tarihli antlaşma ile Mısır'a tam bağımsızlık vermiş ancak kanal için 10.000 asker ve 500 pilot bulundurma hakkına sahipti.⁴⁶ Mısır, Asvan Barajı'nın yapımı ve modern silah sistemleri için bir milyar dolar krediye ihtiyaç duyuyordu. Batılı devletler önce olumsuz takiben Mısır ile ilişkileri güçlü tutmak için olumlu yaklaşmışlardır. Ancak Mısır, daha iyi şartlarda kredi için SSCB ile görüşmeye başlamıştır. SSCB hükümeti Mısır'a 200.000 ABD Doları kredi verebileceğini açıklamıştır. Nasır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır. Oldukça yüksek kazançlı gelirin kaybı yanında Mısır'ın kanal'dan geçişlerde uygulayacağı kısıtlamaların olabileceği de dikkate alındığında Batılı ülkelerde rahatsızlığa neden olmuştur.⁴⁷ Bu olumsuz gelişmeler üzerine Ağustos 1956'da toplanan Londra Konferansı sonrasında Mısır'a yönelik yapılan ekonomik ve siyasi baskılar sonuç vermeyince, İngiltere ve Fransa İsrail ile işbirliği yaparak Mısır'a saldırmıştır.⁴⁸ 1956 Savaşı, Ortadoğu'nun eski egemenlerinin yeniden bölgede etkinlik sağlama girişimidir. Ancak değişen şartlar ve güçler dengesi ile ABD ve SSCB, İsrail saldırısına karşı geliştirdikleri tepki İngiltere ve Fransa'nın bölgede kurmak istedikleri egemenliğe son vermiştir.

⁴⁴Armaođlu, *a.g.e.*, s.590,867,868; Tetik, *a.g.t.*, s.133-137.

⁴⁵Ayşe Akkaya, "*Geçmişden Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri*", Yüksek Lisans Tezi, S.Ü.Sos.Bil.Enst. Kamu Yönetimi Bilim Dalı, Konya, 2016, s.105.

⁴⁶Armaođlu, *a.g.e.*, s.597-600.

⁴⁷Armaođlu, *a.g.e.*, s.597-606.

⁴⁸Aras, *a.g.t.*, s.15; Serbest, *a.g.t.*, s.85-87.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

Arap-İsrail Savaşlarının Psiko-Sosyal Nedenleri

İsrail oğulları, Hz.Davud ve Hz. Süleyman zamanında güçlü bir dönem yaşamıştır. Yahudiler, Babil sürgünüyle (M.Ö.586) birlikte büyük hüsrana ve sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Sürgün döneminde dış evlilikler yapılmamış ve İsrail oğullarının devamlılığının kültürel ve biyolojik olarak korunmasına önem verilmiştir. Pers Kralı Kyrus, Yahudilerin sürgünden dönmelerine ve Hz. Süleyman Mabedi'nin yeniden yapılmasına izin vermiştir.⁴⁹ Yahudiler için önemli bir sürgün tarihi M.S. 70'de Romalılar zamanında, ikinci kez topraklardan sürgün edilmesidir. Üçüncü bir sürgün, 31 Mart 1492'de İspanya Krallığının yayınladığı "Elhamra Kararnamesi" ya da "Sürgün Fermanı" ile Yahudilik inancına sahip olan ya da biyolojik olarak Yahudi olanların yanlarında altın ve gümüş gibi kıymetli eşya almadan ülkeyi belirtilen tarihe kadar terk etmeleri kararı verilmiştir. Bu kararı bir süre sonra, Sicilya ve İspanya da tatbik etmiştir.

Osmanlı Sultanı II.Beyazıt 100-150 bin kadar Yahudi'nin Osmanlı topraklarında yaşamasına imkan tanımış ve kolaylıklar gösterilmiştir. Keza, Kanuni döneminde Macaristan'ın fethi ile buradaki pek çok Yahudi'nin Osmanlı şehirlerine yerleşmesine izin verilmiştir. Birçok Yahudi mabedi tamir edilmiş ve yardım edilmiştir. Yahudiler, Kanuni dönemine özel anlamlar yüklemişler ve beklenen kurtarıcı olduğuna inanlar olmuştur.⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu Sebatay Sevi olayından sonra Yahudilere temkinli yanaşmakla birlikte 19. yüzyılın sonlarına kadar ciddi bir olumsuzluk olmamıştır. Yahudileri, ilk defa "Tora" isimli kitapta geçen vaat edilen topraklar ya da adına "Kutsal Topraklar" dedikleri yer Osmanlı toprakları olması ise sonraki yıllarda önemli bir sorun oluşturmaya başlamıştır. Zira aynı dönemde, aynı topraklar üzerinde Arap kökenli bir grup Arapların geleceğini belirlemek için başka bir çaba içindeydi.

Mısır Kralı Kral Faruk 23 Temmuz 1952'de, Yarbay Cemal Abdünnasır liderliğinde ordu içinde yapılanmış, "Hür Subaylar Komitesi" tarafından bir operasyon ile devrilir ve idare ordunun eline geçmiştir.⁵¹ Cemal Abdülnasır'ın uyguladığı politika, temelde Arap milliyetçiliği üzerine inşa edilmişti. Arapların bir amaç etrafında toplanması, bölgede ve dünyada önemli bir denge unsuru

⁴⁹ Şule İsmihan Türem, "Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren)", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2017, s.18.

⁵⁰Türem, a.g.t., s. 55-65.

⁵¹Armaoğlu, a.g.e., s.601.

olabilirdi. Bu sorunu halledebilen bir devletin, Arap dnyası liderliğini elde etmesi mümkündü. 1958-1961 yılları arasında Suriye ve Mısır arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin, Suriye'de askeri darbe sonrası ayrılması ile sona ermesi, Nasır için olumsuz bir hava oluşmasına sebep olmuştu. İsrail'e karşı büyük bir zafer kazanılması ile Mısır'ın ya da Cemal Abdl Nasır'ın liderliğinin kabul edilmesi mümkün olabilirdi.⁵² Cemal Abdülnasır'ın kararında  husus önemliydi. Bunlar;⁵³

- a) *Mısır'ın Ortadoğu'da üstünlük sağlaması,*
- b) *SSCB, desteği ile yeterince silahlandığından 1948 ve 1956 yenilgisinin karşılığını almak,*
- c) *ABD'nin Vietnam'da savaşması sebebiyle Nasır, 1956 yenilgisinin zafere dönüştürülmesini öncelik haline getirmiş ve konuşmalarında İsrail'in yok edilmesinden bahsetmekteydi.*

Arap-İsrail Savaşlarının Askeri Nedenleri

Savaşın askeri nedenlerine bakıldığında İsrail ve Araplar açısından farklı gerekçeleri bulunuyordu. İsrail, coğrafi olarak genişlemek ve tehditler karşısında daha güvenilir, doğal ve savunmaya elverişli bir ülke konumuna gelmek istiyordu. Arap lkeleri ise İsrail'i kuruluşundan itibaren, ortadan kaldırmak için mücadele etmekteydi. İsrail, Sina Yarımadası'nı ele geçirmek için Mısır'ı tamamen veya ektisini azaltmak suretiyle, Süveyş Kanalı'nın kontrolü üzerinde söz sahibi olmak istiyordu.

İsrail, Süveyş Kanalı ile ticari alanda önemli kazanımları olacağı beklentisi içindeydi. 1948-1949 savaşından sonra İsrail, silah ve petrol gemilerini, kanaldan geiremiyordu. O yıllarda İngiliz-Fransız Şirketi tarafından işletilen kanalın yıllık gelirinin yüz milyon lirayı bulduđu⁵⁴ Süveyş Kanalı ticari alanda olduğu gibi stratejik olarak da önemli bir yerdi.

⁵² Serbest, *a.g.t.*,s.147,148.

⁵³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.842,843.

⁵⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.605,846.

<http://www.haber1.com/haber/434276/misirin-yeni-suveys-kanali>(E.T.:15.06.2016);

<http://t24.com.tr/haber/suveys-48-panama-kanali-1,5-milyar-dolar-kazandiriyor>.
(E.T.:15.06.2016).

Savaşın sebeplerine Arap devletleri açısından bakıldığında psiko-sosyal açıdan beklentileri bulunmaktaydı. Öncelikli olarak 1948-1949 ve 1956 savaşlarında yenilmişlerdi ve bazı topraklarını İsrail'e terk etmiş bulunuyorlardı. SSCB, 1950'li yıllardan itibaren Akdeniz'de bulunan donanma gücünü sürekli artırmış ve 6'ncı Filoya karşı bir denge kurmaya gayret etmiştir. Aynı yıllarda 1967 savaşına kadar Suriye ve Mısır'ı askeri teçhizat olarak sürekli desteklemiş ve silah desteği sağlamıştır.⁵⁵ 1967 savaşları esnasında Akdeniz, donanma güçlerinin birbiri ile iç içe girdiği bir sürece girmiştir. ABD'ye ait 50, İngiltere'nin 10 ve SSCB'nin 30 gemisi bölgede konuşlanmıştır.⁵⁶

İsrail 1948 Savaşı sonunda, 1947'de taksim planı ile elde ettiği %56'lık Filistin toprağını %77.40'a çıkardı. Ayrıca İsrail ordusunun yapmış olduğu taşkınlık ve aşırılıklar tüm dünyada dikkatlerin bu bölgeye toplanmasına neden oldu.⁵⁷ 1948 Savaşı sonunda, Arap ülkelerindeki Musevilere uygulanan baskıcı politikalar ile Yahudiler İsrail'e göçmeye başlamıştır. Yine İsrail'in nüfusu işgal edilen yerlerdeki yerel halklar sebebiyle de artmıştır.⁵⁸

Nasır, 26 Temmuz 1956 tarihinde Kanalı millileştirdiğinden, kanalda yüksek çıkarları olan İngiltere ve Fransa tepki göstermiştir. ABD'nin de katılımıyla 3 ülke, 1888 İstanbul Sözleşmesine taraf ülkeler ve Kanalı en çok kullanan ülkelerin katılımıyla bir konferans yapılmasına karar verdiler. Konferansın 16 Ağustos 1956 tarihinde Londra'da toplanmasına mutabık kalırlar. Türkiye de 1888 İstanbul Sözleşmesi gereği toplantıya katılmıştır. Esasen Mısır'a bağımsızlık verilmesi sürecinde, Kanal'da İngiliz hakları tesis edilirken Türkiye'nin güvenliği konusu da kapsama alınmıştı. Görüşmelere 22 ülke katılmış, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in programı çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır. Kanal'ın Mısır'ın da dahil olduğu, Uluslararası bir kurulca yönetilmesi kabul edildi. Bütün ülkelerin serbestçe geçmesi, Mısır'a uygun ve adil bir gelir sağlanması ve Süveyş Kanalı Şirketi'nin haklarının adalet çerçevesinde tanzim edilmesi, sorunların Uluslararası Adalet Divanında çözülmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye bu görüşmelerde, Batılı ülkeler ile birlikte hareket etmiş ve yine de Mısır'ın egemenliği konusuna özen gösterdiğini belirtmiştir. Ancak SSCB Dışişleri Bakanı Şepilov, bu planı sömürgeci bir nitelik taşıdığı gerekçesiyle ret etmiştir. Şepilov, Mısır'ın Kanal üzerinde egemen olmasını, bütün ülkelerin katılımı ile yeni bir

⁵⁵ Serbest, *a.g.t.*, s.150.

⁵⁶ Türkman, *a.g.t.*, s.237.

⁵⁷ Ghotbi, *a.g.t.*, s.54,75.

⁵⁸ Serhat Erkmen, *Ortadoğu Barış Süreci, Güvenlik Yazıları Serisi*, No.47, Kasım 2019, s.1

konferans toplanmasını talep etti. Dulles Planı'nı, Mısır ile görüşmek üzere bir Beşli Komite teşkil edildi. Komite-Mısır Görüşmeleri Kahire'de 3-9 Eylül 1956 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Mısır, Kanal üzerinde kendi hakları dışında başka bir çözümü kabul etmemiştir. Bu gelişme üzerine 19-21 Eylül 1956 tarihinde İkinci Londra Konferansı toplanmış ve birinci konferansta alınan kararlar yeniden aynen kabul edilmiştir.⁵⁹ Anlaşmazlığı çözmek için 1956'da toplanan her iki Londra Konferansı'ndan da sonuç çıkmamıştır.⁶⁰ Olumsuz bu gelişmeler üzerine, Birleşik Krallık Başbakanı Antony Eden Paris'e gitmiştir. Paris dışındaki Sevr'de toplanan Birleşik Krallık, Fransa ve İsrail, Mısır'a askeri müdahale kararı almıştır.

Harekât, planlandığı şekilde İsrail'in 29 Ekim 1956 tarihinde Sina Yarımadasını işgali ile başlamıştır. Takiben İngiltere ve Fransa paraşütçü birlikler indirerek Kanal'ı kolayca işgal etmişlerdir. 1956 Arap-İsrail Savaşı'nda İngiltere ve Fransa da İsrail'i desteklemiştir. Bu savaşta İngiltere'nin uçak gemilerinde 200, yerde 1.180 uçağı, Fransa'nın 150 uçağı ve İsrail'in 155 uçağı bulunuyordu. Oysa Mısır 300 uçağına sahip olmakla birlikte bunlardan ancak 180 uçak harekâta katılabilecek durumdaydı.⁶¹ 29 Ekim 1956 tarihinde, İsrail saldırıya geçmiş ve Sina Geçidine havadan bir tabur asker indirmiştir. 30 Ekim'de Fransa-İngiltere ikilisi Mısır ve İsrail'e çarpışmayı 48 saat içinde kesmeleri için bir ultiatom vermiştir. Bu sırada İsrail askerleri Sina'nın güney bölümünü ele geçirmiştir. 31 Ekim 1956'da Nasır Sina'daki kuvvetlerin geri çekilmesine karar vermiştir. Hava Kuvvetlerinin yardımını istemiştir. Gecenin ilk saldırıları İngiliz Valiant ve Kanserra'larındandı. 1 Kasım 1956'da Fransız-İngiliz Hava Kuvvetlerine bağılı uçaklar Malta'dan, Kıbrıs'tan ve Akdeniz'deki uçak gemilerinden harekete geçmiş ve 1616 sorti hareket görevi yapmıştır. İsraililer, Mitla çarpışmasını kazanmışlar ve Sina'nın merkezini yarıp geçmişlerdir. 2 Kasım 1956'da hava üslerine, radar üslerine, ambarlara, askeri birliklerin toplanma yerlerine vs. karşı Fransa-İngiltere saldırıları devam etmiştir. Bu saldırılar 4 Kasım'a kadar

⁵⁹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt:1, 1919-1980*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.526-528.

⁶⁰ M. Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2017, s.690-695.

⁶¹ *Hava Harp Akademisi*, "Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı", HHA Basımevi, 2. Basım, s.124.

sürmüştür. İsrail, kanalın 15 km. uzağında bulunuyordu. Mısır, Sina'daki geri çekilmeyi tamamlamıştır.⁶²

5 Kasım 1956'da İsrail Sharm el Sheikh'i almış ve Tiran Geçitlerindeki ablukayı kırmıştır. Ertesi gün çıkarma birlikleri aracılığıyla düzeli bir Fransa, İngiltere Kuvveti Sa'id Limanı'na ve Fu'ad Limanı'na havadan indirme yapmıştır. İstenilen şekilde harekete geçilmiş olmasına rağmen, SSCB'nin bu durumdan rahatsız olmuş ve işgalci iki ülkeye karşı 5 Kasım 1956 tarihinde nükleer silah tehdidinde bulunmuştur.

7 Kasım 1956'da Fransızlar ve İngilizler, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün gölgesindeki caydırıcı Amerika-Rus baskılarıyla birliklerine ilerleyişlerini durdurmalarını ve ateş kesmelerini emretmiştir. Fransa-İngiltere kuvvetleri 5 Kasım'dan beri, Kanal'a doğru 40 km. ilerlemişlerdir.⁶³ Bu savaşta Mısır, 160 uçağını havada veya yerde kaybederken, müttefiklerin uçak sayısı yedi adettir.⁶⁴ Takiben İngiltere ve Fransa, 1956 sonlarına doğru bölgeden çekilmiştir.

ABD ise bu durum karşısında İngiltere ve Fransa'ya destek vermemiştir. Çünkü emperyal yaklaşımların ve askeri işgalle toprak kazanmanın yenedünyada bir karşılığı yoktu. Kaldı ki, eski sömürgecilerin yeniden Ortadoğu'ya dönmeleri de istenmiyordu.⁶⁵ Bununla birlikte aynı hassasiyet İsrail'in toprak işgalinde uygulanmamıştır.

İsrail'in Mısır'a saldırısına en sert tepkilerden birini Irak Hükümeti vermiştir. Bu saldırının ileride Ortadoğu için büyük bir tehlike arz edeceği konusuna dikkat çekmiştir. Dört aşamalı bir plan yapan Irak Hükümeti⁶⁶;

1. Bağdat'ta bulunan bütün yabancı temsilcilere durumu protesto eden bildirimler yayınlanmış,
2. Bileşmiş Milletlere durum bildirilmiş,
3. Beyrut'ta toplanan Arap ülkeleri liderlerine gönderilmiş,

⁶² Zaif, a.g.e., s.214; Mehmet Erkan Killoğlu, 1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 2, Güz/Fall 2021,s.748-752.

⁶³ Zaif, a.g.e., s.214, 215.

⁶⁴ *Hava Harp Akademisi*, "Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı", s.124.

⁶⁵ Çendek, a.g.t., s.19-24; Oran, a.g.e., s.527,528; Umar-Murat, a.g.m., s.25-28.

⁶⁶ BCA, 030.01.133.864.2.

4. Mısır'a 200.000 İngiliz sterlini yardımda bulunmuş, bir milyon İngiliz Sterlini için de komite oluşturmuştur.

Harekât Alanının veya Bölgenin Etüdü ve Harekât Öncesi Gelişmeler

1957 Yılında, İsrail birlikleri Sina ve Gaza'yı tahliye etmiştir. Birleşmiş Milletler Örgütü birlikleri yerlerini almıştır. Sovyetler, Arap ülkelerinin silah gereksinimini karşılamaktadır. Fransa ve Amerika ise İsrail'e yardım etmiştir. Suriye'nin Golan'dan top atışlarına başlaması 1960 Yılında başlayan gerilimi arttırmıştır. 1966 sonları ve 1967 başlarında, İsrail, Ürdün ve Suriye'ye karşı misilleme baskınları yapmıştır. Nasır bu olayı protesto etmiş ve Mayıs 1967'de, Birleşmiş Milletlerin, Sina'dan geri çekilmesini istemiştir. Bu istek Genel Sekreter U-Thant tarafından kabul edilmiştir. 23 Mayıs 1967'de Mısır, Tiran geçitlerini kapatmıştır. 30 Mayıs'ta, Mısır ve Ürdün arasında anlaşmanın imzalanması, 31 Mayıs'ta Irak birliklerini destekleme amacıyla Ürdün'e girmesi izlemiştir. SSCB ve diğer Arap ülkeleri Mısır'ı desteklerken, bu dönemde ABD Vietnam'da bir savaşın içinde olması sebebiyle İsrail'e karşı BM'de desteği beklenenden sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Başkan Johnson, Kanal'ın kapatılmasına tepki göstermiş ve bölgedeki tüm ulusların bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik kararlılık ifade edilmiştir.⁶⁷ Hava üstünlüğünün kazanılması sayesinde, İsrail uçakları taktik desteği özel görev tarzına çıkarmıştır. General Dayan, havacılığın düşman zırhlı birliklerinin etkisiz hale getirilmesine yol açan bir rol oynadığını vurgulamıştır.

1967 Altı Gün Savaşında Tarafların Hava Gücü Mukayesesi⁶⁸

a. İsrail Hava Kuvvetleri

ABD Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Katzenbach'in Başkan Johnson'a yazdığı 1 Mayıs 1967 tarihli raporunda, İsrail'in Dimona bölgesinde yılda bir ya da iki nükleer bomba üretecek kapasitesi olduğunu ve 1963 yılında 80-100 ton işlenmemiş uranyum tedarik edildiği bildirilmiştir. ⁶⁹ "1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafların kuvvet dengesi şu şekildeydi: İsrail'in asker sayısı 246.000,

⁶⁷ Serbest, *a.g.t.*, s.150-153; ZAİF, *a.g.e.*, s. 215; Kaan Doğanoğlu, "Siyasi ve Askeri Yönleriyle 1967 Arap-İsrail Savaşı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 45, Nisan 2020, s.357.

⁶⁸ Zaif, *a.g.e.*, s.216, 217.

⁶⁹ Türkman, *a.g.e.*, s.237.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

uçak sayısı 300, tank sayısı 800 idi; buna karşılık Arapların asker sayısı 537.000, uçak sayısı 957, tank sayısı 2904 idi."⁷⁰

İsrail, Batılı ülkelerin ve ABD'nin askeri alanda her türlü desteğini almış bulunuyordu. Bununla birlikte sayısal olarak müttefik güçlere göre oldukça yetersiz durumdaydı. 1967 yılında envanterinde yer alan hava silah sistemleri şunlardı.⁷¹

Vautour	24 Adet Hafif Bombardıman
Mirage III C	96 Adet Av- Bombardıman
Mystere	72 Adet Av- Bombardıman
Ouragon	48 Adet Av- Bombardıman
Magister	60 Adet Av- Bombardıman
Nordatlas	35 Adet Ulaştırma
Helikopter	30 Adet olmak üzere toplamda 365 uçak ve helikopter gücü.

İsrail, tüm uçaklarını sahip olduğu 24 hava meydanından, harekâta elverişli olan beş meydana konuşlandırmış bulunuyordu. Bu meydanlar **Ramat, David, Hebron, Tel-Aviv, Lod** ve **Hazor**'dur. Ayrıca bölge hava savunması için iki Hawk taburu ile dört adet radara sahiptir. Gizliliği sağlamak amacıyla harekât öncesi intikaller en az düzeyde tutulmuştur.

b.Müttefiklerin (Mısır, Ürdün, Suriye, Irak) Hava Kuvvetleri Gücü

Mısır harp sanayii alanında Almanya'dan destek almıştır. "1959 yılında Münih'te füze geliştirme programına ilişkin gizli bir anlaşma imzalamış ve bu program kapsamında 250 Alman teknik personel çalışmıştır. Mısır, ilk füze denemesini 26 Temmuz 1962 tarihinde gerçekleştirmiştir."⁷² Bu çabalar sonunda 175 mil mesafeli El-Zafir ve 350 mil mesafeye kadar etkili El-Kahir füzelerinin denemesi yapılmıştır. Mısır Hava Kuvvetleri envanterde bulunan uçak tipleri ve adetleri şöyleydi:⁷³

⁷⁰ Türkman, *a.g.e.*, s.237.

⁷¹ Zaif, *a.g.e.*, s.216,217.

⁷² Türkman, *a.g.e.*, s.237.

⁷³ Zaif, *a.g.e.*, s.216,217.

TU-16	30 Adet	Orta Bombardıman
IL-8	40 Adet	Hafif Bombardıman
MIG-19	MIG-21 210 Adet	Av
MIG-15, MIG-17	150 Adet	Av-B Bombardıman
SU-7	8 Adet	Av- Bombardıman
IL-12, IL-14	70 Adet	Ulaştırma
MIG/YAK	70 Adet	Eğitim olmak üzere toplamda 578 uçağı vardır.

Mısır Hava Kuvvetleri, 23 Radara ve 32 Meydana sahipti. Lojistik destekleri yetersiz olduğundan, filolar uygun biçimde dağıtılamamış ve konuşlanma bir meydanda birden fazla Filo olacak biçimde Kuzey ve Kuzeydoğu Mısır'daki meydanlara yapılmıştır. 1/2 MIG-21 Filosu, Hurghada'ya intikal etmiştir.

Ürdün Hava gücü yapılanması şu şekildeydi. Hava müsteşarlığına bağlı muharip birlikler ve destek birlikleri bulunmaktaydı. Ürdün'ün uçak sayısı nispeten azdı. Toplamda 40 uçaktan (İngiliz Hunter) oluşan Ürdün Hava Kuvvetleri, harekâta elverişli üç meydandan Amman ve Mafrag'a meydanlarına konuşlandırılmıştır.⁷⁴

Suriye Hava Kuvvetleri yapılanması şu şekilde gerçekteşmiştir. Hava Kuvvetleri bünyesinde Halep, Hama, Olgan, Dumayır ve şam Üs Komutanlıkları bulunmaktadır. 150 adet uçaktan (MIG-17, MIG-21 muharip uçakları) oluşan Hava Kuvvetlerini Halep, Humus, Dumeir Ve şam meydanlarına konuşlandırmıştır.⁷⁵ Dönemin İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Generali Hod yaptığı açıklamada, "Suriye uçaksavar silâhları üzerinde tavikli (gecikmeli) bombaların kullanılmasının Suriye uçaksavarlarını savaş dışı bıraktığını," belirtmiştir. Bu savaşta İsrail, hava gücünü, dışmanın moralini bozmak maksadıyla da kullanılmaktaydı.⁷⁶

⁷⁴ Zaif, *a.g.e.*, s.217.

⁷⁵ Zaif, *a.g.e.*, s.217.

⁷⁶ Türkman, *a.g.t.*, s.239.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

Irak Hava Kuvvetleri, uçak sayısı olarak Mısır'dan sonra en kuvvetli güce sahipti. Harekâta sadece Habbaniyah Meydanındaki birlikleri ile katılmıştır. Hava Kuvvetleri envanterinde 200 adet uçağı bulunuyordu.⁷⁷

1967 Yılı Savaşında Tarafların Harekât Planı

1967 savaşında müttefiklerin uçak gücü 978 gibi oldukça yüksek bir rakama sahipken, İsrail'in uçak gücü 365 adettir. Uçaklar menşesine bakıldığında İsrail Hava Kuvvetleri envanterinde genel olarak Amerikan uçakları yer almaktaydı. Müttefiklerin envanterinde bazı Batı ülkeleri menşeli uçaklar olmakla birlikte ağırlıklı olarak Sovyet sisteminin egemen olduğu bilinmektedir. Doğal olarak eğitim sistemi de bu iki kampın tesirindeydi. Dolayısıyla olası bir hava harekâtında sayısal olarak 1/3 nispetinde bir kuvvet ile İsrail planlamasını yapmak durumundaydı. İttifak güçleri ise doğası gereği bir birleşik harekât icra etmeleri gerektiği için muhtemel sorunlara çözüm üretmek, sevk ve idare de bütünlüğü ve verimliliği sağlamak zorundaydılar. Şüphesiz bu alanda yeterli tecrübeleri olmaması sebebiyle, kendi içinde önemli güçlükler bulunuyordu.

İsrail Hava Kuvvetlerinin Harekat Planlaması ve Alınan Tedbirler Kapsamında Hava Harp Konsepti ve Çağrı Planı

İsrail ilk başlarda savunmada kalıp kendine yapılacak bir taarruz ile harekete geçmeyi planlamıştır. Ancak daha sonra düşman kuvvetinin üstünlüğü, kendi ihbar ve kontrol sistem eksikliği ve arazinin darlığı sebebi ile savunmaya yönelik yapılan plan, taarruz harekâtı olarak değiştirilmiştir. İsrail, av ve bombardıman maksatlı olarak İsrail'den menzil ve yük kapasitesi yüksek Mirage III-C uçakları tedarik etmiştir. Pilotları genç ve eğitimliydi. Özellikle Batı standartlarında ve Batılı teçhizatlarla eğitim almış pilot kadrosu harekâtın en dinamik unsuruydu. Yaş ortalamaları İttifak güçlerinin pilotlarına göre oldukça düşüktü. İsrail Hava Kuvvetleri 365 uçağından 12 adedi dışında kalanı faal olarak bu savaşta kullanmıştır. 12 Uçaktan 8 adedi hava savunma maksatlı devriye görevi için planlanmış, dört uçak ise yerde her an oluşacak bir saldırı ve tehdide karşı hazır bekletilmesi kararlaştırılmıştır. Bu planda güçlü bir istihbarat oluşturulması sebebiyle baskın planı başarılı olmuştur. Ancak hava gücünün %97'sinin harekâta teksifi konusu değerlendirmesi gereken bir husustur.

Hava Kuvvetleri Çağrı Planına göre; İsrail Hava Kuvvetleri barış zamanında tam kadro personelle çalışmaktadır. Birliğin %90 mevcut ile harekâta hazır hale

⁷⁷ Zaif, a.g.e., s.216,217.

gelmesi arasında geçen süre 30-45 dakikadır. İhtiyat personelin görev başı yapması ise 24-48 saat arasındadır.⁷⁸

İsrail Hava Kuvvetlerinde Eğitim Durumu ve İstihbarat Faaliyeti

İsrail Hava Kuvvetleri personelinin bu savaşta en başarılı olduğu alan, muhtemel bir harekât durumunda uygulanmak üzere defalarca sınanmış ve sonucu teyit edilmiş eğitimleriydi. Harekât planı, yılda 4-6 defa tüm birlikleri kapsayacak şekilde uygulanmaktaydı. Pilotlar ve yer personeli eğitim amacıyla, özellikle Batı ülkelerine gönderilmiş ve burada bilgi ve uygulamalarını test etme ve teyit alma imkânına sahiptiler. Necef Cl'nde atış eğitim sahası devamlı faaldi. Burada Mısır meydanlarına benzeyen çizilmiş meydanlar ve hedefler bulunmaktaydı. Tüm hava-yer atışları oldukça alçak profil ile yapılmaktaydı. Meydanlara dörderli kollar halinde aynı anda taarruz eğitimi sürekli yapılmaktaydı. İsrail Hava Kuvvetleri, harekât sonrasında alana geri dönüş zamanını ise 7,5 dakikaya kadar düşürmüşlerdir. Bu eğitimlerin uygulandığı tatbikatların bir kısmına Arap lkeleri askeri ataşeleri de katılmış ve İsrail'in sürat ve yoğunlaşmalarına tanıklık etmişlerdi.⁷⁹ Kanal Bölgesi'ndeki harekâta, meydanları vuran uacların uçuş süreleri şu şekildedir. 22,5 dakika hedefe gidiş, hedef üzerinde görev süresi 7,5 dakika, üsse dönüş 20 dakika, Turn-Around süresi(uçağın inişinden bir sonraki kalkışına kadar olan süre) 7,5 dakika ve 2 dakika da emniyet payı toplam bir saat planlanmıştır. İttifak hava glerinde bu süre günde ortalama 3 sorti (ıkış) yapılabilecek şekilde 1-3 saat arasında değişmekteydi. Oysa İsrail Hava unsurları günde 8-10 çıkış yapacak şekilde eğitim almış ve harekâta hazırlık yapmışlardı. Bu standartlar NATO Standartlarına uygun bir hazırlığın olduğunu göstermiştir.⁸⁰ şüphesiz uluslararası alanda uygulanan ve bilinen bu manevralardan gerekli çıkarımlarda bulunulup alternatif çözümler üretilmemesi, savaş sonrasında büyük bir kayıp olarak ortaya çıkmıştır.

⁷⁸ HHA, "Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı", s.124; Zaif, *a.g.e.*, s.225.

⁷⁹ Günsev, *a.g.e.*, s.162; Abdullah Bekçi, [https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/\(E.T.:24.06.2021\)](https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/(E.T.:24.06.2021));

⁷⁹ HHA, ... Hava Gücünün Kullanımı", s. 124.

⁸⁰ HHA, ... Hava Gücünün Kullanımı", s. 128; Zaif, *a.g.e.*, s.226-228; Günsev, *a.g.e.*,s.149-162; iek, "Altı Gün Savaşı Tarihe Geçen Hava Harekatı",s.5, [https://www.academia.edu/\(E.T.:25.06.2021\)](https://www.academia.edu/(E.T.:25.06.2021)).

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

1966 yılında bir Irak pilotuna bir milyon dolar verilerek, pilot tarafından İsrail'e kaçırılan bir MİG-21 uçağı teknik olarak incelenmiş, hava-hava muharebe eğitimi yapan İsrail pilotları bu konudaki yeteneklerini geliştirmişlerdir.⁸¹

İstihbarata çok önem veren İsrail, Mısır Hava Kuvvetleri'ne ait gerekli olan bilgilerin önemli bir kısmını önceden öğrenmiştir. Ajan olarak hizmet aldıkları Yahudi Araplardan faydalanarak elde ettikleri bazı bilgiler şunlardı: Personelin toplanma bölgeleri, SA-2 füzelerinin yerleri, meydanlardaki sahte uçakların yerleri, meydanlardaki tamir olanakları, radarların bakım için durdurulma zamanları, radar operatörlerinin isimleri ve nöbette bulunma zamanları gibi bilgilere ulaşmışlardı.⁸² İsrail'in elde ettiği bir diğer önemli bilgi, Mısır hava gücünün mesai başlama ve bitiş durumu ile ölü zaman durumları hakkında yeterli istihbarat bilgisine ulaşmasıydı.

Moşe Dayan, 1 Haziran 1967 tarihinde İsrail Savunma Bakanlığına atanmış ve 3 Haziran 1967 tarihinde, "News of the World" gazetesi muhabirine verdiği demeçte, "Sonucun havada alınacağını" söylemiştir. İsrail kabinesi bu günlerde savaş kararı almış olmasına rağmen yapılan açıklamalarda, diplomatik süreç öne çıkarılmıştır.⁸³ Bu sürede Askeri teçhizat anlamında hazırlıklar sürerken İsrail'in istihbarat teşkilatı Mossad da boş durmuyordu.

Hemen bütün kaynaklarda İsrail istihbaratının çok iyi çalıştığı, yerli Yahudiler ve birçok farklı kaynaktan oldukça fazla ve teyidi yapılmış bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, savunma yerine taarruz seçeneğinin tercihinde de bu durumun etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İsrail Hava Kuvvetlerinde, taarruz saatinin seçilmesi ve hedeflerin oluşturulması konusunda titiz bir çalışma yapılmıştır. Taarruz zamanı olarak 5 Haziran 1967 tarihinde İsrail saati ile 07.45, Mısır saati ile 08.45 seçilmişti. Bu saatin seçilmesinin gerekçeleri şunlardır.⁸⁴

⁸¹ Tetik, *a.g.t.*, s.185.

⁸² Zaif, *a.g.e.*, s.226; <https://www.tesadernegi.org/1967-arap-israil-savasinda-hava-gucununun-kullanimi.html> (E.T:11.12.2021).

⁸³ Günsev, *a.g.e.*, s.157.

⁸⁴ Günsev, *a.g.e.*, s.152,153; *HHA, ... Hava Gücünün Kullanımı*", s. 127.

(a) Mısır, İsrail hava taarruzlarını gün doğarken olacağını beklediği için bu saatte, Sina Bölgesinde Hava Kuvvetleri ile devriye görevi yapmış ve alınan alarm tedbirleri azaltılmıştır. Silah başı yapma saatleri de bu zamanlar olarak uygulanmaktaydı.

(b) Mısır'da hava muharebe devriyeleri gün doğarken göreve başlar, bir kısım uçaklar ise pistte alarında beklerdi. 08:00 gibi yakıt ikmali için kalkanlar geri dönerler ve nöbet değişimi yapılırdı.

(c) Mısır hava birliklerinde, alarm 08:30'da sona ermekteydi ve mesai saat 09.00'da başlıyordu. Dolayısıyla, arada yarım saatlik bir ölü zaman bulunuyordu. Böylece personel ve özellikle askeri liderler ve generaller bir hava taarruzuna yolda yakalanmış olacaktı.

(ç) Mısırlılar elektronik istihbarat ve erken uyarı sistemlerini de 08:30 gibi kapatmaya başlarlardı.

(d) Haziran aylarında Nil Nehri bölgesi, Delta bölgesi ve Süveyş Kanalı bölgesi genellikle sabahın ilk saatlerinde sisli oluyordu. Sisin kalkışı ise saat 08.45'i bulunuyordu.

(e) 16 adedi Sina'da görev yapan 26 adet Mısır radarı, Ürdün'ün çok kuvvetli Marconi 247 radar istasyonu, Kıbrıs'taki İngiliz radarları ile Amerikan 6. Filosu'nun radarlarına yakalanmamak gerekiyordu.

(f) Temel sorunlardan olmamakla beraber, bu saatin seçilmesi ile uçucu personelin uykusuz kalmaması ve zinde olarak harekâta katılabilmesi de düşünülmüştür.

İsrail pilotlarının bir gece öncesi iyi dinlendirildiği bilinmektedir. Bu şekilde müttefik pilotlara göre 3 kat daha fazla sorti üretecek bir muharip gücü göreve ruhen ve bedenen de en güçlü şekilde hazırlamaya gayret etmişler. İsrail Hava Kuvvetleri, sayısal yetersizliği karşısında etki odaklı hedefleri esas alan bir planlama yapmıştır. Seçilen Hedefler, ittifak güçlerinin harekât kabiliyetini yerinde imhaya yöneliktir. Bu maksatla alınan başlıca tedbirler şu şekildeydi. İlk taarruz kollarına hedefi; meydanlar ve meydanlardaki uçaklar olarak belirlenmiştir.⁸⁵ Öncelik sırası şöyleydi:

(a) Uçak pistleri ve tesislerini kullanılamaz hale getirmek,

(b) Mısır av uçaklarını (MİG-19/MİG-21) mümkün olduğu kadar çok yerde tahrip etmek,

⁸⁵ Zaif, a.g.e., s.227, 228.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

(c) Mısır bombardıman kuvvetini henüz yerdeyken tahrip etmek.

Hedef önceliklerine radarlar ve uçaksavarlar dâhil edilmemiştir. Radarlara yapılacak taarruzlar İsrail'in niyetini ortaya çıkarıp, baskın avantajını ortadan kaldıracaktı. Klasik ve güdümlü uçaksavarlara öncelik verilmesinin nedeni ise İsraililerin az kuvvetle çok iş yapmak arzularıydı. Bu ise kuvvet mukayesesi bakımından riskli bir durumdu.⁸⁶

1967 İsrail Hava Harekâtı Planı ve İcrası

İsrail henüz uzun bir kuruluş süreci olmamasına rağmen kısa zamanda güçlü bir ordu ve hava gücü kurmayı başarmıştır. 1967 savaşına girerken ordu gücü; 300 civarında savaş uçağı, 800 tank ve 264.000 asker gücüne sahipti. Daimi ordu mevcudu normalde 50.000 olmasına rağmen 72 saatte 264.000 askeri savaşa hazır edecek planlaması bulunuyordu. Özellikle seçilen kişiler tarafından çağrının sözlü yapılması ve bir gün öncesinde bütün uçakların bakıma alınarak elektronik aldatma yapılması hazırlık sürecinde yapılan işlerdendi.⁸⁷

Savaştan iki ay kadar evvel, 7 Nisan 1967 tarihinde Şam üzerinde İsrail uçakları bir hava-hava savaşına katılmışlar ve 6 Suriye uçağı düşürülmüştür. Bu hava-hava savaşında İsrail uçakları hiçbir kayıp vermeden ve yara almadan üstlerine dönmüşlerdir.⁸⁸ Düşürülen Suriye uçakları Sovyet menşeli olması dönemin uçak üreticisi olan güçler tarafından önemliydi. Diğer bir husus ise bu gelişme Suriye ile diğer Arap ülkeleri açısından onur kırıcı olmuştur. Bu gelişme bölgede krizin tırmanmasına derin etkisi olmuştur.⁸⁹

5 Haziran 1967 tarihinde, İsrail uçakları planlanan hedeflere yönelik harekâta başlamıştır. Sina'daki Mısır meydanlarına direkt rota ile Kahire civarındaki meydanlara ise kuzey-batı yönünden Mısır radarlarının ve Akdeniz'deki Sovyet gemilerinin radar örtüsü dışından, alçak irtifa ve 550-600 Knots gibi yüksek bir süratle nüfuz edilerek, Mısır'ın batı sınırına hava taarruzu yapılmıştır. Akşama kadar 16 Mısır havaalanı kullanılamaz hale gelmiştir. İttifak güçlerinin uçakları da bu harekât esnasında genel olarak meydanlarda baskına uğramış ve zayıf yüksek olmuştur. 280 Mısır, 52 Suriye, 20 Ürdün ve birçok Irak uçağı olmak üzere toplamda 400'den fazla uçak düşürülmüş ya da tahrip edilmiştir. Arap İttifak

⁸⁶ Zaif, *a.g.e.*, s.227, 228.

⁸⁷ Mesut Günsev, *Savaş Aldatmaları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s.150,152

⁸⁸ Abdullah Bekçi, <https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/> E.T.: 24.06.2021.

⁸⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.843.

güçleri, 160 adet İsrail uçağını düşürdüğünü iddia etmişse de bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.⁹⁰

İsrail'in güney meydanlarından kalkan, Fransız menşeli Vautour bombardıman uçaklarının menzillerinin çok uzağında bulunan Luxor ve Ras Banas meydanlarına yüksek irtifada motorlarından birini durdurarak, profil yapmışlar ve alçalma noktasında motor çalıştırarak taarruz etmişlerdir. Taarruz eden kollar 200 feet yükseklikten 550 knots süratle düz uçuşta özel imal edilmiş bombalarını pistlere bırakmışlardır. İkinci ve daha sonraki geçişlerde (pasajda) ise yerdeki uçaklara taarruz edilmiştir. İsrail taarruz kollarından birinci dalga hedeflerini bombalarken, ikinci dalga 10 dakikalık mesafede, üçüncü dalga ise tam kalkış anında idi. Hedef üzerinden ayrılan uçaklar direkt rota ile alçak irtifadan meydanlarına dönüyor, 7.5 dakikada yüklenerek ilk kalkışından bir saat sonra tekrar kalkış yapılmıştır. Meydanlara taarruz eden pilotlar hedefteki hasar keşfini yaparak sonucu havada iken yere bildirmiştir. Böylece tahrip edilmiş meydanlara giden kolların hedefleri değiştirilmiştir.⁹¹

Birinci sortide taarruz edilen 12 meydandan 11'nin pistleri ve yerde bulunan uçakların çoğunluğu tahrip edilmiştir.⁹² Sina'daki El Ariş meydanı ele geçirildiğinde ileri üs olarak kullanılacaktı. İkinci sortiden itibaren kalan diğer 7 meydanla Sam füzelerine, radarlara ve tahrip edilen meydanlardaki uçaklara taarruz edilmiştir. Ramat Davit meydanında bulunan 12 Mirage uçağı ise Suriye ve Ürdün'den gelebilecek hava taarruzlarına karşı yerde bekletilmişlerdir. Mısır Meydanlarına taarruza devam edilmiş ve bu kez bombalara gecikmeli tapalar takılarak, atıldıktan sonra değişik zamanlarda patlaması sağlanmıştır. Mısırlıların pisti onarmaları önlenmiştir. Bütün gece, flare ile taarruzlara devam edilmiştir.⁹³ İsrail Hava gücü bu savaşta tarihe, Blitzkrieg (Yıldırım Savaşı) taktiği olarak geçen ve Almanlar tarafından 25 yıl kadar evvel kullanılan

⁹⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.847; Serbest, *a.g.t.*, s.153,154; Kenan Olgun, "Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı", 38. (ICANAS) *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 2007, s.2240; Çalık, *a.g.t.*, s.34.

Mısır'ın uçak kaybı Günsev'in eserinde 170 dakikada 340 uçağın 300'nün kaybı olarak yer almaktadır. Günsev, *a.g.e.*, s.154.

⁹¹ HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s.127-129; ZAIİF, *a.g.e.*, s.220.

⁹² Serbest, *a.g.t.*, s.154.

⁹³ Zaif, *a.g.e.*, s.221.

Flare: Isı güdümlü füzelere karşı savaş uçaklarından atılan ve füzelerin aldatılmasını sağlayan yüksek ısılı olan ve füzelerin yönünü şaşırtan alev toplardır.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

yöntemleri kullanmışlardır. İsrail'in bu taktikle kendisinin de beklemediği büyük bir başarı elde etmesi, Mısır'ın ve ittifak devletlerinin başarısızlığı olmuş ve savaşın sonucunu ilk günden tayin etmiştir.⁹⁴

5 Haziran 1967 akşamında yukarıda belirtildiği gibi 19 Hava Meydanı, 400'den fazla uçak, 21 radar tahrip edilmiştir. Harbe hazır 400 Mısır pilotundan 100'ü uçak içinde veya uçak başına koşarken açılan makineli top ve tüfek atışı ile şehit olmuştur. Mısır Hava Kuvvetlerini etkisiz hale getiren İsrail Hava Kuvvetleri, takip eden aşamalarda Ürdün ve Suriye Hava Kuvvetleri'ne de taarruz ederek, onları da etkisiz hale getirmiştir. İsrail uçak kaybı ise; ikisi hava muharebelerinde, 38'i ise yerden açılan uçaksavar ateşleri ile olmak üzere toplam 40 uçak olmuştur.⁹⁵ Bu rakam müttefiklerin düşürdüklerini deklare ettiklerinin dörtte birini oluşturmaktadır.

Harekâtın bütün boyutları ile değerlendirilmesi yapıldığında insan kaybı ve uçak kaybı bakımından İsrail'in zayıfatı 1.100 civarındayken müttefiklerin kaybı 25.000 civarındadır. Uçak kaybında da fark en az 11 kattır.⁹⁶ Savaş sonrası işgal edilen bölgelerde İsrail ordusu tarafından, hiç açılmamış, okunmamış ve ambalajı açılmamış 20 ton ağırlığında Sovyetlere ait teknik doküman ve bilgi ele geçirilmiştir.⁹⁷

İsrail, 1956 harekâtında paraşüt birlikleri kullandığı halde, 1967 harekâtında helikopteri tercih etmişlerdir. Kullanılan tipler ise; SA-321 Super Flaners, BELL H-13, Skorsky-18/H-34 tipleriydi. 7 Haziran 1967'de Sharm El Sheikh'e yapılan taarruzda helikopterler, kara birliklerini taşıdılar. 8 Haziran 1967'de Süveyş'in güneyine, Kızıldeniz kıyısında Ras El Sadr'a birlik indirilmiştir. Yine 9 Haziran 1967'de Suriye cephesine birlik indirilmiştir. Helikopter, bu savaşta İsrail tarafından, özellikle intikal maksatlı olarak önemli bir savaş unsuru olarak kullanılmıştır.⁹⁸

⁹⁴<https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi/> (E.T.:11.12.2021).

⁹⁵Zaif, *a.g.e.*, s.22; <https://www.tesadernegi.org/1967-arap-israil-savasinda-hava-gucunun-kullanimi.html> (E.T:24.06.2021); HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s. 129,130.

⁹⁶ Günsev, *a.g.e.*, s.155; Türkman, *a.g.t.*, s.239.

Bazı kaynaklarda İsrail'in kaybı 19, bazılarında ise 40 olarak geçmektedir. Müttefik kayıpları ise 400 uçağın üzerindedir.

⁹⁷ Serbest, *a.g.t.*, s.154.

⁹⁸ Zaif, *a.g.e.*, s. 221, 222.

1967 Savaşında Müttefiklerin Planı Hava Harekâtı

Müttefiklerin gücü her bakımdan sayısal olarak çok daha fazlaydı. Hava kuvvetleri daha önce 978 uçak olarak belirtilmiştir. Ancak Mesut Günsev çalışmasında, bu sayıyı 628 olarak vermektedir. Yine 1.880 tank ve 352.000 asker savaşta yer almıştır.⁹⁹

Mısır Hava Kuvvetleri yüksek kademe yöneticilerinin eğitimleri uzun süreden beri, Rus uzmanlar tarafından Mısır'da, Rusya ve diğer demir perde ülkelerinde yapılmıştır. Mısır planı da temelde taarruza dayanıyordu. Bir kısım uçaklar sonradan çıkacak hedeflere karşı yerde bekletiliyordu. Hazırlanan planda her filonun hangi hedefe nasıl taarruz edeceği ayrıntılarına kadar hazırlanmıştı. Bu plana göre her uçak günde üç sorti yapacaktı. Yeniden yükleme ve ikmal için 1-3 saat ayrılmıştı. Mısır planları harekât öncesinde İsrail istihbaratı tarafından ele geçirilmiştir. Suriye ve Ürdün Hava Kuvvetleri de, İsrail'e karşı Mısır ile birlikte aynı anda taarruza geçmiştir. Ancak bu ülkeler arasındaki kararsızlık, koordine ve işbirliği eksikliği planlanan durumun gerçekleşmesini engellemiştir.¹⁰⁰ İlk gün İsrail taarruzlarından kurtulan, 40-64 arası Mısır uçağı, sınırdaki İsrail kasabalarına ve tanklarına taarruz etmişler ve büyük bir kısmı da İsrail uçakları tarafından düşürülmüştür.¹⁰¹

İsrail uçaklarının Mısır Meydanlarına yaptıkları taarruzlarından dört saat sonra Ürdün uçakları, İsrail'in Netanya Meydanına taarruz etmiştir. Bunun üzerine İsrail uçakları da Amman ve Mafrag Meydanlarına taarruz ederek, pistleri ve 20 kadar da Hunter uçağını tahrip etmişlerdir.¹⁰²

Suriye Hava Kuvvetleri, 5 Haziran 1967 tarihinde, İsrail'in Hayfa petrol rafinerisi, Megıddo ve Ramat David Meydanlarına taarruz etmiştir. İsrail, bu saatlerde Mısır Hava Kuvvetleri'ni etkisiz hale getirmiştir. İsrail uçakları Suriye'nin Şam, Dumeir ve Humus Meydanlarına taarruz ederek 20 uçağı tahrip etmişlerdir. İsrail Hava Kuvvetleri, 25 dakika içinde de Ürdün ve Suriye Hava

⁹⁹ Günsev, *a.g.e.*, s.150.

¹⁰⁰ Zaif, *a.g.e.*, s.219, 220.

¹⁰¹ HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s.129, 130.

¹⁰² HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s.130.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

Kuvvetleri'ni etkisiz hale getirmiştir.¹⁰³ Meydanlarda tahrip edilen Suriye ve Ürdün uçakları 40 civarındaydı.¹⁰⁴

İsrail, Habbaniyah Meydanındaki uçakların bir kısmını tahrip etmiştir. Irak Hava Kuvvetleri, uçaklarının bir bölümünü kaldırmıştır. Kalkış yapan Irak uçakları, Hayfa rafinerisi ile Ramat David meydanlarına taarruz etmiştir.¹⁰⁵

1967 Yılı Arap-İsrail Harekâtında Görülen Yenilik ve Taktikler

Uygulanan yeni bir yöntem olarak pist tahrip bombası önemli bir etkendi. Bir diğer yenilik Elektronik Karıştırma idi. İsrail, taarruzdan önce veya taarruz sırasında ikaz vermemek için elektronik karıştırma yapmamıştır. Yalnız, ileri hat radarlarında çalışan Mısır operatörleri çok iyi Arapça bilen İsraili Araplar tarafından telsiz veya telefon ile lafa tutulmuştur. Yeni Silahlar ise bu harbin bir diğer farklılığı olmuştur. İsraili uzmanlar, tahrip gücü yüksek bir bomba geliştirdiler. Bu bombalar 300-500 Knot süratle ve 300 feet yükseklikten atıldıktan sonra, bombaların ileri doğru olan süratini sıfıra indirebilmek için bir paraşüt açılmakta veya bir roket çalışmakta idi. Daha sonra ikinci bir roket ateşlenerek bombanın pisti dik olarak ve yüksek süratte çarpmasını sağlamıştır.¹⁰⁶ 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafların uygulamış olduğu ve bu savaşa yönelik belli başlı taktikler şunlardır.¹⁰⁷

(1) İsrail Uçakları, SA-2 füzelerinin etkisinden korunmak ve Sovyet donanmasına yakalanmamak için çok alçaktan yüksek süratle profil yapmışlardır.

(2) Taarruz kolları az uçaktan teşkil edilmiştir.

(3) Profil rotaları radar ve SAM ihbar sahaları ile meskûn bölgelerin dışından geçirilmiştir.

(4) Kısa yeniden hazırlık (Turn Around) zamanı ile sayısal olarak imkan ve kabiliyetlerin üç katına kadar sorti sayısını artırma imkanı sağlanmıştır.

¹⁰³ Zaif, a.g.e., s.222.

¹⁰⁴ Turan ÇİÇEK, "Altı Gün Savaşı Tarihe Geçen Hava Harekati", s.5, <https://www.academia.edu>, (E.T.:25.06.2021).

¹⁰⁵ HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s.130; Zaif, a.g.e., s.222.

¹⁰⁶ Zaif, a.g.e., s.222-224.

¹⁰⁷ Zaif, a.g.e., s.222-224, 231; Çiçek, "Altı Gün Savaşı Tarihe Geçen Hava Harekati", s.5, <https://www.academia.edu>, (E.T.:25.06.2021); HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s.127-129.

(5) Taarruz kolları hedefler üzerinde aynı zamanda bulunmuşlardır.

(6) Savunmada bekleme yönünde planlama yapıp bu şekilde muhasıma imaj oluşturulurken, taarruz ile beklenmedik etki oluşturulmuştur.

(7) İsrail birinci önceliğe, hava üstünlüğünün elde edilmesine vermiştir.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nın Harp Tarihi Prensipleri Bakımından Değerlendirilmesi

Harp prensipleri akademik olarak inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu alanda yapılacak çalışmaların harekât ortamında bulunan ve daha sonra akademik bir disiplinden geçmiş muvazzaf subayların gözlemlerinden oluşması önem arz eder. İngiliz Tümgeneral Charles Townshend'in "Mezopotamya Seferim"¹⁰⁸ isimli hatıratı harp prensiplerinin incelenmesi bakımından oldukça nadir eserlerdendir. 1967 Arap-İsrail Savaşı ile ilgili yapılan harp tarihi inceleme prensipleri harekât ortamına dair edinilen bilgilerden yararlanılarak incelenmiştir.

Hedef Prensibi bakımından bakıldığında; Arap-İsrail savaşlarında her iki tarafın hedefi farklılık arz etmektedir. Araplar bölgede kurulan İsrail devletini yok edilmesi gereken bir hedef olarak görmekteydi. İsrail ise bölgede var olabilmek ve varlığını kabul ettirebilmek ve ülke sınırlarını mümkün olduğunca genişletmeyi öngörmüştür. Dolayısıyla harekât esnasında da bu maksadın teminine yönelik bir planlama öne çıkmıştır. Arap İttifakının sayısal üstünlüğüne karşı, taktikte uygulanan ve barış döneminden itibaren hedeflere uygun yapılan eğitimler, benzerini birebir andıran fiziki eğitim sahaları ile seri harekât gerçekleştirilmiştir. Hedef olarak ise İttifak güçlerinin hava gücünün alt yapısı ile birlikte imhası öncelikli hedef haline getirilmiştir.

İnisiyatif Prensibi yönüyle konu değerlendirildiğinde; savaşlarda Araplar inisiyatifi ele geçirmek için çalışmış olmalarına rağmen İsrail birlikleri bu konuda daha başarılı sonuçlar almışlardır. Bu durumun tarafların askeri yapıları, modernizasyon ve ordularına verilen desteğin niteliği ile ilgili olduğu da değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, uzun süredir yapılmış olan hazırlık ve pilotların hazır bulunuşluğu inisiyatifi kısa zamanda lehlerine çevirmiştir. Keza

¹⁰⁸ Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.1-100.

İttifak güçlerinin tarihte ilk defa büyük çaplı bir savaşa yönelik kurmuş oldukları birleşik hareket merkezlerinin sorunları olduğundan, inisiyatifi yetkin ve tam olarak kullanmada sorunlar yaşanmıştır.

Taarruz prensibi 1967 Arap-İsrail Savaşının tam merkezinde yer almıştır. İnsiyatifi ele geçirmek için taarruz önemli bir yöntem olarak askerlik tarihinin önemli yöntemlerinden biri olmuştur. Ne var ki, yarım hazırlıkla yapılan taarruzlar genelde başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Taarruz prensibini öncelikle Mısır kullanmak istemiştir. Ancak Mısır, 1967 Savaşında taarruz etmeyi Uluslararası alanda cephe açan bir ülke olmamak için tercih etmemiştir. İsrail ise bölgeyi analiz etmiş ve Arapların taarruzunun riskli olacağını değerlendirmiştir. İsrail, coğrafi küçüklüğü nedeni ile bedelinin ağır olacağı öngörüsüyle taarruzi bir eylem ile harekâtı kendi sınırlarının dışında tutmuştur.

Sıklet Merkezi (Teksif) prensibi, harp tarihinin incelemesinde şüphesiz önemli bir husuttur. İsrail bu savaşta, hava gücüne özel bir önem vermiştir. Arap birliklerinin aralarındaki irtibatı yok etmek, harekâta katkı sağlayan doğrudan ve dolaylı unsurları imha etmek ve komuta birliğini etkisiz hale getirmek konusunda, oldukça erken davranmış ve bir anlamda baskın prensibi ile sıklet merkezinin etkisiz hale getirilmesini sağlamıştır. Sıklet merkezini kontrolde hava gücünü kullanırken, özellikle Mısır'ın hava gücünü imha etmeye öncelik vermiştir. Arap İttifakı ise doğası gereği bir ittifakın zorlukları ile karşılaşmış ve sıklet merkezinin tespiti, pro-aktif bir yaklaşımla bölgeye öncelikli harekât icra etme konusunda yeterli deneyimleri yetersiz kalmıştır.

Kuvvet Tasarrufu Prensibi kısıtlı kaynakların doğru verimli kullanılmasını gerektirir. Özellikle insan unsurunun doğru yere teksifi önem arz eder. Bu savaşta, kuvvet tasarrufu ile İsrail tarafından en önemli hedefler öncelikli olarak Mısır hava gücünün ağırlıklı olarak bulunduğu yerler seçilmiştir. Diğer ülkelere ise daha az kuvvet ve zaman olarak da geç bir planlama seçilmiştir. Harekât alanının çok geniş olması sebebiyle, hava görev grubu ve bu grubun en önemli unsuru olan pilotların barış şartlarında hedef odaklı eğitim yapmaları öne çıkmıştır. Keza İsrail eğitim tesislerinin ve eğitim sahalarının, muhtemel bir savaşta imha edecekleri hedefe uygun düzenlenmesi sonuca tesir etmiştir. Harekâtın ilk aşamasında, Mısır Hava Kuvvetleri imha edildikten sonra, diğer müttefik güçlerine yönelme olmuştur. İsrail Hava Kuvvetleri harekâta 365 uçaktan 353 ile katılmış ve saldırılara karşı savunma yapmak üzere yalnızca 12 uçak bırakmıştır. Bu durum, taarruz yapıldığı için bir sorun olmamıştır. Ancak güçlü iki devletin hava-hava savaşlarında tartışmaya açık bir durumdur.

Manevra Prensibi harekâtın seyrini ve temposunu doğrudan etkileyen bir prensiptir. Arap-İsrail savaşlarına etkisi olan harp prensiplerinden manevranın önemli tesiri olmuştur. İsrail, bu savaşlarda hava gücünü taarruz maksatlı kullanmıştır. Üstelik hareket kabiliyetini; beklenmeyen yön, yüksek sürat ve alçak irtifa ile müttefiklerin radarlarından gizlemeyi başarmıştır. Aslında coğrafi olarak konu incelendiğinde oldukça geniş bir alandan kalkan hava unsurlarının küçük bir alana yönelik bir operasyon yapmalarının kendi içinde birçok kolaylığı yanında, hava savunma bakımından ise riskleri bulunmaktadır. Ancak kriz ve savaş öncesi elde edilen kazanımlar ve deneyimler bu durumun sonucuna tesir etmiştir. İsrail'in hava unsurlarının barış zamanı yaptıkları yoğun eğitim ile zaman ve mekan olgusunu lehlerine çevirmeleri mümkün olmuştur.

Baskın Prensibi, 1967 Arap-İsrail Savaşında öne çıkmıştır. Özü itibariyle, düşmana beklemediği yer ve zamanda, beklemediği şekilde taarruz etmektir. İsrail uçakları Doğu Akdeniz üzerinden SAM füzelerini atlatarak Mısır kuvvetlerini arkadan çevirmişlerdir. Savaştan sonra İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Dayan'ın gazetecilere verdiği cevap baskın prensibi bakımından önemlidir. General başarıyı neye borçlu olduklarını soran gazetecilere; “Bizim planımız, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferinin kopyasıdır.” demiştir. Bilindiği gibi Yavuz Sultan Selim, Ridaniye Savaşı öncesinde, ansızın El Mukattam Dağını arkadan çevirmiş, Mısır kuvvetlerini ve sabit toplarını etkisiz hale getirmiştir.¹⁰⁹ Moşe Dayan'ın, kriz öncesi beklemek yerine süratle hareket etmeyi tercih etmesi, kara ve hava unsurlarının uyguladığı taktikler birlikte değerlendirildiğinde 1517 Ridaniye Seferi ile birçok bakımdan benzerlikleri bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda konu haritalar üzerinde gösterilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in 650 kilometrelik mesafeyi 13 günde yaklaşık 30 bin askeri ile geçmesi ve ansızın Mısır ordusunu arkadan çevirmesi ile İsrail uçaklarının yerden havaya füzeleri arkadan çevirmesi iradesi mukayese edilmeyecek kadar Yavuz Sultan Selim'in ordusu için güçlükler içermektedir. Osmanlı ordusunun yaklaşık bir milyon beş yüzbin (1.0500.000) ton olduğu öngörülen lojistik destek unsurlarının taşınması başka bir inceleme konusu olduğundan burada hariç tutulmuştur.

Savunma Bakanı Dayan'ın 1967 savaşı ile ilgili; “Ben dâhil olmadan önce hükümet diplomasiye bağlanmıştır, neticesini beklememiz gerekir.” şeklinde

¹⁰⁹ <http://www.tarihportali.org/bunlari-biliyor-muydunuz/2449-tarihimizden-bilgiler.html>; Osman Yalçın, *Türk Hava Gücü Kuruluşu İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.330.

beyanâtı tam bir aldatmacaydı. İsrail tarafından, harpten bir gün önce genel aldatma planının bir parçası olarak o hafta sonu binlerce asker tatile gönderilmiştir. Bütün dünya gazetelerinde plajlarda dinlenen askerlerin resimleri basılmış ve aldatma planını tamamlamak üzere kabine toplantıları hakkında yanıltıcı tebliğler yapılmıştır açıklamasını yaparken, Giora Forman isimli İsraili eski pilot anılarında; *“Her şey çok kolay oldu. Çünkü defalarca bunun tatbikatını yaptık. Birkaç tanesi yine de havalanabildi fakat ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Bizim için kolay oldu. 75 dk süren ilk saldırı İsraililerin beklediğinden daha kolay oldu.”*¹¹⁰ demiştir. Şüphesiz bu durum normal bir faaliyet olarak değerlendirildiği için anormal bir duruma yönelik olarak değerlendirilmesi için İttifak güçlerinin de oldukça güçlü bir istihbaratı olması gerekirdi.

Emniyet Prensibi tarafların önce kendi güvenliklerini garanti etmeleri ile ilgilendirir. Modern dönemlerde hava unsurları, kara ve deniz unsurlarının emniyetini sağlayan ana unsur haline gelmiştir. 1967 Savaşı'nda, hava harekâtı ile İsrail, kara unsurlarının emniyetini sağlamıştır. Bu yöntem ile kara kuvvetleri de kendi planlamalarını daha rahat yapma ve harekâta katılma imkânı elde etmektedir. Modern havacılığın kuruluşu ile bu yöntem hep aynı sonuçları vermektedir. Kut'ül Amare'de görevli Osmanlı subayı Kurmay Binbaşı Mehmet Emin Bey, gözlemlerine dayanarak yazdığı günlüklerinde hava gücünün geleceğin harplerinde hava hâkimiyetini sağlamadan sevk ve idare yapılmasının mümkün olmayacağı öngörüsünde bulunmuştur.¹¹¹ Hava gücü düşmanın gözünü kör, kulağını sağır ederken dilini kullanamaz hale getirebilir.

Emir Komuta Birliği Prensibi savaş ortamında olduğu kadar barış ortamında da orduların beyni hükmündedir. Gövdenin hareketi beynin doğru, zamanında ve yeterli kullanılması ile mümkündür. Arap-İsrail savaşında emir komuta birliğini iki aşamada tanımlamak gerekir. Müttefik güç unsurları, bir müttefik kuvvetler birliği olmasına rağmen ordularının geçmişte benzeri bir tecrübesinin olmaması sebebiyle bu alanda önemli sorunlar yaşamışlardır. Sevk-idare anlamında bir bütünlük olmamıştır.

¹¹⁰<https://www.tesadernegi.org/1967-arap-israil-savasinda-hava-gucunun-kullanimi.html>- (E.T.16.12.2021).

¹¹¹ Mehmed Emin Bey (Kur. Bnb.), *Kûtulâmare Hücum ve Muhasarası*, Haz. Sezai Dumlupınar, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016, s.380-390.

Bunun yanında İsrail'de 3 Haziran 1967 tarihine kadar Başbakan aynı zamanda Milli Savunma Bakanırken, bu görev başbakanın uhdesinden alınarak asker kökenli ayrı bir bakan ataması yapılmıştır.

Sadelik Prensibi harekâtın çok karmaşık bir hale getirilmeden her kademedede görev alanların vazifesini öz ve açık olarak yerine getirmesini kapsar. Günümüzde harpler müştereklik hatta birleşiklik vasfı ile çok karmaşık hale gelmiştir. Sadelik askeri gücün hazırlanması, planlanması ve icrasında gereksiz ayrıntılardan kaçınılmasını gerektirir. Sadelik prensibi ile direktif, plan ve emirler basit ve doğrudan ilgili birimlerin vazifesini belirtmelidir. Sadelik prensibi ile ast komutanlara serbestiyet ve inisiyatif ile local olarak yeteneklerini ortaya çıkarmalarına katkı sağlanması gerekir.

Hedef Prensibi ile asıl maksadın gerçekleşmesi esas alınır. şüphesiz harpler, politik maksatların aracılardır. Ancak bunun için de askeri hedeflerin tespiti ve bunun askerlik bilimine göre hareket edilmesi ve diğer saiklerin etkisinden arındırılması gereklidir. Hedef Prensibi yaklaşımında, Arap-İsrail Savaşında iki aşamada değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi personelin durumu diğer sistemi yaklaşım ve orduların genel durumudur. Personel açısından değerlendirildiğinde İsrail askeri personelinin ve özellikle hava kuvvetlerinin oldukça eğitimi, kendine güven kazanmış ve hedeflere yönelik barış döneminde yapılan yoğun çalışmada deneyimi kazanmış oldukları görölmektedir. Arap hava unsurunun personeli de kendine göre belirli bir performans elde etmiş olmakla birlikte ve özellikle hedeflerin tespit ve imhasına yönelik çok fazla bir deneyim kazanamamışlardır. Konu kullanılan silah sistemleri yönüyle değerlendirildiğinde; İsrail kuvvetlerinin Batı menşeli sistemlerini kullandıkları, yeni yöntemler geliştirdikleri ve özellikle istihbarata dair bilgilere sahiptiler. Bu durum İttifak Arap hava unsurları açısından ciddi bir risk haline gelmiş durumdaydı. Müttefiklerin Harekâtının en önemli özelliği; Irak, Suriye ve Ürdün'ün Mısır Hava Kuvvetleri ile birlikte ve koordineli hareket etmesi üzerine oluşturulmuştu.¹¹² Oysa İsrail güçlü istihbaratı ile harekâtı şekillendirmiş ve baskın taarruzu ile hedeflerine, "Yıldırım Harbi" doktrinine göre taarruz ederek Mısır'ın harekât yapmasına imkân vermemiştir.

1967 Arap-İsrail Harbinin Siyasi ve Askeri Sonuçları

¹¹² HHA, Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı, ?, s.127.

1967 Savaşını özellikle Nasır istemiş ancak beklentilerine ulaşamamıştır. Nasır yönetimi; Sina yarımadasını kaybetmiş ve aldığı ağır yenilgi ile daha büyük bir itibar kaybına maruz kalmıştır. İstifa ederek yerini Zekeriya Muhiddin'e bırakmıştır. Ancak halkın yoğun tezahürat ve gösterileri üzerine bir gün sonra yeniden görevine dönmüştür. Bu savaş sonrasında Nasır'ın itibarı düşmüş, ABD ve SSCB'nin bölgeye yönelik silah satışlarında önemli artışlar olmuştur. Geleceklerini diğer Arap ülkelerine bağlayan Filistinliler, milli bir mücadele ile kendi geleceklerini teminat altına alabilecekleri gerçeği ile yüzleşmiştir.¹¹³ "Savaş sonunda kabul edilen 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngörmekte, bölgedeki her devletin, "güvenlikli ve tanınmış sınırları" içinde yaşaması hakkını kabul etmekteydi. Mısır, Ürdün ve İsrail kararı tanımış, Suriye ise tanımamıştır. Arap ülkeleri İsrail'in işgal ettiği bölgeden şartsız çekilmesini talep ederken, İsrail ise görüşmelerde güvenli bölge tespitini istemektedir. Keza, Filistinlilerin devlet kurma hakkı olan bir halk olarak tanınması gerekirken, konuya mülteci sorunu olarak bakılması bir diğer önemli görüş ayrılığı olmuştur.¹¹⁴

Nasır, bir süredir Amerikan karşıtı ve SSCB yanlısı bir politika izlemekteydi. Oysa Nasır'ın bağlarını Batılı ülkeler ile zayıflatması kendisinin, Moskova ile pazarlık gücünü zayıflatmış bulunuyordu ve bunun farkındaydı. Nasır, bir konuşmasında aldığı Sovyet desteği karşısında Mısır'dan bir şey istenmediğini ve ısrarla sormalarına rağmen Rus yetkililerin kendilerinden hiç bir taleplerinin olmadığını belirtmektedir. Oysa SSCB donanması ile Akdeniz'de Mısır'ın işbirliği bu konuda oldukça ileri bir adımdı ve SSCB'nin nihai hedeflerinden biriydi.¹¹⁵

Mısır, Suriye ve Ürdün İttifak ülkelerinin, fakat farklı stratejilerde birbirlerinden uyumsuzca giriştikleri ve tarihe 6 gün sürmesi nedeniyle bu isimle geçen savaşın

¹¹³Serbest, *a.g.t.*, s.155-160; Abdullah bekçi, [https:// www. savunmasanayist. com/ 2-arap-irail-savasi- 6-gun-savasi-\(E.T.:24.06.2021\)](https://www.savunmasanayist.com/2-arap-irail-savasi-6-gun-savasi-(E.T.:24.06.2021)).

¹¹⁴ Kemiksiz, *a.g.m.*, s.136; Doğanoğlu, *a.g.m.*, s.363; Çendek, *a.g.t.*, s.39; Serbest, *a.g.t.*, s.155,156; Mehmet İlhan, *Siyasi Ve Hukuki Boyutlarıyla İsrail'in Yerleşimci Politikasının İncelenmesi*, Çankaya Ün.v. Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s.25-27; Zuhul Çalık, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Karadeniz Ün.v.Sos.Bil.Enst, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2010, s.35-37.

¹¹⁵ Türkman, *a.g.t.*, s.242; Emre Tetik, *Süveyş Krizi'nden Yom Kippur Savaşı'na Arap-İsrail İlişkileri Bağlamında Türk Dış Politikası (1956-1973)*, Aydın Adnan Menderes Ün.v., Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2020, s. 133-135.

ve sonucunda İsrail topraklarını 3.5 kat genişletir. Böylece Batı Şeria, Sina Yarımadası, Golan Tepeleri ve Kudüs İsrail'in eline geçer. Suriye'nin bu üçüncü savaşta kaybettiği Golan Tepelerini İsrail, stratejik öneme sahip olması sebebiyle, resmen 1981'de ilhak etmiştir. Golan Tepelerine, 12.500 Yahudi göçmen yerleştirir ve Golan Tepeleri'ndeki İsraililerin sayısı, bölgenin sakinleri olan Dürzilerin sayısına eşit bir hale gelmiştir.¹¹⁶ 1967 Arap-İsrail Savaşı boyunca, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde yaşayan 350 bin Filistinli Arap'ın yerinden edildiği değerlendirilmektedir. O dönem için bu sayı, Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan toplam nüfusun dörtte birini oluşturmaktadır.¹¹⁷

1967 yılında yağılan 6 Gün Savaşı sonunda İsrail, Arap devletlerinden önemli miktarda toprak kazanmıştır. Mısır'dan Doğu Şeria ve Süveyş kanalını da içine alacak şekilde Sina yarım adası ve Gazze Şeridi'ni, Ürdün'den Batı Şeria'yı ve Suriye'den Golan tepelerini alarak bölgedeki toprak büyüklüğünü artırmıştır. İsrail başbakanı Levi Eshkol 12 Haziran 1967 tarihinde, İsrail'in bir hafta önce duruma dönmesini kimse beklemesin açıklamasını yapmıştır. BM tarafından 22 Kasım 1967 tarihli 242 Sayılı Karar ise bu duruma karşı bir önlem olmasına rağmen İsrail tarafından pek dikkate alınmamıştır. Ağır bir yenilgi alan İttifak güçleri, İsrail'in kısa zamanda göstermiş olduğu bu kati başarı karşısında psikolojik, politik ve askeri anlamda kaybetmiştir.¹¹⁸ İsrail Devleti, Altı Gün Savaşı'nda, Suriye'nin başkenri Şam'a kadar ulaşmıştır. Nihayet, SSCB müdahalesi ile sona ermiştir. Sovyetler, Amerika'dan İsrail'i durdurmasını istemiştir. Savaş, Arapların tam olarak hezimete uğraması ile sona ermiştir.¹¹⁹

1967 Arap-İsrail Savaşı(Altı Gün Savaşı)'nın Araplar üzerindeki etkilerini değerlendiren S.D. Goitein'e göre; "...Bozgunun en somut göstergesi kafa karışıklığı, utanç ve depresyondur. Bu durum uzun vadede Arapların hem

¹¹⁶ Yüksel Kaştan, "Ortadoğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye", Tarih ve Medeniyetler Tarihi 4, 2012, s.1801; Türem, a.g.t., s.196-200; Fatma Tunç Yaşar-Sevinç Alkan Özcan-Zahide Tuba Kor; "Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin", İHH İnsani Yardım Vakfı,7. Baskı, 2010, s.59-61; Erkmen, a.g.m., s.2,3.

¹¹⁷ Çatak, a.g.m., s.203.

¹¹⁸ Mevlüt Bulut, "Altı Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi",Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2018, Sayı: 20, s.345.

¹¹⁹ Mustafa Torlak, "Siyonizmin Penceresinden Arap -İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları",Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.66; Çalık, a.g.t., s.36.

kendileri hem de düşmanları hakkında daha gerçekçi ve eleştirel bir değerlendirme yapmalarına neden oldu...".¹²⁰

1967 Arap-İsrail Savaşları sonucunda İsrail ordusunun ele geçirdiği SSCB yapımı pek çok silah İsrail'in Tahran'daki askerî ataşesi Yaakov Nimradi aracılığı ile Kürt gruplara teslim edildi. Mustafa Barzani, bu dönemde İsrail'i ziyaret etmiş ve üst düzeyde görüşmelerle İsrail'in Kürtlere verdiği destek teyit edilmiştir.¹²¹ Bu gelişme bölgedeki ülkeler için başka bir sorunun daha ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

6 Haziran 1967'de Nasır'ın, ABD ve İngiltere'yi, İsrail saldırısına ortak olmakla suçlaması üzerine Bağdat'ta toplantıya katılan Arap ülkelerinin temsilcileri, İsrail'e doğrudan yardım eden ABD ve İngiltere'ye petrol ihracının durdurulması yönünde karar almıştır. Bu karar, Arap ülkelerinin bir konuda ortak karar alması ve etkili olma iradesi bakımından önemli bir durumdur. Bu gelişme sonrası petrol fiyatında bir yükselmesi de gerçekleşmiştir. Irak, petrol ihracının tamamen durdurulmasında ısrarlı olmuştur. Bir süre sonra üretilen petrolün başka ülkelere yönlendirilmesi mecburiyeti ortaya çıkarken bu ambargo öncelikle uygulayanlara zarar vermeye başlamıştır. 6 Haziran 1967'de başlayan ambargo 29 Ağustos 1967 tarihinde Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan 14. Arap Birliğinde kaldırılmıştır.¹²² Mısır bu savaşta, İsrail'in yanında İngiltere ve ABD'nin de savaşmış olduğunu iddia etmesi ve SSCB'yi harekâtın içine çekmek istemesi başarısız olmuştur. Petrol ile ilgili Arap ülkelerinin tehdidi sonraki yıllarda da gündeme gelmiş ve bunun üzerine petrolün denetimi ve bir tehdit silahı olarak kullanılmaması, Batı ülkeleri için önemli hale gelmiştir. Müttefikler, kendi aralarındaki bütünlüğü bu savaştan sonra da sağlamada güçlük çekmeye başlamışlardır.

"1967'de İsrail'le yaptıkları savaştan yenik çıkan ve İsrail karşısında büyük bir hezimete uğrayan Mısır, Suriye ve

¹²⁰ Doğanoglu, *a.g.m.*, s.359.

¹²¹ Sayim Türkman, *"Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu Politikası Ve Türkiye'ye Yansımaları (1919-1973)"*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2005, s.102.

¹²² Akkaya, *a.g.t.*, s.107.

"İsrail'le barışa hayır, İsrail'i tanımaya hayır, İsrail'le görüşmeye hayır. Ancak bir aradayken bu "hayır"ları söyleyen Arap ülkelerinden üçü (Mısır, Suriye, Ürdün) perde arkasında İsrail'le görüşmeleri çoktan başlatmıştır. Bu üç ülkenin ortak özelliği, İsrail'den geri almaları gereken topraklarının olmasıdır." Yaşar-Kor, *a.g.e.*, s.60; Çendek, *a.g.t.*, s.37.

Ürdün savaştan sonra yeni silahlar ve teçhizatlar olarak ordularını güçlendirmişlerdir. İsrail de buna karşılık ordusunu güçlendirmek adına ABD ve Fransa'dan modern silahlar ve teçhizatlar olarak ordusunun donanımını güçlendirmiştir."¹²³

1967 Savaşı sonunda, Arap topraklarından büyük bir kısmı, Gazze Bölgesi, Sharm El Sheikh, Suveyş Kanalı'na kadar, Sina Yarımadası'nın tamamı, Eski Kudüs, Ürdün'ün batı kesimi, İsrail'in kuzey kısmına kadar hâkim Suriye arazisi, bir buçuk milyon nüfus, iki milyon dolar kıymetindeki silah, araç gereç İsrail'in eline geçmiştir.

İsrail Hava Kuvvetlerinin uyguladığı; baskın, hedef istihbaratı, alçak profil yüksek sürat uçuş yöntemi ve zaman prensibini yani turnaround savaşın sonucuna katkısı olan önemli farklılıklardır.¹²⁴ 1967 Arap-İsrail Savaşının önemli siyasi ve askeri sonuçları olmuştur. Başlıcaları şunlardır.¹²⁵

a. İsrail'in hava üstünlüğünü sağlaması, kara harekatı da dahil savaşın sonucunu belirleyici olmuştur.

b. İsrail, hava gücünü doğru hedeflere yeterli miktarda teksif ederek, gayret tasarrufu sağlamış ve takiben belirlediği öncelikler sırasına göre diğer hedeflere yönelmiştir.

c. İsrail taarruzda; hedeflere stratejik baskın yaparken, pistlere karşı yeni tip bir silah kullanarak teknik baskının avantajından yararlanmıştır.

ç. İlgisiz yerlere park edilen sahte uçaklara İsrail taarruz etmemiştir. Bunun sebebi, kamuflaj boyalarının yetersiz olması ve ayrıca yeterli istihbarata önceden sahip olmasındandır.

d. Müttefikler, henüz yeni ittifak kültürü oluşturmaya başladıkları için birleşik komuta merkezi kurmakta ve idame ettirmekte sorun yaşamışlardır. Bu koordinasyonsuzluğun sonucunda ise Mısır dışındaki müttefik ülkeler harekâta geç girmişlerdir. Bu süreçte İsrail, Mısır hedeflerini imha ettiğinden daha zayıf ve yetersiz olan diğer kuvvetleri kolaylıkla imha etmeyi başarmıştır.

e. İsrail'in hava harekatı, tek uçağa kadar merkezi olarak planlanmıştır.

¹²³ Gül-Yüksel, *a.g.m.*,s.344; Çendek, *a.g.t.*, s.34-37.

¹²⁴ HHA, "...Hava Gücünün Kullanılması", s.131.

¹²⁵ Zaif, *a.g.e.*, s.223,224

f. İsrail'in sahip olduğu lojistik sistem, başarılı olmuştur. Pist, onarımında pistleri hemen yeniden aktif etme imkânı elde etmiştir. Müttefikler yoğun bir taarruza maruz kaldıkları ve yeterli donanımları olmadığından bu alanda sıkıntılar çekmişlerdir.

g. Bu savaş; batı ve doğu silah sistemlerinin taraftarlarını desteklediği, iki hasmın silah sistemlerinin üreticilerine silahlarını test etme imkanı sunduğu bir hareket olmuştur.

ğ. İsrail baskın prensibi ile oldukça hazırlıklı olduğunu göstermiştir. Bu planı uygulamasında, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden yararlanması ise tarihten ders alma boyutuyla incelenmesi gereken bir husustur.¹²⁶ Diğer taraftan arada 450 yıl gibi süre olsa ve silah silah sistemleri tamamen başka çağın şartlarında olsa bile harekât şartlarının, taktik ve stratejilerin zaman ve mekân prensibiyle her zaman önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

h. İsrail, 1967 Savaşı'nı kazanarak, sınırlarını dört kat genişletmiştir. Bundan sonraki dönemde, İsrail tarafından işgal edilen bu toprakların terk edilmesi, Arap Cephesi için sürekli barış için temel koşul olmuştur. 1970'lerde ABD'nin, Süveyş'in açılması için girişimi başarılı olamamıştır. Bu hadiseden hareketle, olası bir kriz ve harp durumunda vatan topraklarının her şartta savunulması ve gelecekte oluşacak şartlara göre geçici olarak terki şeklinde bir tercihin sonuçlarının ağır olacağı burada tezahür etmiştir.

j. Dönemin blok ülkelerinin eğitim sistemlerinin mukayesesi burada tatbik edilmiştir.

Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşını yakinen takip etmiştir. Türkiye bu tarihlerde Kıbrıs Sorunu sebebiyle bir takım sorunlar yaşamaktaydı. NATO üyesi olmasına rağmen, "1962 Küba Krizi'nde İzmir Çiğli'deki Jüpiter füzelerinin kendi iradesi dışında sökülmesi, Türkiye tarafından SSCB karşısında ABD'nin koruyucu kanatlarının ortadan kalktığı biçiminde algılandı."¹²⁷ Oysa soğuk savaşın en kritik zamanlarının yaşandığı bu dönemde Türkiye'nin modern silahlara bir an evvel ulaşması ve kolektif güvenlik kuşağın güçlü duruşunu sürdürmesi gerekirdi.

1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan Hava Gücünün Çıkaracağı Dersler

1920'lerde birçok stratejist ve askeri lider tarafından öngörülen hava gücünün savaşların kaderi üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Yakın hava

¹²⁶ Yalçın, a.g.e., s.330.

¹²⁷ Bulut Gürpınar, *Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap-İsrail Savaşı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s.3-10.

desteğinde, hava-kara ve hava-deniz eğitiminin önemi ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Hava Kuvvetlerindeki uçak eksikliği daha fazla eğitim ve planlamada yapılacak düzenlemeler ile sorti sayısı arttırılabilir. İlk taarruz şokunu atlatmak için sığınak ve uçakların yerde park halindeyken emniyetli korunmalarını sağlayan yapılar olan yüksek tahribatlı bombalara dayanaklı uçak sığınakları önemli birer kuvvet koruma unsurları olmuştur. Elektronik Harp savaşların en önemli unsurları arasında yer almıştır. Yol pistler hedefin dağıtılması ve eldeki hava gücünün bekası bakımından önemli bir alternatif haline gelmiştir. Pistlerde açılacak çukurların kısa sürede kapatılabilmesi için Pist Çabuk Onarım (PÇO) malzemesinin hazırlanması ve planlamaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Uçaklardan yer hedeflerine atılan hobos, rockeye ve maverick silahlar hava ateş gücünü çok arttırmıştır.¹²⁹ Pistlerde PÇO tedbirleri alınırken, zamana ayarlı bombaların kullanılması ise başka bir risk olarak ortaya çıkmıştır.

1967 savaşında önemli sonuçlardan biri de sığınakta bulunmayan ve uzun kalkış pistlerine ihtiyaç gösteren uçakların yerde tahrip olma ihtimallerinin yüksek olmasıydı.¹³⁰ Açık sahalarda tutulan uçakların olası bir baskında hiç görev yapamadan imhası öne çıkmıştır. Harbin siyasi sonuçları bakımından değerlendirildiğinde İsrail'in bölgedeki varlığının pekiştiği ve kendisine kuruluşundan itibaren destek veren ABD'nin desteği sürmüştür. Müttefik ülkelerin, hava gücünü kullanmada, kendi aralarında daha iyi organize olamamaları ortaya çıkmıştır. Ancak müttefiklerin zamanla önceki savaşlara rağmen daha güçlü birer rakip oldukları görülmüştür.

Harekat şartlarında Amerikan 6'ncı Filosu hava unsurları tarafından İsrail'e 566 sorti uçuş ile 23.395 ton ikmal malzemesinin taşınmıştır. SSCB tarafından ise Kahire ve Şam'a havadan 934 sortide 15.000 malzeme ulaştırılmıştır. Şüphesiz bu iki ülkenin uydular marifetiyle sağladıkları stratejik keşif de savaşı uzatan bir diğer sebep olmuştur.¹³¹ Bu bakımdan burada yalnız bölge ülkeleri değil, eğitimi, silah sistemi, füzeleri, keşif desteği ile iki süper güç bilek güreşi yapmıştır.

¹²⁸ Albay Sadri Öyküsü olarak bilinen hadise bu alanda oldukça önemli bir vakadır. Günsev, *a.g.e.*, s.172.

¹²⁹ Zaif, *a.g.e.*, s.233.

¹³⁰ [https:// www. tesadernegi.org/ 1967- arap-israil-savasinda- hava-gucunun-kullanimi.html](https://www.tesadernegi.org/1967-arap-israil-savasinda-hava-gucunun-kullanimi.html) (E.T:24.06.2021).

¹³¹ HHA, "Geçmişten Günümüze Hava Gücünün Kullanımı", HHA Basımevi, 2. Basım, s.135.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

Özellikle hava gücünün başarı sağlamasında kesintisiz ve yoğun eğitimin ve modern silah sistemlerinin önemi görülmüştür.

Sonuç

Harp tarihinde birçok değişken olmasının yanında bazı temel hususlar tarihin her döneminde önemlidir ve bu önemli konuları dikkate almayan orduların başarılı olma ihtimalleri daha düşüktür. Filistin bölgesi tarihin hemen her döneminde çatışma alanı olmuş ve bu özelliği bu gün de devam etmektedir.

Filistin tarihinin en uzun süreli barış dönemi Osmanlı İmparatorluğu dönemi egemenliğine rast gelmiştir. Mısır Seferi esnasında, bölgenin kontrolünün sağlanması için önemli mücadeleler verilmiştir. Kaybı ile bölgedeki 400 yıllık Türk egemenliğine, son verilmiştir. Ne var ki İngilizler bölgede, 30 yıl bile kalma başarısı gösterememiştir. Nitekim Osmanlı zamanından beri bölge üzerinde emelleri olan bazı oluşumlar ve bunun destekleyen emperyal güçler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda, İsrail Devleti yeniden kurulmuştur. Bölgede 1947 yılı BM Kararına göre bir de Filistin Devleti kurulması tanınmışsa da bu halen mümkün olamamıştır. İsrail'in kurulması ile birlikte Arap devletleri, buna fırsat vermemek istediklerinden, 1948 yılından 1973 yılına kadar birçok savaşlar yapmışlardır. 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları ile İsrail, bölgeye tam olarak yerleşmiş ve daha sonra Arap ülkeleri ile imzaladığı antlaşmaların da sonucu olarak varlığı tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bu süreçte birçok devletin işbirliğine rağmen İsrail ile baş edilememesi ve harbi kaybetmeleri; politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, inovatif ve demografik başlıklar halinde harp tarihi bakımından ayrıca inceleme konusudur.

Harbi kazanan orduların sevk ve idaresinde görev alan komuta heyetinin harp prensiplerine sadık kalmaları ve her prensibi uygulanabildiği kadarı ile harbin sonucuna tesir etmektedir. İsrail-Arap Savaşlarında bu durum açıkça görülmektedir. 1967 Savaşı'nda, savaşan taraflar olarak görülse de, gerçekte Sovyetler Birliği ile Amerikan sistemlerinin eğitim ve silahlarının mukayesesi yapılmıştır.

Harp tarihi prensipleri temelde; planlar, insan gücü ve silah sistemleri yönüyle değerlendirilebilen ve her bir maddenin oldukça geniş değerlendirmesinin yapılabileceği karmaşık bir konudur. Yapılan incelemenin tarafları bütünü izah etmesi imkânı bulunmamaktadır. Harp Tarihi incelemelerinde harekâtın belirli bir aşamasında komutan tarafından yapılan ve sınırlı kişiler arasında kalan bir komut harekâtın seyrini değiştirmeye etki edebilmektedir. Bu sebeple elde edilen

dokümanlar, hatırat sahiplerinin paylaşımları ile değerlendirmeler yapılmaktadır.

Günümüze doğru yaklaşıldıkça icra edilen harekâtlarda ve muharebelerde harekât ortamının şekillenmesi ve harekâtın idaresi karmaşık hale gelmektedir. Hava gücü ile birlikte savaşın üçüncü boyutunu oluşturması ve ilk iki boyutu olan kara ve deniz gücünü doğrudan etkilemesi öne çıkmıştır. Diğer taraftan elektronik harp sonuca doğrudan tesir etmekte ve savaşın denklemini değiştirebilmektedir.

Savaşlar eski dönemlerde iki ordu arasında takiben iki millet arasında cereyan ederken günümüz dünyasında bütün dünyayı kapsamına almakta hatta uzay gücünün kullanılması ile dünyanın dışını da etkilemektedir. Bu değişim bütün insanların ve evrenin hayatını etkileyebilmektedir. Bu nedenle; her ülkenin olası bir kriz ortamına hazırlıklı olmak için barış şartlarında oldukça uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duymaktadır.

Günümüz savaşlarının ülke ekonomisine olan etkileri geçmişe göre oldukça yüksektir. Bunun sağlanabilmesi için ülkelerin milli imkân ve kabiliyetlerini en verimli şekilde harekete geçirmeleri gerekmektedir. Gök Vatan'ın emniyeti ve burada kurulan hava hâkimiyetinin, Mavi Vatan ve Ana Vatan'ın emniyetini doğrudan etkilemekte olması yönüyle öne çıkmaktadır.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda ortaya bir başka sonuç milletlerin kaderlerini başka milletlerin çabalarına bağlamayıp, kendi dinamiklerini kullanmaları gerektiği gerçeğidir. Aslında bu sonuca ilk örnek Türk Kurtuluş Savaşı olmuştur. Bu savaş ile dışa bağımlılığın her zaman büyük bir pranga olduğu görülmüş olduğundan modern sistemleri ülkelerin kendilerinin üretmeleri öne çıkmıştır. şüphesiz bu ise bilim, eğitim ve vizyon ile onlarca yıllık istikrarlı bir mücadele ile mümkündür. 1967 Arap-İsrail Savaşı bu yönüyle Filistinlilerin bu gerçeğ ile yüzleşmeleri sonucuna neden olmuştur.

Ülkelerin, Gök Vatanlarında kesintisiz hava hâkimiyetini sağlamaları bağımsızlıklarının teminatıdır. Bu ise öncelikle yeterli, tecrübeli ve profesyonel personel yanında modern ve milli imkânlarla her zaman hazır durumda bulunan techizat ve sistemlerin kesintisiz temini ile mümkündür. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün; bir ülke, hava unsurlarıyla başka bir ülkeye saldırı planlarken, o ülkenin hava gücünü de daima dikkate almak zorunda kalacağı gerçeğinin

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

bilinmesi gerekir mealinde söylediği hava teorisi her zaman önemini koruyan bir tespittir.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafların gelişmiş güçlü ülkelerin silah sistemleri ile techiz edildiği görülmektedir. Bu savaştan çıkan bir diğer sonuç sadece silah sistemleri değil, ülkelerin eğitim sistemleri de savaşın sonucunu belirleyen etkilere sahiptir. Yine stratejik öngörülerin bazen taktik uygulamalar ile başarısız olduğu da bu savaşta ortaya çıkan bir diğer sonuç olmuştur.

Şüphesiz önemli sonuçlardan biri de dünya ile eşzamanlı milli sistemlerin geliştirilmesi, milli imkan ve kabiliyetlerin mümkün olduğu kadar kullanılmasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır. Uzun yıllara sari bir planlama sonucunda; yeterli ve profesyonel personel gücü, modern milli sistemler, uygun yönetim şekli ve teşkilatın oluşturulması gerekmektedir. Bu pro-aktif tedbirler, muharebelerin sonucunu doğrudan etkileyen hususlardandır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 030.01.133.864.2.

BCA, 30.1.0.0.7.43.22.

BCA, 030.10.266.793.49)1-2.

BCA, 030.18.01.02.131.25.10.

BCA, 030.8.01.02.132.36.12.

BCA, 030.18.01.02.118.87.1.

BCA, 030.18.01.02.122.32.5.

BCA, 030.18.01.02.118.108.3.

Telif ve Tektik Eserler

Armaoğlu, F. (2016). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, Nesil Matbaacılık, İstanbul.

Mehmed Emin B.(2012). (Kur. Bnb.), *Kûtulâmâre Hücum ve Muhasarası*, haz. Sezai Dumlupınar, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.

Kaştan, Y. (2012)."Ortadoğu'da Arap-İsrail M¼cadeleleri ve T¼rkiye", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi* 4.

Oran, Baskın, T¼rk Dış Politikası Cilt:I, 1919-1980, İletifim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul,2001.

Özdemir, H. - Subaşı, E.(2009). *Osmanlı belgelerinde Filistin*, Seçil Ofset, İstanbul.

G¼nsev, M.(2007). *Savaş Aldatmaları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Hava Harp Akademisi, "Geçmişten G¼nümüze Hava G¼c¼n¼n Kullanımı", HHA Basımevi, 2. Basım.

Townshend. C.V. F.(2012). *Mezopotamya Seferim*, (Çev.:G¼rol Koca), T¼rkiye İş Bankası K¼lt¼r Yayınları, İstanbul.

Yalçın, O.(2017).*T¼rk Hava G¼c¼ Kuruluğu İlk Seferleri ve Y¼kseliři (1911-1950)*, T¼rkiye İş Bankası K¼lt¼r Yayınları, İstanbul.

Zaif, O.(2009). *Hava Harp Tarihi*, HHO Yayınları, İstanbul.

S¼reli Yayınlar (Dergi ve Tezler)

Akkaya, A. (2016). *"Geçmişten G¼nümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri"*, Y¼ksek Lisans Tezi, S.¼.Sos.Bil. Enst., Konya.

Akg¼nenç, Oya. (2007). *Amerikan Dış Politikası, Ufuk Üiversitesi UAI Programı*, Ankara.

Aras, İ. (2010). *"Filistin-İsrail Arasındaki Temel Sorunlar ve Uluslararası Hukuk"*, Y¼ksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üiversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, Çanakkale.

Arslan Y. (2010). *Perslerin Y¼netim Politikası*, Selçuk Üiversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, Basılmamış Y¼ksek Lisan Tezi, Konya.

Bulut, M.(2021). *"Altı G¼n ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi"*,Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2018, Sayı: 20.

Çalık, Z. (2010). *Filistin-İsrail Barış S¼reci ve T¼rkiye*, Karadeniz Ünv.Sos.Bil.Enst, Basılmamış Y¼ksek Lisans Tezi, Trabzon.

Çatak Bilge D.(2016). "M¼lteci Olarak: Mersin'de Yaşayan Filistinli M¼ltecilerin G¼ç Hik¼yeleri", *G¼ç Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

- Çelik, M. (2020). "Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-926)", *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu*, Hiper Yayın, İstanbul, 2020, s.110-137.
- Çelik Y.(2019). *Yeniden Milli Mücadele Dergisi'nde Ortadoğu (1970-1980)*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Çiçek, T.(2021)."Altı Gün Savaşı Tarihe Geçen Hava Harekâtı", [https:// www.academia.edu](https://www.academia.edu), (E.T.:25.06.2021).
- Çendek, N.(2014). "*Ürdün'ün Dış Politikası (1920-2006)*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sos.Bil.Enst., Ankara, 2008, ŞENEL, Burak, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1.
- Doğanoğlu, K.(2020). "Siyasi ve Askeri Yönleriyle 1967 Arap-İsrail Savaşı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 45, Nisan 2020.
- Ediz, İ. (2015). "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Filistin'de Toplum ve Siyaset 1919-1922", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.141-176.
- Ergün, Y. (2018). Kudüs'ün Hukuki Statüsü ve Uluslararası Toplumun ABD'ye Cevabı, *Uluslararası Hukuk Bülteni*, 13. Sayı, s.8-11.
- Erkmen S.(2019). Ortadoğu Barış Süreci, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.47, Kasım 2019, s.1-8.
- İlhan, M. (2020). *Siyasi Ve Hukuki Boyutlarıyla İsrail'in Yerleşimci Politikasının İncelenmesi*, Çankaya Ün. Sos.Bil.Enst.,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.
- Gül, M.- Yüksel, Bekir A. (2016). "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, "On Emir", "Vadedilmiş Topraklar" Ve Üstünlük", *Kırıkkale Üniversitesi Sos.Bil.Dergisi*, Ocak 2016/ Cilt: 6, Sayı: 1, Kırıkkale.
- Gürpınar, B.(2008). *Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap-İsrail Savaşı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ghotbi, Mir M. (1990). *Arap İsrail Çatışmasının Temelinde Olan Filistin Sorunu (1900-1980)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sos.Bil.Enst. Uluslararası İlişkiler, İstanbul.

- Kantarcı, ř. (2012). Soguk Savas Sonrası Uluslararası Sistem:Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16.
- Kemiksiz, Nigar N. (2018). "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları", *Journal of Arenes*, Cil:3, Sayı: Özel, Vol:3, Issue: Special, 2018.
- Kılloğlu, M. E. (2021). "1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkisi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2) , 726-757.
- Koç, Malike B. (2019). "İsrail Devleti'nin Kudüs'ü Başkenti İlan Etme Kararının Türk Basınında Yansımaları", *Proceedings of ADVED 2019- 5th International Conference on Advances in EducationandSocialSciences 21, 23 October2019, Istanbul, Turkey*.
- Olgun, K. (2007). "Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı", 38. (ICANAS) *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*.
- Pehlivan. Y. (2006). "Arap-İsrail Savaşlarının Türk Kamuoyuna Yansımaları (1948–1967)", 9 Eylül Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Serbest, M.B. (2003). *Soğuk Savaş (1945-1975) Döneminde ABD'nin Ortadoğu Politikası-Gücün Hukuka Üstünlüğü*, İstanbul Üniversitesi Sos.Bil.Enst, Basılmamış Doktora Tezi, istanbul.
- Sınmaz, K. (2017). "Ortadoğu'da Su ve Barış İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları", *İnsamer Araştırma 51*, Aralık 2017.
- şenel B. (2014). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, s.157-178.
- Tetik, E.(2020). *Süveyş Krizi'nden Yom Kippur Savaşı'na Arap-İsrail İlişkileri Bağlamında Türk Dış Politikası (1956-1973)*, Aydın Adnan Menderes Ün., Sos.Bil.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Türem, şule İ. (2017). *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Türkman, S. (2005). "Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu Politikası Ve Türkiye'ye Yansımaları (1919-1973)", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Osman Yalçın

1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı

Torlak, M.(2010). "Siyonizmin Penceresinden Arap -İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları",Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Umar, Ö.O. (2010). Murat, Turgay, Sovyet Rusya'nın Mısır Üzerinden Ortadoğu'ya Girişi, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ.

Yalçın, O. (2021). Harp Tarihinin Etüdü ve Harp Tarihi Yazımında Yöntem, **19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:(2), s.462-497. DOI: 10.52835/19maysbd.913507

Yalçın, O. (2021). "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Askeri Havacılığı", *Bilgi Dergisi*, KIŞ 2021/SAYI 96, s.147-176.

Yalçın, O. (2014). "Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Bir Kararlılık Gösterisi: 'Kıtalararası Osmanlı Hava Seferi', *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 2014, s.327-347.

Yaşar, Fatma T. - Özcan, Sevinç A. - Kor, Zahide T. (2010). "Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin", *İHH İnsani Yardım Vakfı*,7. Baskı.

İnternet Kaynakları

<https://www.savunmasanayist.com/2-arap-israil-savasi-6-gun-savasi->
(E.T.:11.12.2021)

<http://www.haber1.com/haber/434276/misirin-yeni-suveys-kanali>
(E.T.:15.06.2016).

[http://t24.com.tr/haber/suveys-48-panama-kanali-1,5-milyar-dolar-](http://t24.com.tr/haber/suveys-48-panama-kanali-1,5-milyar-dolar-kazandiriyor)
kazandiriyor. (E.T.:15.06.2016).

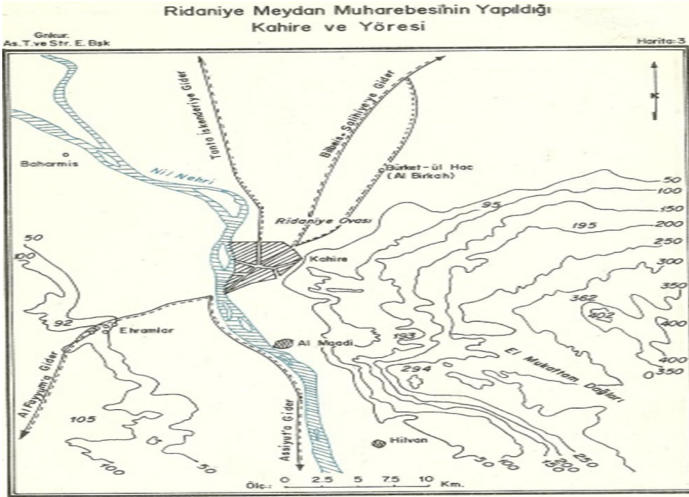
<http://bianet.org/bianet/siyaset/53881-israil-filistin-sorununun-tarihcesi#1897>
(E.T.: 11.12.2021)

[http://www.tarihportali.org/bunlari-biliyor-muydunuz/2449-tarihimizden-](http://www.tarihportali.org/bunlari-biliyor-muydunuz/2449-tarihimizden-bilgiler.html)
bilgiler.html (Erişim Tarihi: 04.03. 2015)

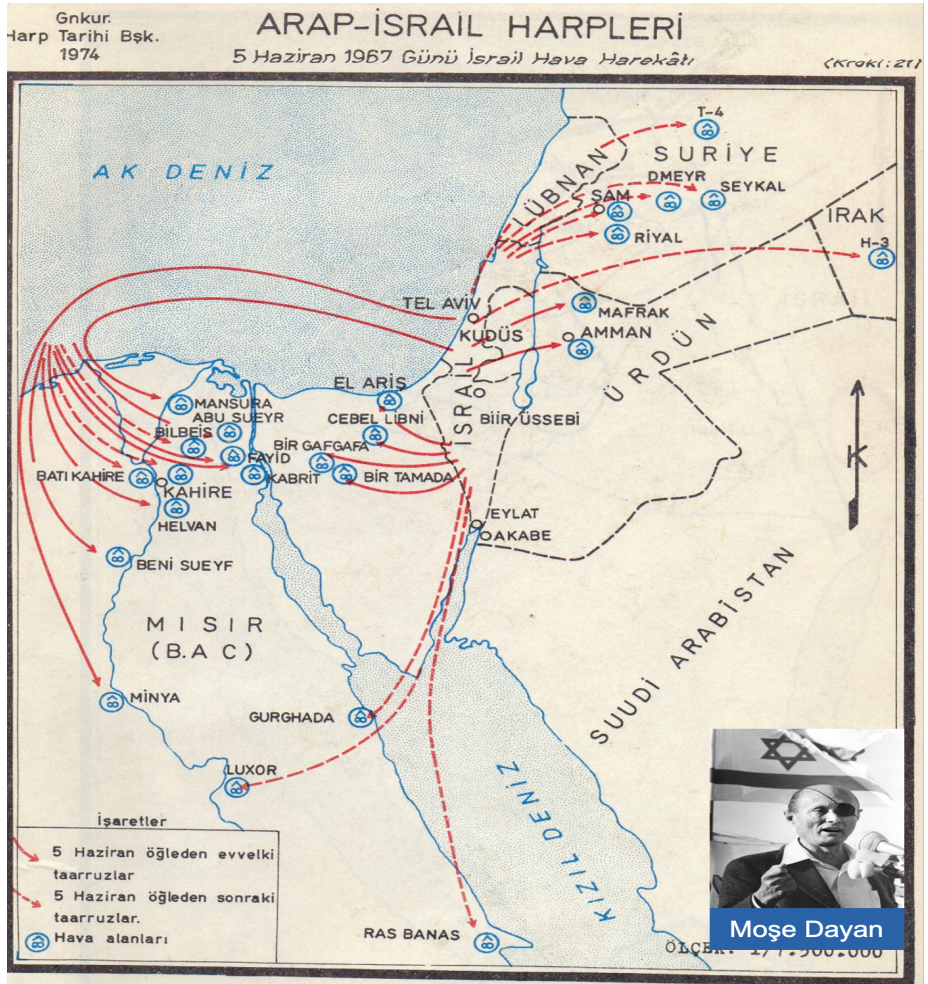
[https://www.tesadernegi.org/1967-arap-israil-savasinda-hava-gucununun-](https://www.tesadernegi.org/1967-arap-israil-savasinda-hava-gucununun-kullanimi.html)
kullanimi.html (E.T.:24.06.2021).

Osman Yalçın
1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı
EKLER

1517 Ridaniye Seferinde Osmanlı Ordusu Konak ve Savaş Alanı
Krokileri (ATASE Yay.)

1967 İsrail-Arap Savaşında İsrail Uçaklarının Harekat Profili
(ATASE Yay.)

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi:21.12.2021

Submitted: 21.12.2021

Kabul Tarihi: 27.12.2021

Accepted: 27.12.2021

Gül ÇAKIR¹

TÜRKİYE'DE UYUŞTURUCU MADDELERE YÖNELİK GELİŞTİRİLEN POLİTİKALAR (1920-1950)

Öz Yirminci yüzyılın sonlarına doğru uyuşturucu madde kullanımı Türkiye'de yaygınlaŐmıştır. Bu maddelerin tıbbi kullanımının dışında keyif verici bir madde olarak halk tarafından kullanılması yeni rejimi kaygılandırmıŐtır. Bu maddelere bağımlı olan insan sayısının artması toplumda birçok sosyal ve ekonomik sorunlara sebep olmuştur. Devlet, yeni nesillerin bu alışkanlıklardan uzak durması için birçok yasal tedbirler almış ve yeni politikalar üretmiştir. Devlet aynı zamanda uyuşturucu madde üretim, satışını denetim altına almaya çalışmıştır. Afyon ziraatı önemli bir gelir kaynağı olduğu için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ilk başlarda bu üretimi sınırlandıracak uluslararası ittifaklara girmekten çekinmiŐtir. Başta İngiltere ve Mısır olmak üzere bazı devletlerin, Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığına dair ithamları ülkede önemli tartışmalara yol açmıştı. Bu nedenle Türkiye 1933 yılından itibaren uyuşturucu madde konusundaki uluslararası iŐbirliklerine katılmıştır. Devlet, uyuşturucu madde kaçakçılık faaliyetlerini sonlandırmak ve toplumu bu kötü

¹ Dr. Öğr. Gör. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, gul.karacaer@deu.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0041-9293>

alışkanlıktan kurtarmak için bir hayli ciddi çaba harcamıştır. Bu çalışma 1920-1950 yılları arasında Türkiye’de uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili geliştirilen sosyal ve sağlık politikalarını kapsamaktadır. Çalışmanın amacı söz konusu yıllarda Türkiye’nin uyuşturucu madde kullanımı, üretimi ve ihracına yönelik nasıl bir siyaset benimsediğini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Uyuşturucu madde, Afyon, Eroin, Kokain, Bağımlılık, Türkiye.

The Policies Developed Towards Drugs in Turkey Between 1920-1955

Abstract Towards the end of the twentieth century drug use became widespread in Turkey. The use of these substances as a recreational matter apart from their necessary medical use worried the young Republic. The increase in the number of people addicted to these substances caused many social and economic problems in the society. The state took various precautions and produced new policies to protect new generations from these habits. The state also tried to control the production and sale of drug raw materials. Since opium agriculture was an important source of income for the Republic of Turkey, the administration at first refrained from entering international alliances that would limit such production. The unjustified accusations of some states, especially England and Egypt, that Turkey was involved in drug smuggling, led to significant debates in the country. For this reason, Turkey participated in international cooperation on drugs since 1933. The state made great efforts to eradicate drug smuggling activities and to save the society from this habit. This study involves social and health policies developed towards drug use in Turkey between the years 1920-1950. The aim of the study is to reveal Turkey's attitude towards drug use, production and export in those mentioned years.

Keywords: Drugs, Opium, Heroin, Cocaine, Addiction, Turkey

GİRİŞ

Yunanca “Narke” (uyku) kelimesinden kaynaklanan Narkotik (uyuşturucu madde) ifadesi uyuşturucu, sarhoş edici, keyif, tutku ve uyanıklık verici, tahrik edici etkileri bulunan ve kapsamı ortaya çıkan yeni türlere bağlı olarak genişleyen bitkisel ve sentetik (yapay) maddeleri kapsamaktadır². Uyuşturucu maddelerin keşfi, çeşitlendirilmesi ve kullanımı ile beraber insanlık çok sayıda sorunla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Madde bağımlılığı, suç oranlarının artması, intiharlar... bunların bazılarıdır. “*Bu maddelerin kötüye kullanılması; bireyin sağlığı yanında, toplum sağlığına, ekonomik ve kültürel yapıya da çeşitli zararlar vermektedir*”³.

Tıbbi amaçla kullanılan bazı bitkilerin uyuşturucu madde özelliği de vardır. Tıbbi amaçla kullanılan afyonun üretimi haşhaş bitkisinden yapılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda afyon haşhaşından morfin izole edilmiştir. Morfin alkaloidi tıpta ve eczacılıkta kullanılmaktadır. Bu maddenin ağrı kesici özelliği de vardır. Bu özelliğinden dolayı tedavi yöntemlerinde önemli bir yeri vardır. Fakat bu madde keyif verici özelliğinden dolayı kimilerince tıbbi kullanımın dışında da kullanılmaya başlanmış, bu kullanım yaygınlaşmış ve kimileri bu maddelere bağımlı hale gelmişlerdir⁴. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasını müteakip kurulan Türkiye Cumhuriyeti de afyon ziraatına önem vermiş ve bunu ekonominin önemli kaynağı olarak görmüştür. Türkiye’de yetiştirilen afyonun içindeki morfin miktarının fazlalığı, onun dünya pazarındaki popülaritesini arttırmıştır⁵. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de afyondan elde edilen alkaloidlerin uyuşturucu madde olarak kullanımının yaygınlaşması bir takım sosyal ve ekonomik problemlerin doğmasına sebep olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden

² Durmuş Tezcan, “Uyuşturucu Madde Kaçakçılığını Önleme Tedbirleri”, *Ankara Ünv. SBF Dergisi* 37(1982):206.

³ Mehmet Zülfü Öner, “Türk Ceza Kanunu’nda Uyuşturucu Madde İmal, İthal ve İhraç Suçları”, *TBB Dergisi* 88 (2010):106-151.

⁴ Yusuf Arslan, Duran Katar, Fatma Kayaçetin, İlhan Subaşı, “Afyon (Opium) Alkaloidleri ve Önemi”, *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi* 17(1-2) (2008):1-11.

⁵ Filiz Çolak, “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (2013) : 513-529.

beri morfin, eroin gibi uyuşturucu maddelerin kullanımını kısıtlayan yasalar üretmiş, bağımlılıkla ve uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadele etmiştir. Sivil toplum örgütleri de bu konuyu ele alarak bağımlılıkla mücadele yoluna girmişlerdir. Türkiye'nin afyon üretimi konusu uluslararası platformlarda sıklıkla tartışılmış, bazı devletler Türkiye'deki uyuşturucu madde üretiminin uluslararası kurallara tabi tutulması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Türkiye'de Uyuşturucu Madde Kullanımının Sosyal Boyutları ve Geliştirilen Sağlık Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin geliştirdiği sağlık politikalarında uyuşturucu madde kullanımını engellemeye yönelik konular da bulunmaktaydı. Vekâlet, yayın yoluyla da sağlık propagandaları yürütmekteydi. Vekâletin yayınladığı "Sıhhi Müze Rehberi" adlı eserde uyuşturucu madde kullanımını engellemek amacıyla çeşitli yazılara yer verilmişti. Eserde morfin, kokain gibi maddelerin kullanımının bağımlılık yarattığı, önemli hastalıklara yol açtığı, ölüme sebep olduğu anlatılarak kişilerin sağlığını bozan bu türden maddelerden uzak durması gerektiğine dikkat çekilmiřti⁶. Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti tarafından tanzim edilen "Uyuşturucu Maddelerin Sureti İmâl ve İhzarı ile Tarzı Murakabesi Hakkında (1/79) Numaralı Kanun Layihası" da toplum sağlığını temin etmek ve söz konusu zararlı maddelerden halkı korumak maksadını gütmekteydi⁷. Böylece toplumsal düzeni ve halk sağlığını tehdit eden uyuşturucu maddeler ile ilgili ilk düzenlemeler 1928 yılından itibaren hayata geçirilmiştir.

Türkiye'de toplanan "Tıp Kongrelerinde" de uyuşturucu madde kullanımının insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmış ve toplumun bu maddelerden uzak durması gerektiği ifade edilmişti. Örneğin 1935 yılında dönemin hekimlerinden Nazım şakir ve şükrü

⁶ Hikmet Hamdi, *Sıhhi Müze Rehberi*,(Ankara: Yeniğün Matbaası 1928), 30-32

⁷ CCA, 28.20.19, 08.04.1928.

Yusuf, morfin ve eroin, Şükrü Dilmen buna benzer diğer toks komaniler ile ilgili raporları altıncı Tıp Kongresi'nde sunmuşlardı⁸. Türk hekimleri, toplumu hastalıklar konusunda bilgilendirirken uyuşturucu maddeler konusunda da bilinçlendirmeye çalışmışlardı. Tıp kongrelerinin dışında da dönemin hekimleri ve aydınları gazetelerde yazdıkları yazılar ile halkı aydınlatmaya çalışmışlardı. Örneğin Celâlettin İzmirli'nin 1938 yılında *Kurun* gazetesinde "İlm bahisleri: Irsiyet Meselesi" adında yer alan yazısında bu konulardan bahsedilmişti. Celâlettin İzmirli, kokain, eroin, alkol, tütün kullanımının kalp damarları hastalıklarına yol açtığı, bu hastalıkların da kalıtım yoluyla çocuklara geçtiğini anlatmıştı. İzmirli, morfin kullanımının insanlarda kısırlık husule getirdiğini ifade etmişti. Yazısında morfinmanlardan doğan çocukların cılız olduğunu, bir kısmının öldüğünü belirtmiş, çocukların kordon kanında morfin bakiyesi görüldüğüne dikkat çekmeye çalışmıştı. Kokain kullanan insanların çocuklarında zekâ geriliğinin görülebileceği, bu çocukların cılız ve mikrosefali⁹ doğacağı tespitini yapan Celâlettin İzmirli'nin bu yazısı halkı bilinçlendirmek adına oldukça önemlidir¹⁰. Dönemin Memleket Hastanesi Asabi Hastalıklar mütehassısı Dr. Cevad Zekai Bey de gazetede yazdığı bir yazıda delilerin miktarının arttığına işaret etmişti. Bunun başlıca sebebinin alkolizm ve frengi olduğunu belirten hekim; esrar, kokain, morfin ve eter gibi madde kullanımı da buna etki ettiğine dikkat çekmişti¹¹. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren güçlü, sağlıklı bir toplum kurma ideali vardı. Özellikle de gelecek neslin beden ve ahlaken sağlıklı olması arzu edilmekteydi. Devlet, Türkiye'de uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşmaya başlamasından rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bu alışkanlıkların toplumda görülmesi sosyal bir fobinin doğmasına sebep olmuştu. Söz konusu maddelerin kullanımı güçlü, sağlıklı ve ahlaklı toplum idealine ters düşen sonuçlar yaratmaktaydı. Uyuşturucu madde kullanımının ruhsal hastalıklara yol

⁸ *Kurun*, 2 İkinci Teşrin 1935, 3-7.

⁹ Mikrosefali, baş çevresinin yaş ve cinsiyete göre ortalamanın altındaki iki standart sapmadan daha küçük olduğu nöro gelişimsel bir bozukluktur.

¹⁰ *Kurun*, 21 Nisan 1938, 3.

¹¹ *Akşam*, 4 Haziran 1935, 5.

açtığının farkına varılması da yeni tedbirlerin alınması gerekliliğini ortaya çıkardı.

Uyuşturucu madde kullanımını engellemeye çalışan ve bu yönde faaliyet gösteren bir diğer kurum Yeşilay Cemiyeti idi. Cemiyet, 1920 yılında Hilâl-i Ahdar ismi ile kurulmuştu. Cemiyetin tek amacı alkolle mücadele değildi. Cemiyet uyuşturucu madde kullanımının artması nedeniyle bu bağımlılıkla mücadeleyi de programına almıştı. Cemiyete asli aza olurken bir tür yemin edilmekteydi. Kişi, cemiyete üye olunduğu sürece alkolün yanısıra uyuşturucu zehirleri kullanmayacağına dair yemin etmekteydi¹². Bu Cemiyet, dönemin yayınlarında bu konuyu işleyerek toplumu daha iyi bir yola sevk etmeye çalışmıştı. Cemiyette faal olan kişiler özellikle gençlerin bu konuda bilinçlendirilmesi gerektiğini sıklıkla ifade ediyordu. Örneğin Fahreddin Kerim Bey, Yeşil Hilâl Mecmuasında bu konuda halkı uyaran bir yazı kaleme almıştı. Uyuşturucu maddelerin gençler arasında kullanımının yaratacağı sağlık problemleri ve sosyal bozulmalara dikkat çekmişti. Yazısında gençler ile ilgili şu ifadeleri kullanmıřtı¹³:

“Buluğla beraber delikanlı çağına giren gence belsoğukluğu, frengi gibi hastalıklardan; rakı, afyon, morfin, kokain, esrar gibi keyif veren zehirlerden korunmayı öğretmek ve onların tehlikesini canlı tablolarla, sinemalarla, hikâyelerle göstermek ve anlatmak icap eder. Tenasülî hayatı esrarengiz bir surette göstermek, içtimaî zehirlerden bir kelime olsun anlatmamak yüzünden cahil kalan birçok gençler bilahare kolaylıkla dalâlet yoluna sapmışlar, fena arkadaşların muzır telkinlerine kurban olmuşlardır”

Fahreddin Kerim Bey, bedensel ve zihinsel açıdan sağlıklı çocukların doğması için ebeveynlerin her türlü zehirden uzak durmasını da önermişti.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Güzel Mumyalmaz, “Yeşilay Cemiyeti ve Faaliyetleri: Bağımlılıkla Mücadele, Sağlıklı ve Ahlâklı Nesiller Yetiştirme”. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 55(1), (2020): 368-387.

¹³ Fahreddin Kerim, “Sinirliiler Nasıl Yaşamalıdır?”, *Yeşil Hilâl* 4,(1929): 44.

TC. Yönetimi Türkiye'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren gelecek neslin sağlıklı bireylerden oluşması için yeni politikalar üretme çabasına girmişti. Çocuk hayatı, çocuk ölümleri gibi konular üzerinde fikir alışverişleri yapan ve yeni fikirler sunan milletvekilleri 1925 yılında mecliste ilginç sayılabilecek saptamalarda bulunmuşlardı. Çocuk ölüm oranının ne olduğu ve ülkedeki çocuk ölümlerinin nedenleri konusunda tartışmalar yapılırken Denizli mebusu Mazhar Müfit şu ilginç ifadeleri kullanmıştı: *"Efendiler! Dişi çıkmamış bir çocuğun, henüz dört aylık çocuğun ağzına uyusun diye afyon torbasını sokmak ve sonra iki aylık bir çocuğa bulamaç yedirmekle çocuk yaşamaz. Elbette ölecektir"*¹⁴. Bu ifadeden anlıyoruz ki halk, henüz afyon'un kullanımı konusunda bilinçli bir zihniyete sahip değil. Bu konudaki bilinçsiz tutum en çok yeni neslin zararına sebebiyet verebilirdi. Meclisteki mebuslar da bunun farkındaydılar.

Gazeteler halkı uyuşturucu maddeler konusunda uyardı ve halkı bilinçlendirmeye çalışmaktaydılar. Vakıf gazetesinde yayınlanan bir yazıda Yeşilay Cemiyeti'nin yaptığı araştırmalardan bahsedilmişti. Buna göre; Cemiyet, son zamanlarda eroin iptilasının gençler arasında arttığını tespit etmişti. Haberde Bakırköy'de Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi'nde otuz gencin tedavi altında bulunduğu belirtilmişti. Bu gençlerin eroin kullanımından dolayı hastalandığı ifade edilmişti. Habere göre; tımarhanenin mevcudu fazlalaşmış, bin altı yüzü bulmuştu. Bu nedenle Cemiyet, eroin ve kokainle mücadele için bir program hazırlayacaktı¹⁵.

Cemiyet zararlı madde kullanımı ile mücadele faaliyetlerini bu tarihten itibaren genişletmişti. 1932 yılında bir araya gelen cemiyet üyeleri, alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığının zararlarının topluma anlatılması gerektiği konusunda hemfikir olmuşlardı. Burada ilgi çeken şey trafik kazası ve madde bağımlılığı ilişkisi idi. Esrar, eroin, içki kullanımının trafik kazalarına sebep olduğu, bu kazalara engel olunması için toplumun bilinçlendirilmesi gerektiği öne sürülmüştü. Cemiyet, keyif verici maddeleri kullananların ruhsatlarının iptali, konu ile ilgili sergilerin

¹⁴ TBMM ZC (9 Mart 1925), D.II, C.XV, 73. İçtima:291.

¹⁵ *Vakıf*, 23 Ekim 1933, 5.

açılması, okullarda konferansların verilmesi... gibi propaganda yollarının kullanılmasını kararlařtırmıřtı¹⁶ . Bu öneri ileriki zamanlarda uygulanacaktır. 1950 yılında Belediye Zabıta Talimatnamesinin yüzüncü maddesine yeni hükümler ilave edilmişti. Sürücülerin uyuruşturucu madde kullandığı tespit edilirse önemli cezalar verilecekti¹⁷ .

1938 yılında Yeşilay Cemiyeti'nin yıllık kongresinde ele alınan konulardan bir tanesi de "eroin" idi. Dr. Mazhar Osman kongrede eroinin insanlığın baş düşmanı olduğunu, ülke yönetiminin bu beyaz zehirle çok güçlü bir biçimde mücadele ettiğini dile getirmişti. Konuşmasında bu mücadelenin sonunda beyaz zehrin faaliyetinin azaldığının ama bitmediğinin, söz konusu madde kullanımının eğitimsiz insanlar arasında daha yaygın olduğunun bilgisini de vermişti¹⁸ . Cemiyet, 1939 yılında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletine gönderdiği yazıda Türkiye'de yapılan mücadele sonucunda uyuruşturucu madde kullanımının azaldığını açıklamıştı¹⁹. Uyuruşturucu madde bağımlılığı konusu gazetelerin güncel bir konu olarak sıklıkla işlenmişti. Son Posta Gazetesi, "keyif verici zehir müptelaları adası" başlığı ile uyuruşturucu madde bağımlılığın önceki senelere göre azalmasına rağmen ülkede fazla miktarda görüldüğü, bağımlıların hapishaneye gönderildiğinde diğer mahkûmları da uyuruşturucuya alıştırdığı, konuya bir çözüm bulmak için müptelaların tedavisi için Hayırsız Ada'da bir tecrit kampının kurulması fikrinin ortaya atıldığını yazmıştı. Yeşilay'da etkin bir biçimde çalışan Profesör Fahreddin Kerim (Gökay), uyuruşturucu madde müptelalarının tedavisi ile ilgili uzun yıllar çalışma yapmış, çalışmaları sonucunda bağımlıların ilk krizlerini sinir hastanelerinde atlattıktan sonra tecrit kampında tedavi edilmesini önermişti²⁰.

¹⁶ *Cumhuriyet*, 4 Ocak 1932, 2.

¹⁷ *Akşam*, 19 Mart 1950, 2.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1938, 1-3.

¹⁹ C. C. A. (17.02.1936), Yer: 77.482.1.

²⁰ *Son Posta*, 12 Şubat 1939, 1-5.

Türkiye’de uyuşturucu madde kullanımının yaygınlaşması sonucu birçok sosyal meseleler ortaya çıkmıştır. Sosyal bozulmaların gün ışığına çıkması da uyuşturucu madde kullanımını engellemeye yönelik çare arayışlarını da beraberinde getirmişti. Eroin kullanımının trafik kazalarının, intiharların, cinayetlerin sayısını arttırması, aile içi ilişkilerin zedelenmeye başlaması toplumu derinden etkilemeye başlamıştı. Ayrıca bu dönemde gençlerin böyle bağımlılıklara sahip olmaları gençliklerini feda etmeleri olarak algılanmakta ve toplumda bu tür bağımlılıklara sahip kişiler kabul görmemektedirler. 1939 yılında uyuşturucu madde kullanımının yarattığı sosyal sıkıntılara örnek teşkil edebilecek bir yazı Yeni Sabah gazetesinde şu şekilde yer almıştı²¹:

“Korkunç bir tehlike karşısındayız! Gün geçmiyor ki gazetelerimiz bir esrar satıcısının, bir eroin kaçakçısının yakalandığını, uyuşturucu maddeler fabrikasının basıldığını haber vermiş olmasınlar. Bu rezil ve katil ticaret İstanbul’da alabildiğine hüküm sürmektedir. Evvelki gün matbaamıza kadar gelen Üsküdarlı birkaç Türk anası eroin denilen nesil kurutucu, soysuzlaştırıcı zehre karşı bizzat mücadeleye karar verdiklerini haber verdiler. Bu melun ticaret yüzünden şimdiye kadar kim bilir kaç Türk genci titrek ellerini kadılaşmış alınları üzerinde gezdirerek süratli adımlarla mezarlarına koşmaktadırlar. Zabitanın bu kadar takibine karşı müzminleşmeye yüz tutan bu dert neden kökünden kesilmiyor. Niçin bu afetin önü alınamıyor. En azılı şerirlerin hakkından gelmiş olan Türk zabıtası bir tutam beyaz toz önünde yerinde mi sayacak?”

Dönemin gazeteleri incelendiğinde sık sık eroin satıcılarının, kaçakçılarının yakalandığına dair haberlerle doludur. Gerek gümrük memurları gerekse polisler yüklü miktarda eroin bularak bunlara el koymuşlardı²². Bazı eczacıların da gizli bir şekilde eroin ve uyuşturucu madde sattığı polise sıklıkla ihbarlar edilmekteydi²³. Diğer yandan “eroin” intihara teşebbüs etmek isteyenler için de kullanılan bir

²¹ Yeni Sabah, 23 Kânûn-ı sâni 1939, 1.

²² Hakimiyeti Milliye, 30 Kânûn-ı sâni 1929, 3.

²³ Vakit, 7 Mayıs 1931, 9.

maddeydi. Bu maddeyi kullanarak intihar girişiminde bulunanlar da oluyordu²⁴.

1932 yılında TBMM’de uyuşturucu maddeler ile ilgili konularda verilecek yeni kararlar görüşülüyordu. Sadri Etem, Vakit gazetesinde “Kokain, morfin ve emsali” adlı başlık ile bu konuyu ele almıştı. Vekillerin mühim bir yaraya dokunduğu ifade ediyordu. “Ölüyoruz, ölüyorlar... Ve şüphesiz ki, uyuşturucu madde ile sıhhat ve hayat için sonuna kadar dövüőeceđiz” diyerek hükümetin uyuşturucu maddelere karşı tavrını desteklemiş ve hükümetin bu konuda çok çalıştığını ifade etmiş²⁵.

Hükümet, uyuşturucu maddelere karşı yürüttüğu mücadele sürecinde okullarda propaganda da yapmaktaydı. Okullarda uyuşturucu madde kullanımının zararları anlatılmaktaydı. 1943 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen Ahlak Prensipleri kitapçığı, Yeşilay Cemiyeti tarafından basılmış ve okullara dağıtılmıştı. Bu kitapçıkta uyuşturucu maddelerin kişinin iradesine, karakterine zarar verdiği, iyi huyları körelttiği yönünde bilgiler yer almaktaydı²⁶.

Türkiye’de Uyuşturucu Maddeler Hakkında Yapılan Yasal Düzenlemeler

Uyuşturucu maddelerin kaçak suretle satışı, ithali ve kullanımı konusundaki ilk yasal düzenleme 1 Mart 1926 tarihinde kabul edilen Türk Ceza Kanunu’nun 403. Maddesinde yer almıřtı²⁷. Kanunun içeriği şu şekildedir²⁸:

“Tıbbî afyon ve afyon hulâsasını, morfin ve amlâhını ve diesetil morfin ve bunların emlâhını ve kodeinden maada afyon şibih kaleviyatını ve bunların emlâh ve müştakkatını ve kokain emlâh ve müştakkatını ve esrar ve

²⁴ Vakit, 20 Haziran 1931,4.

²⁵ Vakit, 28 Kânun-ı evvel 1932, 3.

²⁶ 1943 İkinci Milli Eğitim Şurasınca Kabul Edilen Ahlâk Prensipleri, (İstanbul: Kader Matbaası 1947). C.C.A.(18. 10.1946), Yer:597.65.4, Fon: 490.1.0.0.

²⁷ Bkz. Suna Altan, “Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye’nin Tutumu”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı 17(26), (2019) : 55.

²⁸ Resmi Gazete (13 Mart 1926), S.320.

müstahzaratını kaçak suretile ithal ve Türkiye dahilinde bir mahalden diğer bir mahalle nakledenler ve ettirenler ve izinsiz satanlar ve alanlar veya satmak üzere nezdinde bulunduranlar ve bunların alınıp satılmasına ve her ne suretle olursa olsun tedarikine vasıta olanlar veya mahsus bir mahal tedarikile veya diğer bir suretle halkı celbederek bunların kullanılmasını kolaylaştıranlar altı aydan aşağı olmamak üzere hapsolunur ve yüz liradan bin liraya kadar ağır cezayı nakî alınır”

Uyuşturucu maddeler konusunda diğer bir yasal gelişme 23 Mayıs 1928 tarihine TBMM’de 29 Kasım 1923 tarihli Posta Kanununun bazı maddelerinin tadiline dair (1/163) numaralı kanun layihasının düzenlenmesi ile olmuştur. Posta Kanununun 14. Maddesinde uyuşturucu maddelerle ilgili şu maddeye rastlanmaktadır: *“Dahili ve Harici muharebe maddeleri içinde kokain, afyon, morfin vesair uyuşturucu maddeler gönderilmesi yasaktır. Ancak bunların tıbbi bir maksatla gönderilmesi yasaktır. Ancak, bunların tıbbi bir maksatla gönderildikleri, gönderenlerde ispat edilirse posta paketleri içinde kabul ve naklolunabilir”*²⁹. Ülke yönetimi uyuşturucu maddelerin dolaşımını kontrol altına almaya çalışmaktaydı. Söz konusu kanunun bu maddesi ile de devlet, uyuşturucu maddelerin dolaşımı konusunda sıkı bir kontrol uygulamaktan yana olduğunu göstermiştir.

1910 yılından sonra uyuşturucu maddeler ismi verilen afyon müstekkâtı, kokain ve benzerlerinin kullanımının endişe verecek derecede yayılması nedeniyle Türkiye’de dönemin Sağlık, Adliye ve İktisat Bakanlıkları konuyu ele almış ve *“Uyuşturucu Maddelerin Sureti İmâl ve İhzarı İle Tarzı Murakabesi Hakkında (1/79) Numaralı Kanun Layihasını”* kabul etmişlerdi³⁰. Devlet, 1928 yılından itibaren uyuşturucu maddelerin üretim, hazırlanma ve denetimi konusunda yeni düzenlemeler yapmıştı. Türk Ceza Kanunu’nda söz konusu maddeyi kaçak ithal edenler, izinsiz satan ve kullananlar hakkında çeşitli cezalar yer alsa da ülkedeki kanunlarda bu maddeleri kimlerin ithal edeceği, ülke içinde satacağı tespit edilmemiş, bu konuda denetimi hangi yasal merciinin yapacağı

²⁹ TBMM ZC (23 Mayıs 1928), D.III, C.IV, 81. İnikat:323.

³⁰ C.C.A. (08.04.1928), Fon:30.18.11, Yer: 28.20.19.

belirtilmemiřti³¹. İşte bu nedenlerle söz konusu kanun oluşturulmuştur. Söz konusu maddelerin denetim yetkisi dönemin Sağlık Bakanlığı'na verilmişti. Sıhhiye Encümeni mazbatasında kanun ile ilgili şu ifadelere yer verilmişti: *"Bu lâyihanın kabulü, tehlikesi gittikçe artan sıhhi, içtimai afetlerden biri olan uyuşturucu maddeler iptilasının önüne geçilebilmesi için ittihaz edilen beynelmilel müdafaa tedabirine gerek alelumum beşeriyet ve gerek memleketimiz nef'ine biz de iştirak etmiş ve aynı zamanda Lozan Muahedesi'nin yüzüncü maddesiyle vaki taahhüdümüzü ifa eylemiş oluruz"*³² .

*"Hükümetin esbabı mucibesinde tafsilatiyle beyan edildiği veçhile uyuşturucu maddelerin ithal, ihraç, imal ve satış şekillerinin şimdiye kadar zaptı rabıt altına alınmaması dolayısıyla bazı şehirlerimizde nazarı dikkati calıp bir süratle sıhhati umumiyenin ihlaline sebebiyet verildiği Encümenimizce de varit görülmüştür"*³³. Görülen o ki siyasal otorite, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren uyuşturucu maddeler konusunu gündemine almış ve konu ile ilgili çözümler üretmeye başlamıştır.

1928 yılında "Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun" TBMM'de kabul edilmiřti³⁴. Kanunun birinci maddesine göre; *"Ham afyon, tıbbi afyon, morfin, diasetil morfin (eroin), ham kokain ve kokainle morfin ve diasetil morfin (eroin) ve kokainin bütün milihleri 0,20'den fazla diasetil morfin(eroin) ve %0,10'dan fazla kokaini muhtevi bütün müstahzaratın ve esrar ve müstahzaratının ithal, ihraç, imal ve istihzarı ve memleket dahilindeki satışı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin murakabesine tabidir.Ham afyonun zeri, istihsali ve ihracı bu murakabeye tabi değildir, ancak ham vasfını tebdil edecek mahiyette ve müstahzar afyon namı verilen afyonun ihzar, ithal, ihraç ve satışı memnudur. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince bu mevaddın mümeyyiz vasıfları hakkında bir tarifname neşrolunur.*

Kanunun ikinci maddesine göre; birinci maddede sayılan uyuşturucu ilaçların ithaliyle dahildeki satışına münhasıran hususi kanunlarına tevfiķan icrayı sanata

³¹ Resmi Gazete (13 Mart 1926), S.320.

³² TBMM ZC (15 Aralık 1928), D.III, C.VI, İ.II: 3.

³³ TBMM ZC (15 Aralık 1928), D.III, C.VI, İ.II: 3.

³⁴ Resmi Gazete (24 Aralık 1928), S.1074.

müsaade olarak eczane ve ticarethane açmış olan eczacılar veya ecza ticarethaneleri sahipleri mezundur. Ham afyonun alış ve satışı serbesttir.

Kanunun üçüncü maddesin göre; birinci maddede yazılı cisimlerin dahilde imaline mahsus fabrika ve imalathane açmak için hususi müsaade almak lazımdır. Bu nevi fabrika ve imalathaneler alelumum emsali sınaî müesseseler ahkâmına tabi iseler de sermayesi her kime ait olursa olsun müessesede imalata nezaret ve bu husustaki mesuliyeti fenniyeyi deruhte eylemek üzere bir kimyager veya eczacının istihdamı mecburidir. Bu gibi müesseselere müsaade vermek Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ile İktisat Vekâletine aittir”³⁵.

1930 yılında söz konusu kanunun bazı maddelerinde değişiklikler olmuştu. 8 Haziran 1930 yılında 1685 numaralı “Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki Kanun’un 8. Maddesi ile 16.Maddesinin Son Fıkrasının Tadili Hakkında Kanun” kabul edilmişti³⁶ . Buna göre sekizinci madde kanunda: “Memleket dahilinde imal edilip ihraç edilen uyuşturucu maddeler için fabrika ve imalathane sahipleri hangi maddeleri ve ne miktarda ve nerelere gönderdiklerini her ay nihayetinde bir liste ile sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletine bildirmeye mecburdurlar” şeklinde yer almışken yapılan değişiklikle;

“Memlekette imal edilip ihraç edilecek olan uyuşturucu maddelerin ne miktarda ve nereye ve kimin namına ve hangi vasıta ile gönderilecekleri, nihayet ihraç gününe kadar, bunları imal eden fabrika veya imalathane sahipleri tarafından, vazih bir ihbarname ile mahallin en büyük sıhhat memuruna bildirilir” halini almıştı³⁷ .

16. Maddenin son fıkrası: “sekizinci madde ahkâmına muhalif hareket edenlerden yüz liraya kadar hafif cezayı naktî alınır”³⁸ şeklindeyken yapılan değişiklikle; “Sekizinci madde hükmüne muhalif hareket edenlerden iki yüz liradan bin liraya kadar ağı para cezası alınır” halini almıştı³⁹. Devlet,

³⁵ A.g.e.

³⁶ Resmi Gazete (12 Haziran 1930), S.1518.

³⁷ Resmi Gazete (12 Haziran 1930), S.1518.

³⁸ Resmi Gazete (24 Aralık 1928), S.1074.

³⁹ Resmi Gazete (12 Haziran 1930), S.1518.

kanunda yaptığı düzenlemelerle uyuşturucu maddelerin ihracı konusunda daha sıkı bir denetim gücüne sahip olmaya çalışmıştı. Böylece ihraç edilecek uyuşturucu maddeler ile ilgili envanterler devletin resmi kayıtlarında yer alacaktı. Kurallara uymayanlar ise eskiye nazaran daha büyük meblağlarda para cezası ödemekle yükümlü olacaklardı.

Türkiye’de zararlı ve uyuşturucu maddeler konusunda diğer bir gelişme Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin İstanbul’da bulunan uyuşturucu fabrikası Etkim’in kapatılmasına dair 1931 yılında verdiği tekliftir. Fabrikanın yasaları çiğnemesi ve uyuşturucu maddeleri kaçak olarak satması nedeniyle 21 Mayıs 1931 yılında çıkarılan kararname ile kapatılması kararlařtırılmıřtı⁴⁰. Özellikle 1928 yılında çıkarılan kanunla fabrikalar sıkı bir denetim altına alınmıştı. Türkiye’de sayısı üç olan bu tür fabrikalardan Etkim’in kapatılması ile bu sayı ikiye düşürülmüştü. Yeni fabrika açma talepleri reddedilmiş, fabrikaların tıbbi maksatlar dışında ihracat yapması yasaklanmıřtı⁴¹.

Dönemin gazeteleri uyuşturucu maddelerle ilgili yeni yasal düzenleme ve girişim haberlerini konu edinerek halka aktarmıştı. 1931 yılında Vakit ve Akşam gazeteleri “Uyuşturucu Maddeler İnhisarı” hakkında haberler yayınlamıřlardı⁴². Vakit gazetesinde konu ile ilgili şu satırlara yer verilmişti:

“Uyuşturucu maddelere ait layihanın müzakeresi yeni Millet Meclisline kalmıştır. İktisat Vekili Mustafa şeref B. Bu hususta demiştir ki: Ham afyon ziraatı, ticareti, istihsali ve ihracı serbesttir. Uyuşturucu maddelerin inhisarı hakkındaki lâyiha, yapılan tadilattan sonra şu şekli almıştır: “Ham afyondan yapılan tıbbi afyon ve diğer müstahzeratın ve morfin, eroin ve buna mümasil maddelerin imal, istihsal, ithal ve ihracı inhisar altındadır. Kokain ve emlâhının ithal ve satışı dahi bu hükme tabidir. Bunlar yalnız eczanelerde satılır. Müsaadesiz yapılan zeriyyat da imha olunur. Münhasıran esrar istihsaline yarayan nebatın zer’i memnudur. Memlekette uyuşturucu maddeler imal eden

⁴⁰ C.C.A. (21.05.1931), Fon:30-18-1-2., Yer:20.33.4.

⁴¹ C.C.A. (19.05.1931). Fon:30.10.0.0., Yer: 178.230.1.

⁴² Akşam, 29 Mart 1931, 4.

fabrikalar kanununun neşrinden altı ay zarfında stoklarını tasfiye edeceklerdir. Buna muhalif olarak imalatına devam edenlerin fabrikaları kapatılarak makine ve alet ve edavatı zapt olunacaktır. Ayrıca da ağır para cezası vardır”⁴³.

Uyuşturucu maddeler konusu hükümetin gündeminde süreklilik arz ediyordu. 25 Aralık 1932 yılında toplanan İcra Vekilleri İçtimâsına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal başkanlık yapmıştı. Bu içtimada uyuşturucu maddelerin takibi ve buna bağlı olan sıhhi, iktisadi ve zirai meselelerin programı görüşülmüştü. Öncelikle Cumhuriyet Halk Fırkasında görüşülen programın maddeleri ise şunlardı:

“1. 1912 Lahey ve Cenevre, 1931 Cenevre beynelmilel mukavelelerine iştirak meselesinin intacı,

2.Uyuşturucu maddeler imal eden ve bugün kapatılmış bulunan İstanbul’daki hususi üç fabrikanın⁴⁴ bir daha açtırılmaması ve her nevi hususi imalatın şiddetle takibi.

Dünyanın tıbbi ve fenni ihtiyacı için beynelmilel müşterek ve menfaat kasdinden âri bir fabrikanın kurulması uyuşturucu maddelerin fenalıklarının önüne geçmek için en müessir bir çaredir. Beynelmilel bu imkân bulunacağı zamana kadar Türkiye tıbbi ve fenni ihtiyaçlara mahsus imalatı devlet inhisar idaresinde ve dahilinde bir fabrika ile temin edecektir.

3.Ham afyon harici ticareti işinin ticari bir birlik merkezine hasrı

4.Afyon istihsalatının tahdidi ve zeriyyatının murakabe ve müsaadeye tabi tutulması zaruridir.

Tahditte gaye şudur; Meşru harici ticarete; devlet fabrikasının tıbbi ve fenni ihtiyaçlar için olan imalatına kifayet edecek miktardan fazlası ekilmeyecektir. Bu suretle nâ meşru harici ticaret için ve dahilde gizli imal ve istimal için her türlü ihtimaller kaldırılmış olacaktır.

5.Esrar çıkarılan Hint kenevirinin Türkiye’de ekilmesinin katiyen menı,

⁴³ *Vakit*, 28 Mart 1931, 3.

⁴⁴ Bu fabrikalar Eyüp Bahariye’de olan Taranto, Paşabahçe’de Japon ve Kuzguncukta Fransız fabrikalarıdır. Bkz.*Vakit*, 28 Kânûn-ı evvel 1932.

6.Uyuşturucu maddelerin gizli imalinin ve kaçakçılığının ihtisas mahkemelerine tevdi ve hususi ceza hükümlerine tabi tutulması,

7.Bu programın tatbikiyle biz Büyük Türk milletine ve ailesinden bulunduğumuz büyük insanlık âlemine karşı en acil ve medeni bir vazifemizi ifa etmiş olacağız⁴⁵.

1933 yılında zararlı ve uyuşturucu maddeler ile bir gelişme daha olmuştu. TBMM, 1 Haziran 1933 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere “Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Hakkında Kanun” çıkarmıştı⁴⁶. Yirmi maddeden oluşan kanunun birinci maddesi ile: “Ham afyon ve tıbbî afyon ile morfin ve bütün millhlerinin ve uozî hâmızlarla veya küûl cezirler ile birleştirilmesinden mütehassıl bütün eterlerinin ve bunların millhlerinin ve ham kokain ile kokain, ekgonin, tropo kokain ve bunların millhlerinin ve dikodit, diludit, ökodol, asedikon ve bunların kimyevi terkiplerinde bulunan maddelerin ve bütün bu cisimlerin İktisat ve Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâletince tayin olunacak müstahzarlarının imal, ithal ve ihracı devlet inhisarına alınmıştır. İstimalinde mazarrat hâsil olduğu ve oksikommat tevlit eylediği fennî surette tespit edilen yukarıdaki fıkrada yazılı cisimlere benzer diğerk maddelerde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile bu inhisara tâbi tutulabilir.

*Ham afyonun memleket dahilindeki ticareti serbesttir*⁴⁷.

Devlet, bu kanun ile uyuşturucu maddelerin üretimi, ithali ve ihracı üzerinde kendi tekeli kurmuştu. Böylece uyuşturucu maddelerin tıbbi amaç harici kullanımının önüne geçilmek istenmişti. Ham afyonun Türkiye içindeki ticareti ise serbest bırakılmıştı. Kanunda İktisat Vekâleti'ne bağılı bir “Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi” oluşturulmuştu. Uyuşturucu Maddeler İnhisar İdaresi, inhisarı işletme ve kanunda verilen görevleri yürütmede yetkili kurum olarak seçilmişti⁴⁸.

⁴⁵ Hakimiyeti Milliye, 26 Kânun-ı evvel 1932, 1.

⁴⁶ TBMMZC (31 Mayıs 1933), D.IV, C.15, İ.2: .468-471.

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ Resmi Gazete (8 Haziran 1933), S.2422.

12 Haziran 1933 yılında da “Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun” çıkarılmıştı. Devlet, 2313 numaralı bu kanun ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti aracılığı ile uyuşturucu maddeler üzerinde denetim sağlamak istemişti⁴⁹. Kanunun birinci maddesinde bu durum şu şekilde belirtilmişti: *“Tıbbî afyon ile müstahzaratının ve morfin ve bütün milhlerinin ve morfinin uzvî hamuzlarla veya küül cezr ile birleşmesinden mütehassıl bütün eterlerinin ve bunların milihlerinin ve koka yaprağı, ham kokain ve kokain ekgonin ve tropo kokain ile bütün milihlerinin ve yüzde 0,20 gramdan fazla morfin ve milihlerini ve yüzde 0,10 gramdan fazla kokain ve milihlerini muhtevî bütün müstahzarların ve ökodal, dikodit ve dilodit, asedikon ve bunların terkibi kimyeviyesinde bulunan maddelerle bütün müstahzarlarının ithal, ihraç ve memleket içerisindeki satışı Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin murakabeine tâbidir”*. Kanunda esrar yapımında kullanılan Hint kenevirinin ekilmesi, esrarın ithal, satış ve ihracı yasaklanmıştı⁵⁰. Kanunda uyuşturucu maddelerin ithaline dair vesika alınmadığı ve devlete ibraz edilmediği sürece söz konusu maddelerin ithal edilemeyeceği açıkça belirtilmekteydi. Ayrıca uyuşturucu maddelerin reçete karşılığında satışı eczaneler kanununa uygun olarak açılmış eczanelerde satılacağı belirtilmişti. Eczacı ticarethaneleri sadece eczanelere ve resmi müesseselere ve laboratuvarlara toptan satış yapma yetkisine sahipti. Kanunun dördüncü maddesinde: *“Birinci maddede yazılı olan cisimlerden mahsus kanununa tevfikân inhisar altına alınanların memlekete ithali için İnhisarlar İdaresi'nce Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nden müsaade alınır ve bunun için hangi nevi maddenin ne miktarda ve nereden ve ne vasıta ile celb edileceği bildirilir. Talep edilen miktarın memleket tıbbî ve ilmî ihtiyacından fazla olmadığı vekâletçe tensip olunduktan sonra bir ithal vesikası verilir”* denilmekteydi. İthal vesikası ibraz etmeyenlerin bu maddeleri ithal edemeyecekleri, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin ithal vesikalarının bir suretini ihraç edilecek ülkenin yetkili makamlarına gönderileceği de kanunda yer alan önemli maddelerden idi. 32

⁴⁹ A.g.e.

⁵⁰Türkiye’de yetiştirilen kenevir bitkisi hakkında bkz. Okan Ceylan(2021), “Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)”. *Belgi* 22 (2021):195-218. Doi:10.33431/belgi.886054.

Maddeden oluşan bu kanun oldukça kapsamlıydı. Uyuşturucu maddelerin izinsiz olarak ülkeye sokulup, satılması durumlarında devreye girecek yasal süreçten de bu kanunda bahsedilmişti.

Türkiye’de 27 Mayıs 1937 yılında ‘‘Zararlı İlaçların Gayri Meşru Ticaretinin Men’i ve Tecziyesi Hakkında Cenevre’de 26 Haziran 1936 Tarihinde Akdedilen Mukavelenamenin Tasdikine Dair Kanun’’ kabul edilmiřti⁵¹. Böylelikle Türkiye’de uyuşturucu maddeler ile ilgili uluslararası kurallar geçerli olmaya başlamıştı.

‘‘1938 yılında afyon alımı fiyat tespiti ve satışı 24 Haziran 1938 tarihli, 3491 sayılı kanuna göre kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi’ne devredilmiştir. Bu kanuna göre afyondan elde edilecek olan maddelerin ihracı ile afyon alkaloidlerinin ithali tamamıyla Ofise ait olmuştur. Afyonun sadece i ticareti serbest bırakılmıştır. Fakat i ticarete nihai satış yeri mecburi olarak, Toprak Mahsulleri Ofisi’dir. Böylelikle, aracı tüccar üretici köylüden aldığı afyonu T.M.O ne satmak mecburiyetinde bırakılmıştır. Fakat bu sistem tahmin fazlası afyonun, kaçak olarak aracı tüccarın elinde birikmesine de olanak sağlamıştır. 1950 yılında 5621 sayılı kanunla afyonun i ticareti yasaklanmıştır’’⁵².

Türkiye, 16 şubat 1948 yılında ‘‘Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki 23 Ocak 1912 Lahey, 11 şubat 1925, 19 şubat 1925, 13 Temmuz 1931 Cenevre, 27 Kasım 1931 Bangkok ve 26 Haziran 1936 Cenevre Anlaşma, Sözleşme ve Protokollerini Değiştiren Protokolün Onanmasına Dair Kanun’u’’ kabul etmiřti⁵³. Kanunun ikinci maddesinde şu ibare vardı: ‘‘Protokolün onandığının tebliği sırasında, 11 şubat 1925 tarihli Cenevre Anlaşması ve 27 Kasım 1931 tarihli Bangkok Anlaşması hükümlerinin bu anlaşmalara taraf olmayan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’ni bağlamayacağı hakkındaki ihtirazi kayıt resmen bildirilecektir’’⁵⁴. Söz konusu milletlerarası anlaşma, sözleşme ve protokoller Milletler Cemiyeti’ne çeşitli görevler ve sorumluluklar

⁵¹ Resmi Gazete (31 Mayıs 1937), S.3618.

⁵² Filiz olak, ‘‘Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler’’, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6 (2013) : 518.

⁵³ TBMM ZC (6 şubat 1948). Dönem :8, C:10, B.43: 152

⁵⁴ Resmi Gazete (21 şubat 1948), S.6838.

yüklüyordu. Ancak bu tarihte artık bu cemiyet kalmadığı için söz konusu görev ve ödevler Birleşmiş Milletler Kurulu, Dünya Sağlık Kurulu ve Geçici Komisyonu tarafından yürütülecekti.

1 Mart 1950 yılında “11 Aralık 1946 Tarihli New York Protokolü İle Hükümleri Değişen Cenevre Anlaşması Hükümleri İçerisine Girmeyen Uyuşturucu Maddelerin Milletlerarası Kontrole Tabi Tutulmasına Dair Olan Paris Protokolü’nün Onanması Hakkında Kanun” kabul edilmişti. Birinci maddede şöyleydi: “*Uyuşturucu maddelerin imalinin tahdidi ve tevziinin murakabesi hakkındaki 11 Aralık 1946 tarihli New-York protokolü ile hükümleri değişen 13 Temmuz 1931 tarihli Cenevre Anlaşması hükümleri içerisine girmeyen ve toksikomani teolit ettiği fennen sabit olan uyuşturucu maddelerin milletlerarası kontrole tabi tutulması hakkındaki 19 Kasım 1948 tarihli Paris Protokolü onanmıştır*”⁵⁵. Türkiye uyuşturucu maddelerin imali, ihracı gibi konularda beynelmilel kurallara uyma eğiliminde olmuştur⁵⁶.

UYUŞTURUCU MADDELER İLE İLGİLİ KURULAN ULUSLARARASI KOMİSYONLAR

Uyuşturucu maddeler konusunda ilk uluslararası toplantı 1909 yılında Çin’in Şangay şehrinde yapılmıştı. Amerika’da uyuşturucu madde kullanımının artması ve uyuşturucu madde kullanımının olumsuz etkilerinin anlaşılması üzerine bu konferansın toplanmasında ABD etkili bir isim olmuştu⁵⁷. 1909 yılında Şangay Afyon Konferansı’na ABD’nin yanı sıra Almanya, İngiltere, Japonya, Avusturya-Macaristan, Felemenk, İtalya, Fransa, İran, Rusya, Siyam, Portekiz delegeler göndermişti. Çin ise konferansa şartlı olarak katılmıştı. Afyon üretimi konusunda dünyada ilk

⁵⁵ Resmi Gazete (4 Mart 1950), S.7448.

⁵⁶ Türkiye 23 Ocak 1912 Lahey Sözleşmesi’ne imza atarak, 1923 yılında Lozan Anlaşması’nı imzalayarak uyuşturucu maddelerle ilgili uluslararası kararlara iştirak etmiştir.

⁵⁷ Burak Çıtır, “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I (2015):33-35.

sıralarda yer alan Osmanlı İmparatorluğu ise gönderilen davete rağmen konferansa herhangi bir delege göndermemişti. ABD, 1 Şubat 1909'da gerçekteşen konferansta devletlerin kendi sınırlarında tıbbi amaçlar dışında afyon kullanımını ve üretimini yasaklamaya çalışmasını, devletlerin bu konularda işbirliği içinde olması gerektiğini, devletlerin afyon üretimini ekonomisinin esas unsuru olarak görmemeleri gibi önerileri sunmuştu. Konferansın herhangi bir bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olmasa da sonraki dönemlerde uyuruşturucu konusunda uluslararası işbirliğinin bir başlangıcını oluruřturdu⁵⁸.

Uyuruşturucu maddeler ile ilgili ikinci uluslararası buluşma 1911 yılında Lahey'de gerçekteşmişti. Yine söz konusu konferansın toplanmasında rol oynayan devlet ABD idi. Osmanlı Devleti de bu konferansa davet edilmişti. Fakat Osmanlı Devleti, ekonomisinde önemli bir gelir kaynağını oluruşturan afyonun üretim ve ithali konusunda bir kısıtlamaya tâbi olmaktan çekinmekteydi. Bu nedenle 1912 yılındaki bu konferansa Osmanlı bir temsilci göndermedi. Birinci Lahey Konferansı'na ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Japonya, Çin, Avusturya- Macaristan, Rusya, İran, Hollanda, Tayland, Portekiz katılmıřtı⁵⁹. Konferansta İngiltere, Çin, Almanya gibi devletler uyuruşturucu maddeler konusundaki sınırlandırmalara çok sıcak bakmayarak her biri kendi ekonomik ve ticari çıkarlarını öne sürmüşlerdi. Konferansın sonucunda 23 Ocak 1912 yılında anlaşma imza edildi.

Türkiye Cumhuriyeti, söz konusu sözleşmeyi 14 Ocak 1933 yılında 2108 numaralı kanun ile tasdik etmiřti⁶⁰. Lahey Afyon Mukavelesinin I. faslında "ham afyonun" tanımı yapılmıştı. Bu fasılda âkit devletler ham afyonun üretim ve dağıtımını denetlemek için etkili kanun ve kurallar oluruşturacaklardı. Türkiye, 1933 yılında "Lahey ve Cenevre Afyon

⁵⁸ Murat Tekin, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Uyuruşturucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1920-1940)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005: 24-26.

⁵⁹ Çıtır, "Uluslararası Afyon Anlaşmalarında", 33-35.

⁶⁰ *Resmi Gazete* (26 Kânûn-ı sâni 1933), S.2314.

Mukavelenameleri ile Protokollerinin Tadikine Dair Kanun" ile 1912 Lahey, 1925,1931 Cenevre sözleşmelerine taraf olmuştu⁶¹. Bu tarihlerden önce 1924 yılında Türkiye Cenevre'de yapılacak afyon ve uyuşturucu maddeler konusunda yapılacak konferansa davet edilmişti. Bu konferans ABD'nin girişimleri ve Milletler Cemiyeti'nin öncülüğü sonucunda toplanmıştı. ABD, Milletler Cemiyeti'ne üye olmamasına rağmen ilk defa Milletler Cemiyeti bünyesindeki bir konferansa katılmıştı. Konferansa ABD, Çin, İngiltere, Hindistan, Fransa, Holanda, Japonya, Siyam ve Portekiz konferansa katılan devletlerdi.

"Konferansın ana teması, Lahey Sözleşmesinde yer alan, afyon kullanımının azaltılması yönündeki düzenlemenin işler hale getirilmesiydi". Fakat Japonya ve İngiltere arasındaki anlaşmazlıktan dolayı konferansa ara verilmek zorunda kalınmıştı. Söz konusu anlaşmazlığın sona erdirilmesinden sonra anlaşmaya varıldı. *"Varılan anlaşmayla, afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin ithalatının hükümetlerin tekeline sokulması, reşit olmayanlara afyon ve türevlerinin satışının yasaklanması, afyon ithalinin yasak olduğu ülke ve bölgelere afyon sokulmasının ve taşınmasının yasaklanması, Danışma Komitesi bünyesinde periyodik toplantılar yapılması kabul edildi. İlk konferanstan hemen sonra başlayan 2. Cenevre Konferansına, ilkinde katılan ülkelerin yanısıra, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 41 ülke katıldı. Bu konferansın üzerinde durduğu ana konular, ABD'nin, Lahey Sözleşmesinde yapılmasını istediği değişikliklerdi. Görüşmeler sonucunda, 19 Şubat 1925'te, Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalandı. Türkiye'nin imzalamadığı Sözleşme ile her ülkenin bir uyuşturucu maddeler ajansı kurması, uyuşturucu maddelerin satılmasında hükümet tekellerinin kurulması, eroin kullanımının yasaklanması, Milletler Cemiyeti bünyesinde uyuşturucu maddeler konusunda sürekli bir organ kurulması, Milletler Cemiyeti Sekreteryaasının, dünya tıbbi ve bilimsel afyon ihtiyacına ilişkin yıllık istatistikler yayınlaması, Sözleşmenin kapsadığı uyuşturucu maddelerin, "en ziyade müsaadeye mazhar millet" anlaşmalarının kapsamından çıkarılması konuları düzenlendi. Ayrıca sözleşmenin 19. Maddesinde, afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin üretim ve ticaretini düzenleyecek, Merkezi Sürekli Afyon Masası adlı bir organın kurulmasına ilişkin*

⁶¹ Resmi Gazete (26 Ocak 1933), S.2314.

düzenleme yer aldı"⁶². Türkiye'nin söz konusu sözleşmeye imza atmamasının en temel sebebi afyon üretiminin ülkenin en önemli kazanç kalemi olması idi. Türkiye bu tutumundan dolayı uluslararası baskıya maruz kaldı. Özellikle ABD'de Türkiye'ye karşı olumsuz bir kamuoyu mevcuttu⁶³. Bir sonraki konferans 1931 yılında Cenevre'de toplandı. Türkiye bu konferansa özellikle davet edilmişti. Bu davetin özel bir sebebi de vardı. Toplanacak konferansta özellikle Türkiye'de açılan afyon fabrikalarının üretim ve ithali ile ilgili konular görüşülecekti. İçlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 44 devletin katılımıyla İkinci Cenevre Konferansı toplanmıştı. Yapılan görüşmeler sonunda 13 Temmuz 1931 tarihinde sözleşme imzalanmıştı. *"Konferansta uyuşturucu maddelerin üretim ve ticaretinin sınırlandırılması afyon üretim oranlarının her yıl %10 azaltılması, devletlerin üretim, ithalat, ihracat ve tüketimlerini kontrol edecek merkezin kurulması gibi konular görüşülmüştür. Görüşülmüş olan bu konuların yanında toplantıda Türkiye aleyhine bir rapor yayınlanmıştır. Bu raporda Türkiye, afyon üretimi ve afyon fabrikalarının faaliyetleri konusunda, olduğundan daha fazla gösterilerek suçlanmıştır. Milletler Cemiyeti bu raporla birlikte Türkiye üzerindeki baskısını daha da artırmıştır"*⁶⁴. Türkiye'de yönetim bahsi geçen sözleşmeye imza atmasa da ülkedeki uyuşturucu madde üretim ve ihracı konularında çeşitli düzenlemeler ve kısıtlamalar yapmıştır.

Milletler Cemiyeti'nde görevli olan afyon ve içtimai meseleler şubeleri müdürü Mösyö Eric Einar Ekstrand, 1931 yılında Türkiye'yi ziyaret ederek uyuşturucu maddelerin kontrolü konusunda tetkikat yapmıştı. Uyuşturucu maddelerin alım, satım, dağıtım ve kontrolü ile ilgili bir muhtıra yayınlanmıştı⁶⁵. Uyuşturucu maddelerle mücadele konusunda diğer uluslararası anlaşma ve protokoller ise şunlardır: Zararlı İlaçların

⁶² Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, (Altınbaş Ün. Yay. Nobel Yay. ,2018), 38-40.

⁶³ Suna Altan, "Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 17(26), (2019) : 57.

⁶⁴ A.g.e.:58

⁶⁵ C.C.A. (19.05.1931). Fon:30.10.0.0., Yer: 178.230.1.

Meşru Olmayan Ticaretinin Yasaklanması Hakkında 1936 tarihli Cenevre Antlaşması, Sentetik Uyuşturucu Maddeler Hakkında 1948 Paris Protokolü ve 1953 tarihli New York Afyon Protokolü⁶⁶.

“Uyuşturucu maddelerin üretim ve kaçakçılığının önlenmesi amacıyla uluslararası düzeyde imzalanan en önemli sözleşmeler, 1961 tarihli Uyuşturucu Maddelere Dair Birleşmiş Milletler Tek Sözleşmesi, 1971 tarihli Birleşmiş Milletler Psicotrop Maddeler Hakkındaki Sözleşme ve 1988 tarihli Uyuşturucu ve Psicotrop Maddelerin Kaçakçılığına Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesidir. Türkiye'nin taraf olduğu bu üç sözleşmeden 1961 tarihli Birleşmiş Milletler Tek Sözleşmesi ile uyuşturucu maddelerin tıbbi ve bilimsel amaçlar dışında kullanılmasının yasaklanması, yasa dışı hashhaş ve uyuşturucu madde yapımında kullanılan diğer bitkilerin ekiminin kontrol altına alınması, uyuşturucu maddelerin imal, ithal, ihrac ve dağıtımının ruhsata bağlanması ve denetim yapılması gibi konularda düzenlemeler getirilerek Uluslararası Kontrol İdaresi (INCB) kurulmuştur”⁶⁷.

TÜRKİYE’NİN UYUŞTURUCU MADDELER KONUSUNDA TOPLANAN ULUSLARARASI KOMİSYONLARA VE PROTOKOLLERE KARŞI TUTUMU

20. yüzyılın başlarından itibaren birçok devlet uyuşturucu maddelerin üretim, satışı ve kullanımı ile ilgili konuları görüşmek üzere bir araya gelmişlerdi. Fakat bazı ülkeler ekonomisinde önemli bir yere sahip olan afyon gibi ürünlerin üretimine kota getirilmesine karşı idiler. Bu nedenle bu tür maddelerin üretimi, ihracı gibi konulardaki uluslararası kısıtlamalara sıcak bakmıyorlardı. Türkiye ise 1933 yılında Lahey Afyon Mukavelenamesini onaylamıştı. Fakat bu tarihten önce Türkiye bazı uluslararası uygulama ve kurallara yönelik eleştiriler yapılmıştı. Özellikle uluslararası kuralların Türkiye'nin ekonomisine yönelik olumsuz etkilerinden söz edilmekteydi.

1924 yılında Cenevre’de yapılacak afyon ile ilgili yapılacak konferansa Türkiye temsilci göndermemişti. Bunun birçok nedeni vardı: *“Türkiye'nin,*

⁶⁶ Tekin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de”, 23.

⁶⁷ Tekin, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de”, 24-26.

Lozan Antlaşması ile kabul ettiği halde afyon üretimi ve ticareti konularında herhangi bir düzenleme yapmamasının temel nedeni, yıllar süren savaşlar sonrasında büyük bir darboğaz içinde bulunan Türk ekonomisi için afyonun önemli bir gelir kaynağı olmasıydı. Ayrıca yüzbinlerce fakir Türk köylüsünün tek geçim kaynağı afyon üretimiydi. Hükümet böylesine hayati bir ürün konusunda herhangi bir dış denetim altına girmek istemiyordu”⁶⁸.

7 Ocak 1931 tarihinde Akşam gazetesinde “Cihan İktisadiyatı” adlı bir yazıda konu şu şekilde işlenmişti;

“Son zamanlarda Türkiye’nin iktisadiyatı aleyhine şayanı dikkat entrikalar yapılıyor. Cemiyeti Akşam’ın bir Afyon Komisyonu var. Bunun başlıca vazifesi kokain, morfin, haşhaş, afyon ve emsali uyuşturu maddelerin tacirlerini kontrol altına almaktır. Komisyon senelerden beri çalıştığı halde müspet bir iş görememiştir. Çünkü alakadar devletler aslan payı istiyorlar. Mesela Londra’da geçen sene toplanan konferansta afyon müstahzaratı imal ve ihraç eden memleketler İngiltere, Fransa, Almanya ve İsviçre olarak dört devlete hasr olmuştur. Bu esas üzere yapılan bir itilaf mucibince Türkiye’nin başlıca mahsulü olan afyonların sürümü bu dört memleketin keyfine kalmış olacaktır.

Dünyanın en çok afyon yetiştiren memleketlerinden biri olan Türkiye’nin Afyon müstahzaratı imal ve ihraç eden memleketlerden sayılmamasına bir sebep yoktur. Tıbbi ve fenni hususatta istimal olunmayan uyuşturu maddelerin beşeriyet için ne kadar muzır olduğunu takdir ettiğimizden Londra Konferansı’na memuriyetle iştirak ettik. İhracatımızın miktarlarına ait istatistik malumatını verdik. Her suretle hüsnü niyetimizi gösterdik. Şimdi ise bu malumata istinaden bütün dünyanın ihtiyacının yarısı kadar morfin ihraç etmekle itham olunuyoruz. Times gibi en mühim gazetelerin baş makalelerinde bu ithamlar yapılıyor. Anlaşıldığına göre bütün bu propagandalar, Türkiye’nin iktisadi binasının mühim rüknü olan afyon ziraatine ve afyon müstahzaratı sanayine karşı adeta bir suikast teşkil ediyor. Eğer afyon ziraatı ve sanayii hakkaniyet üzere umumi surette tahdit edilecek olursa müzakereye hazırız. Lakin başka

⁶⁸ <https://www.ismetinonu.org.tr/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-afyon-politikasi-1923-1934/>
(Erişim Tarihi:01.12.2021)

memleketlerin hiç afyon yetiştirmedikleri halde aslan payı istemelerine razı olamayız.

Bir de menşei İstanbul gösterilen kaçakçılık vukuatında yakalanan uyuşturucu maddelerin ekseriya Türkiye mamulati olmadığı muhakkaktır. İstanbul dünyanın mühim transit merkezlerinden biridir. Buradan transit olarak yapılan kaçaklıklar dahi Türkiye'nin sırtına yüklenmek isteniyor. Hâlbuki hakikat Avrupa'da da anlaşılmaya başlamıştır. Deyli Telegraf (Daily Telegraph) İngiliz gazetesi Avrupa'ya, Amerika'ya, Mısır'a ve Aksa-yı Şark'a İstanbul'dan transit olarak giden kokainlerin kısmı azamı Rusya'dan geldiğini yazıyor"⁶⁹.

Türkiye afyon üretimi konusunda dünyada önemli bir yere sahipken onun uluslararası komisyonlarda ikinci plana itilmesi devlet otoritesi tarafından hoş karşılanmamıştı. Uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda Türkiye'nin sürekli zan altına alınması ise rahatsızlık duyulan bir diğer konuydu. Özellikle İngiliz gazeteleri ve Mısır'daki basın bu konuda Türkiye'yi hedef göstermekteydi. Türk basını da bu iddiaların asılsızlığı üzerine yazılar yazmaktaydı. 1931 yılında Hakimiyeti Milliye gazetesi "Afyon Kaçakçılığı" başlığı ile bu iddiaları şu şekilde değerlendirmekteydi: Ecnebi gazetelerde özellikle de Mısır'da yayınlanan haberlerde Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığı iddia edilmekteydi. Avrupa'da 25 yıldan beri uyuşturucu maddelerin gayri meşru ticareti ve kullanımına karşı tedbirler aranmaya başlanmıştı. Milletler Cemiyeti kurulunca bu mesele ile iştigal etti. 1925 yılında Uluslararası İkinci Afyon mukavelesi yapıldı. Türkiye bu mukaveleye intikal etmedi. Çünkü Türkiye afyon ziraatını kısıtlamak istemiyordu. Hem ülkenin iktisadi çıkarları hem de afyondan elde edilen tıbbi maddelerin önemidir. Türkiye bu mukaveleye katılmasa da işin insani cephesini düşünerek uyuşturucu mevat imali hakkında kanun çıkarmış ve bu kanunla kurulacak fabrikaların imalatı, bu maddelerin ülkede kullanımı ve ihracı bir takım kurallara bağlanmış ve kaçakçılık men edilmişti. İstanbul fabrikalarında imal edilen afyonlu mevat ihraç edilirken hükümet sevk edileceği memleketin Türkiye'deki konsolosuna

⁶⁹ Akşam, 07 Ocak 1931, 5.

bu mevadın miktar ve nevini derhal ihbar etmekteydi. Türkiye iyi niyet göstermişti. 1930 Londra afyon ihzari konferansına murahas gönderilmişti. Ocak ayında Cenevre’de toplanan diğer iki afyon toplantılarında Türkiye temsil olunmuştu. Gazetede şu çarpıcı sözlere yer verilmişti: *“Türkiye afyon mukavelelerine iltihaktan çekiniyor değildir. Ancak afyon ziraatı ya hiç olmayan yahut pek mahdut olan bazı Avrupa memleketlerinin afyondan müstahreç mevât imalini yedi inhisarlarında tutmak istemelerini bir adaletsizlik diye telakki etmekte ve doğrudan doğruya afyon müstahsili olan memleketimizde de adil ve muhik bir imal payı tanınmasını istemektedir. Pek meşru olan bu talebimizi kabul edildiği gün meselenin beynelmilel makbul bir sureti haline doğru büyük bir adım atılmış olacaktır”*⁷⁰.

Akşam gazetesi de “Afyon Meselesi” başlığı ile okurlarını Cenevre Konsolosu Fuat Bey’in izahatı ile aydınlatmıştı. Konsolos Şevket Fuat Bey Türkiye’deki uyuşturucu maddelerin ticaretine ait vaziyeti şu suretle izah etmişti:

*“Türkiye’de uyuşturucu maddeleri imal edenler ve satanlar 24 Ocak 1918 tarihli kanun ahkâmına tabidir. Türkiye’de üç fabrika var, bunlar günde 400 kg imalat yapıyor. Bu fabrikalar Türkiye tebaasına aittir. Hükümet fabrikaların adedini çoğaltmak niyetinde değildir. Mevcut kanun mucibince Türkiye’den uyuşturucu maddelerin ihracatı ruhsatnameye tabi değildir. Mahaza ihracatın yapıldığı memleketin konsolosuna ne kadar ihracat yapıldığı derhal bildiriliyor. Bu beyanatı takip eden münakaşa esnasında 1930 senesinde Türkiye’den büyük ihracat yapıldığı Türk hükümeti tarafından bildiriliği halde ait olan memleketlerden bu miktarda ithalat yapıldığına dair tebligat varit olmadığı noktasında ısrar olunmuştur. Türkiye mümessili bu gibi sevkîyat hakkında hükümetinden malumat isteyeyeceğini vaat etmiştir”*⁷¹.

Gazeteler, Türkiye’nin afyon kaçakçılığı yaptığına dair asılsız iddialara cevap niteliğinde haberlere sıklıkla yer vermişlerdi. Bu haberlerden anlaşıldığı üzere Türk uyruğundan olmayan bazı kişiler, Türkiye’nin

⁷⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Kânûn-ı sâni 1931, s.2.

⁷¹ *Akşam*, 15 Ocak 1931, 2.

afyon kaçakçılığı yaptığına dair yalan yanlış bilgileri Cemiyet-i Akvam'a ihbar etmişlerdi⁷². Vatan gazetesinin yayınladığı habere göre; Ticaret Odası, dış ülkelerde afyon aleyhine yapılan propaganda ve afyon ziraatını sınırlama konusunu görüşmek üzere afyon komisyonunu olağanüstü bir toplantıya davet etmişti. Bu toplantıya önemli afyon tüccarları da katılacaktı. Komisyon üyelerinden bir kişi gazeteye önemli bir beyanda bulunmuştu. Bu kişiye göre afyon ile ilgili sorun Türkiye'nin alkoloit sanayiye geçmesi ile başlamıştır. Türkiye'de bu alanda üç tane fabrikanın açılması ve başarıya ulaşılması dış devletleri rahatsız etmişti. Ecnebi tüccarlar türlü entrikalarla bu sanayiye söndürmek istiyorlardı. Bunun için yabancı piyasalar her türlü oyuna başvurmuş ve Cemiyeti Akvamı tahrik etmeye çalışmışlardı⁷³. Aynı gazetenin başka bir nüshasında Sadri Etem'in yazısına göre; bu şebeke afyon hakkında iktisadi casusluk yapmaktaydı. Amaçları ise Türkiye'deki afyon üretimine suikast yapmaktı. Bu davranış Türkiye'nin iktisadi bünyesine bir tecavüz olarak algılanmaktaydı. Bunların amacı Türkiye'yi beynelmilel afyon ittihadına sokmaktı. *"Biz Türkiye'yi kurtarmak için dışarıya mal sevk etmek istiyoruz. Bütün iktisadi faaliyetimiz, kurtuluş planımız dışarıya çok mal sevk etmektir. Buna mâni olan her tedbir, her hareket memlekete yapılan bir suikasttır. Tahakkuk ederse bu suikast ile Menemen suikastı arasında pek çok fark yoktur. Hedefi itibari ile ikisi de aynı şeyi kastediyor. Türkiye'yi geride bırakmak! Onu ölüme mahkûm etmek! İktisadi casusluk yaptıkları hakkında neşriyat yapılan adamların muhakemesi her halde Menemen hadisesi muhakemesi kadar dikkate layık ve onun kadar tamike değer bir meseledir"*⁷⁴. Gazeteler, hükümetin, afyon ve terkinin kaçakçılığı ile mücadelede en sert tedbirleri alacağını, bu işe kalkışanların en sert yasalarla yargılanacağını ve kaçakçılığı önlemek için zabıta ve gümrük muhafaza teşkilatının müşterek hareket edeceğini okuyucularına duyurmuşlardı⁷⁵.

⁷² Akşam, 11 Kânûn-ı sâni 1931, 2.

⁷³ Vakit, 11 Kânûn-ı sâni 1931, 6.

⁷⁴ Vakit, 19 Kânûn-ı sâni 1931, 5.

⁷⁵ Hakimiyeti Milliye, 25 Kânûn-ı sâni 1931, 1.

Türkiye afyon kaçakçılığı ile mücadele konusunda oldukça kararlı tutum sergilemiştir. 1950 yılına kadarki gazete haberleri incelendiğinde afyon, eroin kaçakçılığı yapan ve yapmaya çalışan şebekeler, devletin resmi memurları tarafından takip edilmiş ve etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır⁷⁶.

1950 yılında hükümet uyuşturucu madde kaçakçılığı ile baş edebilmek için yeni tedbirler almaya karar vermişti. Hükümeti buna sevk eden şey ise 1949 yılındaki kaçak uyuşturucu madde miktarının 1932 yılına göre daha fazla olması idi. 1949 yılında 293 kilo uyuşturucu madde kaçakçılığı yapılmıştı. Hükümet bunun önüne geçebilmek için mevzuatlardaki aksaklıkları göz önüne alarak yeni bir kanun tasarısının hazırlığına başlamıştı⁷⁷.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, uyuşturucu maddelerin üretimi, ithali ve satışı ile ilgili önemli yasal girişimlere ancak 1928 yılından itibaren başlamıştır. Uyuşturucu Maddelerin Sureti İmâl ve İhzarı İle Tarzı Murakabesi Hakkında (1/79) Numaralı Kanun Layihası ile devlet uyuşturucu maddelerin ihraç, imal, ithal ve satışını kontrol altına almak istemiştir. O yıla kadar bu kontrolün sağlanmaması neticesinde ülkede uyuşturucu maddeler serbestçe kullanılmış ve halkın sıhhati tehlikeye düşmüştür. Bununla birlikte Türkiye'deki yönetim uyuşturucu maddelerin serbestçe satışı ve bağımlılığın artmasını tüm insanlık açısından kabul edilebilir bir durum olarak görmemiştir. Bu nedenle uyuşturucu madde bağımlılığı, kaçakçılığı konularına eğilen ülke yönetimi bir takım yasalar oluşturmuştur. İlk adım 1928 yılında TBMM'de Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun'un kabul edilmesi ile atılmıştır. Bu kanunla ülkedeki uyuşturucu madde ithal, imal ve ihracı gibi konular dönemin sağlık bakanlığının sorumluluk alanına girmişti.

⁷⁶ Bkz. *Akşam*, 7 Mayıs 1936, 3. *Akşam*, 2 Nisan 1938,3. *Ulus*, 23 Mart 1950,2.

⁷⁷ *Ulus*, 28 Ocak 1950, 2.

Söz konusu kanunun bazı maddeleri 1930 yılında bazı değişikliğe uğramış bunun sonucunda devlet, uyuşturucu maddelerin ihracı konusunda daha sıkı bir denetim gücüne sahip olmuştu. Yapılan değişikliklerle bu yıldan itibaren ihraç edilecek uyuşturucu maddeler ile ilgili envanterler devletin resmi kayıtlarında yer almıştır. Kurallara uymayanlar ise daha büyük cezalar verilmiştir.

Türkiye, afyon üretimi konusunda dünyada önemli bir pazara sahipti. Ülkedeki afyon ziraatından elde edilen kazanç ülke ekonomisi için oldukça değerliydi. Afyon üretiminin sınırlandırılması konusunda dış baskılarla maruz kalan Türkiye, afyon üretimini düşürmekten ya da uluslararası teşkilatlara üye olmaktan çekinmekteydi. Bu süreçte dış ülkeler de Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığına dair iddialarda bulunmuştu. Türkiye'deki yönetim bu iddiaların asılsız olduğunu kamuoyuna duyurmuş ve bu yönde gazeteler vasıtası ile propaganda yapmıştı. Yönetim, uluslararası anlaşmalara girmekten çekinse de uyuşturucu maddeler konusunda kendi içinde oluşturduğu yeni yasalarla tavrının ne yönde olduğunu dünyaya göstermiştir.

1928 yılından itibaren uyuşturucu madde üreten fabrikalar üzerinde sıkı bir denetim sağlanmış sonraki süreçte de bu fabrikalar kapatılmıştır. 1933 yılında Uyuşturucu Maddeler İhbarı Hakkında Kanun ile devlet, uyuşturucu maddeler üzerindeki oto kontrolü arttırmıştır. Devlet, uyuşturucu maddelerin üretimi, ithali ve ihracı üzerinde kendi tekeli kurmuştu. Böylece uyuşturucu maddelerin tıbbi amaç dışındaki kullanımının önüne geçilmeye çalışılmıştı. Ham afyonun Türkiye içindeki ticareti de serbest bırakılmıştı. 1933 yılında çıkarılan Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun ile de uyuşturucu maddeler konusunda yeni esaslar ortaya koyulmuştur. Zararlı İlaçların Gayri Meşru Ticaretinin Men'i ve Tecziyesi Hakkında Cenevre'de 26 Haziran 1936 Tarihinde Akdedilen Mukavelenamenin Tasdikine Dair Kanun ise 1937 yılında kabul edilmiş, Türkiye'de uyuşturucu maddeler ile ilgili uluslararası kurallar geçerli olmaya başlamıştı. Türkiye 1948 yılında Uyuşturucu Maddeler Hakkında 23 Ocak 1912 Lahey, 11 Şubat 1925, 19 Şubat 1925, 13 Temmuz 1931 Cenevre, 27 Kasım 1931 Bangkok ve 26

Haziran 1936 Cenevre Anlaşma, Sözleşme ve Protokollerini Değiştiren Protokolün Onanmasına Dair Kanun'ı kabul etmişti. Böylece uyuşturucu maddeler ile ilgili uluslararası kurallar Türkiye'de de geçerli olmuştur. 1938 yılından itibaren afyon satış, fiyat tespiti ve alımı Toprak Mahsulleri Ofisine devredilmiştir. Böylece Uyuşturucu Maddeler İnhisarı İdaresinin görev ve yetkileri Toprak Mahsulleri Ofisine devredilmişti. 1950 yılında ise afyonun iç ticareti yasaklanmıştır. Ülkede iktidarın değişmesi ile beraber 1951 yılında 5759 sayılı kanun ile son satış yeri TMO olması şartıyla afyonun ülke içindeki ticareti serbest bırakıldı. Bu durum da kaçakçılık arttı. Yeni hükümet bunun önüne geçebilmek için 1953 yılında Türk Ceza Kanununun 403. Maddesinde değişiklik yapmış ve cezaları ağırlaştırmıştı.

Türkiye'de uyuşturucu madde bağımlılığı ile mücadele sağlık politikalarının bir parçası olmuştur. Vatandaşların ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz yönde etkileyen uyuşturucu maddelerin zararları dönemin gazetelerinde işlenen bir konu olmuştur. Özellikle doktorlar toplumu bu konuda bilinçlendirmek istemişlerdir. Yeşilay Cemiyeti de uyuşturucu maddelerin yaratacağı sosyal facalara dikkat çekmeye çalışmış ve toplumun, özellikle de gençlerin bu maddelerden uzak durması için çaba sarf etmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

- C.C. A. (21.05.1931). Yer: 20-33-4. Fon: 30-18-1-2.
C.C.A. (17.02.1939). Yer: 77.482.1.
C.C.A. (19.05.1931). Yer: 178.230.1. Fon:30.10.0.0.
C.C.A.(08.04.1928). Yer: 28.20.19. Fon: 30-18-11.
C.C.A.(18.10.1946), Yer:597.65.4, Fon: 490.1.0.0.

Kanunlar Dergisi(13.3.1926).C.4. Kanun No: 765,.433-436.

Resmi Gazete, 04.03.1950. S.7448,s.18015.
Resmi Gazete, 08.06.1933, S.2422
Resmi Gazete, 12.06.1930, S.1518.
Resmi Gazete, 13.3.1926, S.320.
Resmi Gazete, 21,02, 1948, S.6838.
Resmi Gazete, 24. 06. 1933,S.2435.
Resmi Gazete, 24.12.1928, S.1074.
Resmi Gazete, 31.05.1937, S.3618.
TBMM ZC (9. 03. 1925). D.II, C.XV, 73. İçtima.
TBMM ZC(23. 05. 1928). D.III, C.IV, 81. İnikat.
TBMM ZC (15.12.1928). D.III, C.VI, İ.2.
TBMM ZC (16.02.1948). C.10, B.43, Dönem:8.
TBMM ZC (31.05.1933). D.IV, C.15, İ.2,

Sürelî Yayınlar

Akşam
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye
Kurun
Son Posta
Vakit
Yeni Sabah
Yeşil Hilâl

Kitap ve Makaleler

1943 *İkinci Milli Eğitim Şurasınca Kabul Edilen Ahlâk Prensipleri* (1947). İstanbul: Kader Matbaası.
Altan, S., (2019). "Cenevre Afyon Konferansları ve Türkiye'nin Tutumu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 17(26), 45-70. DOI: 10.17518/canakkalearastirmalari.585340
Arslan, Y. , Katar, D. , Kayaçetin, F. ve Subası, İ. (2008). "Afyon (Opium) Alkaloidleri ve Önemi". *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi* 17 (1-2), 11-11.
Ceylan, O. (2021). "Cumhuriyetin İlk Döneminde Geleneksel Bir Ürün: Kastamonu Kendirinin (Kenevir) Tarihsel Gelişimi (1923-1950)". *Belgi* 22, 195-218.

- Çıtır, B. (2015). "Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu". Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi I (I), 17-47.
- Çolak, F. (2013). "Anadolu'da Afyon Ziraati ve Ticaretine Dair İzlenimler". The Journal of Academic Social Science Studies 6, 513-529.
- Erhan, Ç. (2018). Beyaz Savaş, Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu. Ankara: Altınbaş Ün. Yay.(Nobel Yay).
- Hamdi, H. (1928). Sıhhi Müze Rehberi. Ankara: Yenigün Matbaası.
- Mumyakmaz, H. G. (2020). "Yeşilay Cemiyeti Ve Faaliyetleri: Bağımlılıkla Mücadele, Sağıklı ve Ahlâklı Nesiller Yetiştirme". Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi 55(1), 368-387.
- Öner, M. Z.(2010). "Türk Ceza Kanunu'nda Uyuşturucu Madde İmal, İthal ve İhraç Suçları". TBB Dergisi 88, 106-151.
- Tekin, M. (2005) "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Uyuşturucu Madde Kullanımı ile Mücadele (1920-1940)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, .24-26
- Tezcan, D. (1982). "Uyuşturucu Madde Kaçakçılığını Önleme Tedbirleri". Ankara Ün. SBF Dergisi 37, 205-215.

İnternet Kaynakları

(<https://www.ismetinonu.org.tr/cumhuriyetin-ilk-yillarında-afyon-politikasi-1923-1934/>).(E.T. 01.12.2021)

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi:20.12.2021

Kabul Tarihi: 30.12.2021

Article Type: Research article

Submitted: 20.12.2021

Accepted: 30.12.2021

Kadri BAHTİYAR¹

PETROLÜN ORTA DOĞU SİYASETİNİN BELİRLENMESİNDEKİ ROLÜ: ABD'NİN ENERJİ HEGEMONYASI VE ÇATIŞMALAR

Öz: Petrolün, 20'nci yüzyılın başlarından itibaren enerji kaynağı olarak dünyanın en kıymetli hammaddesi olduğu ve alternatif bir kaynak elde edilinceye değin dünya politikası ve ekonomisi üzerindeki güçlü etkisini koruyacağı söylenebilir. Önümüzdeki yıllarda devletlerin ulusal politikalarının başarısı bu gerçekleri bütün açıklığı ile görerek, doğru taktik ve stratejik hedeflerin saptanmasına ve uygulanmasına bağılı olacaktır. Petrol enerjisine dayanan içten yanmalı motorlar ile karakterize edilen otomotiv sanayi, demiryolları yerine otobanlar ile ulaşım ve hava ulaşımıyla uçak sanayiinin öne çıktığı yeni teknoloji ve sanayi devrimi Amerikan hegemonya döneminin temellerini oluşturmuştur. ABD'nin enerji siyasetinin temelini enerji sağlama güvenliğinde jeolojik potansiyel rezervlerin görülür rezervlere dönüştürülmesinin teknik zorluklarını çözölleme teknolojisine sahip olma ve bu kaynaklar üzerindeki hukuksal ve politik egemenliğin sadece askeri üstünlükle sağlanabileceğı düşüncesi oluşturmaktadır. Çalışmada Anglo-Amerikan Orta Doğu politikasının geçmişten günümüze petrolün ve bununla ilintili ekonomik, politik ve stratejik çıkarların devam ettirilmesi üzerine kurulmuş olduğu ve 20'nci yüzyıl başlarından itibaren bölgede gelişen bütün sorunların, çatışmaların ve savaşların ana kaynağının Orta Doğu petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı konusunun oluşturduğu ve petrolün hayati önemini sürdürerek 21'nci yüzyıl sürüşmelerinin de ana kaynağı olmaya devam edeceği iddia edilmiştir. İsrail'in kurulmasından, İran petrollerinin devletleştirilmesine, İran-İrak Savaşından, Körfez Savaşlarına kadar yaşanan bütün olayların başlangıçta İngiltere ve sonraları ABD tarafından izlenen siyasi ve askeri politikalarla tüm dünyaya gösterildiğı, diğer taraftan küresel askeri, siyasi ve ekonomik hegemonyanın sürdürülebilmesi için yüzyılın

¹ Dr., Hv.K.K.lğı, kbahtiyar@gmail.com, Orcid <https://orcid.org/0000-0002-2419-1820>

başlarında ortaya atılan yeni dünya düzeninin ABD tarafından yönetilmesinin yalnız petrol ve doğalgaz bölgelerinde ABD hakimiyetinin devam etmesi ile sağlanabileceği fakat Soğuk Savaş sonrasında tek süper gücü niteliği zayıflarken ve hegemonyasına açık tehdit unsurları artarken ABD'nin son yıllarda bu çıkarları tek yanlı olarak ve tek başına savunamayacağına işaretlerini vermeye başladığı ortaya koyulmuştur. ABD'nin dışı bağımlı olduğu petrol tüketiminin sürekli ve düzenli olarak sağlanabilmesinin hem dünya petrol rezervlerinin (özellikle Basra Körfezi ülkeleri) geliştirilebilmesi ve yeni keşiflere hem de bu enerji yataklarının (petrol-gaz) ABD petrol şirketleri tarafından işletilmesi koşulunu getirdiği, ancak ABD'nin petrol çıkarlarını korumak için hasımlara değil dost ve müttefiklere ihtiyaç duymasına rağmen, kontrolünü sürdürebilmek için iş birliği yerine, askeri güce ve sertlik yanlısı politikalara ağırlık vermek suretiyle bölgesel, stratejik, ekonomik ve politik dengeleri bozarak dünya kamuoyundaki Amerikan karşıtlığını kışkırttığı, bu durumun da özellikle Rusya ve Çin'i kazançlı çıkarabileceği üzerinde durulmuştur. Elde edilen bütün bilgi ve bulgular neticesinde, 20'nci yüzyıl başlarından itibaren bölgede gelişen bütün sorunların, çatışmaların ve savaşların ana kaynağı olan Orta Doğu petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı konusunun 21'nci yüzyıl sürtüşmelerinin de ana kaynağı olmaya devam edeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Petrol, ABD, İsrail, Çatışmalar.

The Role of Oil in Determining Middle East Politics: US Energy Hegemony and Conflicts

Abstract: It can be said that oil has been the most precious raw material in the world since the beginning of the 20th century and will always maintain its hard-to-reach effect on the world economy and politics until another alternative is found to replace it as an energy source. The success of the national policies of the states in the coming years will depend on the determination and implementation of the correct tactical and strategic goals by seeing these realities with all clarity. The automotive industry which is characterized by internal combustion engines based on petroleum energy, transportation with highways instead of railways, the aircraft industry, and air transportation which came into prominence in the new technology and industrial revolution, formed the foundations of the American hegemony period. The basis of the US energy policy is to have the analysis technology of transforming potential geological reserves into visible reserves in the energy supply security. In the study, it has been adduced that the Anglo-Americans' Middle East policy is formed of on the sustaining of the economic, political, and strategic interests which are related to oil from past to the present; the main subject of all the issues that have been appeared in the region, conflicts, and wars from the beginning of the 20th century are formed of the subject that who will be under the control of the Middle East oil reserves; and with maintaining its vital importance, the oil will be the main source of the frictions in the 21st century. All the events from the establishment of Israel to the nationalization of the Iranian oils, from the war of Iran-Iraq to the Gulf Wars; were shown to the whole world with the political and military policies followed by

the United Kingdom and later the USA; on the other hand, the new world order which was put forward at the beginning of the century for the continuation of global military, political and economic hegemony might be ensured by the continuation of the US sovereignty in the oil and natural gas regions, however, it has been demonstrated that the US has begun to give signs that it cannot defend these interests unilaterally and alone in recent years, as the single superpower character of the post-Cold War weakened and threats open to its hegemony increased. To meet the regular and continuous oil consumption conditions of the export-dependent US's; lead to the provision that both to the discoveries and development of the world oil reserves (especially the countries of Basra Bay) and the operation of these energy deposits (oil-gas) by the US oil companies. Even though the US needs companions and allies, not enemies to protect its oil interests; but focusing on military power and rigoristic policies rather than collaboration to maintaining its superiority; led to the ruining of regional, strategic economic, and political equilibrium, and this has provoked anti-Americanism in the world public opinion. Thus, it is deduced that Russia and China might gain an advantage from this situation. As a result of all the information and findings obtained; the main source of all the issues that been appeared in the region, conflicts, and wars from the beginning of the 20th century are formed of the subject that who will be under the control of the Middle East oil reserves, and this situation will maintain its main source of the frictions in the 21st century.

Key Words: Middle East, Oil, USA, Israel, Conflicts.

Giriş

Uluslararası politika analizlerini, devletlerin dış politikalarının oluşumunun incelenmesine dayandıran uluslararası ilişkiler bilimcileri, dış politikaya biçim veren etmenler arasında açıkça petrolü göstermemektedirler. "Petrol" aslında ekonomik, siyasi, coğrafik ve stratejik olarak ortaya konulan bu etmenleri tek başına üzerinde toplamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, petrolün dünyada tanınmaya başlamasıyla birlikte devletlerin Orta Doğu politikasını ne derece büyük oranda etkilediğinin ve bu kapsamda 19. yüzyıl sonlarından itibaren Orta Doğu'da meydana gelmiş olan hemen her türlü meselenin temel kaynağını petrolün oluşturmasının detaylarıyla incelenmesidir. Bu kapsamda iki dünya savaşı arasındaki gelişmelerden başlanarak günümüze kadar geçen zamanda Orta Doğu üzerine üretilen politikaların birincil kaynağının petrol ve petrolün kontrolünü sağlama olduğu, farklı hedeflerle konu kapsamına giren ya da o konuya müdahil olan oyuncuların plan ve hedeflerinin bir şekilde petrolü ana tema haline getirdiğine vurgu yapılarak, özellikle ABD'nin petrol odaklı Orta Doğu politikası ve bunun

diğer devletlerin Orta Doğu politikalarına etkisi, İsrail Devleti'nin kurulması, İran-İrak Savaşı ile Körfez Savaşları değerlendirilmiştir.

Çalışma konusu beş başlık altında incelenmiş olup bilgi ve bulgular doğrultusunda oluşturulan sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Disiplinler arası bir metot uygulanan çalışmada olaylar, gelişmeler ve kavramlar kronolojik bir sırayla takip edilmeye çalışılmış, ihtiyaca göre ekonomi, siyaset, tarih, coğrafya vb. birçok bilim dalı yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çünkü petrol konusu incelenmeye başlandığında hemen anlaşılıyor ki "petrol, sadece petrol değildir". Başlangıçtan günümüze kadar süregelen olaylar ve birçok incelemenin ardından bile konu üzerinde yeterli düzeyde bilgi ve kavrayış oluşmadığı, bu nedenle bir çok araştırma ve elde edilen bilgiye rağmen, petrol kavramını tam olarak sosyal bilimlerle ilintileyerek izah edebilecek bir genel teorinin oluşturulamadığı, incelemecilerin genellikle kendi disiplinleri açısından konuya açıklık getirme çabasına giriştiği ve kabul edilebilir fakat farklı nedenlere dayanan çözümler benimsedikleri görülmektedir.

Enerji kaynaklarının doğal kaynaklar içinde çok özel bir yeri bulunmaktadır. İnsanoğlunun üretim yapabilmek amacıyla başlangıçtan günümüze kadar daima bir enerji kaynakları sağlama kaygısı olmuştur. Bu amaçla başlangıçta insan gücü kullanılırken, zaman içinde hayvan, su ve rüzgâr gücünden faydalanılmaya başlanmış, endüstri devrimi ile birlikte artan buhar enerjisi kullanımına koşut olarak önceleri kömür ve 20. yüzyılın başlarından itibaren de petrol, enerji sağlayan başlıca hammadde haline gelmiştir.

Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı'nın ön plana çıkmayan önemli nedenlerinden birinin, Almanya ve İngiltere'nin petrol bölgelerine sahip olma isteği olduğunu söyleyebiliriz. İçten yanmalı motor sanayii ve buna bağlı olarak petrolün öneminin arttığı bu dönemde Almanya'nın her iki dünya savaşında da öncelikle Hazar çevresi petrol yataklarına, başlarda İngiltere ve devamında ABD'nin ise Orta Doğu petrollerine yöneldiği görülmektedir. İngiltere'nin, denizcilikte petrol kullanımının keşfedilmesi ile birlikte petrol kaynaklarını ve denizlerdeki üstünlüğünü korumayı başlıca stratejik hedef haline getirdiği ve buna uygun politika izlediği görülmektedir. Bu prensip ve siyaset İkinci Dünya Savaşı'na kadar genel olarak başarılı olmuş ancak savaş sonrasındaki değişen dünya yeni hegemon olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni sahneye çıkarmıştır.

ABD'nin dışa bağımlı olduğu petrol tüketiminin sürekli ve düzenli olarak sağlanabilmesi hem dünya petrol rezervlerinin (özellikle Orta Doğu-İran) geliştirilebilmesi ve yeni keşiflere hem de bu enerji yataklarının (petrol-gaz) ABD

petrol şirketleri tarafından şişletilmesi koşulunu getirmektedir. Kşresel enerji sağlama gşvenliğinin teknik, politik ve askeri yşnleri bulunmaktadır. ABD'nin enerji siyasetinin temelini enerji sağlama gşvenliğinde jeolojik potansiyel rezervlerin gşrşlşr rezervlere dşnşştşrşlmesinin teknik zorluklarını cşzşmlenme teknolojisine sahip olma ve bu kaynaklar ęzerindeki hukuksal ve politik egemenliğin sadece askeri ęstřnlřkle sağlanabileceği dęřřncesi oluşturmaktadır. Kşresel sermayenin yatırım yaptığı kşresel ęretim, stratejik savaş ve petrol sanayilerinin sşrdşrşlmesi ve bu kapsamda dşnya petrol ęretiminin yaklaşık 1/3'şnş kullanan ABD'nin istediği enerji dşeneni sağlayabilmesi ancak ideolojik, ekonomik, politik ve en ęnemlisi de askeri bir kşresel hegemonya ile olanaklıdır. Petrol enerjisine dayanan içten yanmalı motorlar ile karakterize edilen otomotiv sanayi, demiryolları yerine otobanlar ile ulaşım ve hava ulaşımıyla uçak sanayiinin ęne cıkıtığı yeni teknoloji ve sanayi devrimi Amerikan hegemonya dşeneminin temellerini oluşturmuştur.

Birinci Dşnya Savaşı'nı izleyen yıllar boyunca Amerikan hşkşmeti uluslararası petrol şirketlerine cıkarak sağlamak için bştşn gşcşyle harekete geçmiş, şirketlere tşm diplomatik koruyuculuğu sağlamıştır. ABD Orta Doğu'da 'açık kapı' politikasına sıkı sıkıya sarılmış, bşylece, Amerikan sermayesiyle kurulmuş olan petrol şirketlerine ya tamamen kendilerine ait ayrıcalıklar sağlanmış ya da uluslararası ayrıcalıklarda paylar elde edilmiştir. ABD, Birinci Dşnya Savaşı sonrasında İngiliz tekelinde bulunan İran petroleri ęzerinde Musaddık rejiminin petrol bşlgelerini millileştirme cıbası sşresince ciddi bir rol oynayarak "Musaddık krizinin dinamo etkisi ile başka devletlerdeki petrol sanayilerinin de millileştirilmesine neden olmasının ve bşylece bşlgedeki ęretim sorununun, Avrupa ęlkelerini savunmasız bırakarak Batı dşnyasının hşrriyet ve refahının bşyşk tehdit altına gireceği" dęřřncelerini ęne sşrerek gerçekteştirmeyi başarmıştır. Yapılan dış mşdahalelerin sonucunda, Başbakan Musaddık İran Ordusu tarafından 18 Ağustos 1953'te devrilmiş ve bşylece İran'da ulusallaştırma denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak bu olay İran'ın İngiliz etki alanından cıkıp ABD'nin etki alanına girdiğinin işaretini vermiş, bu durum 1979 İran devrimine kadar sşrmşştşr.

Siyonistlerin cıbaları, İngilizlerin Sşveyş Kanalı'nı ve Orta Doğu petrol cıkarlarını korumak ve sşrdşrmek için gşzel bir fırsat olacağı dęřřncesiyle birleşince İngiltere, 2 Kasım 1917 tarihinde yayınlanmış olan ve "Balfour Deklarasyonu" olarak anılan mektupla Filistin bşlgesinde Yahudiler için bir devlet kurulmasına ęnemli bir destek sağlamıştır. İki savaş arası sşreçte bu

desteğini çeşitli yollarla sürdüren İngiltere, sonradan ABD'nin de düşeceği Orta Doğu Arap petroleri çıkarları çerçevesindeki İsrail sempatisi ile Arap direnişi arasındaki ikilemin neticesi olarak, 17 Mayıs 1939 tarihinde yayınlanan MacDonalld Beyaz Bildirisi ile Filistin'e Yahudilerin göç etmesine yönelik getirdiği ciddi kısıtlamalar getirmesi nedeniyle Siyonistlerin büyük tepkisine hedef olmuştur. Böylece Siyonizm'in yeniden yapılandırılması sürecinde izlenen siyaset, örgüt ve siyasi yoğunluk İngiltere'den ABD'ye doğru kaymıştır. 1945'ten sonra Orta Doğu petrolüne giderek daha çok gereksinme duyan ABD hem bölgedeki petrol üretiminin aksamamasının hem de petrolün ulaşım yollarının kapanmamasının önem kazanması ile konuya ilgisini arttırmış, Siyonist politik çabasının da odak noktası haline gelerek İkinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin sorununda oldukça belirleyici bir faktör durumuna gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın ardından Orta Doğu petrol bölgeleriyle ilgili ilk çatışma, dış dünyaya görece kapalı bir rejim uygulayan İran ve Saddam döneminde bölgesel bir güç olma yolunda mesafe almış Irak arasındaki savaş olmuştur. Savaş süresince Amerika petrole dayalı çıkarlarını, İsrail milli güvenlik düşüncelerini ön planda tutmuştur. Batılı devletlerin duruma göre silah satarak, bir nevi kontrol altında sürdürülen sekiz yıllık savaş, beklendiği gibi hem İran'ın hem de Irak'ın askeri ve ekonomik olarak iyice erimesini sağlamış ve baskılar sonucu İran'ın 18 Temmuz 1988'de BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararını kabul etmesiyle sona ermiştir.

Savaştan büyük bir dış borç yüküyle çıkan Irak'ın, İran ile yapılan savaş süresince oluşan desteğe güvenerek Kuveyt'in petrol kaynaklarını ele geçirip, ekonomik sıkıntılarından kurtulmayı ve daha çok askeri yatırım yaparak bölgenin süper gücü olmayı hedeflediği, ancak bu düşünceyle 3 Ağustos 1990'da başlayan Kuveyt'i işgal sürecinin sadece ABD'nin bölgeye direkt müdahale etmesi için uygun şartları oluşturduğu görülmüştür. Bu nedenle, işgalden sonra Kuveyt ve Suudi Arabistan Irak'la uzlaşmaya yönelik çözümleri zaman zaman benimsedikleri halde, ABD hükümeti bu çözüm önerilerini sürekli reddetmiştir. BM Güvenlik Konseyi, kriz süresince tam bir iş birliği görüntüsü vermiş, 678 sayılı, hukuksal dayanağı uzun süre tartışma konusu olan kararının ışığında Amerikan Kongresi de 12 Ocak 1991'de Başkan'a gerekli olan bütün önlemlerin alınabilmesine yönelik yetki (savaş yetkisi) vermiştir. Bu kapsamda 16 Ocak-24 Şubat tarihleri arasında çoğunlukla hava harekâtı şeklinde seyreden "Çöl Fırtınası Operasyonu'nun (Operation Desert Storm) ilk aşamasına başlanmıştır.

Birinci Körfez Savaşı'na, ABD liderliğinde Fransa, İngiltere, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan gibi 28 ülkenin askeri koalisyon güçleri katılmış, 24 Şubat'ta başlayan kara harekâtı neticesinde Irak'ın BM'nin bütün kararlarını kabul ederek, Kuveyt  zerindeki iddialarından vazgeçtiklerini ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini bildirmesi  zerine 28 Şubat 1991'de sona ermiştir. Devam eden süreçte, ABD'nin BM kararlarıyla köşeye sıkıştırarak devirmeye çalıştığı Saddam yönetimi geri adım atmayınca, 16 Aralık 1998'den itibaren Çöl Tilkisi Operasyonu (Operation Desert Fox) çerçevesinde Irak'ın bombalanmasıyla ipler yeniden kopmuş ve Irak yönetimi artık hiçbir BM kararına uymayacağını bildirmiştir. Bu süreçte Rusya, Çin ve Fransa'nın saldırıların anlamsız ve devletlerarası hukuk kurallarına aykırı bulunduğunu açıklayarak tepki gösterdikleri görülmektedir. Ancak ABD Başkanı Bush'un, Ekim 2002 tarihinde Irak'ın elinde kitle imha silahları olduğunu ve üretime devam ettiğini, ayrıca Saddam'ın el Kaide dahil teröristlere yardım ve yataklık ettiğini, komşuları ve hatta bölge için tehdit teşkil ettiğini, Irak halkının bu diktatörden kurtarılması gerektiğini öne sürerek, BM'nin 8 Kasım 2002 tarihinde alınan 1441 sayılı kararı gereği Irak'ı koşulsuz bir iş birliğine çağırmasını sağladığı görülmektedir.

Güvenlik Konseyi'nde Irak'a saldırılmasına uzun zamandır tepkili olan Rusya, Almanya, Fransa ve Çin'in gelişmelerden derin endişe duyduklarını belirterek, Irak'a yapılan saldırıların durdurulması çağrısında bulunmasına rağmen, 20 Mart 2003 günü "Irak'a  zg rl k Operasyonu" adı altında ABD-İngiltere işgal harekâtı başlamıştır. 9-10 Nisan'da ABD askerleri önemli bir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girmiş ve ABD Başkanı 1 Mayıs'ta savaşın resmen bittiğini açıklamıştır. Ancak gerçekte Irak'ta suların durulmadığı, ülkenin büyük bölümünde direniş ve kargaşanın bütün Şiddetiyle devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda BM ve IAEA heyetleri ve hatta savaş sonrasında görevlendirilen CIA ekipleri tarafından Irak'ın savaş öncesinde kitle imha silahlarına sahip olduğuna ilişkin ABD'nin aldığı istihbarat bilgilerinin tamamen yanlış olduğu ifade edilmiştir. ABD yönetiminin bunları dikkate almayarak, Irak'ta yeni idari ve siyasi yapılandırma süreci ile Orta Doğu'daki zengin petrol kaynaklarını denetim altında tutma arasında güçlü bir bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır.

Petrol ve doğal gazın dünya ekonomik sisteminin gelişimi üzerinde doğrudan birebir etkisi bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlayan bu etkinin 21. yüzyılın ilk çeyreğine de damgasını vurduğu, petrol ve doğal gazın henüz vazgeçilmez enerji kaynağı olmaya devam ettiği görülmektedir. Dünya ekonomik sisteminin 21. yüzyıldaki maddi genişleme

döngüsü, petrol ve doğal gazla irtibatlı coğrafik bir denetimin kontrolü altında gerçekleşmektedir. Bu nedenle petrolün üretimi, dağıtım ve tüketimi tarih boyunca hükümetlerin müdahale ve düzenlemelerine son derece açık bir konu olmuştur. Geleneksel olarak uluslararası petrol endüstrisi, sınırlı sayıdaki uluslararası özel ve kamusal petrol şirketinin egemenliğinde oligopol bir yapıya sahiptir. Bunların uzun dönemli çıkarları ve politikaları genellikle kısa dönem tutumlarını belirler. Petrol üretim, dağıtım ve tüketim kalıplarında politik müdahaleler ve stratejik hedefler büyük bir etkiye sahiptir.

Körfez Savaşı döneminde stratejik projeksiyonlarda petrolün 20 yıl sonra tükenmiş olacağı varsayılmış olsa da dünya petrol rezervlerinin minimum yüz yıl, doğal gazın ise daha birkaç yüzyıl yeteceği ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin mevcut hegemonyasını ve küresel egemenliğini devam ettirebilmesinin tek şartı, İran petrollerinin ve hali hazır kontrol edilebilen Orta Doğu petrol bölgelerinin yeniden yapılandırılarak ABD kontrolünün egemenleştirilmesidir.

Dış güçler, Orta Doğu hükümetlerini ve gruplarını kendi amaçları doğrultusunda kullanarak bölgede politik faaliyetlerini sürdürmektedir. Orta Doğu ülkelerini birbirlerine karşı kışkırtan, kendi çıkarlarını en üst dereceye taşıyabilecek güçlü ve otokrat yöneticileri destekleyen yabancı kuvvetlerin entrikaları da istikrarsızlığın sebeplerindedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren Orta Doğu dünyanın en çok çatışma yaşanmış ve silahlanmış bölgesidir.

Petrol, 20. yüzyılın başlarından itibaren, dış güçleri Orta Doğu'da etkili olabilecek pozisyonlar arama konusunda teşvik etmiştir. Batılı güçler (ABD-İngiltere-Fransa), Almanya ve S.S.C.B gibi davetsiz misafirleri bölgeye sokmamak için uğraşırken, aynı zamanda birbirleriyle de mücadeleye girişmişlerdir. Ortak hedefler, petrol kaynaklarını güvence altına almak ve petrol alım maliyetini dengelemek için piyasaları etkileme gücüne sahip olma gereksinimidir. Orta Doğu'nun kontrolü, Dünya Savaşları'nın neticesinin şekillenmesinde hayati bir faktör olmuştur.

ABD hem savaş sonrası ortamında yükselen değer olarak hegemonyasını sağlamak, petrol bölgelerindeki ekonomik, politik ve stratejik çıkarlarını güvence altına almak hem de bunu kalıcı hale getirmek için İsrail'e kuruluş aşamasında ve sonrasında en önemli desteği sağlayarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin sorununda oldukça belirleyici bir faktör olmuştur. İsrail'in kurulmasıyla birlikte bölgede Arap-İsrail çatışmaları ve günümüze kadar süren kaos ortamı resmen başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD petrol şirketleri Suudi Arabistan'daki mevcut egemenliklerini sürdürürken, aynı zamanda İran ve Irak'ta da pozisyon sahibi olmuşlardır. Petrole kendi kendine yeterli durumda olmasından dolayı Sovyetler Birliği'nin amacı, Orta Doğu'da askeri iş birliği yoluyla aşamalı biçimde toprak elde etmek ve ABD tesirini düşürmek ya da karşı çıkmak olmuştur.

Birinci ve İkinci Körfez Savaşları neticesinde Orta Doğu enerji kaynakları ciddi biçimde ABD askeri kuvvetinin tesiri altına girmiş ancak bölgenin kozmopolit etnik durumu ve suni devlet yapıları ile ülkelerin petrol politikalarının çatışması nedeniyle barış ve düzen sağlanamadığı gibi durum daha da içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.

Anglo-Amerikan petrol çıkarları, İkinci Dünya Savaşı'ndan güçleri inanılmaz ölçüde artmış olarak çıkmış, İngiltere ve Amerikalı müzakereciler arasında Bretton Woods'da 1944'te hazırlanan iktisadi ve mali konulardaki savaş sonrası "Yeni Dünya Düzeni" kapsamındaki anlaşma, dünya petrolü üzerindeki Anglo-Amerikan hegemonyasında kilit rol oynamıştır. Ortadoğu'da ve çevresinde ortaya koyulmaya çalışılan politik ve askeri dengelerin arkasında yatan esas unsurlar, petrol, doğal gaz ve yeni bölge pazarlarıdır. Anglo-Amerikan hegemonyası bölgedeki çıkarlarını korumak adına günümüze kadar yaşanan birçok olayda baş rolü paylaşmıştır.

1948'de Ortadoğu'da bir İsrail devletinin kurulması ve akabinde ortaya çıkan Arap-İsrail çatışması, 1967 ve 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşları ve ardından ambargolar nedeniyle ortaya çıkan petrol krizi, İran'da devrilen Musaddık rejimi, daha sonra Şah Rıza Pehlevi'nin devrilip Humeyni rejiminin başlaması, İran-Irak Savaşı ve Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi ile başlayan Körfez Savaşları, kısacası günümüze kadar devam eden bütün Ortadoğu (özellikle Basra Körfezi) sorunları Anglo-Amerikan hegemonyasının petrole dayalı ekonomik, politik, bölgesel ve küresel stratejik çıkarları doğrultusunda yönlendirilmiştir.

ABD'nin Orta Doğu politikası başlangıçtan bugüne kadar petrol ve petrole bağlı politik, iktisadi ve stratejik çıkarların geliştirilerek devam ettirilmesi ile İsrail'in güvenli bir şekilde varlığının devam ettirilmesi olarak ifade edilebilecek iki temel unsura dayanmaktadır. ABD bu kapsamdaki tutumu özellikle Birinci ve İkinci Körfez Savaşları'nda ve sonrasında izlediği siyasi ve askeri politikalarıyla tüm dünyaya göstermiştir. Diğer taraftan küresel askeri, siyasal ve ekonomik

hegemonyanın sürdürülebilmesi için yüzyılın başlarında ortaya atılan yeni dünya düzeninin Amerika Birleşik Devletleri tarafından idare edilebilmesi yalnızca petrol ve doğal gaz alanlarında Amerika Birleşik Devletleri egemenliğinin devam etmesiyle sağlanabilecektir. Ancak ABD, Soğuk Savaş sonrasının tek süper gücü niteliği zayıflarken ve hegemonyasına açık tehdit unsurları artarken, son yıllarda bu çıkarları tek yanlı olarak ve tek başına savunamayacağını işaretlerini vermeye başlamıştır.

ABD'nin dışa bağımlı olduğu petrol tüketiminin sürekli ve düzenli olarak sağlanabilmesinin hem dünya petrol rezervlerinin (özellikle Orta Doğu-İran) geliştirilebilmesi ve yeni keşiflere hem de bu enerji yataklarının (petrol-gaz) ABD petrol şirketleri tarafından işletilmesi koşulunu getirdiği, ancak ABD'nin petrol çıkarlarını korumak için hasımlara değil dost ve müttefiklere ihtiyaç duymasına rağmen, kontrolünü sürdürebilmek için iş birliği yerine, askeri güce ve sertlik yanlısı politikalara ağırlık vermek suretiyle bölgesel, stratejik, ekonomik ve politik dengeleri bozarak dünya kamuoyundaki Amerikan karşıtlığını kışkırttığı, bu durumun da özellikle Rusya ve Çin'i kazançlı çıkarabileceği görülmektedir.

Elde edilen bütün bilgi ve bulgular neticesinde, 20'nci yüzyıl başlarından itibaren bölgede gelişen bütün sorunların, çatışmaların ve savaşların ana kaynağı olan Orta Doğu petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı konusunun 21'nci yüzyıl sürtüşmelerinin de ana kaynağı olmaya devam edeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Petrolde Amerika Birleşik Devletleri Kontrolünün Başlaması

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Arap ülkeleri Anglo-Amerikan ve Fransız emperyalist sistemine sınıksız bağlı durumdaydı. Fakat, İkinci Dünya Savaşı, hem eski emperyalist güçlerin askeri ve ekonomik olarak zayıflamasına neden olarak hem de Arapların değişik seçeneklerin de olduğunu görmesini sağlayarak değişimi başlatan ciddi bir öge olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı bir Orta Avrupa savaşı olarak başlamasına rağmen, İtalyan kuvvetlerinin Mağrib'de ilerlemesiyle Orta Doğu'ya yayılmış, 1940'ta Kuzey Afrika'ya girmeleriyle de İngilizlerin pozisyonuna tehdit olmaya başlamıştır. 1941'de Almanya'nın da Fransızların kontrolündeki Suriye-Lübnan ayrıca Almanya'ya yakın bir yetime sahip olan Irak'a doğru yönelebileceğinden korkularak, 1941 Mayıs'ından itibaren Suriye, Fransa ve İngiltere, Irak İngiltere ve İran İngiltere ile S.S.C.B. tarafından işgal edildi. Amerika Birleşik Devletleri

1941 sonlarında, Japonya, Almanya ve İtalya ile savaşa girdi. Kuzey Afrika'da Mısır'a doğru ilerleyen Alman ordusu Temmuz 1942'de, İngiltere tarafından durduruldu. Fas ve Cezayir Anglo-Amerikan kuvvetleri tarafından Kasım 1942'de işgal edildi. Alman kuvvetlerinin 1943'te Tunus'tan da çekilmesi üzerine de savaş Arap ülkeleri açısından fiilen bitmiş oldu. Savaşın sonrasında İngiltere'nin önceden hâkim olduğu yerlerde hâkimiyetini, Fransa'nın da Suriye, Lübnan ve Mağrip'te varlığını sürdürdüğü görülmekteydi. Fakat gerçekte hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın hegemonyasında temeli teşkil eden ekonomik ve askeri güçleri önemli oranda sarsılmıştı.

1945'te ardında 55 milyondan çok ölü bırakan, tüm gezegene yayılan altı yıllık bir savaştan sonra dünya pek çok önemli açıdan değişmişti. Versailles Barış Konferansı'nı takiben, 1919'da egemenliği dünyanın tüm yüzeyinin dörtte birini kapsayan, "üzerinde güneşin asla batmadığı imparatorluk" olan İngiltere İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Yalnız 30 yıl sonra 1949'a geldiğinde, baskıcı anavatana karşı sömürgelerin bağımsızlık talepleri yükseldikçe, İngiltere İmparatorluğu her bölgede parçalanmaya, belki de tarihteki bütün imparatorlukların geçirdiği en büyük alt üst oluşun sancısını çekmeye başlamıştır. İngiltere birkaç kısa yıl içerisinde imparatorluğunun Afrika, Pasifik ve Akdeniz'deki büyük parçaları üstündeki resmi sömürge denetimini terk etti. Bunu yapmaktaki nedeni, halkların kendi kaderlerini tayin ilkesine hararetle tutku duyması ya da iyilikseverlik değil, daha çok 1940'ların sonları ve 1950'lerin başlarındaki savaş sonrasında yeniden şekillendirilmiş bir egemenlik biçimini dikte eden acil gereksinimdi. 1945'ten sonraki İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'yle "özel bir ilişki" geliştirme ve derinleştirme yoluyla, küresel nüfuzunu dolaylı olarak kullanacaktı. İkinci Büyük Savaş'tan sonra bölünen dünyada, Doğu Avrupa ve Kafkaslardaki petrol Churchill'in Demir Perde olarak adlandırdığı setin arkasında kaldığından artık Batı'nın ulaşamadığı bir kaynağa dönüşünce² gözler yine Orta Doğu'ya çevrilmişti.

1932'de Bahreyn'de petrol bulunması, Suudi Arabistan toprakları için de umut veriyordu. Kırmızı Çizgi Anlaşması'nın kapsamına giren Suudi Arabistan'da başka şirketlerin ayrıcalık elde etmesini önlemek amacıyla Iraq Petroleum Company (IPC), 1932'de bu ülkede ayrıcalık elde etmek için harekete geçmiştir. Bu arada, başka sermaye sahipleri de Suudi Arabistan'daki olası petrol

² F. William Engdahl, *Para Petrol İktidar Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2008), 121-123, 127.

yataklarıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak Kral Abdülaziz İbni Suud'un istediği parayı veren, Standart Oil Company of California olmuş ve 29 Mayıs 1932'de Al-Hasa ayrıcalığını almıştır. 1936'da Al-Hasa ayrıcalığının yarı payını Texas Cooperation (ileride Texaco) almış ve 31 Ocak 1944'de bu ortaklığın adı Arabian American Oil Company (ARAMCO) olmuştur. Bu arada 31 Mayıs 1939'da ayrıcalık bölgesini genişleten yeni bir anlaşma yapılmış ve ayrıcalığın kapsamı 80,000 mil²'den, 440,000 mil²'ye çıkartılmıştır. 3 Kasım 1948'de diğer iki Amerikan şirketi Standart Oil of New Jersey ve Socony Mobil Aramco'ya katılmış, 2 Aralık 1948'de yapılan bir sözleşmeyle de Arabian American Oil Company'nin payları şöyle dağıtılmıştır: Standart Oil Company of California %30, Standart Oil Company of New Jersey %30, Texaco %30 ve Socony Mobil %10. Böylece savaştan önce Amerikan şirketlerinin denetimine girmeye başlayan Orta Doğu'nun en verimli petrol alanlarından biri, savaş sonrasında tamamen Amerikan şirketlerinin tekelinde kalmıştır.³

İran: Millileştirme Hareketlerine Sert Yanıt

İran'da ham petrol çıkarma ayrıcalığına Anglo-Iranian Oil Company (IOC) sahipti⁴ ve 1915-1950 yılları arasında 3,350 milyon dolar değerinde 333 milyon ton ham petrol üretmiştir. Bu üretimden Anglo-Iranian Oil Company'nin net kârı 613 milyon dolar olurken, İran Hükümeti'nin geliri 316 milyon dolar olmuştur. İran Hükümeti 1948 yılında, IOC ile yapılan ilk ayrıcalık anlaşmasından sonra 1933 yılında yapılmış olan anlaşmada değişiklikler öngören, -mülkiyet haklarından ya da doğal kaynaklardan yararlanmak için ödenen tazminat, bedel, değer ya da ücretin yıllık ciro ve kârdan, anlaşmada belirlenen oranlarda yüzde olarak ödenmesini ifade eden- "royalty" payının arttırılması, şirkette daha çok İran vatandaşı çalıştırılması ve İran'da satılan petrol ürünlerinin düşük fiyatlı olması taleplerinde bulunmuştur.⁵

14 Mayıs 1949'da hükümet ve şirket temsilcileri "royalty"yi arttıran ve İran Hükümeti'ne en az gelir garantisi veren bir metin üzerinde anlaşmalarına rağmen bu anlaşma Dr. Musaddık başkanlığında kurulan bir komisyonun hazırladığı öneriyi uyularak, 11 Ocak 1951'de İran Meclisi tarafından

³ Ş. Sina Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018), 97-100.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Kadri Bahtiyar, "Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü ve Musul-Kerkük Meselesi", *Arel Üniversitesi Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2017): 41-58. https://dergi.arel.edu.tr/sayi_detay/17

⁵ Gürel, *Orta Doğu*, 127-128.

onaylanmamıştır. Dr. Musaddık başkanlığındaki komisyon 8 Mart 1951’de Meclis’e şirketin ulusallaştırılmasını önermiş,⁶ İnan Meclisi, 15 Mart 1951’de Dr. Musaddık komisyonunun tavsiyesini onaylamış ve Anglo-İnan Petrol şirketi’ni iyi bir tazminat karşılığında ulusallaştırmayı kabul etmiştir. Nihai devletleştirme planı olarak Ulusallaşmayı Yürütme Yasası, Musaddık’tan yeni hükümeti kurmasının istendiği günün arifesinde, 28 Nisan 1951’de onaylanarak 1 Mayıs’ta yürürlüğe girecek şekilde Meclis’ten geçmiştir.⁷

20 Mart 1951 tarihinde ılımlı, milliyetçi ama Batı yanlısı Hüseyin Ala, şah tarafından Başbakan olarak atandı. Fakat Meclis’in petrolün millileştirilmesi kararının uygulanmasını ve AIOC’nin petrol sanayisindeki haklarının hemen hükümete devredilmesi konusundaki baskılarına dayanamayarak 28 Nisan 1951’de istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine, Meclis dışındaki Ayetullah Kaşani’nin de desteğine sahip Muhammed Musaddık meclis tarafından Başbakanlığa aday gösterildi. Musaddık’a destek için Milli Cephe ve Kaşani taraftarlarının yoğun sokak eylemlerinin de baskısıyla Musaddık 30 Nisan 1951’de şah tarafından Başbakan olarak atandı.⁸

Ancak İngiltere’nin Anglo-Iranian Oil Company’nin ulusallaştırılmasına seyirci kalması beklenemezdi.⁹ İngiltere 1950’lerde imparatorluk olmanın en gösterişli alametlerini kaybediyormuş gibi dururken yeniden düzenlenen bir sömürgeci özellikler dizisine inatla tutunmaktaydı. Hindistan’a dek uzanan geniş bir resmi imparatorluğu elinde tutarak her şeyi tehlikeye atmak yerine, Amerika Birleşik Devletleri’nin desteğiyle, kuvvetini çok daha kârlı olan dünya petrol ve stratejik hammadde imparatorluğu çevresinde toplamıştı. Orta Doğu petrolünün büyük kısmının Avrupa’ya aktığı kanal olan Mısır ve Süveyş bu nedenle stratejik bir öncelik halini aldılar. Petrol üreten Orta Doğu Körfez ülkeleri, özellikle de İngiltere hükümetinin, dünya savaşının tüm baskısına karşın, Anglo-İnan Petrol şirketi aracılığıyla ülkenin siyasal ve iktisadi kaderini elinde tuttuğu İnan için de aynı durum geçerliydi.¹⁰

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı’nda, tarafsız topraklardaki bir avuç Alman mühendisinin varlığının casus belli teşkil etmesi türünden sudan bir bahaneyle,

⁶ Gürel, *Orta Doğu*, 128.

⁷ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 137.

⁸ Alptuğ Kuduöğlü, “İnan’da Musaddık Dönemi: 1951-1953”, *İnan Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, (2019): 43-44, Erişim Eylül, 02, 2021, doi: 10.33201/iranian.501095.

⁹ Gürel, *Orta Doğu*, 129.

¹⁰ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 134.

Stalin Rusya'sını İran istilasında güç birliğine razı ederek, 1941 Ağustos'unda İran'ı işgal ettiler. İran kuvvetleri işgali durduramamış ve işgal sonrası hükümet dağılmış, 26 Ağustos 1941'de de Şah Rıza Pehlevi tahtını oğlu Muhammed Rıza'ya terk ederek ülkeden ayrılmıştır.¹¹ İran'ın işgal edilmesinin ana sebepleri, Basra Körfezi petrol alanlarına geçiş yolu ve S.S.C.B'ne yardım için ulaşım yolu üzerinde olması ve tabii ki en önemlisi de sahip olduğu petrol kaynaklarıydı.

İran 1948'de yabancı birlikleri topraklarından geri çekilmeye zorlamayı başardı. Fakat ülke yönetimi ve ekonomisi hâlâ Anglo-İran Petrol Şirketi eliyle fiilen İngiltere hükümetinin denetimindeydi. Tüm bu dönem boyunca İngiltere yaklaşımı, ülkedeki en batıl inançlı ve feodal gericiyi teşvik ederken, milliyetçi İran unsurlarının ve hükümetin sistemli aşağılanması olmuştur.¹² Rusların da İran'dan çıkmakta ayak sürdükleri görülmüş, bunun nedeninin de petrol imtiyazları konusunda İran ile çıkan ihtilaf olduğu anlaşılmıştır.¹³

İngiltere açısından 1950'lerde Anglo-Iranian Oil Company'nin önemi oldukça büyüktü. Bu şirket Orta Doğu'daki İngiliz kuvvetlerine ve Akdeniz'deki donanma kuvvetlerine petrol verdikten başka, İngiltere'nin ham petrol gereksinmesinin ¼'ünü sağlamaktaydı. Şirket, İngiltere'nin ödemeler dengesine de olumlu katkılarda bulunarak, o yıllarda gerilemekte olan İngiliz ekonomisi için yaşamsal önem taşıyordu. Şirket ulusallaştırıldığı takdirde İngiltere, Economic Cooperation Administration (ECA) vasıtasıyla Batı Avrupa'ya petrol satarak kazandığı parayı kaybetmenin yanında, 'dolar bölgelerinden' ithal edeceği petrole yeni döviz kayıplarına da uğrayabilecekti.¹⁴

Ulusallaştırma çalışmalarıyla, ulusal çıkarlarını İngiltere çıkarlarından üstün tutmak üzere etkili bir şekilde hareket eden İran, İngiltere'nin gözünde affedilmez bir günah işlemişti. Nitekim 14 Mart 1951'de daha Ulusallaştırma Yasası yürürlüğe girmeden İngiltere, İran'a bir nota vererek, şirket faaliyetlerinin ulusallaştırmayla durdurulamayacağını öne sürmüştü ve 1933 Anlaşması hükümleri gereği hakemliğe başvurulmasını istemiştir.¹⁵ İran'ın yanıtı,

¹¹ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 131.

¹² Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2004), 196.

¹³ Tuncer Topur, *Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, 264.

¹⁴ Gürel, *Orta Doğu*, 129.

¹⁵ Gürel, *Orta Doğu*, 129-130.

ulusallaştırmanın yasal ve geçerli olduğu ve İngiltere'nin, bir şirketle İran Hükümeti arasındaki bu işe karışmaması gerektiği yönünde olmuştur.

İran Hükümeti 20 Mayıs 1951'de şirketi ulusallaştırma işlemine başlayacağını bildirince (ki İngiltere bunu tümüyle reddediyordu), İngiliz Hükümeti Uluslararası Adalet Divanı'na başvurdu. İran Hükümeti ise, Divan'a, yargı yetkisini tanımadığını deklare etti. Zaten Divan da 22 Temmuz 1952'de "İngiltere Hükümeti bu sorunda taraf olmadığı için" yetkisizlik kararı verdi. Bunun üzerine İngiltere, ulusallaştırmayı tümüyle reddetmeyi bırakarak şirkete ödenecek tazminatın nitelik ve nicelikleri üzerinde durmaya başladı.¹⁶

İngiltere şirkete yapılacak ödemenin güncel değerini karşılamanın yanında 1933 anlaşması yürürlük süresince elde edileceği potansiyel kârı da içermesini istiyor, İran ise doğal olarak buna yanaşmıyordu. Bu arada, 28 Eylül 1951'de BM Güvenlik Meclisi'ne başvuran İngiltere, sorunu uluslararası politika alanına getirmek istediye de Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın karşı tutumları nedeniyle başarılı olamadı.¹⁷

İngiltere hemen misilleme tehdidinde bulunarak gemilerini kısa sürede Anglo-İran Petrol Şirketi'ne bağlı dünyanın en büyük rafinerisinin bulunduğu Abadan bölgesine gönderdi. İran'ın adil bir tazminat teklif ettiği sürece kendi topraklarında bulunan bir şirketi devletleştirmesi hukuk dahilindeydi ve Musaddık hükümeti de bu hakkı kullanıyordu. Dahası İran İngiltere'ye devletleştirmeden önce yararlandığı petrol temini düzeyini koruma garantisi vermiş, bunun yanında Anglo-İran'da İngiltere yurttaşlarını çalıştırmaya devam etmeyi önermişti. İngiltere bunların hiçbirini kabul etmedi ve Eylül 1951'de İran'a karşı petrol taşıma ambargosu ile İngiltere bankalarındaki bütün hesapların dondurulması dahil olmak üzere, bütün ekonomik yaptırımların devreye sokulduğu açıklanmıştı. İngiltere savaş gemileri İran karasularının hemen dışında üslenmiş, kara ve hava güçleri Abadan rafineri kompleksine yakın olan, İngiltere denetimi altındaki Basra'ya gönderilmışti. İngiltere'nin ambargosuna haliyle bütün İngiliz ve Amerikalı petrol şirketleri iştirak etmişti. Bütün iktisadi kaynakları kesilen Musaddık, boş bir çabayla Washington'a gitti. Ancak geleneksel Amerikan teknoloji ve sanayi atılımının yerini maliye, hammadde kontrolü ve uluslararası ticaret kurallarının belirlenmesi alırken, Amerikan toplumu giderek daha fazla İngiltere "gayri resmî imparatorluğu"na

¹⁶ Gürel, *Orta Doğu*, 130-131.

¹⁷ Gürel, *Orta Doğu*, 132.

benzeyerek yeni bir şekil alıyordu. Musaddık'ın yaptığı başlıca hata Anglo-Amerikan çıkarlarının yaşamsal önemdeki stratejik petrol denetimi etrafına toplanan kartel ilişkilerini kavrayamaması olmuştur.¹⁸

Bu kapsamda, ABD Başkanı Dwight Eisenhower'a 28 Mayıs 1953'de bir mektup gönderen Dr. Musaddık, İran önerilerinin İngiltere tarafından kabul edilmesinin sağlanmasını veya İran'ın direnebilmesi için ihtiyaç duyduğu ekonomik yardımın yapılmasını talep etmiştir. Eisenhower'ın yanıtında ise, İran ile İngiltere'nin tazminat konusunda bir anlaşmaya varamamalarının Amerikan Hükümetinin İran'a yardım etmesini engellediğini belirterek Dr. Musaddık'ın yardım isteğini geri çevirmiştir.¹⁹

İran'daki ulusallaştırma denemesini noktlayan olay, Başbakan Musaddık'ın bir darbe ile devrilmesidir. Kuşkusuz, Musaddık'ın devrilmesini hazırlayan gelişmeler arasında öncelikle ekonomik güçlüklerin İran'da, özellikle egemen sınıflar arasında, hoşnutsuzluk yaratması sayılmalıdır. Ancak, bu iç etmenler Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılmasında belirleyici rol oynamamışlardır. Ulusallaştırma denemesini sona erdiren bu olayda belirleyici olan dış müdahalelerdir.²⁰ 1953'te Şah'ı yeniden başa geçirmek için yapılan darbeye ABD'nin de yer almasının önde gelen sebebi İran'ın petrol rezervleri ve stratejik pozisyonudur.²¹

ABD'de Truman sonrası başa geçen Eisenhower, Musaddık yönetimiyle yakın ilişki içerisinde olmaktan kaçınmıştır. Öte yandan, İngiltere'nin Musaddık hükümetini devirmekle ilgili tekliflerine baştan cevap vermemesine rağmen sonradan bizzat darbe planlayıcısı olmuştur. Çünkü Musaddık'ın millileştirme faaliyetlerinin örnek teşkil ederek diğer ülkelerin petrol sanayilerinde de aynı gelişmelerin yaşanması istenmiyordu. Eisenhower yönetiminin büyük petrol şirketleriyle ilişkileri vardı ve bölgede üretim faaliyetlerinin kesintiye uğramaması için, Batı devletlerinin savunma ve özgürlüklerinin risk altına gireceği kozunu kullanıyordu. Aslında 16 Ağustos 1953 tarihinde ABD fiili liderliğinde ve Ajax koduyla başlatılan Musaddık yönetimini devirme faaliyetleri başarılı olmamıştı ancak Amerikalı ajanların süreci yakından takip etmeleri sonucunda darbe 18 Ağustos'ta başarıyla tamamlandı.²² Bu

¹⁸ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 130-145.

¹⁹ Gürel, *Orta Doğu*, 134-135.

²⁰ Gürel, *Orta Doğu*, 136-137.

²¹ Qystein Noreng, *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, (Ankara: Elips Kitap, 2004), 87.

²² Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2006), 185-186.

müdahalelerin sonucu olarak, Başbakan Musaddık İran Ordusu tarafından 18 Ağustos 1953'te devrilmiş ve böylece İran'da ulusallaştırma denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu aynı zamanda, İran'ın İngiliz etki alanından çıkıp ABD'nin etki alanına girdiğinin işaretini vermiş ve bu durum 1979 İran devrimine kadar sürmüştür.²³

İngiltere ve ABD hükümetleri Dr. Musaddık'a karşı genç şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi desteklediler. 16 Ağustos'ta General Zahedi'yi Başbakanlığa getirdiğini ilan edip Musaddık'ın tutuklanmasını emreden şah Rıza Pehlevi, kendisine karşı yapılan gösteriler zerine 17 Ağustos'ta Roma'ya gitmiş, Musaddık'ın 18 Ağustos'ta devrilmesiyle Zahedi Başbakan olmuş ve şah da üç gün sonra İran'a dönmüştür.²⁴ Musaddık hükümetinin devrilmesiyle birlikte İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar kaldırılmıştır. Böylece Anglo-Amerikan petrol çıkarları zafer kazanmış ve savaş sonrası çağda emirlerine karşı çıkmaya cüret edecek herkese neler yapmaya hazır olduklarını göstermişlerdir.²⁵

İran'daki bunalım süresince, büyük petrol şirketleri etkin bir dayanışma içinde olmuşlar ve bunalımın olumsuz etkilerini yalnız İran'ın duymasını sağlamışlardır. ABD de, Musaddık'ın devrilmesinden sonra göreve başlayan Zahedi Hükümeti'ne, Musaddık'tan esirgediği yardımı vermeye başlamış ve bir yandan da İran petrollerinin yeniden işletilebilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Aralık 1953'de, İngiltere'nin, Anglo-Iranian Oil Company'nin ve Amerikan şirketlerinin bazılarının katılımlarıyla İran Hükümeti ile bu ülkenin petrollerini konu edinen görüşmelere başlanmıştır. Görüşmeler sonunda, 15 Ağustos 1954'te, İran Hükümeti ile Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri tarafından oluşturulan bir konsorsiyum arasında, İran petrollerinin üretimi işletmesini kapsayan bir anlaşma ile yine İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında, tazminat ödeme sorununu çözümlen bir başka anlaşma imzalandı. 10 Ekim'de Meclis'in onayından geçen anlaşmalar yürürlüğe girdi.²⁶ Anlaşmaya göre İran petrol hakları hukuken İran Ulusal Petrol şirketi (NIOC)'nin elinde kalmaktaydı ancak petrol işletme ve uluslararası pazarlara ulaştırılma hakkı çok uluslu petrol şirketlerince oluşturulan Konsorsiyum'a verilmişti.²⁷

²³ Noreng, *Ham G*, 87.

²⁴ Gürel, *Orta Doğu*, 137.

²⁵ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 130-145.

²⁶ Gürel, *Orta Doğu*, 137.

²⁷ Ayhan, *İmparatorluk*, 186.

Yeni anlaşmayla kurulan Konsorsiyum'a Anglo-Iranian Oil Company %40, Royal Dutch-Shell %14 ve Compagnie Française des Pétrolles %6 paya sahip oluyordu. Ayrıca, daha önce İran petroleri üzerinde pay elde edememiş olan beş büyük Amerikan şirketi de %8'er payla Konsorsiyum'a katılıyorlardı [Gulf Oil Cooperation ve Texas Oil Company (Texaco), Standart Oil of New Jersey (Exxon), Standart Oil of California, Socony-Vacuum Oil (Mobil)].²⁸ Hisse dağılımında İtalya hükümetinin girişimlerine karşın İtalyan petrol şirketleri herhangi bir pay alamamıştır. Diğer taraftan, hisse sahibi olan beş Amerikan şirketi de sahip oldukları hisselerin %1'ini başka bir Amerikan şirketler grubuna devretmiştir. %5 hisseyi alan IRICON şirketler grubu da; Standart Oil of Ohio, American Independent Oil, Continental Oil, Atlantic Richfield ve Charter Oil şirketlerinden oluşmaktaydı. Konsorsiyum, İran ile imzalanan imtiyaz anlaşmasıyla kârın %50'sini İran'a vermeyi kabul etmiş ancak İran hükümeti de doğabilecek sorunları uluslararası hakem yolu ile çözümlenmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır.²⁹ Anlaşmada ayrıca, Konsorsiyum'daki şirketlere tüm vergilerden bağışıklık da veriliyordu.

Böylece yarım yüzyıl İngiltere'nin tekelinde olan İran ayrıcalığında bir anlaşmayla Amerikan şirketlerinin de pay sahibi olması, yeni düzenlemenin en önemli yönlerinden biri oluyordu. 1954 Ağustos'unda Eisenhower Şah'a gönderdiği bir mesajla, yeni durumdan duyduğu hoşnutluğu belirtiyordu.³⁰ Her şeye rağmen İran petrol kaynaklarının NIOC'un mülkiyetinde olduğunun ve Konsorsiyumun sadece NIOC tarafından imtiyaz verilmiş bir şirket olduğunun taraflarca kabul edilmesi ileriki yıllar içinde NIOC'un değişik şirketler ile yeni imtiyaz anlaşmaları yapabilmesinde önemli bir ayrıcalık haline gelmiştir. Üç yıl cezaevinde tutulduktan sonra 1967'de kanserden Ahmad Abad'da ölünceye değin göz hapsinde kalan Dr. Musaddık'tan İran'a kalan son miras da bu olmuştur. Ajax operasyonunun planlayıcısı olan Kermit Roosevelt de 1958 yılında CIA'den ayrılarak Gulf Oil Petrol Şirketinde çalışmaya başlamış, hemen sonrasında Gulf Oil başkan yardımcılığıyla mükafatlandırılmıştır. Böylece büyük devletlerin petrol çıkarları, gizli servislerin elemanları ile büyük petrol şirketleri arasında yaşanan ilişkiler gölgesinde Tahran'daki Tavus Kuşu Tahtı yeniden egemenlik haklarını kaybetmiştir.³¹

²⁸ Gürel, *Orta Doğu*, 138.

²⁹ Ayhan, *İmparatorluk*, 186.

³⁰ Gürel, *Orta Doğu*, 138.

³¹ Ayhan, *İmparatorluk*, 187.

İsrail'in Kuruluşu ve Arap-İsrail Savaşları

Hıristiyan Avrupa'da yüzyıllar boyunca dışlanmış olarak yaşamış olan Yahudiler, 19. yüzyılın başlarına değin Avrupa'da Hıristiyan vatandaşlar ile eşit hak ve direkt politik bir güce sahip olamadılar. Fakat 19. yüzyılda liberal düşünce (modernizm) gelişimi beraberinde Avrupa'daki sert Hıristiyan kimlik de süratle erozyona uğramış, seküler düşüncenin ve ideolojilerin hâkimiyeti arttıkça, kilise öğretilerinin önemini kaybetmesi, Yahudiler üzerinde bulunan hukukî tahditlerin sebepleri de kendiliğinden ortadan kalkmıştır.³²

19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan ulus devlet kavramı, milliyetçi Yahudiler ile Antisemitistler arasındaki çatışmanın tesiriyle, Yahudiler arasında bir millet ya da sadece bir dini grup oldukları konusunun tartışmaya başlanması sonucunu doğurmuştur. Yahudilerin Antisemitistler tarafından bünyesinde buldukları devletlerin etnik ve ırksal homojenliğine zarar veren bir öge olarak kabul edilmeleri ve Avrupa'daki Yahudilerin yüzyıllar boyunca uğradıkları ayrımcılık, sonuçta Yahudilerin bir devlete sahip olma düşüncesini üretmiştir³³ ve bu fikir Siyonizm adı altında vücut bulmuştur. Siyonizm terimi de "Kudüs" manasına kullanılagelmiş Siyon sözcük kökünden türetilmiştir. M.Ö. 6. yüzyılda vatanlarından zorla çıkarılarak Babil'e sürgün edilmiş olan Yahudi toplumunun Filistin'e geri dönme istek ve özlemini anlatan Siyon, Theodor Herzl'in faaliyetleriyle 19. yüzyılın son döneminde başlayan "Siyonist Hareket" ile dünya üzerinde yaşayan Yahudilerin bir devlet kurarak Kudüs'e dönme pusulası haline gelmiştir. Yahudiler için Siyon'a (Kudüs ve çevresi) dönme, kralları Süleyman tarafından yapılan kutsal mabetleri Beyt-i Makdis'i yeniden inşa etme, daha sonra üstün Yahudi ırkını Nil'den Fırat'a ve nihayet bütün dünyaya ekonomik ve her türlü güç bakımından hâkim kılma amacı taşımakla beraber özellikle İslami literatürde Siyonizm, bu hedefleri gerçekleştirmek isteyen ırkçı ve emperyalist Yahudi milliyetçiliğinin adı olarak kabul edilmektedir.³⁴

³² İlyas Kara, *Hamas / Bir Direnişin Perde Arkası*, (İstanbul: Ra Kitap, 2006), 13-14.

³³ H. Bayram Soy, "Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Irak Savaşı'na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 41 (2007): 127.

³⁴ Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 22-23.

Peki ama bu devlet nerede ve nasıl bir devlet olacaktı? Herzl Arjantin, Kıbrıs ya da Uganda gibi boş bir bölgede oluşturulabilecek bir Yahudi ülkesine sıcak bakmasına rağmen köktenci Yahudilerin baskısı nedeniyle, Kudüs ve çevresinin dışında bir Yahudi devletin kurulması fikri kabul görmemiştir.³⁵

Theodor Herzl, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal kaynaklarını geliştirmek ve devletin mali durumunda yeni düzenlemeler yapılışı gibi konularda Yahudiler tarafından yardım yapılabileceğini de dolaylı olarak ifade ederek, Filistin'e Yahudilerin yerleşmesi için II. Abdülhamit ile 1901 Mayıs'ında bir görüşme gerçekleştirmiş ancak bu hileli öneri Sultan tarafından kabul görmemiş ve Yahudilerin toplu olarak Filistin'e göç etmesine izin verilmeyeceği belirtilmiştir.³⁶ Aksine, Yahudilerin Filistin'e topluca yerleştirilmemesi adına değişik önlemler alan Padişah II. Abdülhamit, hatta Filistin'de toprak almalarına engel olacak kanun da çıkartmıştır. 19 Mayıs 1901 ve 4 Temmuz 1902 tarihlerinde Padişah II. Abdülhamit'le iki sonuç alınamayan görüşme yaptıktan sonra Herzl anılarında "Siyonizm'in hedeflerine erişmesi için Osmanlı Devleti'nin dağılması beklenmelidir" demiştir.³⁷

Filistin'in Yahudilerce kolonileştirilmesi konusunda Osmanlı Devleti'nden olumlu cevap alamayan Siyonistler çabalarını 19. yüzyıldaki en büyük sömürge imparatorluğu olan İngiltere üzerinde yoğunlaştırarak Ekim 1902'de İngiliz yönetimiyle görüşmelere başlamıştır. Kimyager bir Rus Yahudi'si olan Dr. Chaim Weizmann 1904'de Siyonist hareketin lideri olmuş ve 1914 Kasım'ında İngiliz Hükümetine arz edilecek ve ilginç bir şekilde hepsi de gerçekleşecek olan Siyonist düşünceyi şöyle özetlemiştir:

*Biz makul bir şekilde diyebiliriz ki, Filistin İngilizlerin nüfuz alanına girmelidir ve bir İngiliz sömürgesi olarak orada İngiltere, Yahudi yerleşimini teşvik etmelidir; ta ki, yirmi ya da otuz yıl içinde bu bölgede bir milyon, belki daha da fazla bir Yahudi nüfusuna sahip olalım. Bu Yahudiler orayı kalkındıracak, medeniyeti geri getirecek ve Süveyş Kanalı için etkili bir koruma sağlayacaklardır.*³⁸

³⁵ Ömer Turan, *Düşman Kardeşler Siyonizm, İsrail ve Filistin Direnişi*, (İstanbul: Yaydağ Yayınları, 2002), 155.

³⁶ Alan R. Taylor, *İsrail'in Doğuşu 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 20.

³⁷ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2005), 119.

³⁸ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 27.

Herzl tarafından başlatılan İngiltere'ye yönelik Siyonist ilgi Herzl'in ölümünden sonra on yıl içinde artmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından az bir zaman sonra da büyük yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgede hakimiyetini yitirmesiyle Filistin'in geleceği belirsizleşince, Siyonistlerin tanınmış, meşrulaştırılmış bir Siyonist siyasal statüye ve Filistin'e yönelik sınırlandırılmamış bir göçe olan inançları da artmıştır.³⁹ 18 Temmuz 1917'de İngiltere Siyonist Dernekleri Başkanı Lord Rothschild kendi imzasıyla, İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'a sunduğu bir mektupla; Filistin'in Yahudi vatani olmasını, Yahudilerin buraya kısıtlanmadan göçebilmelerini ve Yahudilerin burada kendi kendilerini yönetmelerini içeren üç önemli talepte bulunmuştur.⁴⁰

Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması fikri, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve ekonomik haritasını yeniden çizme yolundaki savaş sonrası emellerinin yeni ve olağanüstü bir unsuru haline gelmişti.⁴¹ İngilizlerin Süveyş Kanalı'nı ve Orta Doğu petrol çıkarlarını korumak ve sürdürmek için bundan güzel bir fırsat olamazdı. Siyonizm'in Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurabilmek için yaptığı girişimlerde İngiliz Dışişleri Bakanı Althur James Balfour'un 2 Kasım 1917'de İngiltere Siyonist Federasyonu Temsilcisi Lord Walter Rotschild'e gönderdiği ve "Balfour Deklarasyonu" olarak anılan mektup önemli bir yer tutmaktadır.

Balfour Deklarasyonu olarak tarihe geçen metin şöyledir:

"Kıymetli Lord Rothschild,

*Majesteleri'nin Hükümeti adına size, Yahudi Siyonist isteklerini sempatiyle karşılayan ve kabineye sunulup onaylanmış olan deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım. Majesteleri'nin Hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için milli bir yurt kurulmasına olumlu gözle bakmaktadır ve bu amaca ulaşılmasına yardımcı olmak için elinden geleni yapacaktır. Bunun Filistin'de hâlen mevcut Yahudi olmayan halkların yurttaşlık haklarına ve dinî haklarına ya da Yahudilerin diğer ülkelerdeki hak veya politik statülerine zarar verecek hiçbir etkisinin olmayacağı açıkça anlaşılmalıdır. Bu deklarasyonu Siyonist Federasyon'un bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım. Saygılarımla, Arthur James Balfour.*⁴²

³⁹ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 21-23.

⁴⁰ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001), 396.

⁴¹ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 62.

⁴² Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 72.

Balfour Deklarasyonu, Siyonist siyasetin ilk safhasının birinci bölümünü tamamlanış oluyordu. Siyonizm taraftarları, Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurmak için Herzl'ın programındaki Yahudi olmayan uluslardan Yahudilerin yasal bir hakka sahip olmaları hakkında desteğini talep eden maddeyi yerine getirmeyi başarmışlardı. Balfour Deklarasyonu aslında, Süveyş Kanalı'nı korumak için bir tampon bölge meydana getirmek ve dünyanın değişik yerlerindeki Yahudilerin müttefiklere desteğini sağlamak adına İngiltere'nin yapmış olduğu planın bir sonucu değil, daha çok, İngiliz ve Siyonist çıkarların çatışması konusunda, İngiltere'nin desteğini sağlamaya yönelik olarak Siyonistler tarafından kullanılmasıydı sadece.⁴³

Balfour Deklarasyonu, Orta Doğu'da (Filistin topraklarında) bir İsrail devletinin kurulmasına giden yolda önemli bir dönüm noktasıdır ve bu deklarasyonla Siyonist hareket artık uluslararası siyasi bir programa dönüşmüştür. 31 Ekim 1917'de yaklaşık 150.000 kişilik İngiliz Kuvveti Beerşeba'yı ele geçirmiş ve böylece Filistin, İngiliz askeri işgaline açılmıştır.⁴⁴ İngiltere Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanmasından bir ay sonra Kudüs'ü işgal etmiş, böylece Siyonistlerin Balfour Deklarasyonu'nda ortaya koyulan hedefleri daha rahat bir biçimde gerçekleştirebilecekleri ortam yaratılmıştır.⁴⁵

Siyonizm hareketi, 1918 yılı sonlarına doğru Balfour Deklarasyonu'nun ABD, Japonya, İtalya ve Fransa gibi devletler tarafından da resmi olarak tanınmasını hızlandırmada büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı ise taleplerini uluslararası alanda duyurmaları ve somut sonuçlara ulaşmada iyi bir fırsat yaratmıştır.⁴⁶

Savaşın sona ermesiyle müttefikler Araplara yapılan bağımsızlık vaadini yerine getirmemek ve 1916 Sykes-Picot Antlaşması'yla 1917 Balfour Deklarasyonu'na uygun bir yol izleyebilmek için "manda" diye bilinen sistemi çıkarlarına uygun bulmuşlardır. Buna rağmen Milletler Cemiyeti ilgili ülkeye mandacı devleti seçme gibi sembolik bir hak vermemekteyse de bu hak pratikte görmezlikten gelinmiştir.⁴⁷

⁴³ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 39-40.

⁴⁴ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 72.

⁴⁵ Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 308.

⁴⁶ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 43.

⁴⁷ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 200-201.

Balfour tarafından son olarak Aralık 1920’de onay için İttifak Konseyi’ne sunulan manda taslağı, tam anlamıyla Siyonist hareketin arzuladığı biçimde olmamakla beraber, 1922’de yayılanmış olan nihai belge Siyonist hareketin bir zaferi biçiminde gösterilmiştir. Balfour Deklarasyonu ile Yahudilerin Filistin topraklarıyla bağlantısı tanınarak garanti altına alınmış, Filistin’deki Yahudilere kendi kendileri yönetecek kurumların geliştirilmesi için izin verilmiş, mandater devlet olarak İngiltere tarafından Yahudilerin göç etmesinin kolaylaştırılacağı vaadinde bulunulmuş ve yönetime yardım edecek olan Yahudi Bürosu’nun oluşturulmasına yönelik hazırlık yapılmıştır. Bunlar, Yahudi toplumunun ihtiyaçı olan şeylerin neredeyse tamamını oluşturuyordu ve böylece gelecekleri garanti altına alınmış oluyordu.⁴⁸

Manda suresince İngilizler, Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmelerini ve devletleşmelerini kolay hale getirmek, Siyonist hareketin Filistin’e kesin ve hâkim bir şekilde yerleştirmek; Arapların ise Yahudilerin Filistin’de çoğalmalarına karşı durmak için uğraştıkları bir dönem olmuştur. 1917’de Filistin’de oturanların %85’inden fazlasını Filistinli Araplar, %1’inden azını Yahudiler oluşturmasına rağmen bölgenin nüfus dengesi Yahudilerin lehine çevrilmiş, 1922’de Yahudi Ajansı’nın kurulmasıyla, Yahudilerin bir aktör olarak İngiltere manda yönetimiyle ve diğer ölkelerle uluslararası arenada temas kurmaları sağlanmıştır. İngiltere, başta işgal gücü sonra mandater olarak bulunduğu Filistin’de 30 yıldan fazla yönetimi süresince çelişkilerle dolu bir politika izlemiş ama genel politikası temelde hep Yahudilerden taraf olmuştur.⁴⁹

Ancak Balfour pusulasının ardındaki İngiltere Büyük Oyunu, Balfour-Rothschild yazışmasındaki apaçıık iki yüzlölükten daha anlamlıydı. İngiltere’nin yeni kefil olduğu Yahudi yurdunun coğrafi konumunun 1914 sonrasında genişleyen İngiltere İmparatorluğu’nun ana atardamarı boyunca en stratejik bölgelerden birinde olması hiç de önemsiz değildi. Hindistan’a giden yola ve Süveyş Kanalı’na hâkim olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu’ndan yeni kazanılmış Arap petrolüne de yakındı. Balfour ve diğerleri Filistin’e İngiltere koruması altında bir Yahudi azınlığın yerleştirilmesinin Londra’ya inanılmaz önemde stratejik olanaklar sunacağını düşünüyörlardı. Yani birbirinin boğazına yapışmış bir takım Arap devletinin kuşattığı, pamuk ipliğine bağlı yaşamı için

⁴⁸ Taylor, *İsrail’in Doğuşu*, 46.

⁴⁹ M.Lutfullah Karaman, *Uluslararası İlişkiler Çıkamazında Filistin Sorumu*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 23.

İngiltere'ye göbekten bağlı Yahudi hakimiyetindeki bir Filistin fikri yeni İngiltere İmparatorluğu kavramının ayrılmaz bir parçasıydı.⁵⁰

Öte yandan Versay Antlaşması'nı onaylamayan ve Milletler Cemiyeti üyeliğini kabul etmeyen ABD Kongresi, Siyonizm'i desteklediğinin göstergesi olarak 21 Eylül 1922 tarihinde Balfour Deklarasyonu'nun kabulü ve teyidi olan bir kararı onayladı. Ayrıca, bir taraftan İngiltere'yle 3 Aralık 1924 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla Filistin toprakları üstündeki İngiltere mandaterliğini tanıırken aynı zamanda Balfour Deklarasyonu kapsamındaki İngiliz taahhütlerinin de takipçisi olduğunu İngiliz hükümetine kabul ettirmiş oluyordu. Ancak, kendilerini Siyonizm'le bağlayan büyük Avrupa devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri Filistin toprakları için gelecek planları yaparken burada yaklaşık iki bin yıldır yaşamakta olan Arap halkına hiçbir şey sorma gereği duymamışlardı. Rakamlarla ifade edildiğinde, 1918'de nüfusu 700,000 civarında olan manda, 10,163 mil²'lik bir alanı kapsamaktaydı. Bu nüfusun 664,000 kadarı Arap ve 56,000 kadarı da (%8) Yahudilerden oluşmaktaydı. 1922'de 752,048'e yükselen toplam nüfusun 83,790'ı (%11), 1931'de 1,033,314 olan nüfusun 174,606'sı (%17), Mayıs 1948'de ise 2,065,000 olan toplam nüfusun 650,000'i (%31) Yahudilerden oluşmaktaydı.⁵¹ Her şeye rağmen 1918'de toprağın % 2,5 kadarını elinde bulunduran Yahudilerin sahip oldukları topraklar Mayıs 1948'de sadece % 6-7 seviyesine çıkmış bulunuyordu.⁵²

Balfour'un yarattığı Filistin'deki Yahudi "anayurdu", sayısız savaş ve isyanın tetikleyicisi olmuş, Müslüman Araplar ile Filistinli Yahudiler arasında bitmek bilmeyen çatışmaların kaynağı olmuştur. İstenen de zaten budur ve İngiltere 1920'de askeri varlığı, çelişkili vaatleri ve Filistin üzerinde yeni bir Yahudi yurdu için İngiltere himayesinin tesisleriyle, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni keşfedilmemişengin petrol servetinin yanı sıra, eski Alman Güneydoğu Afrika'sını de içeren tüm Güney Afrika'nın üstünde sağlam bir denetim kurmuştur.⁵³

İki dünya savaşı arasındaki dönemde (1919–1939) Filistin'deki sorunun temeli, Siyonistlerin Balfour Deklarasyonu'nu fiili olarak yurt kurmadan ileriye götürüp resmi devlet kurma çabasına karşı; Arap halkının da deklarasyonu etkisizleştirme, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına olanak tanımama

⁵⁰ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 63-66.

⁵¹ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 67.

⁵² Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 200-205.

⁵³ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 76, 68.

abalarından oluşmuştur. Bununla birlikte, Siyonistlerin Filistin topraklarına daha fazla Yahudi'nin g etmesini sağlama çabalarına karşılık, Arapların bu göçü engelleme yönünde uğraşları ve Wilson doktrini çerçevesinde, Filistin nüfusunun çoğunluğunu Arapların oluşturmasını ne sürerek, Filistin topraklarında bağımsız bir Arap devleti kurabilmeye yönelik mücadeleleri de önemli olmuştur.

1936 Nisan'ında Filistin Arapları bir genel grev başlatınca İngiliz hükümeti durumu inceleme adına bir Kraliyet Komisyonu oluşturdu. Bu Komisyon'un 1937 Temmuz'unda yayınlanan raporunda karışıklıkların sebebi olarak, Arap halkın bağımsızlık istekleri ve bir Yahudi ulus devleti oluşturulmasına duyulan korku ve nefret gösteriliyor, Arap-İsrail sorununun çözümünde Filistin topraklarının taksim edilmesi tek zm yolu olarak öneriliyordu. Taksim planı Eylül 1937'de toplanan Pan-Arap Kongresi tarafından reddedildi. Weizmann'ın taksim yönünde tavır almasına karşın, sınırları belirleme konusunda çıkan anlaşmazlık ve Arap ayaklanmalarının sürmesi planı başarısızlığa mahkûm etti. Avrupa'da savaş ihtimalinin belirginleşmesiyle beraber İngiltere, Arap-Yahudi çatışmasını dindirmek amacıyla Londra'da bir Konferans toplanması çağrısı yaptılar (1939). Londra Konferansı sonrası 17 Mayıs 1939'da yayınlanan nl MacDonald Beyaz Bildirisi, Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmesine yönelik ciddi kısıtlamalar getirdi. Bunun zerine Siyonistler de yapılan bir Kongre sonucunda MacDonald Beyaz Bildirisi'ni illegal ilan ettiler fakat İkinci Dünya Savaşı'nın kısa bir zaman sonra başlamasıyla Filistin sorunu bir süreliğine askıya alındı.⁵⁴

MacDonald Beyaz Bildirisi'nin yayınlanmasıyla birlikte Siyonist mücadelenin İngiliz Manda yönetimine karşı da başladığı ve savaş arası dönem ve sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Bu, İngiltere nezdinde Siyonistlerce sürdürülen diplomatik başarının ve Herzl'in programının taleplerini karşılayabilecek Siyonist bir örgütsel mekanizmanın geliştirilmesinin bir sonucu olarak Siyonist hedeflerde kademeli ilerleme ile karakterize edilen bir aşamaya işaret etmektedir. Siyonist liderler bu safhada Siyonizm'in yeniden yapılandırılmasına girişmiş ve savaş yılları boyunca izlenen siyasetin sonucu olarak, örgütsel ve siyasi yoğunluk İngiltere'den ABD'ye doğru kaymıştır. Beyaz Bildiri'yle her ne kadar kısıtlanmış olsa da iki savaş arasındaki dönemde Filistin mandası, Filistin topraklarındaki Yahudi cemaatinin kademeli olarak yaratılmasına izin vererek

⁵⁴ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 75.

Siyonistlerin çıkarlarına hizmet etmiştir. Her şeye rağmen bu süreçte Siyonistler, mandanın devam etmesine karşı da koordineli bir muhalefet programı geliştirdiler. Başlangıçta Beyaz Bildiri'ye yönelen eleştiriler, kısa süre sonra mandanın kendisine karşı şiddetli bir saldırı biçimini alacak kadar büyümüştür. Böylelikle Siyonizm'in temel amacı olan bir "Yahudi devleti kurulması" için aktif hazırlıklar ile karakterize edilen bir döneme girildi. Bunu Siyonistlerin İngiltere ile süregelen ilişkilerinin hayal kırıklığına bağlayanlar olsa da Siyonist politikanın İngilizlerle iş birliğinden düşmanlığa kaymasının, koşullardaki bir değişikliğin, Siyonist hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir aktivizm politikasının diğerlerinden daha yararlı kılan şeyi yarattığının düşünülmesi daha gerçekçi gözükmektedir. Çünkü Siyonistler açısından sonuçta amaca ulaşmaya hizmet edecek her şey, hareket açısından kabul edilip, tatbik olunmuştur.⁵⁵ Bu durumu Siyonistlerin İngiltere'yle süren ilişkilerindeki hayal kırıklığına bağlayanlar olsa da İngilizlerle iş birliğinden düşmanlığa doğru Siyonist politikadaki kaymanın, Siyonist hedeflerin realizasyonu için bir aktivizm politikasını diğerlerinden daha kullanışlı hale getiren şartlardaki değişimin yarattığını düşünmek daha gerçekçi görünmektedir.

Siyonistler açısından bakılınca, 1939 Beyaz Bildirisi'nin ilanının ve yeni bir Siyonist politikanın oluşturulmasının ardından İngiltere hükümeti, Koloni Bakanlığı ve özellikle Manda yönetimini düşman ve Siyonist hareketin temel hedefleri önünde duran bir mania olarak gördüklerinden, yönlerini ABD'ye döndüler. Bunda elbette ki Siyonist önderlerin savaşın sonuna doğru İngiltere'nin hegemon devlet pozisyonunu kaybetmeye başladığını sezinleyerek, Siyonizm'in Yahudi toplumu dışındaki desteği için, ABD'ye yönelmelerinde önemli bir payı bulunmaktadır.⁵⁶ 1945'ten sonra Orta Doğu petrolüne giderek daha çok gereksinme duyan bölge-dışı güçler (özellikle ABD) için hem bölgedeki petrol üretiminin aksamaması hem de petrolün ulaşım yollarının kapanmaması önem kazanıyordu.⁵⁷ Geçmişte Siyonist hareketin önemli bir parasal destek kaynağı olduğunu ispat etmiş olan ABD, savaş esnasında siyasi destek bakımından da ön plana çıkmaktaydı. Savaş süresince İngiltere, Filistin'de mandater güç olması sebebiyle hâlâ önemli bir yere sahip olmasına rağmen, ABD, Siyonist siyasetin odak noktası durumuna gelmiştir.⁵⁸ Bu kapsamda, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Filistin sorununda Amerikan faktörü oldukça

⁵⁵ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 77-80.

⁵⁶ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 84.

⁵⁷ Gürel, *Orta Doğu*, 139.

⁵⁸ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 84.

belirleyici olmuştur. ABD'nin İngiltere'ye yönelik baskıları Roosevelt döneminde başlamış, Harry Truman döneminde daha da yoğunlaşmıştır. Yahudiler, bir yandan ABD vasıtasıyla İngiltere üstündeki baskıyı yoğunlaştırırken öte yandan Filistin topraklarında şiddeti tırmandırarak İngilizleri bırakıp gitmeye veya Yahudilerin taleplerini kabul etmeye zorlamaktaydılar.

İngilizlerin başlangıçta Orta Doğu'daki stratejik ve politik İngiltere çıkarlarına destek olacağı düşünölen Siyonist örgüt, bu noktada belirtmek ilginç olacaktır ki eğer desteği olmasaydı hareketin çoktan teori olarak kalacağı bir ölkeden (İngiltere'den) yüz çevirmekteydi. Siyonizm, hareketin genel karakteri olan biçimlendirilmesi kolay esnekliğiyle ilgisini İngiltere'den ABD'ye kaydırıyordu.⁵⁹ Yani İngilizler tarih boyunca kendilerinin kullandıkları bir yöntemle Siyonistler tarafından saf dışı bırakılıyordu.

Siyonistler Roosevelt döneminde tam istedikleri başarıyı elde edememiş olmalarına karşın, ABD'nin Orta Doğu siyasetini Beyaz Saray vasıtasıyla şekillendirmeye çalışma geleneğini başlattılar. Truman'ın başkanlığında bu metot, çok miktarda ve sürekli fayda sağlamıştır.⁶⁰ 28 Nisan 1947 tarihinde oluşturulan Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi ile görüşmelerde Arap ölkelerinin bağımsız bir Filistin devleti kurulması talebine karşın Yahudilerin Weizmann'ın, isteği Filistin'de bir taksime yönelikti. Başkan Truman'ın talimatı yönünde 11 Ekim 1947'de ABD delegasyonu resmi olarak Filistin topraklarının taksim edilmesi planını destekliyordu. Amerikan yönetimi işi ayrıca taksimi desteklemeleri yönünde diğer devletlere baskı yapmaya kadar götürmüştür.

Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nun 181 sayılı kararı ile, tıpkı manda kararında olduğu gibi, bölünme tavsiyesi de Yahudilerin çıkarları doğrultusunda gerçekteşmiş ve nüfusun sadece 1/3'üne, toprağın ise %7 kadarına sahip olmalarına karşın, Arapların o güne kadar ki bütün çabalarına rağmen Filistin topraklarının, çoğu iyi bölgeler olmak üzere, %56'sı kurulacak Yahudi devletine verilmiştir. BM Genel Kurulu'nun bir Arap ve bir Yahudi devleti oluşturulması yönünde Yahudilerin lehine almış olduğu kararı Siyonistlerin büyük bir bölümü tarafından olumlu bulunmuş, ancak bu kararı haksız ve gayrimeşru gören Filistin Araplarının tamamı tarafından reddedilmiştir.

⁵⁹ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 84-85.

⁶⁰ Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, 104.

14 Mayıs 1948'de İngiltere Filistin'deki manda yönetimini gece saat 24.00'te sonlandırmış, mandanın sona ermesinde birkaç saat sonra da Yahudilerce BM Taksim Planı doğrultusunda kendilerine verilmesi öngörülen bölgede İsrail Devleti'nin kurulmuş olduğu ilan edilmiştir. Bunun üzerine Mayıs 1948'de yaklaşık olarak 1/3'ü Filistin devletine ayrılan topraklardan olmak üzere 300,000 (bazı kaynaklara göre 400,000 kadar) Arap bölgeyi terk etmek durumunda kalmış,⁶¹ sonradan sayıları milyonlara varan yerini yurdunu kaybederek göçmen durumuna düşmüş Filistinlilerin faciası böylece başlamıştır.⁶²

Yeni devleti ilk olarak ABD, hemen sonra da SSCB tanımıştır. Yahudilerin İsrail devletini kurduklarını açıklayınca Irak, Suriye, Mısır, Ürdün ve Lübnan kuvvetleri Filistin topraklarına girmeye başladı ve böylece I. Arap-İsrail Savaşı da resmen başladı.⁶³ Çatışmaların devam ettiği ve yapılan ateşkes görüşmelerinin yer aldığı yaklaşık bir yıl zarfında İsrail, durumdan istifade ederek topraklarını taksim planı ile kendisi için öngörülenin çok ötesine taşımıştır. Şeria nehrinin batısında kalan Filistin topraklarının %78'ini işgal etmiştir. Bu yenilginin Arap ülkelerinde yarattığı tepkiler çok kuvvetli olmuş, Mısır'da, Suriye'de ve Lübnan'da Başbakanlar katledilmiş, Suriye'de 1949'da askeri darbe olmuş, Temmuz 1951 tarihinde el Aksa Camii'nde Ürdün Kralı Abdullah Filistinli bir militan tarafından katledilmiş, ertesi yıl da Mısır'da General Necip ile Albay Nasır ikilisinin darbesiyle Krallık sona ermiştir.⁶⁴ Bu tarihten sonra tüm Arap Orta Doğu'sunda Arap milliyetçiliğinin güçlenmesi politik istikrarsızlıklara sebep olmasının belki de en mühim faktörlerinden birisi Nasır'ın 1952'den itibaren Mısır'ın dış politikasını Arap milliyetçiliği odaklı bir hale getirmesidir.⁶⁵

Bölgede Arap ulusçuluğunun güçlenmesi ve İsrail'in Orta Doğu'da siyasal bir varlık olarak ortaya çıkışı, 1945-1960 döneminde Orta Doğu'daki petrol üretimini temelde etkilememiş ancak bölge petrolünü başka yerlere ulaştıran önemli boru hatları ve deniz yollarının Arap-İsrail çatışmasının ve Arap ulusçuluğunun en yoğun olduğu bölgelerden geçmesi nedeniyle ulaşım üzerinde olumsuz etkiler yaratmış, bu etkiler dolaylı olarak üretimin bölgedeki dağılışına da yansımıştır.⁶⁶

⁶¹ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 205-227.

⁶² Topur, *Dipsiz Kuyu*, 205.

⁶³ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 227-230.

⁶⁴ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 204-205.

⁶⁵ Ayhan, *İmparatorluk*, 176.

⁶⁶ Gürel, *Orta Doğu*, 139-140.

18 Haziran 1953'te Mısır Cumhuriyet oldu ve General Necip cumhurbaşkanlığına getirildi. 1954 Nisan'ında başbakan olan Cemal Abdul Nasır, aynı yılın Kasım ayında Necip'in görevinden alınmasıyla cumhurbaşkanı oldu.⁶⁷

Yahudi ve Arap tarafları 1956 yılına kadar, birbirini yıpratmaya yönelik manevralar içinde olmaya, karşılıklı saldırı kuşkusu içinde yaşamaya ve bunların doğurduğu ortamda silahlanmaya devam ettiler.⁶⁸

1956'daki Süveyş Bunalımı, kuşkusuz, Orta Doğu petrolünün ulaşım yollarını etkileyen ve dolaylı olarak da üretimin dağılımında da etkili olan en önemli olaydır.⁶⁹ Nasır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı Şirketi'nin bütün tesisleri ve malları ile millileştirdiğini ilan edince, kendilerini konuyla ilgili sayan Batılı devletlerin ağır saldırılarına hedef oldu.

Özellikle Kanal Şirketi'nin sahibi olan İngiltere ve Fransa siyasal ve ekonomik baskıda sonuç alamayınca İsrail'i kullanarak 29 Ekim'de Mısır'a silahlı saldırı başlatmışlar, bir gün sonra da İngiltere ve Fransa'nın saldırıları başlamıştır. Ancak Doğu Bloğu, Asya-Afrika ülkelerinin Mısır'ın yanında yer alması üzerine, S.S.C.B.'nin bölgedeki etkisini arttırmasından kaygı duyan ABD'nin İngiltere ve Fransa'ya baskı yapmasına neden olmuştur. Bunun üzerine üç saldırgan güç 6 Kasım'da ateşkese uymak zorunda kalmış ve 1956 Aralığında İngiliz-Fransız kuvvetleri, 1957 Mart'ında ise İsrail kuvvetleri Mısır topraklarından çekilmiştir. 10 Nisan 1957'de de Süveyş Kanalı temizliği yapılarak yeniden uluslararası trafiğe açılmıştır.⁷⁰

Süveyş Kanalı'nın ve Iraq Petroleum Company boru hattının kapanması ile Batı Avrupa petrol ihtiyacının %70'ini karşılayamaz hale gelmiştir. Bu durum çalışmanın ana bulgularından biri olan çok uluslu büyük petrol şirketlerinin bölge siyasetindeki etkilerini açıkça ortaya koyan bir sonuç doğurmuştur. Amerikan Hükümeti ortaya çıkan sorunu çözmeyi amaç edinerek büyük petrol şirketlerinin temsilcilerinden oluşan bir "olağanüstü durum komitesi" kurmuş ve bu şirketlerin Batı Avrupa'da daha çok ve düzenli petrol satmalarını sağlamıştır. ABD toprakları yanında, Venezuela ve Kanada'daki üretimlerini de

⁶⁷ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 258.

⁶⁸ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 207.

⁶⁹ Gürel, *Orta Doğu*, 141.

⁷⁰ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 258-263; Topur, *Dipsiz Kuyu*, 209-210.

arttıran Amerikan petrol şirketlerinin sağladığı petrol ile Batı Avrupa'nın petrol açığı normal ihtiyacının %12'si oranına kadar düşürülebilmiştir.⁷¹

22 Mayıs 1967'de Mısır Cumhurbaşkanı Nasır, İsrail'in Akabe Körfezi'nden Kızıldeniz'e çıkış yolu olan Tiran Boğazı'nı kapattığını açıklayarak, 1956'dan beri Süveyş Kanalı'nı kullanamayan İsrail'in böylece Kızıldeniz'e çıkışını da engellenmeyi amaçladığında, İsrail bu olayın kendisine yapılmış bir saldırı ve savaş nedeni olduğunu belirtmiştir. De Gaulle'den itidal tavsiyesi alan ve sorunu görüşmek için dört büyük güç arasında bir konferans düzenlenmesi önerisinde bulunulmasına karşılık İsrail'e asıl destek yine Londra ve Washington'dan gelmiştir. İsrail'in ilk saldırıyı yapmasını bekleyen Arap ülkelerine göre, İsrail saldırgan ve suçlu duruma düşürülmüş ve böylece dünya kamuoyunu kendi yanlarına çekmiş olacaktı. Gerçekten 5 Haziran 1967'de İsrail tarafından başlatılan ve Altı Gün Savaşı olarak bilinen savaşta⁷² ilk saldırıyı İsrail yapmakla beraber bu saldırı boyutları itibariyle hiçbir şekilde Arapların aklından geçtiği gibi olmamış ve daha ilk günde İsrail Arap ülkelerinin hava gücünü tamamen yok etmiştir. Savaşın sonunda Suriye, Mısır ve Ürdün orduları kesin bir yenilgiye uğramış, Sina, Batı Şeria ve Golan Tepeleri gibi büyük ve stratejik topraklar ile Tiran Boğazı'nın denetimi İsrail'in eline geçmiştir.⁷³ Ateşkes, İsrail'in kabul etmesiyle 10 Haziran'da yürürlüğe girmiş ancak Arap-İsrail sorununa hiçbir kalıcı bir çözüm sağlamadığı gibi, daha birçok yeni sorunun da başlangıcı olmuş,⁷⁴ savaş sonrasında fevkalade çalkantılı yeni bir dönem başlamıştır. Yeni dönemde İsrail Amerika'dan hem tam fiili destek hem de Araplar üzerinde barışa yönlendirilmesi için baskı isterken, Araplar da Amerika'dan Birleşmiş Milletler kararlarına uymasını sağlamak üzere İsrail üzerinde baskı ve durumlarına anlayış beklemiştir.⁷⁵

Arapların Uyanışı: OPEC'in Kuruluşu ve Dünya Petrol Krizleri

Basra Körfezi bölgesi denildiğinde Umman, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Suudi Arabistan, Irak ve İran'ı içine alan yaklaşık 100 milyon dolayında nüfusun yaşadığı 5 milyon km² lik bir alan anlaşılmalıdır. Gerek

⁷¹ Gürel, *Orta Doğu*, 144.

⁷² Ayhan, *İmparatorluk*, 245.

⁷³ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 211.

⁷⁴ Ayhan, *İmparatorluk*, 245.

⁷⁵ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 218.

coğrafik yapısı gerekse zengin petrol kaynakları Basra Körfezi'nin stratejik önemini ortaya koyan temel özelliklerdir.

1960'lı yılların başlarında petrol şirketlerinin Orta Doğu petrol fiyatlarını "tek yanlı olarak ve danışmadan" düşürmeleri, petrol ihracatçısı ülkelerin bir örgütte birleşme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Irak Petrol Bakanlığı'nın çağrısı üzerine petrol şirketlerine karşı ortak tavır almak için 10 Eylül 1960'da Bağdat Konferansı'na katılan İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve bölge dışından Venezüella, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries – OPEC)'nü kurdular. Kasım 1962'de Birleşmiş Milletler tarafından tanınmış olan OPEC'in, Haziran 1965'de de BM Ekonomik ve Sosyal Meclisi ile resmi ilişkisi kurulmuştur.⁷⁶

OPEC'in kurulma gayelerinden en önemlileri, petrol üreten ülkeler arasında üretim ve fiyat konusunda uygulanan bireysel politikalar arasında bir koordinasyon kurma, büyük şirketlerin fiyat ve üretim politikalarına ve petrol sorunlarına karşı ortak bir politika çerçevesinde hareket etmeyi sağlamak olarak gösterilebilir.⁷⁷ Başlangıçta petrol fiyatlarının düşürülmesine karşı bir tepki olarak "sınırlı amaçla" doğmuş olan OPEC, deneyimlerle geliştikçe giderek amaçlarını ve politika alanını genişletmiştir. 1970'lere geldiğinde fiyatlandırma konusundaki nihai hedefleri olan "karar veren" durumuna da erişmişlerdir.⁷⁸

OPEC hareketinin giderek güçlenmesi, bu dönemde uluslararası petrol piyasalarının iç dinamiğinin önemli tekeller yüzünden değişime elverişli bir sürece girmesiyle çakışınca, 1970-1973 döneminde art arda gelen olaylar, petrol piyasasının genel niteliğini değiştirmiş ve bir "bunalım" için gerekli koşullar hazır olmuştur.⁷⁹

Uluslararası petrol piyasası ve modern Arap tarihinde ciddi bir öneme sahip olan 1973 Ekim Savaşı, Arap petrol üretici ülkelerin çatışmaların bütün cephelerde durmuş olduğu bir dönemde İsrail'i destekleyen devletlere uygulanmakta olan petrol ambargosuna devam ederek, petrolün bir dış politika vasıtası biçiminde çok daha etkili ve sistemli olarak kullanıldığı bir özelliğe de sahiptir. Savaş başladıktan sonra petrol üreticisi Arap devletler tarafından petrolün üretiminin

⁷⁶ Gürel, *Orta Doğu*,164.

⁷⁷ Ayhan, *İmparatorluk*, 237.

⁷⁸ Gürel, *Orta Doğu*,165-166.

⁷⁹ Gürel, *Orta Doğu*,192.

kısılması ve İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu uygulanması, uluslararası sistemi bir bütün olarak etkilemiştir.⁸⁰

1973'de çıkan Savaş'ta Arap ülkelerinin artık temel amacı 1967 Savaşı öncesinde olduğu gibi, İsrail'i ortadan kaldırmaktan ziyade, 1967 Savaşı'nın etkilerini silmek ve özellikle de kaybettikleri toprakları geri almaktır.⁸¹ Yom Kippur Musevi dininin en kutsal günüdür ve harp 6 Ekim 1973'de o gün çıkmıştır. Bu defa Yahudiler hazırlıksız yakalanmışlardır. Mısır, Sovyetlerden aldıkları karadan havaya silah sistemleriyle İsrail'in güvendiği hava gücünü durdurmuş, Süveyş Kanalı'nı geçerek ilerlemeye başlamıştır. Mısır'la beraber harbe giren Suriye de Golan cephesinde başarı sağlamıştır. Ancak İsrail, verdiği bütün kayıplara rağmen çabuk toparlanarak her iki cephede de kaybettiklerini geri almıştır.

Savaş süresince Batı ülkelerinden İsrail'e gelen fakat Araplara gelmeyen destek sebebiyle OPEC, Suudi Arabistan'ın aldığı teşebbüs üzerine, önce fiyatları 3,01 dolardan 5,11 dolara çıkartarak %70 gibi şaşırtıcı bir zam yapmış, ardından başta ABD ve Hollanda olmak üzere Batılı ülkelere "petrol ambargosu" uygulamış ve petrolün üretimini azaltmıştır. Bu durum, petrol fiyatlarının o zamana kadar görülmemiş oranlarda yükselmesine sebep olmuştur. Petrolün varili 3 dolardan 10 dolara ve hatta spot alımlarda yer yer 40 dolara kadar yükselmiştir.

Savaşın sonuçlarına gelince, bu defa ki savaş, petrol ambargosu da getirmekle eskisine nazaran daha başka mahiyette sonuçlar doğurmuştur. Ambargo, Amerika hariç Batı ekonomilerinde olumsuz çok büyük ekonomik sonuçlara neden olmuştur. Ancak bu nedenledir ki üzerine ambargo uygulanan Batı, derhal petrol tüketimini mümkün olan en düşük seviyelere çekmek için önlemler almış, uzun vadede de Arap-İsrail çekişmeleri sonucunda yeniden petrol ambargolarına muhatap olmamak ve yükselen petrol fiyatlarının ekonomilerini yeniden vurmaması için alternatif enerji kaynaklarına ve potansiyel enerji bölgelerine yönelmişlerdir. Petrol fiyatlarının cazibesi ve zorunluluklar, dünyanın çeşitli bölgelerinde ve ülkelerinde işletilmesi pahalı olan petrol yataklarının işletilmesini mümkün kılmıştır. Güney Atlantik, Kanada, Kuzey Denizi, Nijerya ve Gine gibi Afrika bölgelerinde ve Güney Amerika petrole böyle açılmış ve genişletilmiştir.⁸² Krizin arkasından nükleer enerji hem Batı Avrupa

⁸⁰ Ayhan, *İmparatorluk*, 267.

⁸¹ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 365.

⁸² Topur, *Dipsiz Kuyu*, 218-223.

hem de gelişmekte olan ülkelerde birbiri ardına devletlerin petrol dışı enerji altyapılarında en hızlı büyüyen kaynak olmaya doğru hızla ilerlemiştir.⁸³

Artan fiyatlar nedeniyle Arabistan'a akan bu görülmedik hacimdeki petrol paraları Arap ülkelerini silah ve refah tüketimlerine sevk etmiştir. Özellikle Amerikan ve Avrupa silah sanayisi, bankalar, gemi nakliyecilik sektörü ve sanayi, inşaat sektörü bu tüketim furyasından inanılmaz paylar kapmıştır. Batı sonuçta Araplara ödediği parayı kısa zamanda geri döndürmeyi başarmıştır. Hasılı petrol Arap devletleri bakımından neticede siyasi bir silah değil, Batı'nın ticari çarklarının dönmesine yardımcı bir unsur haline gelmiştir.⁸⁴

1973 petrol şoku dünya sınai büyümesinde yıkıcı bir etki bırakırken, büyük New York ve Londra bankaları ve Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin Yedi Kız Kardeşler petrol çok uluslu şirketleri inanılmaz faydalar sağladılar. Exxon 1974'te brüt gelirleri bakımından General Motors'u geride bırakıp dünyanın en büyük Amerikan şirketi oldu. Mobil, Texaco, Chevron ve Golf da dahil kız kardeşleri az arayla onu takip ediyorlardı. Ancak Batı Avrupa'da, petrol fiyatının yükselmesinden ve teslimata konulan ambargodan doğan çok çarpıcı olmuştur. İngiltere'den kıtaya dek, ülkeler birbirleri ardına 1930'lardan bu yana en kötü ekonomik krizin etkilerini hissettiler. İflaslar ve işsizlik Avrupa'nın her yanında endişe verici boyutlara yükseldi.⁸⁵

Bu durum petrolün kendi ekonomileri açısından çok daha belirgin bir öneme ve paya sahip olduğu Batı Avrupa lkeleri ve Japonya'nın İsrail'e dönük politikalarını yeniden düşünme ve sorgulama fırsatı vermiş, bunun sonucunda giderek daha fazla lke İsrail'e yabancılaşmaya başlamış, Amerikan hükümeti üzerinde baskıda bulunmalarına ve Orta Doğu barışında Arap davasına daha yakın durmalarına neden olmuştur.⁸⁶ Ancak bu yakınlık zaman içinde yine egemen glerin ve çıkarlarının doğrultusunda biçim almaya devam etmiştir.

1973 petrol şoku görüldüğü gibi, Ortadoğu barışının, tüm dünyadaki ekonomik dengeleri etkileyeceği açıkça ortaya çıkmıştır fakat barışın ve enerji güvenliğinin nasıl sağlanacağı yine egemen glerin ve onları yönlendiren çok uluslu petrol şirketlerinin çıkarları çerçevesinde belirlenmiştir.

⁸³ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 231.

⁸⁴ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 218-223.

⁸⁵ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 197-199.

⁸⁶ Sabahattin şen. *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, (İstanbul: Bağlan Yayıncılık, 1993), 298.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Petrol Bölgelerini İstilas: Körfez Savaşları

1970'lerde başlayan millileştirme hareketleri ve petrol üstündeki egemenlik haklarının büyük petrol şirketlerinden ülkelere geçmesiyle beraber, ABD'nin temel siyasi ve askerî politikası ülkeleri de içine alacak biçimde bölgede kontrolü sağlamak haline gelmiştir.⁸⁷ 1980'lerde kanıtlanmış petrol rezervlerinin yarısından fazlasının bulunduğu Orta Doğu petroleri Amerikan petrol ithalatının yaklaşık %35'ini, Batı Avrupa devletlerinin %61'ini ve Japonya'nın da %72'sini karşılamaktaydı.⁸⁸

Bu politika çerçevesinde, Orta Doğu petrol alanlarındaki beklentileri ve petrolün güvenle üretim ve dağıtımının sağlanmasına yönelik Anglo-Amerikan çıkarları doğrultusunda kışkırtılan Irak 700 km'lik bir cephede ve baskın şeklinde 22 Eylül 1980 günü İran'a saldırıya geçerek sekiz yıl sürecek bir savaşı başlatmıştır.⁸⁹ Washington, çabuk başarı vaat eden yanlış bir istihbarat vererek, Saddam Hüseyin'in İran'ı işgal etmesini el altından teşvik etmiştir.⁹⁰

İran-Irak arasındaki sorunun temelinde Saddam'ın İran'ın bu görece zayıf zamanında kolay bir zafer kazanarak hem iki devlet arasında mevcut olan sınır sorunlarını ve süregelen diğer tarihsel sorunları çözümlenmek hem İran'ın devrim ihracını engellemek hem de gerek ülke içerisinde gerekse Arap dünyasında gerçek bir lider durumuna yükselmek tutkusu ve beklentisi rol oynamıştı.⁹¹ Öte yandan İran'ı yenilgiye uğratarak Irak aynı zamanda, Tahran'dan sonraki İran'ın en önemli ikinci sanayi bölgesi kabul edilen ve Abadan, Bender Humeyni, Hürremşehr ve Ahvaz vb. doğal gaz ve petrol kaynaklarının olduğu Kuzistan bölgesinde yaşamakta olan 1,5 milyon civarındaki Arap halka özerklik kazandırılmasını ve bu önemli petrol ve endüstri merkezinin bu şekilde İran'ın elinden çıkmasını amaçlıyordu.⁹² Ayrıca iki milletin tarihsel süreç içerisinde oluşan karşılıklı düşmanlıklarının, kültürel

⁸⁷ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 279.

⁸⁸ Joe Stork, "US Targets Persian Gulf Invention", *MERIP Report* 85, (1980): 3-5, Erişim Eylül 01, 2021. <https://doi.org/10.2307/30108003>.

⁸⁹ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 548.

⁹⁰ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 300.

⁹¹ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 542.

⁹² Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 546.

farklılıklarının ve temel siyasi seçimlerinin de onları böyle bir tükenişe sürükledikleri düşünülebilir.⁹³

Irak saldırısının başlarında öncelikle İran'ın zengin petrol alanlarını ele geçirmeye yönelmiş, Irak kuvvetleri ciddi bir direniş görmeden nüfus çoğunluğu şii Araplardan oluşan Kuzistan eyaletinin merkezi konumundaki Hürremşehr'i ele geçirmiş, Ocak 1981'de de Kuzistan eyaletinin büyük bölümünü işgal etmiş durumdaydı. Irak'ın şatl Arap'ın tamamı üstündeki kontrolü ve Harg adası (İran'ın önemli petrol ihraç merkezlerinden biri) vresinde oluşturduğu askerî denetim İran'ı ekonomik olarak da zor bir durumda bırakırken, Irak bölgenin en önemli kaynaklara sahip bir devlet durumuna gelmişti. Ancak 1982 Mayıs'ına gelindiğinde İran kendi topraklarındaki Irak birliklerini karmış hatta Irak'ın zengin petrol kaynakları bulunan güney bölgesine doğru ilerlemeye başlamıştı. Suudi Arabistan ve Kuveyt petrol sahalarının da güvenliğinin tehdit edebileceği değerlendirilen İran'ın bu başarısı sonucu, ABD'nin teşvikiyle, Körfez İş Birliği Konseyi ye ülkeleri bölgenin enerji kaynaklarını koruma amacıyla "evik Kuvvet" oluşumu çerçevesinde bölgeye yerleşmiştir. Bu kapsamda 1988'de Körfez'deki savaşın bir tarafı durumuna gelmiş olan ABD kuvvetleri özellikle İran'ın petrol alanları ve platformlarına saldırılar düzenlemekten çekinmemiştir. Bunun zerine büyük glerin savaşı kazanmasına izin vermeyeceğini anlayan İran'ın, 18 Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987'de oybirliği ile kabul ettiği 598 sayılı ateşkes kararını kabul etmesiyle savaş sona ermiştir.⁹⁴ Savaş boyunca İran, Suriye ve Libya tarafından desteklenmiş, silahı Kuzey Kore ve Çin'den almıştır. Hatta, Irak'ın üstünlük kurduğu dönemlerde Amerika, İsrail stnden İran'a örtülü olarak silah vermiştir. Irak'a ise, başta Fransa olmak üzere Batı ve diğer Arap devletleri yardımcı olmuştur. İran rejiminin kendilerine sirayeti korkusu nedeniyle, özellikle Körfez lkeleri Irak'a maddi yardım yapmışlardır.

Sovyetler Birliği başlangıçta tarafsızlığını açıklamış, İran'ı kazanmak adına İran elçisi Muhammed Mokri'nin Moskova'ya 1980 Haziran'ında yaptığı ziyarette Irak'a silah verilmeyeceği konusunda söz verilmiştir.⁹⁵ Irak'ın önemli bir petrol üreticisi ülke olması ve Sovyetler son beş yıl içinde bu ülkeye 1,5 milyar dolar değerinde silah satmış olmasına karşılık İran, Irak'tan daha önemliydi. Çünkü İran, Rus sınırına yakınlığından dolayı gerek arlık Rusya'sı gerekse Sovyet

⁹³ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 267.

⁹⁴ Ayhan, *İmparatorluk*, 311-312.

⁹⁵ Arı, *Irak, İran ve ABD nleyici Savaş*, 548.

Rusya tarafından güvenlikleri açısından yaşamsal öneme sahip bir bölge olarak görülmüştür. Buna rağmen Moskova yönetimi, 1982'de savaşın dengesi İran'ın lehine değişmesi üzerine, tekrar Irak'a silah sevkiyatına başlamıştır.⁹⁶

Amerika ve İsrail, ilk tercih olarak harbeden iki devletin de tükenmesini hedef almışlar, bunu yaparken Amerika bölgedeki çıkarlarını, İsrail milli güvenlik düşüncelerini ön planda tutmuştur. Aslında Amerika Körfez petrolünden ihtiyacının sadece %4'ünü karşılamaktadır ancak Japonya ve Batı Avrupa ortaklarının Körfez petrolüne bağımlılıkları çok yüksektir ve dolayısıyla da bunların zarara uğramasının sonuçları o zaman için Amerikan çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir.⁹⁷

Ancak Saddam'ın beklentileri gerçekleşmemiş ve bir dış destek olmadan savaş, Irak açısından artık katlanılamayacak bir duruma gelmişti. Zira Irak'ın petrol ihracatı savaş öncesi, 1980'de yıllık 29 milyar dolar iken, 1981'de 10 milyar dolar dolayına, 1982 sonunda ise 7 milyar doların da aşağısına inmişti. Diğer taraftan İran'ın Körfez bölgesini denetimi altına alması, Irak'ın su yoluyla yapmakta olduğu ticaretin kesilmesine neden olmuştu. Bu duruma Nisan 1982'de Suriye'nin topraklarından geçmekte olan boru hattını kapatması da eklenince, 1982 yılı sonlarında Irak'ın pozisyonu pek de parlak görünmüyordu.⁹⁸

İran ile yaptığı ve Batılı silah üreticilerine mallarının satışı için Ortadoğu'da büyük bir Pazar açmaktan başka pek bir şeye yaramayan sekiz yıllık sonuçsuz bir savaştan yeni çıkmış 16 milyon nüfuslu Irak ekonomisi, 1989'a gelindiğinde darmadağındı ve sanayi ile tarımdaki yatırımlar, tahminen toplamda bir milyon ya da daha çok yaşama mal olan savaş sırasında büyük oranda durmuştu. Ayrıca Irak, Humeyni'nin İran'ının tersine, pahalıya mal olan savaştan muazzam bir dış borç yüküyle çıkmıştı. Ülke 1988'de çeşitli borç verenlere tahmini olarak 65 milyar dolar borçluydu.

Amerika ilk önce Saddam'a borçlarını yapılandırmasını ve bunun karşılığında Irak'ın ulusal petrol kaynaklarının tamamı ya da büyük bir kısmını özelleştirmeyi kabul etmesini önerdi. Eldeki en geçerli İngiliz ve Amerikan kaynaklı jeofizik hesaplamalarına göre Irak, olasılıkla, Sovyetler Birliği hariç dünyada belki de en geniş araştırılmamış petrol bölgesiydi. Saddam bekleneceği gibi, para karşılığında Irak petrolü üstündeki egemenliği teslim etmeyi öngören

⁹⁶ Ari, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 311, 548.

⁹⁷ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 268-269; Ari, 2004: 390-391.

⁹⁸ Ari, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 549.

Amerikan 'teklif'ini geri çevirdi. Ancak Anglo-Amerikan karteli Irak petrollerini ele geçirme konusunda kararlıydı ve Saddam'ı razı etmek için ekonomik baskı yapmaya başladılar. Bu baskının bir ayağı olarak da Kuveyt'in, dünya petrol fiyatlarını istikrara kavuşturmak için üzerinde görüş birliğine varılmış olan OPEC üretim tavanlarını ihlal ederek, petrol üretimini arttırması sağlanmıştı. 1990 yazına gelindiğinde Kuveyt, petrol fiyatını, daha önceki kararsız varil başına 19 dolardan varil başına 13 doların az aşağısına çekmeyi becermişti. Irak eski borcunun faizini ödemek veya çok gereksinim duyulan besin ithalatını finanse edebilmekten dahi aciz bir duruma dūřürülmüřtü,⁹⁹ ama Saddam direniyordu.

Ortadoğu'da ve çevresinde ortaya çıkmakta olan yeni politik ve askeri dengelerin arkasında yatan esas unsurlar, petrol, doğal gaz ve yeni bölge pazarlarıydı. Basra Körfezi bölgesi denildiğinde İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Suudi Arabistan, Katar, Umman, Irak ve İran'ı içine alan yaklaşık 100 milyon dolayında nüfusu barındıran 5 milyon km2 lik bir alan anlaşılmaktadır. Gerek coğrafik yapısı gerekse zengin petrol kaynakları Basra Körfezi'nin stratejik önemini ortaya koyan temel özelliklerdir.¹⁰⁰ Ancak bir tarafta petrol fakiri ve petrol zengini devletlerin, diğer tarafta geri kalmış ve gelişmiş alt yapılara sahip devletlerin yan yana yer aldığı Orta Doğu ekonomik bir birim olarak kabul edilemez. Bununla beraber, etnik ve kültürel olarak bakıldığında, ulus olarak Araplar din olarak da İslam baskındır ve yalnızca bu ikisi, Türkiye, İsrail ve İran'ı dışında bırakan ortak paydalar olarak görülebilirler.¹⁰¹

Peki bu kadar karmaşık siyasi, ekonomik ve demografik yapıya sahip Orta Doğu'da Amerika'nın ilgisine mazhar olan nedir? Bu demokrasi, insan hakları, kitle imha silahlarından arındırma ya da barışı sağlama değildir. Kısaca tekrar etmek gerekirse, Amerika'nın Körfez'e yönelik politikasını her koşulda ekonomik, siyasi ve stratejik çıkarları yönlendirmektedir. Bu çıkarları, petrol üretiminin ve sevkiyatının düzenli ve sürekli olarak sağlanması, bölgenin başka bir büyük devlet kontrolüne girmesinin nlenmesi, Körfez lkelerinin geleneksel rejimlerinin i ve dış tehditlere karşı korunarak ekonomik çıkarların güvenceye

⁹⁹ Engdahl, Anglo-Amerikan, 300-303.

¹⁰⁰ şen, *Su Sorunu*, 18, 311.

¹⁰¹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 213.

alınması ve İsrail'in güvenliğini tehlikeye atacak her türlü gelişmenin önlenmesi olarak sayabiliriz.¹⁰²

Bu kapsamda değerlendirildiğinde, Saddam Hüseyin'in, İran-İrak Savaşı'nın bir yıl önce bitmiş olmasına rağmen ABD'nin Körfez bölgesindeki kuvvetlerini geri çekmediğine işaret ederek, bu durumda dikkat gerektiren bir şeyler olduğunu belirtmeye çalıştığı görülmektedir. Şubat 1990'da petrol zengini Arap ülkelerinin güçlerini birleştirmesi ve "dünyada benzeri olmayan bir enerji kaynağının sahipliğini" kullanmaları gerektiğini söyleyen Saddam, "Avrupa, Japonya ve Sovyetler Birliği'yle bu unsurdan olabildiğince çok yararlanabileceğimiz bir şekilde ilişkiler kurmamız gerektiğini düşünüyorum" demekteydi. Saddam'ın bu konuşması, önde gelen Anglo-Amerikan hâkim çevrelerinin çarpıcı bir yeni Orta Doğu askeri eylemine ilişkin planlarını uygulamaya koymadaki kararlılıklarını katılaştırmıştı. Anglo-Amerikan planı Saddam Hüseyin'i direnemeyeceği bir yemin konulduğu bir tuzağa düşürmektir. Bu da ABD ve İngiltere'nin dünya petrol arzının güvenliğini emniyete alacağı açıkça kabul edilen, askeri müdahaleleri için bahane temin edecekti.¹⁰³

27 Temmuz 1990'da Irak ile Kuveyt'in arasındaki petrol üretimi ve fiyatlarındaki gerilim doruğa çıkmışken, ABD'nin Bağdat Elçisi, April Glaspie gerginlik durumunu görüşmek için Saddam Hüseyin ile Bağdat'ta bir toplantı talep etti. Irak hükümetince daha sonra yayınlanan ve Amerikan Kongresi tarafından bir yıl kadar sonra teyit edilen, görüşmenin resmi Irak kaydına göre Glaspie, Saddam'a Washington'un Irak ile Kuveyt arasındaki bir çekişmede taraf olmayacağını anlatmıştır.¹⁰⁴ Bu olaydan bir hafta sonra Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i, 19. İli olarak ilan edip, işgal ve ilhak etmiştir.¹⁰⁵

11 Eylül'de Başkan Bush, kısa bir süre sonra "Yeni Dünya Düzeni" olarak adlandıracağı teorisini ortaya attı:

"Bu sorunlu dönemden, kurucuları kadar öngörüyle hareket eden bir BM'nin denetimi altında bir Yeni Dünya Düzeni ortaya çıkabilir. Benzersiz ve olağanüstü bir an yaşıyoruz. Basra Körfezi'ndeki kriz her ne kadar ağır olursa olsun, aynı zamanda tarihsel bir iş birliği dönemine geçmemiz için eşine az rastlanır bir fırsat

¹⁰² Şen, *Su Sorunu*, 312.

¹⁰³ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 303.

¹⁰⁴ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 300.

¹⁰⁵ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 559.

*da sunmaktadır. Bugün yeni bir dünya düzeni doğmak için çabılıyor, bildiğimizden bayağı farklı bir dünya”.*¹⁰⁶

Anglo-Amerikan oyununu bir kenara bırakırsak, Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesinin 'kendine göre' haklı görülebilecek nedenleri de vardı. Öncelikle Bağdat yönetimi, Osmanlı yönetiminde Basra'ya bağlı bir kaza olmasından hareket ederek Kuveyt'i, kendi toprakları üzerinde İngiltere eliyle yaratılmış yapay bir ülke şeklinde görmekte ve iki ülke topraklarının birleştirilerek bu tarihi yanlısın düzeltilmesinin gerektiğine inanmaktaydı. Bu inancı gerçekleştirmek için geçmişte birçok girişimde bulunulmuş, ancak başarılı olunamamıştı.

Irak'ın Kuveyt'i ilhak girişimlerinden ilki Kral Gazi'nin 1930'ların başında Irak ve Kuveyt'i birleştirmenin ekonomik faydalar yaratacağını öngören tasarısına Kuveyt'in olumlu bakması üzerine söz konusu olmuş ancak İngiltere Kuveyt Şeyhi'ne baskı uygulayarak bu tasarının gerçekleşmesini engellemişti. Elbette ki bunun nedeni, o sıra Anglo Persian Oil Company isimli İngiliz şirketiyle Gulf Oil Company isimli bir ABD şirketinin müşterek olarak kurmuş oldukları Kuveyt Oil Company'nin Kuveyt Şeyhi ile 23 Aralık 1934'te bütün Kuveyt topraklarını kapsayacak biçimde bir petrol ayrıcalık anlaşması yapmış olmasıydı. Yani petrole dayalı çıkarlar olmasa Irak'ın Kuveyt'le birleşmesi ya da ilhak etmesi aslında hiç de önemli değildi.

Irak'ın Kuveyt'i ikinci ilhak teşebbüsü, 1961'de İngiltere'nin Kuveyt'ten çekilerek bağımsızlığını tanınması neticesinde ortaya çıkmıştır. Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğunu belirten General Kasım, bağımsızlığı tanımadığı gibi, aynı zamanda Kuveyt'i ilhak ettiğini de açıklamıştır (26 Haziran 1961). Ancak Irak ülkenin kuzeyindeki Kürtlerle yaşadığı sorunlar nedeniyle, Kuveyt sınırına ayıracak yeterli güce sahip olmaması sebebiyle güç kullanamamış ve ilhak yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır.

Aslında Irak'ın da Kuveyt'i ilhak etmek istemek istemesinin arka planında yatan 1970'lerin başında artan petrol üretimi olmuştur. Irak, Kuveyt'in Varba ve Bubiyan adalarını ele geçirerek Bubiyan adası derin sularında elverişli petrol terminali kurmanın yanında adaların karasuları ve kıta sahanlığı içinde kalan petrol rezervlerine sahip olmak istiyordu. Bubiyan ve Varba adalarının 1972'nin başlarında kiralamak ve kendi istekleri yönünde bir sınır anlaşması yapılması için Kuveyt'e baskı yapmaya başlayan Irak, istedikleri kabul edilmeyince Kuveyt

¹⁰⁶ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 304.

sınırını işgal etmiş, Arap ülkelerinin baskılarının ardından işgali sona erdirmişti.¹⁰⁷

Son Kuveyt-İrak krizi esas itibarıyla 17 Temmuz 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt ve BAE'ni yüksek miktarda üretim yapmak suretiyle Irak'ın 14 milyar dolar zarara uğratıldığını ileri sürmesi sonucu ortaya çıkmış ve Irak aynı günlerde Kuveyt sınırına asker yığmaya başlamıştır.¹⁰⁸

İrak'ın Kuveyt'e saldırmak ve ardından ilhak etmek için güçlü ekonomik sebepleri vardı: Zengin bir ülke olmasına karşın dış borçları ve büyük askeri gelişimiyle ülke umutsuz bir ekonomik durumdaydı. 1990 baharında ve yaz başında Irak iflasın eşiğindeydi. Yüksek petrol fiyatları uygulama konusunda uzlaşmaması durumunda Kuveyt'i açıkça tehdit eden Saddam ayrıca Kuveyt'e olan borcunun en azından 15 milyar dolarlık kısmından vazgeçmesini de istemiştir.¹⁰⁹

Saddam'ın amacı, İran ile yapılan savaş süresince oluşan desteğe güvenerek Kuveyt'in zengin petrol rezervlerini ele geçirerek ekonomik sıkıntılarından kurtulmak ve daha çok askeri yatırım yaparak bölgenin süper gücü olmaktı. Diğer taraftan şayet Kuveyt'in işgal edilmesine ses çıkarılmazsa, ciddi bir askerî kuvvete sahip olan Irak'ın, bölgesel hatta küresel bir güce dönüşmesine giden yol açılmış olacaktı. Çünkü Kuveyt'in petrol kaynaklarına ilave olarak aynı zamanda dünyanın dört bir tarafına yayılmış olan bir sermaye gücü bulunmaktaydı. Kuveyt'in petrol kaynaklarını ele geçirmesiyle birlikte petrol üretimini ciddi oranda arttırarak Irak, askeri gücünü geliştirme adına ihtiyaç duyduğu mali imkânlarla da kavuşmuş olacaktı. Kuveyt ve Irak'ın sahip oldukları kanıtlanmış toplam petrol rezervleri, 1991 yılı verileriyle, 215 milyar varil kadardı. Bu miktara o dönemde kanıtlanmamış 80-100 milyar varil civarı olası rezerv de eklenince, 3 Ağustos 1990'da Saddam dünyadaki en büyük petrol rezervlerine sahip olan bir ülkenin lideri ve hemen hemen petrol fiyatlarını tek başına belirleyebileceği bir duruma gelmekteydi.¹¹⁰

İşgalden sonra 29 Ekim'de SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov yapmış olduğu açıklama ile Körfez krizinde askerî çözümün kabul edilemeyeceğini belirtmiş olmasına rağmen, BM'nin askeri güç kullanılmasına izin veren 29 Kasım tarihindeki kararı için olumlu oy kullanınca, Saddam'ın güvendiği dağlara kar

¹⁰⁷ Arı, *İrak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 435-436.

¹⁰⁸ Arı, *İrak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 437.

¹⁰⁹ Noreng, *Ham Güç*, 94.

¹¹⁰ Ayhan, *İmparatorluk*, 334.

yağmaya başlamıştı. Kuveyt'in işgal ve ilhak edilmesiyle beraber gerek Orta Doğu'da gerekse Basra Körfezi'nde genel olarak g c dengesi bir anda Irak lehine değişmesi yanında bu durum hem petrol güvenlik ve sürekliliğini hem de ABD ve Batı devletlerinin bölge üzerindeki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokmuştu.¹¹¹

Diplomatik görüşmeler süresince Saddam, Bubiyan ve Varba adalarıyla Kuveyt'in kuzey petrol bölgelerinin Irak'a verilmesi koşuluyla Kuveyt'ten çekilmeye istekli görünmesine karşın ABD, böyle bir  z m şekline kesinlikle karşı çıkmıştır. Hatta Kuveyt ve Suudi Arabistan Irak'la uzlaşmaya yönelik  z mleri zaman zaman benimsedikleri halde, ABD hükümeti baştan itibaren bu tür  z m önerilerini sürekli reddetmiştir.¹¹²

1991 Ocak'ının ilk günlerinde Irak'ın bombardımanı hazırlığı bağlamında, en büyük askeri yığınak Suudi Arabistan'da yapılıırken, Washington kurumlarının içinde konunun uzmanı pek çok kişi, Bush'un aşık r askeri maksadının ne kadar akıllıca olduğu hakkında ciddi kuşkularını ifade etmeye başlamışlardı. Başkan Bush'un gerçekten de salt Suudi Arabistan'daki ABD ve hatta Batı  lkelerinin çıkarlarını korumanın dışında çok daha başka hedefleri olduğu kısa zaman zarfında, Avrupa ve başka yerlerde birçokları tarafından anlaşılmıştır.¹¹³

BM Güvenlik Konseyi, Kuveyt'in işgali karşısında art arda aldığı kararla tam bir iş birliği görüntüsü vermiştir. Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı hukuksal dayanağı uzun süre tartışma konusu olan kararının ışığında, 12 Ocak 1991'de benimsediği bir kararla Amerikan Kongresi de Başkan'a Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması amacıyla için gerekli görülen her tedbiri alabilmesi için yetki (savaş yetkisi) vermiştir. Nitekim 16 Ocak'ta koalisyon güçleri, bir Amerikalı general komutasında 24 şubat'a kadar devam edecek ve genel olarak hava harek ti şeklinde cereyan eden " l Fırtınası Operasyonu"nun (Operation Desert Storm) birinci aşamasına başlamışlardır.¹¹⁴

Birinci Körfez Savaşı'na, Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde başta Fransa, İngiltere, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan olmak üzere toplam 28 devletten oluşan askerî koalisyon güçleri katılmıştır. Başkan Bush'un Irak'ın Kuveyt'ti 23 şubat'a kadar koşulsuz bir biçimde terk etmediği takdirde başlayacağını açıklamasının

¹¹¹ Arı, *Irak, İran ve ABD  nleyici Savaş*, 425.

¹¹² Arı, *Irak, İran ve ABD  nleyici Savaş*, 445-446.

¹¹³ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 306-307.

¹¹⁴ Arı, *Irak, İran ve ABD  nleyici Savaş*, 552.

bir gün sonrasında koalisyon güçleri kara harekâtına başlamıştır. 27 Şubat'ta Irak BM temsilcisi tarafından 660, 662 ve 674 sayılı BM kararlarının kabul edildiğini, Kuveyt'le ilgili iddialardan vazgeçildiğini ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerinin bildirilmesi üzerine 28 Şubat 1991'de sona ermiştir.¹¹⁵

BM müdahalesi sonunda Irak'ın askeri gücü neredeyse sıfırlanmış, var olan kimyasal ve nükleer tesisleri yok edilmiş, ekonomik gücü de ciddi bir darbe almıştır. 46 tümen etkisiz hale getirilirken 85-100 bin civarında ölü veya yaralı ile 175 bin esir vermiştir. Buna karşın koalisyon güçleri 148 asker kaybetmişlerdir. Böylece savaştan önce dünyanın dördüncü büyük savaş makinesi diye anılan Irak'ın silahlı gücünün neredeyse tamamı ortadan kaldırılmıştır. Savaş Irak'a yaklaşık 200 milyar dolara mal olurken, Kuveyt'in zararının da 100 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Pentagon'a göre ise savaşın askerî maliyeti yaklaşık 75 milyar dolar olmuştur.¹¹⁶ Çöl Fırtınası Harekâtı ve Bush-Thatcher Körfez Savaşı, Irak halkına, Kuveyt'e ve dünya ekonomisine tasavvur edilemeyecek zararlar verdi ama kıta Avrupa'sını George Bush ve Margaret Thatcher'ın Yeni Dünya Düzeni'ne yeniden sokmak olan birincil hedeflerine ulaşmadığı konusunda da işaretler vardı.¹¹⁷

Devam eden süreçte ABD'nin BM kararlarıyla köşeye sıkıştırarak devirmeye çalıştığı Saddam yönetimi geri adım atmayınca, 16 Aralık 1998'den itibaren Çöl Tilkisi Operasyonu (Operation Desert Fox) çerçevesinde Irak'ı bombalaması ipleri yeniden koparmış, bu saldırılardan sonra Irak yönetimi artık hiçbir BM kararına uymayacağını bildirmiştir. Saldırıları uluslararası hukuk kurallarına aykırı ve anlamsız bulduğunu açıklayan Rusya, Washington ve Londra büyükelçilerini geri çağırarak tepkisini göstermiş, Çin ve Fransa da saldırıyı kınamışlardır. Anı zamanda Fransa Irak'ın güneyindeki uçuş yasağı olan bölgede görev yapan hava gücünü geri çekerek tepkisini ortaya koymuştur.

Türkiye, Çöl Fırtınası Operasyonu süresince topraklarını ABD askerî gücünün kullanmasına müsaade etmiş ve Saddam'a karşı Orta Doğu ve Batı ülkelerinden oluşan koalisyon gücüne destek vermiştir. Türkiye'nin tutumuna bölge dengelerinin Türkiye aleyhine bozulacağı endişesi yön verirken, ABD ve Batı ülkelerinin tutumunda bölge petrol rezervlerini Irak'ın ele geçirmesi ve Batıya

¹¹⁵ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 455.

¹¹⁶ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 457-458.

¹¹⁷ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 311.

sürekli ve güvenli biçimde petrol transferinin aksayabileceği endişesi önemli rol oynamıştır.¹¹⁸

Amerikan Başkanı Bush Ekim 2002 tarihinde, Irak'ın elinde kitle imha silahları olduğunu ve üretime devam ettiğini ileri sürmüştür. Amerikan idaresi, kitle imha silahları nedeni yanında ayrıca Saddam'ın el Kaide dahil teröristlere yardım ve yataklık ettiğini, komşuları ve hatta bölge için tehdit teşkil ettiğini, Irak halkının bu diktatörden kurtarılması gerektiğini de söz konusu kampanya içerisine dahil etmiştir.¹¹⁹ Bu çerçevede BM, 8 Kasım 2002'de aldığı 1441 sayılı kararla Irak'ı koşulsuz bir iş birliğine çağırmaktaydı.

ABD ve İngiltere'nin dışındaki diğer Güvenlik Konseyi üyeleri ve Almanya bu aşamada askerî kuvvet kullanımından kaçınılmasını önemle vurgulamış, denetime zaman tanınmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Öte yandan ABD Dışışleri Bakanı Powell'ın, başta Güvenlik Konseyi üyeleri olmak üzere, dünya kamuoyunu etkilemek için 6 Şubat'ta BM'de sunduğu kanıtlar tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış, dolayısıyla ABD yönetimi destek almak bir tarafa uluslararası toplumu daha da tahrik etmiştir.¹²⁰

Güvenlik Konseyi üyeleri arasında bölünme netleşmeye başlarken, Bağlantısızlar zirve toplantısında da ABD'nin tek taraflı olarak kuvvet kullanılmasına karşı ortak bir tavır belirlenmişti. Avrupa'nın (İngiltere dışındaki) büyük devletleri ise Amerika'nın girişeceği tek taraflı askeri harekate karşı çıkmaya devam etmişlerdir.¹²¹ Ancak her şeye karşın ABD'den bölgeye sevk edilen asker sayısı süratle artarken, 14 Şubat'ta bu sayının 150,000'den fazla olduğu belirtilmekteydi.¹²²

Aslında BM'nin 1441 sayılı kararı gereği IAEA ve UNMOVIC'in ortak sürdürdüğu çalışmaların sonucunda 14 Şubat 2003'te Baradai ve Blix tarafından sunulan ikinci raporlarda, dünya kamuoyunda ABD karşıtı duyguların ateşlenmesine neden olan esas gelişme olmuştu. Blix raporda Irak'ın iş birliği yönünde daha uyumlu davrandığını, 60 ülkeye mensup 225 görevlinin bulunduğu denetim heyetinin 300'ün üstünde tesise habersiz bir şekilde 400'ün üzerinde denetim yaptığını fakat şimdiye kadar kitle imha silahlarına ait

¹¹⁸ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 579-580.

¹¹⁹ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 540-541.

¹²⁰ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 592.

¹²¹ Topur, *Dipsiz Kuyu*, 541.

¹²² Ayhan, *İmparatorluk*, 414.

herhangi bir bulguya rastlanmadığını belirtiyordu. Bu rapor ABD tarafından Irak'ın işgal edilmesi olasılığını haklı gösterecek hiçbir kanıt sunmazken, aynı zamanda ABD Dışişleri Bakanı Powell'ın açıkladığı bilgilere yönelik kuşkuları da ortaya koymaktaydı. Aynı çerçevede El Baradai raporunda Irak'ta herhangi bir yasak nükleer faaliyet yapıldığını gösteren kanıt bulunmadığını ve araştırmaların henüz sürdürüldüğünü belirterek, Irak'ta mevcut denetim faaliyetlerinin genişletilmesinin ve denetleme görevlilerinin arttırılmasına gerek duyulduğunu belirtmekteydi.¹²³

Irak petrol kaynakları üzerinde çok uluslu şirketlerin ağırlığının arttığı bir dönemde üyeleri arasında Paul Wolfowitz, Elliot Abrams, Richard Perle ve Donald Rumsfeld gibi isimlerin de bulunduğu "Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi" kuruluşu 26 Ocak 1998'de Başkan Clinton'a açık bir biçimde Irak petrol kaynaklarının ABD kontrolünde olması gerektiğini belirtip, 29 Mayıs'ta da Clinton yönetimini Amerikan çıkarlarını koruyacak politikaları uygulamamakla suçlamışlardır. Suçlamanın temelini Irak yönetimi tarafından Fransız, Çin ve Rus şirketlerine önemli petrol imtiyazları verilmesinin engellenememesi oluşturmaktaydı. Bu gelişmeler üstüne Aralık-Haziran 1998 arasında Irak'a karşı ABD ve İngiliz güçleri tarafından geniş çaplı bir askeri operasyonda 1100 saldırı gerçekleştirmişti. Ancak başlangıç noktası dikkate alındığında, Anglo-Amerikan olmayan çok uluslu petrol şirketlerinin bu saldırılara rağmen Irak'a yatırım yapması engellenememiştir.¹²⁴

Iraq Liberation Act yasasını imzalayarak Clinton yönetimi, ABD resmi politikasının önceliğinin Saddam'ın lideri olduğu rejimin devrilmesi olduğunu göstermiş ve aynı zamanda sürgünde bulunan Iraklı muhaliflere destek verilerek, olası bir savaş sonrası iktidara geldiklerinde, mevcut petrol anlaşmalarının gözden geçirileceği ve Amerikan şirketlerine önemli ayrıcalıklar verileceği sözünü almışlardı.¹²⁵ Ama yeni yüzyılın başlamasıyla, ABD hâkim çevrelerinde etkili gruplar ağırlığı başka yere vermenin zamanı geldiğine karar verdiler. Clinton başkanlığında gücün simgesi maliye olarak kabul edilirse, Bush döneminde odaklanılan noktanın Savunma Bakanlığı olduğu görülecektir. Ordunun ajandasında öncelik Soğuk Savaş'ın çoğu döneminde olduğu gibi doğrudan petrol jeopolitiği olarak devam etti. Zaten Bush'un yakın çevresinin ciddi bir petrol geçmişi vardı: Rice, Chevron Oil yönetim kurulunda görev

¹²³ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 593.

¹²⁴ Ayhan, *İmparatorluk*, 351.

¹²⁵ Ayhan, *İmparatorluk*, 351-352.

yapmış, Cheney dünyaca ünlü jeofizik ve petrol hizmetleri şirketi Halliburton AŞ'de genel müdürlük yapmıştı. Ticaret Bakanı Don Evans'ın bir petrolcü olmasını yanında, Bush kendisi de deneyim ve kapsamlı bir petrol geçmişi bulunmaktaydı. Kısaca ifade edersek, 2001 Ocak ayında görevi devralan Bush yönetimi, ABD'nin yakın tarihinde hiç görülmediği kadar ciddi biçimde petrol ve enerji konularına bulaşmış, petrol ve jeopolitik Washington'da yine başköşeye kurulmuştu.¹²⁶

"Irak'a Özgürlük Operasyonu" olarak isimlendirilen ve ABD-İngiltere tarafından düzenlenmiş olan Irak'ı işgal operasyonu 20 Mart 2003'de başlamıştır. ABD tarafından Irak'a saldırı düzenlenmesine uzun zamandır Güvenlik Konseyi'nde tepki gösteren Rusya, Çin, Fransa ve Almanya gelişmelerden duydukları derin endişeyi yeniden belirtmiş olmakla beraber, sadece saldırıların durdurulması çağrısı yapmakla yetinirken, Belçika da ABD'nin hukuk düzeninden ayrıldığı yönünde bir açıklama yapmıştır.

9-10 Nisan 2003 tarihinde Amerikan kuvvetleri herhangi bir direniş görmeden Bağdat'a girmiş ve kolayca elde edilen bu zafer kuşkuyla karşılanmış olmasına rağmen, ABD Başkanı savaşın 1 Mayıs'ta resmen sona erdiğini¹²⁷ açıklamıştır. Ancak sonradan bunun oldukça erken bir açıklama olduğu anlaşılmış, işgalin üzerinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen Irak'ın büyük bölümünde direnişin bütün şiddetiyle devam ettiği görülmüştür.

Hans Blix'in, BM'ye 2 Haziran 2003 tarihinde sunduğu son raporda Irak'ta savaş öncesinde yapılan araştırmalar sırasında herhangi bir kitle imha silahı bulunduğuna dair hiçbir ciddi kanıt bulamadıkları ifade edilmekteydi. Aynı şekilde, CIA tarafından savaş sonrası Irak'ta inceleme yapılması için görevlendirilen Irak Araştırma Grubu Başkanı David Kay'ın 2 Ekim'de sunduğu ön raporda da kitle imha silahıyla karşılaşılmadığı ifade edilmekteydi. 24 Ocak'ta Amerikan Senatosundaki konuşmasında da Kay, ABD'ye savaş öncesinde Irak'ta kitle imha silahı bulunduğu yönünde verildiği söylenen istihbaratın bütünüyle yanlış olduğunu belirtmekteydi. Diğer taraftan IAEA Başkanı Muhammed el-Baradai de Irak Dışişleri Bakanlığı'dan yapılan istek üzerine Irak'ta yaptıkları araştırmanın ilk yılında herhangi bir kitle imha silahına dair hiçbir kanıt bulamadıklarını açıklamaktaydı.¹²⁸

¹²⁶ Engdahl, *Anglo-Amerikan*, 348.

¹²⁷ Ayhan, *İmparatorluk*, 416.

¹²⁸ Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş*, 595-598.

Ancak ABD yönetiminin bütün bu bulgu ve açıklamaları dikkate almayarak, Irak'ta yeni idari ve siyasi yapılandırma süreci ile Orta Doğu'daki zengin petrol kaynaklarını denetim altında tutma arasında güçlü bir bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır. Bush Hükümeti savaşla beraber Irak'ta başlamış olan rejim değişikliğinin bir başlangıç olarak görüldüğünü; Amerikan enerji çıkarları için gerekli olduğunda bu değişim sürecinin Basra Körfezi'ndeki diğer petrol zengini diğer ülkeleri de kapsayabileceğini; Fransa, Çin ve Rusya gibi diğer ülkelerin Basra Körfez bölgesindeki etkilerinin önemli olmadığını; ABD açısından enerji kaynaklarının kontrolünün ve güvenle erişiminin ne derece önemli bir sorun olarak ele alındığını göstermiştir. Ayrıca Irak Savaşı'yla beraber Basra Körfezi enerji kaynakları zaten açık bir biçimde ABD ordusunun tam olarak tesiri altına girmiş bulunmaktaydı.¹²⁹

Sonuç

Dünya ekonomik sisteminin gelişmesi üzerinde petrol ve doğal gazın direkt birebir etkisi bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlayan bu etkinin 21. yüzyılın ilk çeyreğine de damgasını vurduğu, petrol ve doğal gazın henüz vazgeçilmez enerji kaynağı olmaya devam ettiği görülmektedir. 21. yüzyılda da dünya iktisadi sistemi maddi genişleme döngüsü, petrol ve doğal gazla irtibatlı bir coğrafi denetim kontrolünde gerçekleşmektedir.

Kanada, Norveç, Rusya ve İngiltere gibi birkaç istisna dışında petrol ve doğalgaz ithalatına olan bağımlılığın, sanayileşme ve ekonomik gelişmeyle doğru orantılı olarak arttığı ifade edilebilir. Kaynakları güvence altına almak ve arzı kontrol etmek tüketici ülkeler için önceliklidir ve rezervlerin yönetimi de gelirlerini maksimize etmek veya diğer politik hedeflerine katkıda bulunmak isteyen ihracatçı ülke hükümetleri için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle petrolün üretimi, dağıtımı ve tüketimi tarih boyunca hükümetlerin müdahale ve düzenlemelerine son derece açık bir konu olmuştur.

Geleneksel olarak uluslararası petrol endüstrisi, sınırlı sayıdaki uluslararası özel ve kamusal petrol şirketinin egemenliğinde oligopol bir yapıya sahiptir. Bunların uzun dönemli çıkarları ve politikaları genellikle kısa dönem tutumlarını belirler.

¹²⁹ Ayhan, İmparatorluk, 418.

Buna ilaveten petrol şirketleri ve hşkşmetlerin, normal olarak, danışmanlık ve iş birliği açısından sıkı ilişkileri vardır.

Uluslararası petrol piyasasındaki bařlıca aktřrler halen sınırlı sayıdaki řirket ve hřkřmettir. Bunlar sıklıkla uzun dřnem çıkarlarını açıkça belirlerler. Petrol űretim, daęıtım ve tűkretim kalıpları dięer mallarda olduęundan çok daha az biçimde pazar gűlerinin sonucunda řekillenir. Bunun yerine politik műdahaleler ve stratejik hedefler daha bűyűk etkiye sahiptir ve bazen petrol řirketlerinin űzel teřebbűse ait olduęu durumlarda bile hřkřmetler çok daha űnemli olabilir. Křrfez Savařı dřneminde stratejik projeksiyonlarda petrolűn 20 yıl sonra tűkenmiř olacaęı varsayılmıř olsa da dűnya petrol rezervlerinin minimum yűz yıl, doęal gazın ise daha birkaç yűzyıl yeteceęi ortaya çıkmıřtır. Dűnya iktisadi dűzenini oluřturan ű kutuplu sanayi sistemlerinin gűnűműzdeki enerji ihtiyacının analizi gřstermektedir ki gelecek dřnemde petrole baęımlı enerji krizi keskinleřerek sűrecektir. Bu kapsamda, Amerika Birleřik Devletleri'nin mevcut hegemonyasını ve kűresel egemenlięini gelecekte de devam ettirebilmesinin tek řartı, İnan petrollerinin ve halen kontrol edilebilen Orta Doęu petrol břlgelerinin yeniden yapılandırılarak ABD kontrolűnűn daha da etkinleřtirilmesidir.

Orta Doęu petrollerine artan baęımlılık sonucunda İnan, Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasındaki politik denge, petrol piyasasındaki istikrarın anahtarı olarak kalmaya devam edecektir. İnan -űzerlerinde hakimiyet kurmadan- Kuveyt ve Suudi Arabistan için tehdit olmaya devam ettięi sűrece, petrol piyasasının istikrarının temel belirleyicisi olmaya devam edecektir. Kuveyt ve Suudi Arabistan, űzellikle ABD'den gelecek yabancı korumaya ihtiyaç duyacaktır ve bűylece ABD bu űlkelerin petrol politikalarındaki dengeleri biçimlendirmede aęırlık kazanacaktır. Petrol fiyatları enflasyon oranlarını, ticaret dengelerini ve tűm űlkelerin makro ekonomik politikalarını ve aynı zamanda hřkřmetlerin yeniden seçilebilme řanslarını etkilemektedir.

Petrol piyasasında ABD'nin űzel konumuna deęinmek gerekmektedir. Dięer sanayileřmiř űlkelerle Amerika arasındaki en űnemli farklılık, tarihsel altyapı ve mevcut petrol tűkretimi alışkanlıklarıdır. Amerika'da yerel petrol çıkarlarının dűzenlenmesi ve korunması, tarihsel bir űnem arz eder. Halen petrol űrűnleri űzerindeki en dűřk vergilerin bazılarına sahiptir. Petrol ithalatına artan baęımlılık nedeniyle yerel űretim marjinal maliyeti artmaktadır. Yűksek miktardaki yerel tűkretim ve yűkselen ithalat baęımlılıęının űlke dıř politikası

üstünde önemli etkileri olmaktadır. Bu çerçevede ABD dış politikasının en öncelikli konularının başında ülke dışındaki petrol çıkarlarını savunmak gelmektedir. Özellikle Orta Doğu'daki petrol ihraç eden devletlerle olan ilişkilerde, gelişmekte olan büyük devletlerle (Çin, Hindistan vb.) görüldüğünden çok yüksek bir rekabet içerisindeyiz.

Dış güçler, Orta Doğu hükümetlerini ve gruplarını kendi amaçları doğrultusunda kullanarak bölgede politik faaliyetlerini sürdürmektedir. Çeşitli Orta Doğulu çıkar odakları, kendi konumları ve kudretleri için dış güçleri davet eder ve onlardan faydalanır. Petrol, dış güçlerle Orta Doğu çıkarları arasındaki çeşitli ilişkilerde ortak maddedir ve bölgesel yapıların vazgeçilmez faktörlerinden biridir. Bölgesel çekişmelerin ve yabancı entrikalarının kombinasyonu sonucunda yinelenen çözümlenmemiş çatışmalar ve aynı zamanda çok sayıda gizli ulusal, etnik ve bölgesel görüş ayrılıklarıyla bölgede olağanüstü bir gerginlik yaratılmıştır. Aslında Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren Orta Doğu dünyanın en çok çatışma yaşanmış ve silahlanmış bölgesidir.

Orta Doğu'daki politik istikrarsızlığın nedeni kısmen, genel olarak demokrasi ve idarecilerin sorumluluk eksikliği, gücün aşırı derecede merkezileştirilmesi ve ordunun pek çok durumda son sözü söyleyen olması gibi yerel faktörlerdir. Sebepler ülke dışından da kaynaklanabilir. Orta Doğu ülkelerini birbirlerine karşı kışkırtan, kendi çıkarlarını en üst dereceye taşıyabilecek güçlü ve otokrat yöneticileri destekleyen yabancı kuvvetlerin entrikaları da istikrarsızlığın sebeplerindedir. Her iki koşulda da petrol asıl sorumludur. Petrol gelirleri, idarecilerin vergi ödeyen nüfusa karşı sorumluluktan muaf tutan otokrat bir lider olarak kalmalarına müsaade ettiği sürece Orta Doğu'da petrol, demokrasinin yerine geçmiştir. Mısır ve Ürdün gibi petrolü az olan veya hiç olmayan Orta Doğu ülkelerinin ekonomi ve politikada Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi petrol zengini ülkelere nazaran çok daha hızlı bir liberal gelişim sağlamış olmaları rastlantı değildir. Neticede petrol, ihracat, tercihen de savaş silahları ihracatı vasıtasıyla petrol ve petrol gelirlerine ulaşma amacıyla Orta Doğu'da entrikalar peşinde koşan dış güçlerin başlıca ilgi alanıdır.

Petrol, 20. yüzyılın başlarından itibaren dış güçleri Orta Doğu'da etkili bir konum elde etme konusunda sürekli isteklendirmiş hatta kışkırtmıştır. İngiltere, Fransa ve sonradan ABD, Batı'nın büyük güçleri olarak, yalnız Sovyetler Birliği ve Almanya gibi davetsiz misafirleri bölgeye sokmamak için mücadele etmemiş, aynı zamanda birbirleri ile de rekabet içine girmişlerdir. Sürecin başlarında Orta Doğu petrol çıkarları için sürdürülen İngiliz-Fransız rekabetinin uzun bir

geçmişi bulunmaktadı. 1920'lerde Fransa, ABD'nin Irak'taki çıkarlarını sınırlandırma yönünde çabalamıştır. ABD, kendi petrol endüstrisi pozisyon alamadığı müddetçe Fransız çıkarlarını İran ve Irak'ın dışında tutmayı amaçlamıştır. Ortak hedefler petrol kaynaklarını güvence altına almak ve petrol alım maliyetini dengelemek için piyasaları etkileme gücüne sahip olma gereksinimidir. Petrol kaynaklarının tükenmesi korkusu, imtiyazlı pozisyonlar aramak ve rakip güçlerin girişini engellemek için mantıklı bir sebep olarak sürekli itici bir güç oluşturmuştur. Orta Doğu'nun kontrolü, Dünya Savaşları'nın neticesinin şekillenmesinde hayati bir faktör olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı Irak, Hicaz ve Filistin'deki Türk egemenliğine son vermiştir. İngiltere ve Fransa bölgeyi 1916 Skyes-Picot anlaşmasına göre paylaşmış; Irak ve Filistin İngiliz, Lübnan ve Suriye Fransız idaresine girmiştir. Arap nüfus için sonuç özgürlük değil, Türk egemenliğinden Avrupa egemenliğine geçiş olmuştur. Arapları Türkler karşısında müttefik olarak kazanmak için İngiltere, Arap bağımsızlığı ve bir Arap ulus devleti için söz vermiştir. Etkili İngiliz ve Fransız yöneticileri, yetersiz bir Türk sultanı başa geçirmişlerdir. Petrol, Birinci Dünya Savaşı sonunda Batılı güçlerin Orta Doğu'ya yönelik çıkarlarında başlıca faktör konumuna gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının önemli nedenlerinden birisi, Suriye ve Lübnan'ın ayrılarak Fransız idaresine geçmesi ve İngiliz idaresinde yeni ve suni bir mevcudiyet olarak Ürdün ve Irak'ın kurulmasıdır.

İran'da petrolün bulunuğu zaten Birinci Dünya Savaşı öncesinde güçlü bir İngiltere müdahalesine sebep olmuştur. İngiltere 1921'de İran'da bir hükümet darbesini desteklemiş ancak kısa süre sonra yeni idarecilerle karşı cephelere geçmiştir. ABD, petrol çıkarlarını Suudi Arabistan'a yönelmiş, Fransız veya İngilizlerin rekabeti ve engel olma çabalarıyla karşılaşmadan sıcak ilişkiler kurma imkânı bulmuştur. Bu ilişki, diğer Avrupalı güçler ile Orta Doğu veya Kuzey Afrika petrol üreticileri arasında kurulan ilişkilere göre daha uzun süreli ve başarılıdır.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Orta Doğu'daki İngiliz ve Fransız idareleri arasında, toprakların koloni, manda ya da himaye olması fark etmeksizin, göze çarpan bazı ortak özellikler vardır. Yeni patronlar bu toplumların en muhafazakâr kesimlerinden müttefikler aramışlardır. Bunlar özellikle, aşirete ait topraklar üzerinde hakları bulunan büyük toprak sahipleri ve Bedevi şeyhleridir. Bu grupların görevi vergi muafiyetleri ve daha fazla toprak karşılığında

sağlanan düzenin korunması ve gerektiğinde manda altındaki bölgelerde yapılması önlenemeyen seçimleri manipüle etmektir.

Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması fikri, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve ekonomik haritasını yeniden çizme yolundaki savaş sonrası emellerinin yeni ve olağanüstü bir unsur olmuştur. İngilizler için Süveyş Kanalı'nı ve Orta Doğu petrol çıkarlarını korumak ve sürdürmek için bundan güzel bir fırsat bulunamazdı. Bu kapsamda hazırlanmış olan Balfour Deklarasyonu, Ortadoğu'da bir İsrail devleti oluşturulması yolunda kıymetli bir dönüm noktası olmuş, özellikle manda döneminde Filistin'de Yahudi yerleşimini ve devletleşmeye gidişi kolaylaştırmıştır. Manda suresince İngilizler, Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmelerini ve devletleşmelerini kolay hale getirmek, Siyonist hareketin Filistin'e kesin ve hâkim bir şekilde yerleştirmek; Arapların ise Yahudilerin Filistin'de çoğalmalarını önlemek için çabaladıkları bir dönem olmuştur. Ancak MacDonald Beyaz Bildirisi'nin yayımlanışıyla birlikte Siyonist mücadelenin İngiliz Manda yönetimine karşı da başladığı ve savaş arası dönem ve sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Siyonist liderler tarafından Siyonizm'in yeniden yapılandırılması ve savaş yılları boyunca izlenen örgütsel ve siyasi çabalar, ilginin İngiltere'den ABD'ye doğru kaymasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Filistin mandası hâlâ elinde olması nedeniyle İngiltere'nin önemi devam ediyor olsa da ABD, savaş süresince Siyonist siyasi çabaların odak noktası haline gelmiştir.

ABD hem savaş sonrası ortamında yükselen değer olarak hegemonyasını sağlamak, petrol bölgelerindeki ekonomik, politik ve stratejik çıkarlarını güvence altına almak hem de bunu kalıcı hale getirmek için İsrail'e kuruluş aşamasında ve sonrasında en önemli desteği sağlayarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin sorununda oldukça belirleyici bir faktör olmuştur. 14 Mayıs 1948'de İngiltere Filistin'deki manda yönetimini gece saat 24.00'te sonlandırmış, mandanın sona ermesinde birkaç saat sonra da Yahudilerce Birleşmiş Milletler Taksim Planı'yla kendilerine verilmesi öngörülmuş olan bölgede İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Yeni devleti ilk olarak ABD, hemen sonra da SSCB tanımıştır. Yahudilerin İsrail devletinin kurulduğunu açıklamalarıyla birlikte Irak, Suriye, Mısır, Ürdün ve Lübnan kuvvetleri Filistin topraklarına girmeye başladı ve böylece Birinci Arap-İsrail Savaşı ve günümüze kadar süren kaos ortamı resmen başlamış oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Orta Doğu'daki yabancı egemen güç olarak ABD yavaş yavaş İngiltere'nin yerini almıştır. Askerî açıdan tarihsel dönüm

noktası, İngiltere'nin 1971'de Süveyş'in güneyinden çekilmesidir. Ekonomik açıdan önemli faktör, petrol şirketlerinin durumlarıdır. Buradaki değişim daha yavaş gerçekleşmiştir. Genel eğilim, ABD egemenliğindeki bölgeleri diğer ülkelerin petrol şirketlerine karşılık bedeli olarak açmadan, İngiliz ve Fransız petrol şirketleri egemenliğindeki bölgelere ABD petrol şirketlerinin kademeli olarak girişi şeklinde olmuştur. ABD petrol şirketleri Suudi Arabistan'daki egemenliklerini sürdürürken, İran ve Irak'ta da pozisyon sahibi olmuşlardır. 1953 darbesinin ardından ABD petrol şirketleri İran'a girmiş ve İngiliz petrol imtiyazlarına son vermiştir. Daha sonra Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt'te imtiyaz sahibi olmuş, Irak'taki imtiyazlarını geliştirmişlerdir. Bunun aksine İngiliz ve Fransız petrol şirketleri Suudi Arabistan'da asla imtiyaz sahibi olamamışlardır.

ABD ve Avrupa şirketlerinin yatırımları sonucunda 1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerin ilk dönemleri boyunca Orta Doğu'daki petrol üretimi çarpıcı bir şekilde artmıştır. 1973-1974'deki petrol krizindeki fiyat artışını petrol endüstrisinin geniş ölçekte ulusallaşması takip etmiş; bu sayede sağlanan üretici gelirleri akımı, hırslı gelişim planlarının yapılması yönünde uyarıcı faktör olmuştur. Hem petrol hem de paraya sahip olan Orta Doğu, Batılı güçler ve Sovyetler Birliği için her zaman olduğundan çok daha önemli hale gelmiştir. Bu kez Irak, Fransa ve Sovyetler Birliği ile sıcak ilişkiler kurulmuş, İngiltere'yle yakın tarihsel bağları olmasına rağmen Kuveyt bile daha tarafsız kalmıştır.

1970'lerde Birleşik Arap Emirlikleri dışındaki büyük Orta Doğu ihracatçıları petrol sanayilerini ulusallaştırmışlardır. İngiliz çıkarları geniş oranda devre dışı kalmıştır. Körfez devletlerinde ABD, askerî koruyucu ve öncelikli ticari ortak olarak konumlanırken, bunun yanında siyasi varlığını da arttırmıştır. Soğuk Savaş sürecinin son bölümüne rastlayan Körfez Savaşı ile ABD, Orta Doğu'daki tartışmasız egemenlik gücünü göstermiştir. Elbette bunda tarihi koşullar ve olayların rastlantısının da etkisi olmuştur. Washington ve New York'ta gerçekleştirilmiş olan terör saldırıları ABD'nin Orta Doğu politikasında bir çatırdamaya işaret eder çünkü ABD hegemonyasından ve önemli çıkarları daha güçlü savunmak veya vazgeçmek için Amerika'ya olan gereksinimden kaynaklanan bölgesel kızgınlığın göstergesidir. Saldırıları, Orta Doğu'daki ABD hegemonyasının daha uzun süre devam etmesinin beraberinde getireceği risklerin göstergesidir.

İran'da 1953'te ABD tarafından ayarlanmış bir darbe, şah ve Batı yanlısı hükümeti tekrar güçlü konuma getirmiş, aynı zamanda, İran'ın İngiliz etki alanından çıkıp Amerika'nın etki alanına girdiğinin işaretlerini vermiş, bu durum 1979 devrimine kadar sürmüştür. İran'ın petrol rezervleri ve stratejik pozisyonu da 1953'te şahı yeniden başa geçirmek için yapılan darbeye Amerika'nın yer almasının önde gelen sebebidir. 1979'da şah rejiminin yıkılışı ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik ve petrole ilgili çıkarlarının ciddi derecede aksaması anlamına gelmiştir. İran Devrimi, Soğuk Savaş'ın düşmanca bir dönemde meydana gelmiş, ABD bu nedenle, yeni rejimin, Körfez ülkeleri için ideolojik, politik ve muhtemelen de askeri bir tehdit oluşturmasının yanında, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler geliştirmesi ihtimalinden de kaygılanır olmuştur. Bu, ABD'nin yeni rejime karşı düşmanca tutumunu açıklayabilir ancak bu durum gizli silah anlaşmalarını aksatmamıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1945-1990 yılları arasında Orta Doğu'da etkinliğini arttırmak için gerçekleştirdiği müdahalelerin yoğunluğu, potansiyel pozisyonların seçimi ve başarı-başarısızlık oranları farklıdır. Petrole kendi kendine yeterli durumda olmasından dolayı Sovyetler Birliği'nin amacı, Orta Doğu'da askeri iş birliği yoluyla aşamalı biçimde toprak elde etmek ve ABD'nin etki oranını düşürmek ya da en azından muhalefet etmek olmuştur. Irak sıkı ilişkiler geliştirebildiği tek petrol ihracatçısı ülke olmuştur. Aslında birçok Orta Doğu lideri kendi çıkarları doğrultusunda Batı ülkelerini kullandıkları biçimde SSCB'ni de kullanmayı istemiş olmakla beraber SSCB egemenliğine girmeyi istememişlerdir.

ABD, İngiltere, Fransa vb. devletler için ulusal sınırlar dışında, özellikle de Orta Doğu'da bulunan petrol kaynaklarının kontrolü veya bundan faydalanabilmek; dış politika, mevcut gücün sürdürülmesi ve aynı zamanda milli iktisadi çıkarların savunulmasında önemli bir amaç olmuştur. Emperyalist güçler için petrol ve dış politika, içinden çıkılmayacak şekilde zincirlenmiştir. İngiltere'nin körfez bölgesindeki ekonomik varlığının sebebi, petrol yatırımlarıdır. Nitekim bu beraberinde askeri varlığı da getirmiştir. Aynı şekilde ABD'nin Körfez'deki askeri varlığı açık bir şekilde petrolden faydalanmaya olan ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Körfez krizi, Suudi Arabistan ve Kuveyt ile İran ve Irak arasındaki gizli husumetin nasıl petrol üretimini artıracığı ve fiyatları düşürebileceğinin çok belirgin bir örneği olmuştur. Bu açıdan dışarıdan gelebilecek bir yardıma mutlak ihtiyaç bulunmaktadır. Süreç Suudi ekonomisinde çok büyük çapta tükenişe yol

açmıştır çünkü ABD askeri gücüne ve aynı zamanda kendi askeri harcamalarına büyük bütçeler ayırmak zorunda kalmıştır.

Irak'ın yenilgisi ve parçalanmasının ardından, büyük nüfusa ve yabancı borçlarının olmayışına rağmen İran, politik istikrarsızlık riski ve artan gelir ihtiyacı nedeniyle hegemonyanın sahipliği için aday olamamıştır. Olsa bile, Arap Orta Doğu'da etnik ve dini motifler nedeniyle herhangi bir biçimiyle hegemonya kurması olası görünmemektedir. Ancak 1979 Devrimi'nden sonra İran'ı siyasi, ekonomik ve finansal kısıtlamalarla baskı altına almak yeniden Orta Doğu'daki istikrarsızlığın potansiyel kaynağı haline gelmiştir.

Sosyal ve ekonomik baskı durumunda demokratik kurumların var olmayışı, politik meşruiyeti baltalamak için etkili bir yoldur. Güçlü bölgesel iş birliği, demokratik hükümetler ve bölgesel bir hegemonyanın olmayışı, Orta Doğu'da politik istikrarın oluşmasını engeller. Kendi çıkarlarını arttırma peşindeki dış güçlerin entrikaları, istikrarsızlığı körükler. Çeşitli devletlerin ve rejimlerin çekişen ve çatışan çıkarlarının olması, karşılıklı hassasiyete dayalı bölgesel iş birliğinin oluşmasını engellemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden beri tek başına hiçbir devlet Arap Orta Doğu'ya hükmedememiş; coğrafya, nüfus, ekonomi ve organizasyonun bir kombinasyonu ile hegemonya kuramamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarında İngiliz ve Fransızlar, yerel nüfusun çıkarlarına bakmaksızın kendi ekonomik, politik ve stratejik çıkarları doğrultusunda siyasi yapılar, devletler kurmuşlardır. Bu yapılar günümüz Arap Orta Doğu devletleri haline gelmişler ancak çoğu durumda halen bir ulus haline gelememişlerdir.

Irak ve Suriye'nin ayrılması Arap dünyasını çatlatmış ve Orta Doğu'daki güç dengesi üzerinde hayati etkiler yaratmıştır. Zayıf bir Irak'la Orta Doğu parçalanmış ve istikrarsızdır. İç istikrarsızlık ve sınır çekişmeleri iş birliğini engellemiştir. Körfez'in kuzey kısmında Irak'ın İran ve Kuveyt ile yaşadığı sınır çekişmelerinin nedeni petrol kaynaklarıyla doğrudan ilişkilidir. Hegemonyanın veya bugün Avrupa'da olduğu gibi ortak kurumlar vasıtasıyla bölgesel politik ve ekonomik entegrasyonu hedefleyen yakın politik iş birliğinin olmayışı, istikrarsızlık ve egemenlik kurma girişimleri anlamına gelmektedir. Hegemonya kurma amacıyla gerçekleştirilecek girişimler de petrol kaynakları ve petrol fiyatları üzerine 1973-1974 ve özellikle 1990-1992 Körfez Krizi ve sonrasında gösterdiği gibi bir etki-tepkiye sahip olmaktadır. Bu aynı zamanda, hep olduğu gibi, yabancı müdahalesine zemin hazırlar ve hatta teşvik etmektedir.

Son olarak;

İngiltere İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden çok kısa bir süre sonra imparatorluğunun Afrika, Pasifik ve Akdeniz'deki büyük parçaları üstündeki resmi sömürge denetimini terk etmek durumunda kalmıştır. Bunu, halkların kendi kaderlerini tayin ilkesine hararetli tutku duyması ya da iyilikseverlik değil, daha çok 1940'ların sonları ve 1950'lerin başlarındaki savaş sonrasında yeniden şekillendirilmiş bir egemenlik biçimini dikte eden acil gereksinimdir. 1945'ten sonraki İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'yle "özel bir ilişki" geliştirme ve derinleştirme yoluyla, küresel nüfuzunu dolaylı olarak kullanmayı denemiştir.

Anglo-Amerikan petrol çıkarları, İkinci Dünya Savaşı'ndan güçleri inanılmaz ölçüde artmış olarak çıkmış, İngiltere ve Amerikalı müzakereciler arasında Bretton Woods'da 1944'te hazırlanan iktisadi ve mali konulardaki savaş sonrası "Yeni Dünya Düzeni" kapsamındaki anlaşma, dünya petrolü üzerindeki Anglo-Amerikan hegemonyasında kilit rol oynamıştır. Ortadoğu'da ve çevresinde ortaya koyulmaya çalışılan politik ve askeri dengelerin arkasında yatan esas unsurlar, petrol, doğal gaz ve yeni bölge pazarlarıdır. Anglo-Amerikan hegemonyası bölgedeki çıkarlarını korumak adına günümüze kadar yaşanan birçok olayda baş rolü paylaşmışlardır.

1948'de Ortadoğu'da bir İsrail yurdunun kurulması ve akabinde ortaya çıkan Arap-İsrail çatışması, 1967 ve 1973 yılındaki Arap-İsrail Savaşları ve ardından ambargolar nedeniyle ortaya çıkan petrol krizi, İran'da devrilen Musaddık rejimi, daha sonra Şah Rıza Pehlevi'nin devrilişi Humeyni rejiminin başlaması, İran-Irak Savaşı ve ardından Irak tarafından Kuveyt'in işgaliyle başlayan Körfez Savaşları yani günümüze kadar devam eden bütün Ortadoğu, özellikle Basra Körfezi sorunları Anglo-Amerikan hegemonyasının petrole dayalı ekonomik, politik, bölgesel ve küresel stratejik çıkarları doğrultusunda yönlendirilmiştir.

Petrolü tarih boyunca insanlığa sunulmuş olan en büyük ödül şeklinde tanımlayan ABD'nin Orta Doğu politikası, başlangıçtan bugüne kadar petrol ve petrole bağlı politik, iktisadi ve stratejik çıkarların geliştirilerek devam ettirilmesi ile İsrail'in varlığının güvenli bir şekilde devam ettirilmesi olarak ifade edilebilecek iki temel unsura dayanmaktadır. Bu kapsamda, Amerikan'ın Körfez'e yönelik politikasını stratejik, ekonomik ve siyasal çıkarları belirlemiştir. Bu çıkarlar; petrolün uygun fiyatla, düzenli ve sürekli akışının sağlanması, bölge ve bölge petrol rezervlerinin müttefik veya rakip başka devletlerin kontrolüne girmesinin önlenmesi ya da bu güçlerin sağlamış oldukları kontrolün petrolün

düzenli sevkiyatını aksatacak veya petrol üretimi yapan devletlerin Batı ülkelerine karşı yöneltilen biçimde kullanılmasının engellenmesi; Körfez ülkelerindeki ABD müttefiki geleneksel (soya dayalı) rejimlerin içten ve dıştan gelebilecek her türlü tehdiye karşı korunarak var olan istikrarın sürdürülmesi; İsrail'in egemenlik, toprak bütünlüğü ve güvenliğine yönelebilecek gerçek ve muhtemel bütün tehditlerin önlenmesi ve bütün bunların gerçekleştirilmesi amacıyla gerektiğinde askerî güç kullanılmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri bu tutumunu özellikle Birinci ve İkinci Körfez Savaşları'nda ve sonrasında izlediği siyasi ve askeri politikalarıyla tüm dünyaya göstermiştir. Diğer taraftan, liberal kapitalist yaklaşımla ekonomik emperyalizmini ortaya koyan Amerikan sisteminde bütün sektörlerde olduğu gibi petrolde de özel sermayenin çıkarları her ne kadar devlet çıkarları gibi görünmekte ve desteklenmekteyse de zaman zaman çok uluslu şirketlerin Amerikan ortaklarının tercihlerini kendi kazançları yönünde de kullanabildikleri söylenebilir.

20'nci yüzyılın başlarından itibaren petrol, dünyanın en kıymetli hammaddesidir. Ulaşılan teknoloji ve sanayi düzeyinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayacak yeni bir kaynak bulunmadığı sürece de dünya ekonomisinin ve devletlerin iç ve dış politikalarının üzerindeki ulaşılması güç etkisini daima koruyacaktır. Dünya ekonomik sisteminin damarlarında dolaşan petrol ve doğal gaz, günümüzde her zamankinden daha çok öne çıkmıştır. Önümüzdeki yıllarda devletlerin ulusal politikalarının başarısı bu gerçekleri bütün açıklığı ile görerek doğru taktik ve stratejik hedeflerin saptanmasına ve uygulanmasına bağlı olacaktır. Günümüzde ABD'nin süper güç görünümünün en büyük etkeni petrol bölgeleri üstündeki egemenliğidir. ABD'nin küresel askerî, siyasi ve ekonomik hegemonyasını sürdürülebilmesi için yüzyılın başlarında ortaya atılan yeni dünya düzeninin ABD tarafından yönetilebilmesi ancak petrol ve doğal gaz bölgelerinde ABD egemenliğinin devamı ile mümkün olacaktır. ABD petrol çıkarlarını korumak için hasımlara değil dost ve müttefiklere ihtiyaç duymaktadır. Soğuk Savaş sonrasının tek süper gücü niteliği zayıflarken ve hegemonyasına açık tehdit unsurları artarken ABD son yıllarda bu çıkarları tek yanlı olarak ve tek başına savunamayacağını işaretlerini vermeye başlamıştır. Ancak ABD tek yanlı kontrolünü sürdürebilmek için iş birliği yerine askeri güce ve sertlik yanlı politikalara ağırlık vererek bölgesel, stratejik, ekonomik ve politik dengeleri bozmakta böylece dünya kamuoyundaki Amerikan karşıtlığını kışkırtmaktadır. Bu durumdan da özellikle Rusya ve Çin kazançlı çıkmaktadır. 20'nci yüzyıl başlarından itibaren bölgede gelişen bütün sorunların, çatışmaların

ve savaşların ana kaynağı olan Orta Doğu petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı konusu 21'nci yüzyıl sürtüşmelerinin de ana kaynağı olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Arı, Tayyar. *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2004.
- Arı, Tayyar. *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978-1996*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2005.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2005.
- Ayhan, Veysel. *İmparatorluk Yolu Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*, Ankara: Nobel Yayınları, 2006.
- Bahtiyar, Kadri. "Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü ve Musul-Kerkük Meselesi", *Arel Üniversitesi Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2017): 41-58.
https://dergi.arel.edu.tr/sayi_detay/17
- Çetinsaya, Gökhan ve Özhan, Taha. *İşgalin 6. Yılında Irak*, Ankara: SETA Yayınları, 2009.
- Engdahl, William F. *Para Petrol İktidar Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2008.
- Engdahl, William F. *Tanrıların Gazabı Kaybolan Hegemonya*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2017.
- Gürel, Şükrü S. *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.
- Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001.
- Kara, İlyas. *Hamas / Bir Direnişin Perde Arkası*, İstanbul: Ra Kitap, 2006.
- Karaman, M.Lutfullah. *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Kuduoğlu, Alptuğ. "İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 37-62, 2019.
- Noreng, Qystein. *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, Ankara: Elips Kitap, 2004.
- Öke, Mim Kemal. *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1990.

- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Sander, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Soy, H. Bayram. "Birinci Dünya Savaşından İkinci Irak Savaşına Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 41 (2007): 117-145.
- Strange, Susan. *States and Markets*, London: Pinter Publishes, 1988.
- Stork, Joe. US Targets Persian Gulf Invention, *MERIP Report* 85, (1980): 3-5, Erişim Tarihi Eylül 01, 2021. <https://doi.org/10.2307/3010800>
- Şen, Sabahattin. *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul: Bağlan Yayıncılık, 1993.
- Taylor, Alan R. *İsrail'in Doğu 1897-1947 Siyonist Diplomasinin Analizi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- Topur, Tuncer. *Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.
- Turan, Ömer. *Düşman Kardeşler Siyonizm, İsrail ve Filistin Direnişi*, İstanbul: Yaydağ Yayınları, 2002.
- Üşümezsoy, Şener ve Şen, Şamil. *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2003.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi : 14.11.2021

Kabul Tarihi: 31.12.2021

Article Type: Research article

Submitted: 14.11.2021

Accepted : 31.12.2021

Zülfü DAĞDEVİREN¹

IRAK'TA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ VE KİMLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Öz: Bu alışmada, Irak'ta yaşayan Kürtlerin neden bağımsızlık konusunda ısrarcı oldukları hakkında bilgi sahibi olmak için Osmanlı Kürt Mirlikleri döneminden 2018 yılına kadar Kürt milliyetçiliğı ve kimliğinin tarihsel gelişimi, analiz edilmiştir. Kürt milliyetçiliğinin, Osmanlı döneminde ayrılıkçı bir hüviyete bürünmemesinin nedeni Kürtlerin güçlü İslami inanç yapısı ve halifeliğı birleştirici bir olgu olarak görmeleridir. Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 devrimi ile hızlanmıştır. KDP ile Baas Partisi'nin ulaşmak istediğı siyasal hedefler uzlaşılmaz aykırılıklar içermekteydi. Baas iktidarıyla birlikte 2003 yılına kadar sorunlarında temelini oluşturan krizler ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra Kürt etnik hareketinin niteliğini büyük oranda ulusçuluk ideolojisiyle hareket eden KDP liderliğı belirlemiştir. Kürt milliyetçiliğinin yüzyıldan beri temel motivasyon hedefi özerklik, federalizm ve bağımsızlık çizgisinde bir süreç izlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak Kürdistan Bölgesi, Kürtler, Kimlik, Milliyetçilik.

Historical Development of Kurdish Nationalism and Identity in Iraq

Abstract: In this study, the historical development of Kurdish nationalism and identity from the period of the Ottoman Kurdish emirates until 2018, has been analyzed to understanding of why Kurds living in Iraq insist on independence.

¹ Dr., zulfudagdeviren@gmail.com, Orcid <https://orcid.org/0000-0002-5145-6097>.

The reason why Kurdish nationalism did not assume a separatist character in the Ottoman period is that the Kurds had a strong Islamic belief structure and saw the caliphate as a unifying phenomenon. The developments that accelerated the strengthening of nationalism in the Kurds started with the 1958 revolution. The KDP and the political goals of the Ba'ath party contained uncompromising contradictions. The underlying crises continued until 2003 with the Ba'ath government. After this period, the KDP leadership, acting with the ideology of nationalism, substantially determined the character of the Kurdish ethnic movement. The basic motivation of Kurdish nationalism has followed a process in line with autonomy, federalism, and independence for a century.

Key words: Kurdistan Region of Iraq, Kurds, Identity, Nationalism.

GİRİŞ

Günümüzün olaylarını anlamak için tarihin eğilimlerinin bulunup, birbirinden kopuk olgulardan sistematik bir bütünlüğe ulaşmak gerekir. Bu nedenle İKB'nin² özgün yapısının bütün olarak algılanabilmesi için tarihi bir altyapı gereklidir. Irak'ta yaşayan Kürtlerin kimlik ve milliyetçiliğinin tarihsel arka planının yeterince anlaşılabilmesi, Türkiye'nin bölgeyle ilgili yaklaşımını olumsuz etkilemektedir. Bu yanılmayı yaşamamak için çalışmada günümüzde Kürtlerin neden bağımsızlık konusunda ısrarcı oldukları hakkında derin bir bilgi sahibi olmak için Osmanlı idaresinde Kürt Mirlikleri döneminden 2018 yılına kadar Kürt milliyetçiliği ve kimliğinin gelişimi tarihsel perspektifle incelenmiştir.

Bölgenin Osmanlı egemenliğinde bulunduğu 1514-1918 yılları arasında genel anlamda sorunsuz bir dönem yaşanmıştır. Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi sınırlar, toplumların kültürel ve tarihi yaşamışlıklarından farklı olarak o günün egemen güçleri olan İngiltere ve

² Uluslararası hukuk uyarınca, tanımlama hususu, Birleşmiş Milletler ve Irak makamlarınca belirlenmektedir. BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 2003'te, Irak'ı egemen bir devlet ilan etmiştir. 15 Ekim 2005 tarihli Irak Anayasası'nın 117. maddesinde bölge "Kürdistan Bölgesi" olarak tanımlanmıştır. Devletler Diplomatik ilişkilerini bu anayasaya göre şekillendirdiğinden dolayı, çalışmada bölgenin adı 2005 yılından itibaren Irak Kürdistan Bölgesi (IKB), yönetim için ise Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) adı kullanılmıştır.

Fransa'nın çıkarları çerçevesinde oluşturulmuştur. Irak'ta bu mantıkla İngilizlerin desteğiyle Sünni Arapların denetiminde, monarşi sistemine dayalı bir devlet olarak kurulmuş ve Irak'ta bulunan Kürtler, Şii Araplara karşı Sünni Arapların yanında yer almaları planlanarak Irak yönetiminde bırakılmışlardır.³ Ancak Irak'taki Kürtler bu ulus inşa politikasını benimsemediği için şiddete varan anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Irak'ta Kürtler, 20. yüzyılın başından günümüze kadar merkezi hükümetlerin bu politikalarına karşı, Irak içinde kendilerine özgü bir yapılanma için mücadele etmiştir. 20. yüzyılın son çeyreğinde, Soğuk Savaş'ın son bulması, kuralları devletler tarafından inşa edilen uluslararası sistemin, değişmez olmadığını ortaya koymuştur.⁴ 1990'lardan itibaren kimlik, olgusal olarak önemli bir hale gelmiştir. Günümüzde oluşumları kimlik açısından okunanda gerekliliği nedeniyle makalede, birbiriyle irtibatsızmış gibi kabul edilen olgular arasında bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, sosyal olguların oluşumunu inceleyen toplumsal ve tarihsel bir perspektif sunulmuştur.

IRAK'TAKİ KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHİ KÖKENLERİ

16. yüzyılın başında Kürt aşiretlerinin bulunduğu coğrafya, Osmanlı ve Safevi devletlerinin çatışma alanı olmuştur.⁵ Yavuz Sultan Selim, Şii İran'a karşı Osmanlı yanında yer alan Kürtlere, 1514 yılında özerklik vermiştir. Bu özerklik 1844 Bedirhan ayaklanması ile son bulmuştur.⁶ Yavuz Sultan Selim döneminde Kürt Mirlikleri, içişlerinde bağımsız birimler olarak Osmanlı'ya bağlanmıştır.⁷ Mirliklerin Osmanlı'ya bağlanmalarının ardından bölge, devletin resmen tanıdığı Mir'ler tarafından, bir otonomi ile yönetilmiştir. Kürt Mirlikler düzeni korudukları, gerekli olduğunda asker sağladıkları, İran'a karşı sınır bölgelerini

³ Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. (Çev. İnceyan, M M). İstanbul: Doğan Kitap, 143

⁴ Karacasulu, N. (2012). Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde (109-126). Arı, T., Bursa: MKM Yayınları, 112-113.

⁵ Nikitine, B. (2010). *Kürtler*. (Çev. Uğurlu, N Karahan, Er ve Akkuş, H). İstanbul: Örgün Yayınevi, 344.

⁶ Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları, 23.

⁷ Akgündüz, A. (1997). *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 4*. İstanbul: OSAV Yayınları, 39.

savundukları ve hepsinden önemlisi Osmanlı'nın hâkimiyetini kabul ettikleri için uzun bir dönem bu yapı devam etmiştir.⁸

Farklı etnik ve dini kimlikleri içinde barındıran Osmanlıda millet, etnik değil dini anlamda inşa edilmiştir. Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın, İslam Ümmetinin üyeleri olarak kabul edilmiştir.⁹ Osmanlı'daki millet sistemi çerçevesinde Müslüman olanlar Millet-i Hâkime, gayrimüslimler ise Millet-i Mahkûme adıyla sınıflandırılmıştır. Sistemde Müslüman olan halklar diğerlerine üstün sayılmıştır. Kürtler bu dönemde, kendilerini asli kurucu unsur olarak kabul ettikleri için Millet-i Hâkime içinde tanımlanmışlardır. Kürtler bu süreçte, halk tabanında İslam kimliğini içselleştirdikleri için Batılı anlamda milliyetçilik kavramına büyük ölçüde uzak durmuşlardır.

19. YÜZYILDA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın iç işlerine karışma baskısı altında, merkezi otoriteyi güçlendirmek için idari reformlar yapmıştır. Bu merkezileşme çabaları, Kürtler tarafından meşru olarak kabul edilen, kurumsallaşmış Mirlik düzenini değiştirmiştir. Osmanlı, merkezden atadığı yöneticilerle bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Mirlik düzeninin kaldırılmasıyla Kürt aşiretleri birbirleriyle çatışmalara başlamıştır. Bu dönemde otoriteleri aşiret sınırlarını aşan Şeyh'ler, Mirliklerden boşalan otoriteyi doldurmak üzere Kürtler arasında ön plana çıkmıştır.¹⁰

Şeyh'ler milliyetçilik hareketlerini dışlayan İslami öğretilerle yetişmelerine rağmen Kürtlerde milliyetçiliğin gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Kürtler, Şeyh'lere sahip oldukları dini kimlikleri nedeniyle saygı duyuyorlardı. Şeyh'lerin ön planda olmasının önemli bir sebebi de aşiret liderlerinin bölgede değil genelde İstanbul'da yaşamalarıdır. Kürt milliyetçiliğinin erken bir dönemde ortaya çıkmasına karşın, ayrılıkçı milliyetçi akımlardan etkilenmemiş olmasının temel nedenlerinden ilki, Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasından itibaren, toplumsal tabana yayılmamış olmasıdır. İkincisi Kürt toplumsal

⁸ McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (Çev. Domaniç, N N). Ankara: Doruk Yayıncılık, 28.Ortadoğu'da diğer Kürt gruplar için Ayrıca bkz. Mehmet Çelik, "Tarihsel ve Demografik Bir Kritik: Lübnan'daki Kürtler". Tarih ve Gelecek Dergisi 5 (2019): 625.

⁹ Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press, 329.

¹⁰ Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 14-16.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

tabanının güçlü İslami inanç yapısı ve halifeliği birleştirici bir olgu olarak görmesidir.¹¹

Ortaya çıkan ilk Kürt siyasal hareketleri, modern milliyetçiliğin unsurlarından yoksun, aşiret çıkarlarına dayalı ve geniş bir özerklik kazanma amacı taşıyan siyasal hareketlerdir. Bu dönemde Kürt milliyetçiliğinin gelişimine Ermeni milliyetçiliğinin de önemli katkısı olmuştur. Kürt Mirliklerini kaldıran II. Mahmut'tan farklı olarak, II. Abdülhamit bölge insanını Ermeni Komitacılar tarafından korumak için bölge aşiretlerini silahlandırılmış ve 1891 yılında Hamidiye Alay'larını kurmuştur.¹²

20. YÜZYILDA KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

Modern milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarında güçlendiği bu dönemde, Kürtler milliyetçilikle tekrar tanışmaya başlamıştır. Küçük çaplı aşiret temelli isyanlar çıksa da Kürt milliyetçiliği, bu dönemde Balkanlar'da oluşan ayrılıkçı bir milliyetçilik hüviyetine bürünmemiştir. Kürt milliyetçiliği bu dönemde "ön-milliyetçilik" olarak nitelenmiştir. Kürt örgütleri bu dönemde, kurulmuştur.¹³ Bu yeni dönemde Şeyh'ler ile Kürt milliyetçileri yeniden birbirlerini tanımaya başlamıştır. Düzenlenen toplantıların birçoğunda Kürt milliyetçiliğinin gelişimi ve gelecekteki konumlanması gibi düşünceler tartışılmıştır. Bu süreçte milliyetçilik fikirleri tarikatlarda daha fazla yaygınlaşmaya başlamıştır. Milliyetçilik düşüncesinin Şeyh'lerin desteğini kazanması, Kürt milliyetçiliği tarihinde farklı bir dönüm noktası olmuştur. Şeyh'lerin gözünde ideal halife olan II. Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonra ve Hamidiye Alay'larının İttihat ve Terakki Fırkası tarafından 1910 yılında kaldırılmasıyla, Şeyh'ler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır.¹⁴

¹¹ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 22.

¹² Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 26. Ortadoğu ülkelerindeki örgütlenmeler, kabile veya bölgesellik anlayışı etrafında bir arada tutulan ve güçlü bürokratlar tarafından inşa edilen himaye ağlarıyla şekillenmiştir. Ayrıca bkz. Mehmet Çelik, "Lübnan'da Sivil Toplum Kültürü ve Kürt Örgütlenmeleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 40, s. 278.

¹³ Özoglu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınları, 94.

¹⁴ Jwaideh, W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev. Çekem, İ ve Duman A). İstanbul: İletişim Yayınları, 209.

Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, Halife Sultan V. Mehmed Reşat'ın korunması için yapılan cihad çağrısına riayet ederek, Birinci Dünya Savaşı'na katılmışlardır. Eskiden Hamidiye Alay'larına katılmış aşiretler tekrar silahlı birlikler oluşturmuştur. Savaş sürecinde Kürtlerin büyük bölümünün Halife'ye bağlılıkları nedeniyle büyük bir Kürt ayaklanması olmamıştır.¹⁵

1918 yılına kadar Irak'ta Kürlerin yoğun olarak yaşadığı bölge, Osmanlı Devleti sınırları içindeydi. 16 Mayıs 1916'da Kahire'de, İngiliz Mark Sykes ve Fransız Georges Picot arasında Osmanlıya ait bölge topraklarının, İngiltere ve Fransa arasında paylaşımını sağlayan Sykes-Picot anlaşması yapılmıştır. Anlaşma ile Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransa, güneyi ise İngiltere'ye verilmiştir. Musul kuzeyde kalmasına rağmen, yapılan bir başka anlaşmayla, İngiltere'ye bırakılan alana katılması kararlaştırılmıştır.¹⁶ Musul vilayeti, Mondros mütareke maddeleri gerekçe gösterilerek işgal edilmiştir.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı esnasında Irak'taki Kürtler Osmanlı Padişahı tarafından ilan edilen cihada çağrıya ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına seferber olup destek vermeyi tercih etmişlerdir.¹⁸ Bu desteğin verilmesinde Millî Mücadelenin Türk-Kürt birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor olması etkili olmuştur.¹⁹

1920 yılında, Mustafa Kemal'in öncülüğünde kabul edilen Misakı Millî ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kurtarılacak topraklar olarak kabul edilmiş ve bölgenin yeni devlete bağlanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Kürtlerin büyük bir kısmı, Millî Mücadele hareketi içinde olmuştur.²⁰ Türkler ve Kürtler bu dönemde, aynı dine mensup halifelige bağlı ortak paydalarında buluşmuş

¹⁵ Bruinessen, M. V. (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. (Çev. Kafadar, L Somuncuoğlu, S Peker, B Turansal, H Kırac, N ve Keskiner L). İstanbul: İletişim Yayınları, 120.

¹⁶ Yeşilbursa, B. K. (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1317.

¹⁷ Kirişçi, K. ve Wintrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*. (Çev. Fethi, A). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 79-80.

¹⁸ Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. (Çev. Yurdakul, H). İstanbul: İletişim Yayınları, 40.

¹⁹ Bozarıslan, H. (2003). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik* içinde (841-871). Bora, T ve Gültekingil, M., İstanbul: İletişim Yayınları, 847.

²⁰ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 360-361.

birlikte hareket etmişlerdir. Atatürk Millî Mücadele yıllarında, çoğulcu bir siyasal söylemle Türk kavramı yerine, Türkiye Ahalisi ve Türkiye Devleti, Anadolu ve Trakya'nın Müslüman Halkı, kavramları üzerine vurgu yapmıştır.²¹

Cumhuriyetin kuruluşuyla Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşma belirtileri görülmeye başlanmış ve yerini "homojenleştirici-üniter" bir söyleme bırakmıştır.²² 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması da bu kanaati desteklemiştir.²³ Halifeliğin kaldırılmasıyla Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur. Bu dönemde milliyetçilik akımlarıyla ilgilenmeyen Kürtlerin, tercihlerini Irak'tan yana değil Türkiye'den yana kullanmalarının temel sebebi İslam ve Halifeye bağlı olmalarıydı.²⁴ Bu gelişme, Osmanlıyı güçlü kılan yöneticilerle ile Kürt halkı arasında bulunan Zımnî Sözleşmeyi ortadan kaldırmıştır.²⁵

Ankara Anlaşması ile Kerkük ve Musul'un İngiltere'ye bırakılması, vatan topraklarının düşmana teslim edilmesi olarak yorumlanmıştır.²⁶ Fakat Türkiye'nin, Ali Şefik El-Mısri (Özdemir Bey) aracılığıyla, Süleymaniye ve Revanduz'da İngiltere'ye karşı başlayan Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki ayaklanmalara destek vermesi ve Ankara anlaşmasına kadar TBMM'de yapılan görüşmeler bu yorumun gerçeği yansıtmadığını göstermiştir.²⁷

1926'da çizilen sınırlar, Kürtlerin kültürel, ekonomik ve siyasal hareketinin belirleyici unsuru olmuştur. İngilizler Irak'ta bulunan Kürtlerin, Şii Araplara karşı Sünnî Arapların yanında yer alacaklarını düşünmüştür.²⁸

²¹ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 58-67.

²² Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 124.

²³ Bozarslan, H. (2006). *Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925), İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma* içinde (89-123). Zürcher, E J., İstanbul: İletişim Yayınları, 109.

²⁴ Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 309.

²⁵ Mardin, Ş. (2006). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları, 106-120.

²⁶ Bozarslan, *Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)*, 106-108.

²⁷ Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Batı Avrupa'yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. İçinde (258-313). Oran, B., İstanbul: İletişim Yayınları, 260.

²⁸ Galbraith, *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, 143.

8 Ocak 1918 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'ın, ABD Kongresinde yaptığı konuşmada belirlediğı ve Wilson Prensipleri olarak bilinen ilkelerden, Self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) ilkesi, Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin işgal ettikleri ülkeleri kendi ülkelere dâhil etmeyi engelleyen ve halklarının kendi kaderlerini belirlemesine olanak vermiştir.²⁹

20. yüzyılda self determinasyon kavramı, halklar ile özdeşleştirilmiştir. Bu dönemde Kürtler self determinasyon çerçevesinde bir ulusu meydana getirdiklerini ispatlayabilmek için gayret sarf etmişlerdir. Aslında Irak'ta yaşayan Kürtler kendine has tarihi ve kültürel yapılarıyla uluslararası literatürde tanımlanan ve Wilson tarafından belirlenen standart ulus öğelerine sahiplerdi. Fakat bu dönemde Kürtler, milliyetçilik söylemlerini destekleyecek uluslararası etkili bir güce sahip değıllerdi.³⁰

Kürtler, Irak'ta 1926'dan günümüze kadar kendi kaderini tayin hakkı için mücadele etmişlerdir. Kürtler bu tarihten, Mustafa Barzani hareketine kadar bağımsız Kürdistan kurma düşüncesine sahiplerse de bu fikir bütüncül kimlik koruması ve kendi kendini yönetmeyi de içine alan halkçı bir temelden kaynaklanmamıştır. Başka bir söylemle liderlerin isteğı, Kürt kimliğinin korunmasından ziyade aşiret çıkarlarının korunması ve genişletilmesi olmuştur. Bu yaklaşım Kürtlerin tümünü harekete geçirecek Millî bir bütünlüşme fikrinin oluşmasını engellemiştir. Yine de bu dönemde bölgede meydana gelen hızlı değışmelere rağmen milliyetçi çizgi, mücadele gücünü tamamen bu yapıdan almıştır.³¹

Mustafa Barzani Kürt Özerk Bölge Yönetimi'nin kurulmasını ve Bağdat hükümetinde bu bölgeyi yönetecek bir bakanlık benzeri yapının oluşturulmasını, Kürtçenin bölgede resmi dil olarak kabul edilmesini içeren taleplerini, Bağdat yönetimine iletmiştir.³² Mustafa Barzani Kürtlerle ilgili talepleri kabul edilmeyince Ekim 1943'te bir ayaklanma başlatmış, ayaklanma Barzani güçlerinin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Barzaniler tek çıkış kapısı olan İran'daki Sovyet işgali altındaki Mahabad bölgesine göç etmiştir. İran'da Kadı Muhammed'in liderliğini yaptığı Mahabad bölgesinde bulunan Kürtler,

²⁹ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 33.

³⁰ Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 13.

³¹ Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 54-58.

³² Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, 449-450.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

Sovyet desteğini alarak 22 Ocak 1946'da Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini kurmuşlardır. Bölgede aşiret yapılanmalarındaki ilk organize kırılma, İran'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla meydana gelmiştir. Mustafa Barzani ve arkadaşları bu devletin askeri gücüne katılmıştır.³³

Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) örgütlenmesini tamamlayarak Hevi (Umut), Soreş (Devrim) ve Rızgari (Kurtuluş) örgütleriyle de anlaşarak Bağdat'ta 16 Ağustos 1946'da gizlilik içinde ilk kongresini yapmış, başkanlığına ise Mustafa Barzani seçilmiştir.³⁴ Sovyet birliklerinin Mayıs 1946'da İran'dan çekilmesiyle, İran birlikleri 17 Aralık 1946'da Kürt bölgesine girip Mahabad Kürdistan Cumhuriyeti Devletini ortadan kaldırmıştır. Mustafa Barzani ise Irak'a geri dönmüş, 1947 yılında SSCB'ne giderek 1958 yılına kadar orada kalmıştır.³⁵ (Turgut, 2008: 250).

Irak'taki homojen ulus inşa etme sürecinde uygulanan baskı ve şiddetin denkleme dâhil ettiği en önemli aktörlerden biri KDP'dir. KDP Kürt milliyetçiliği söyleminden beslenerek büyümüştür. Aynı soydan gelen, ortak tarih, kültür, toprak, dil ve beraberlik duygusunu paylaşan, milliyetçilik bilincine sahip bir topluluğun, siyasallaşması halinde ulusçuluk söylemini kabullenmeleri diğer yapılanmalardan daha kolay olmaktadır.³⁶

Etnik bir milliyetçi hareketin niteliklerini genellikle etnik topluluğun toplumsal modernleşmişliği ve liderlik düzeyi belirler. Bu tür milliyetçi hareketlerin ulusçu duygularına ivme kazandıran, ulusçu ideolojiyle hareket edebilen bir lider öncülüğündeki güçlü yapılarıdır. Bunun sayesinde güçlü bir biz hissi oluşturulabilir, grubun sadakati aşiretten öte ulusa yöneltilir ve halkın iktidarı ancak böyle kurulabilir. Bu bağlamda Kürt hareketi KDP tarafından yönetildiği dönemde yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler, Kürtlerin geleneksel aşirete dayalı toplum yapısında temel değişiklikler meydana getirmiştir.

Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 devrimi ile başlamıştır. Baas iktidarıyla birlikte, sorunlarında temelini oluşturan

³³ Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. (Çev. Bingöl, İ ve Gündoğan, C). İstanbul: Avesta Yayınları, 4-5.

³⁴ Barzani, M. (2005). *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. (Çev. İnce, V). İstanbul: Doz Yayınları, 185-186.

³⁵ Turgut H. (2008). *Barzani Dosyası*. İstanbul: Doğan Kitap, 250.

³⁶ Bruinessen, *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, 44.

krizler ortaya çıkmıştır. Hızla yayılan Arap milliyetçiliğine karşı Kürtler, Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde örgütlenmiştir. 1959'da General Abdülkerim Kasım, Arap milliyetçilerin tepkilerini engellemek maksadıyla Kürtler üzerinde yaptırımlar uygulamaya başlamış, Kürtçe yayın yapan gazeteler yasaklanmış ve KDP yöneticileri tutuklanmıştır.³⁷ Bu yasaklara karşı halkın büyük bölümünün 9 Eylül 1961 ayaklanmasına katılması, ulusal bilincin varlığının göstergesi olmuştur.³⁸

KDP liderliğinde Kürt Hareketi ile Baas Partisi'nin ulaşmak istediği siyasal hedefler ve siyasi konumlanış uzlaşılmaz aykırılıklar içermekteydi. Baas Partisi mensuplarının temelde siyasal hedefi, Irak, Suriye ve Mısır'dan oluşan Büyük Arap Devleti'ni kurmaktı. Arap milliyetçisi olan ve Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır-Suriye) ile birleşmesi fikrini savunan Abdüsselam Arif ve Nasırcı Arap milliyetçisi Baas Partili subaylar 8 şubat 1963'te yeni bir darbeyle iktidarı ele geçirmiştir.³⁹ Bağdat'a hükümetle görüşmeye giden Kürt heyeti tutuklanmış, Barzani karşıtı Kürt ve Arap aşiretlerini silahlendirilip ekonomik destekte bulunulmuştur. Baas Parti'si Kürt işbirlikçi kuvvetlere Selahaddin'in Aslanları, Arap işbirlikçi kuvvetlere Halid Bin Velid Aslanları adını vermiştir. Kürtler ise hükümetin tarafına geçip Kürtlere karşı savaşanlara "Caşş" (hain işbirlikçi kavramlarıyla eş anlamlı) adını vermiştir. Bu dönemde Kürtler hapis ve işkencelere maruz kalmış, malları müsadere edilmiştir. 20 Mayıs 1963'te Bağdat yönetimi, Kürt bölgesine ekonomik ambargo uygulamaya başlamış ve yaklaşık beş bin Kürdü tutuklamıştır.⁴⁰

17 Temmuz 1968'de Baas taraftarlarından oluşan muhalifler, darbe yaparak Arif yönetimini sonlandırmış, yönetime Hasan El-Bekr ve yardımcısı 31 yaşındaki Saddam Hüseyin getirilmiştir. 11 Mart 1970 tarihinde Irak yönetimi Kürtlerle anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla Kürtlerin yönetimine verilecek özerk bölgenin sınırlarının tespitinde plebisit uygulanması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Taraflar anlaşma hükümlerinin, dört yılda yerine getirilmesini kararlaştırmıştır. Irak yönetimi Kerkük'ünde içinde olduğu referandumun

³⁷ Kutschera, C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. (Çev. Başkaya, F). İstanbul: Avesta Yayınları, 239-278.

³⁸ Barzani, *BARZANI ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 18.

³⁹ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, 85.

⁴⁰ Barzani, *BARZANI ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 34-104.

yapılacağı yerlere Arapları yerleştirmesi gerginliklere sebep olmuştur. 1974 yılında Plebisit sonucunun aleyhte sonuçlanacağını öngören Irak yönetimi plebisit yapmamıştır.⁴¹ Barzani bunun üzerine yaptığı konuşmasında, Kerkük'ten ödün vermelerinin imkânsız olduğunu, Kerkük uğruna her şeye hazır olduklarını belirtmiştir.⁴²

Saddam Hüseyin ile İran Şahı, 6 Mart 1975 tarihinde Cezayir anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma ile İran'ın, Irak'taki Kürtlere desteğini çekmesi karşılığında, Irak Şattülarap nehri üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir.⁴³ Antlaşmadan bir gün sonra İran'ın askeri gücü bölgeden çekilmiş, Irak ordusu ağır bir saldırıya geçmiştir. Birkaç gün içinde Kürt hareketi çökmüş, tüm bölgelerden halk İran'a göç etmiştir.⁴⁴ Mesud Barzani'ye göre Mustafa Barzani, Kerkük'ün otonomi bölgesi dışında kalmasını kabul etseydi belki de böyle bir sonuçla karşılaşmayacaktı.⁴⁵ Mustafa Barzani'nin hastalığı ile liderlik sorunu ortaya çıkmış, bu durum sol görüşlü ve İslami Kürt grupların KDP'den ayrılmasına sebep olmuştur. Muhalif ve sosyalist kimliğe sahip Celal Talabani 1 Haziran 1975'te KDP'den ayrılarak Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni (KYB) kurmuştur. Daha çok IKB'nin güney bölgesinde, etkin olmaya başlayan KYB, şehirli Kürtler tarafından desteklenmiştir. Bu ayrılmadan sonra KDP'nin etkinliği bölgenin kuzeyi ile sınırlanmıştır.⁴⁶ 1979 yılında Barzani'nin ölümüyle, Irak Kürt Hareketi için çalkantılı bir dönem kapanmıştır. Molla Mustafa Barzani, Irak'taki Kürtlerin nazarında 20. yüzyılın Kürt önderi olarak kabul edilmektedir. Mustafa Barzani'nin ölümü üzerine, Parti başkanlığına oğlu Mesud Barzani seçilmiş ve partinin İran'ın Rezaiyye'de bulunan karargâhı Irak'ın kuzeyindeki Revanduz kentine taşınmıştır.⁴⁷

⁴¹ Lazarev, M. S. (2013). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılmasının Arefesinde Kürdistan, *Kürdistan Tarihi* içinde (320-336). Lazarev, M.S. Mihoyan, Ş. Vasilyeva, X E.İ., Gasratyan, M.A. ve Jigalina, O.İ., (Çev. Kale, İ). İstanbul: Avesta Yayınları, 327-329.

⁴² Barzani, *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 295-308.

⁴³ Miller, J. ve Mylroie, L. (1990). *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*. New Haven: Yale University Press, 103.

⁴⁴ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 29.

⁴⁵ Barzani, *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*, 24.

⁴⁶ Gunter, M. M. (1996). The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq. *The Middle East Journal*, 50(2), 225-241.

Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan İlmî Araştırmalar*, 2(3), 1-4.

⁴⁷ Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, 1327.

Yaşanan birçok i çatışmanın temelinde kimliğin tanınmaması bulunmaktadır.⁴⁸ Toplumların birbirlerine önyargı ile yaklaşmaları, 21. yüzyıla özgü yeni bir durum değil, uzun bir tarihi geçmişi olan bir olgudur. Kimliğe dayalı önyargılar pratikle sınırlı kalmayıp kurumsal alanlara da sirayet etmektedir.⁴⁹ Bu nyargılar, kimliğin güvenliğini ön plana çıkarmaktadır.

1975-1978 yılları arasında Baas Partisi Kürtlere daha sert ve acımasız bir tavır takınmıştır. Kürtlere karşı "etnik temizlik" ve "Kürt asimilasyonu" şeklinde bir baskı ortamı oluşmuştur.⁵⁰ Irak yönetimi, 1976'da Kerkük'n nüfus yapısını Araplar lehine çevirmek için sınırlarını değiştirerek yeni bir idari yapıya dönüştürmüş, adını ise "Millileştirme" anlamına gelen "El-Tamim" olarak değiştirmiştir.⁵¹

Kimliksizleştirme politikasının sonucunda Kürtçe dilinin kullanılması yasaklanmış, Kürtçe yerleşim isimleri değiştirilip Arapça isimler verilmiştir. Bölgede Araplardan oluşan yerleşim yerleri oluşturmak için Irak'ın diğer yerleşim merkezlerinden Araplar getirilmiştir. Saddam Hüseyin 1977'de, Kürtlerin, Türkiye ve İran'daki Kürtlerle ve dünya ile bağlarını kesmek maksadıyla, İran ve Türkiye sınırından 10-20 km uzaklıktaki alanı "tampon bölge" ilan etmiş ve buralarda görülecek her türlü canlının imha edileceğini açıklamıştır. Buradaki tüm Kürt köylerini tahliye etmiş, sürgüne gönderilen Kürtler ya kamplara ya da stratejik köylere yerleştirilmiştir.⁵² Irak savaş uçakları 1977-1989 yılları arasında defalarca Türkiye sınırına yakın bulunan Kürtlerin köy ve mezralarını havadan bombalamıştır.⁵³

Etnik kimliğe bağlılık, uygulanan ayırımcılıklarla gelişim gösterir. Etnik aidiyet bilinci bu süreçle yoğunluk kazanır. Baas rejimi, farklı sertlikte Kürtlerin taleplerini engellemeye çalışmış, hegemon Arap kültürü içerisinde Kürtleri asimile ederek homojen bir nüfus oluşturmak istemiştir. Kürtler ise bu

⁴⁸ İşyar, . G. (2008). Uluslararası İlişkilerde Krizlerin Tanınlanması ve Yönetimi, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler* içinde (255-271). Bal, İ., Ankara: Lalezar Kitabevi, 265.

⁴⁹ Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan İlmî Araştırmalar*, 2(3), 1-4.

⁵⁰ Barzani, *BARZANİ ve Kürt Ulusal zgrlk Hareketi II*, 26-27.

⁵¹ Saatçi, S. (2004). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 238-240.

⁵² Bruinessen, *Kürdistan zerine Yazılar*, 31.

⁵³ Sunar, E. (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. İstanbul: Doz Yayınları, 110-111.

asimilasyona direnç göstermiştir.⁵⁴ Saddam Hüseyin 16 Temmuz 1979'da tüm yönetimi kontrolüne geçirmiştir.⁵⁵ Kürtlerin yaşadığı bölgede Araplaştırma, sosyal, kültürel ve ekonomik haklardan mahrum bırakma politikaları, Kürtleri bir yapı etrafında toplanmaya sevk etmiştir. Kürt liderler (Barzani ve Talabani) bu maksatla Mayıs 1987'de Irak Kürdistan Cephesi'ni kurmuştur.⁵⁶

İran-İrak Savaşının sonlarına doğru mücadele Kürtlerle Bağdat savaşına dönüşmüştür. İran'ın, Irak Kürtlerinin desteği ile 1988 yılı başlarında Halepçe ve Hürmal şehirlerini ele geçirmesi, Enfal hadisenin meydana gelmesine giden yolu açmıştır.⁵⁷ Irak uçakları 16 Mart 1988 tarihinde Halepçe ve etrafındaki yerleşim yerlerine yaptığı hava saldırısında sinir gazı içeren kimyasal bombalar kullanmıştır. Yaklaşık üç saat devam eden kimyasal silah bombardımanı katliamında, çoğunluğu kadınlar ve çocuklardan oluşan beş bin Kürt zehirlenme veya yanma sonucunda ölmüştür.⁵⁸ 16 Mart-6 Eylül 1988 tarihleri arasında, Kürtlerin yaşadığı altı farklı yerleşim alanlarında, toplamda sekiz katliam tarzı saldırı düzenlenmiştir.⁵⁹ Ölümünün yanında, 1,5 milyon insanın göçe zorlanması da büyük bir insanlık dramına yol açmıştır.⁶⁰ Uluslararası gözlemcilerin Halepçe'de kayda geçirdiği elem verici görüntü ve haberler, dünya kamuoyunda büyük bir tepki ve öfkeye yol açmıştır. Fakat devletler, Irak'ı bu saldırılardan vazgeçirecek etkin bir tepki sergilememiştir.⁶¹ Saddam yönetimi, Irak-İran savaşında, İran'ı destekleyen Kürtlerden öç almak için 25 Ağustos 1988'de birliklerini bölgeye göndermiştir.⁶² Irak savaş uçakları, Kürtlerin ikinci bir soykırım korkusuyla Türkiye'ye kaçışları sırasında saldırı düzenlemiş ve çoğunlukla kadın ve çocuk 2.800 kişi Irak'ın Kani Masi bölgesinde yaşamını yitirmiştir.⁶³

⁵⁴ Kutlay, N. (2006). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. Ankara: Dipnot Yayınları, 106-112.

⁵⁵ Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, 1327.

⁵⁶ Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. (Çev. Kılıç, Z). İstanbul: Kitap Yayınevi, 113.

⁵⁷ Gent, W. V. (2004). *Dehşetin Kokusu "Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar"*. (Çev. Keskin, M). İstanbul: Avesta Yayınları, 18-21.

⁵⁸ Özdağ, Ü. (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 27.

⁵⁹ Gent, *Dehşetin Kokusu "Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar"*, 19.

⁶⁰ Yıldız, K. (2005). *Irak Kürtleri*. İstanbul: Belge Yayınları, 60.

⁶¹ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, 73.

⁶² Özdağ, *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*, 27.

⁶³ Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*, 120.

1990 yılında Irak Kuveyt'i işgal etmiştir. 17 Ocak 1991'de uluslararası koalisyonun, hava saldırısına geçmesiyle Körfez Savaşı başlamıştır. 3 Mart 1991 günü Körfez Savaşı'na katılan koalisyon gücü ve Irak heyeti arasında ateşkes görüşmeleri yapılmış ve savaş son bulmuştur.⁶⁴ Savaş sonrası bölgede oluşan yeni güç dengesinde Irak, petrol üreticisi Körfez ülkelerini tehdit edemeyecek kadar zayıflatılmış, fakat İran'a karşı bir güç boşluğu yaratmayacak kadarda güçlü bırakılmıştır. Bu nedenle Saddam sorunu çözülememiştir.⁶⁵

4 Mart 1991 günü Irak'ın güneyinde Şii gruplar ayaklanmıştır. İran kendi ülkesindeki Iraklı esirleri serbest bırakarak ayaklanmayı desteklemiştir. ABD yönetimi ayaklanmayı desteklemek için Irak'ın iç işlerine karışmama kararı almıştır. Mart-Eylül arasında Irak güvenlik güçleri altmış bin kadar Şii'yi öldürmüştür.⁶⁶

İki büyük Kürt grubu (KYB ve KDP), bölgedeki diğer altı Kürt grubuyla birleşerek, 40 bin Peşmerge ile Irak Kürdistan Cephesi'ni (IKC) oluşturmuşlardır.⁶⁷ 7 Mart 1991'de Kürtler ayaklanmıştır. Ayaklanma halkın büyük katılımıyla gerçekleşmiştir.⁶⁸ Kürtler 14 Mart'ta bölgenin büyük bir bölümüne hâkim olmuş ve 21 Mart'ta Kerkük'ü ele geçirmiştir.⁶⁹ Kürt ayaklanması mart ayının sonuna kadar sürmüştür.⁷⁰ Saddam güneydeki Şii ayaklanmasını bastırdıktan sonra kuzeyde ayaklanan Kürtlere karşı toplu bir imha girişiminde bulunmuştur. Kürt Peşmergeleler başta Kerkük olmak üzere şehir merkezlerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷¹ Rejime bağlı kuvvetler ayaklanmayı aşırı şiddet kullanarak bastırmaya çalışmış ve çoğu sivil olmak

⁶⁴ Marolda, E. J., Schneller, R. J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. Washington: Government Reprints Press, 47.

⁶⁵ O'Neill Bard, E. (1996). "The United States And The Middle East: Contiuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy İn The Post-Cold War Era*. Ed. H. Wierda. USA: Greenwood Press, 123.

⁶⁶ Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House Press, 51.

⁶⁷ Gözen, R. (2004). Kuzey Irak Sorunu, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası* içinde (769-790). Bal, İ., Ankara: Nobel Yayınevi, 773.

⁶⁸ Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 141-147.

⁶⁹ Galbraith, *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, 49.

⁷⁰ McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, 370-372.

⁷¹ Gunter, M. M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 295-305.

üzere binlerce Kürt öldürülmüştür.⁷² Irak yönetiminin bölgede bulunan başta Kerkük olmak üzere bütün şehir merkezlerinde kontrolü ele geçirmesi ve 1988 Halepçe olaylarının yarattığı toplumsal hafızanın etkisiyle Kürtler, tekrar Türkiye ve İran sınırlarına yönelmiştir.⁷³ Saddam'ın saldırılarına, ABD'nin müdahale etmemesi nedeniyle ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷⁴

Irak birliklerinden kaçan yaklaşık iki milyon Kürdün, Türkiye ve İran sınırına yığılmaları, olayın insani boyutunu öne çıkaran kitlesel bir mülteci krizine dönüşmüştür.⁷⁵ Birleşmiş Milletler Kürtleri Saddam'ın saldırılarından korumak için bölgede çok uluslu bir askeri gücün bulundurulmasına karar vermiştir.⁷⁶ Ayrıca Nisan 1991'de 36. paralelin kuzeyindeki bölgenin hava sahası, Irak Hava Kuvvetleri'ne yasaklanmıştır.⁷⁷ Böylece, Irak egemenliğinin fiilen sona erdiği güvenli bir bölge Kürtlere sağlanmıştır. 688 sayılı kararla, Türkiye'de konuşlu Çekiç Güç sayesinde, bölgede oluşan güvenli alanda Kürtlere otonom bir yapı kurma fırsatı vermiştir. Saddam, Ekim 1991'de Kürtler üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla ve bölgede iç karışıklığa neden olacağını ve daha az maliyetli bir yöntemle isteklerini kabul ettirebileceğini düşünerek, bölgede bulunan tüm kamu personelinin çekmiştir.⁷⁸ Saddam'ın düşüncesinin aksine Kürtler, kazandıkları bu fiili egemenliği kurumsallaştırarak kamu idare eksikliğini doldurmak için geçici idari bir yapı oluşturmuştur. Irak merkezi yönetiminin hiçbir etkisinin kalmadığı bölgede 17 Mayıs 1992'de seçimlere gidilmiş ve Parlamento kurulmuştur. Kürt Meclis, 4 Ekim 1992'de "Kürt Federe Devleti'ni ilan etmiş ve özerk bölgenin, Irak merkezi yönetimine bağlı olduğunu açıklamıştır.⁷⁹ Kürt halkı, otonom yapıyla birlikte merkezi otoriteden ve Irak halkından giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Bu dönemden sonra Kürt

⁷² Pollack, *The Threatening Storm*, 51.

⁷³ Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 51-53.

⁷⁴ Ballı, R. (1992). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınları, 439.

⁷⁵ Pollack, *The Threatening Storm*, 47.

⁷⁶ Çakmak, H. (2004). *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Platin Yayınları, 161.

⁷⁷ Yeşilbursa, Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, 1328.

⁷⁸ Bengio, O. (1996). Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında. *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 64-65.

⁷⁹ Gunter, A de facto Kurdish State in Northern Iraq, 312.

milliyetçiliği bölgede bir devlet kurma süreci içinde ulus inşa etme hedefine yönelmiştir.⁸⁰

Eğer bir toplum için öteki tehdit oluşturursa veya tehditkâr algılanırsa, kimlik tanınmanın dışında, güçlenme yönünde değişime uğramaktadır. Tam bir güvenlik için, “kimliğin güvenliği” de zorunludur. Buna göre, bir ulusun güvenliği, yalnız fiziki tehditten korunması değil, ulusun kimliğini oluşturan bütün unsurlarında güvende hissetmesine bağlıdır. Hiçbir ulus kimliğini tehlike altında hissetmek istemez veya önemsizleştirildiğini kabul etmez.⁸¹ Bu bağlamda Kürt hareketinin de süreç içinde nihai hedeflerinde değişimler olmuştur. 1991’e kadar siyasal bir özerklik hedefi, 1991’den sonra federasyon olarak değişmiştir.

21. YÜZYILDA KÜRT MİLLİYETÇİLİğİ

ABD, 11 Eylül terör saldırı sonrasında, Irak dâhil bazı ülkeleri bu saldırılardan sorumlu tutmuştur.⁸² 1 Mart 2003’te TBMM’nin tezkereyi reddetmesiyle, ABD’nin Kürtlere ihtiyacı artmış ve savaş planları değişmiştir. Bu değişiklik sonucunda KDP ve KYB yetmiş bin Peşmerge ile ABD ve İngiltere öncülüğündeki müttefik kuvvetlerine destek olacaklarını açıklamışlardır.⁸³

Irak’ta işgalden sonra kurulacak devletin inşası sürecinde Kürt, Şii ve Sünni yapılanmasından oluşan Iraklı tüm kesimlerin yönetime katılabileceği bir yönetim şeklinin çerçevesi çizilmiştir. Irak’ta yeni anayasal düzen olarak konsesyonalizm yönetiminin, Irak’ın içinde bulunduğu mezhep ve etnik temelli çatışmaları önleyebileceği düşünölmüştür.⁸⁴

ABD’nin Irak işgalinde sonra Baas rejimi yıkılmış 2005 tarihli yeni anayasayla Kürtler, federe birim statüsünü kazanmıştır. Irak anayasasının 140. maddesinde Kerkük tartışmalı bölge statüsünde kabul edilmiştir. Anayasaya göre, Kerkük’ün

⁸⁰ Stansfield, G. R. V. (2003). *Iraqi Kurdistan, Political Development and Emergent Democracy*. London: Routledge Curzon Press, 14-15.

⁸¹ Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişkisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım. Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği. *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 194-227.

⁸² Aydın, M., Özcan, N. A. ve Kaptanoğlu, N. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşaaında Irak’ın Geleceği ve Türkiye*. İstanbul: TEPAV Yayınları, 14.

⁸³ Demirel, E. (2004). *Ölüm Arabaları*. İstanbul: IQ Yayıncılık, 135-136.

⁸⁴ Dinç, R. (2004). *Ek Belgeler ve Anayasa Taslaklarıyla Geçici Irak Anayasası ve Kürdistan*. İstanbul: Komal Yayınları, 30-35.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

üç aşama (normalleşme, nüfus sayımı ve referandum) sonucunda, Aralık 2007 sonuna kadar Bağdat veya Erbil yönetimine bağlanması planlanmıştır. Fakat referandum günümüze kadar çatışma ve siyasi nedenlerle yapılmamıştır.⁸⁵

6 Nisan 2005'te Celal Talabani Cumhurbaşkanı seçilmiş, Mesud Barzani ise İKB'de başkan seçilmiştir. Irak'ta 15 Aralık 2005 yapılan genel seçim sonucunda hükümet kurma görevi Nuri El-Maliki'ye verilmiştir. 25 Temmuz 2009'da İKB'de yapılan seçim sonucunda, Mesud Barzani İKB Başkanı olmuştur.⁸⁶

07 Mart 2010 tarihli Irak genel seçimi sonucunda KDP'nin mecliste 31 milletvekili olmuştur 2003'ten sonra yapılan seçimlerin sonucunda, Bağdat'ta kurulacak hükümetler Kürtlerin milletvekili oylarına ihtiyaç duymuştur. 2010 yılında Maliki, hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamamış Barzani'nin desteğini alınca hükümeti kurabilmiştir. Bunun karşılığında peşmergelerin Irak'ın silahlı gücü olarak görülmesi ve merkezi bütçeden düzenli maaş verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Kürtler, Irak Cumhurbaşkanlığı makamını ellerinde tutarak, sorunlu konularda sonuçların Kürtlerin lehine olmasını planlamıştır.⁸⁷

Maliki'nin, Sünni Arapları dışlayan otoriter yaklaşımı, politikacılara karşı izlediği tecrit politikaları Irak'ta sosyal ayrışmalara neden olmuştur. Ayrıca Irak'ta mezhep temelli çatışmaların artmasına ve El-Kaide'nin güçlenmesine neden olmuştur. Maliki tarafından 15 Aralık 2011'de teröristleri desteklediği suçlamasıyla Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sünni Tarık El-Haşimi hakkında tutuklama emrinin çıkarılması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Haşimi İKB'ye sığınmıştır. İKBY bu krizde Haşimi'den yana tavır takınmış ve Haşimi'yi merkezi yönetime iade etmemiştir. Bölgede meydana gelen etnik ve mezhep temelli ayrışmalar toplumlar arası güveni derinden sarsmış ve tarafların uzlaşma olasılığını da zayıflatmıştır.⁸⁸

Arap dünyasındaki otoriter nitelikli iktidarların halk nazarındaki meşruiyetinin sorgulanması sonucunda, 2010 yılında Tunus ve Mısır'da, 2011 yılında Suriye'de halk isyanları başlamıştır. Arap Baharını tetikleyen temel unsurdur. Ortadoğu halklarının otoriter rejimlere karşı duruşu ile başlayan ılımlı hava kısa sürede kaos ve anarşi ile yer değiştirmiştir.

⁸⁵ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 125-135.

⁸⁶ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 125.

⁸⁷ Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyanlar: Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık, 46.

⁸⁸ Dalar, *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, 137-138.

Arap Baharı, Kürt milliyetçiliği için yeni bir aşama olmuştur. Irak'ta hükümet kurma çalışmaları Kürtlerin Maliki'ye destek vermemesi ve IşİD'in oluşturduğu siyasi kaos nedeniyle kurulamamıştır. 24 Temmuz 2014'te Irak meclisinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seğimini KYB'nin adayı Fuad Masum kazanmıştır. Fuad Masum hükümet kurma görevini Haydar El Abadiye vermiştir. Bununla, Kürtlerin bu defa desteklemediği, sekiz yıllık Maliki yönetimi son bulmuştur. Irak'ta yaşananlar IKBY'nin güçlenmesine ve Kürt milliyetçiliğinde bir yükseliş trendine sebep olmuştur. Etnik topluluğun ekonomik ve sosyal gelişiminin artması, nüfus büyüklüğü ve ortak kimlik bilinci ile bağlı olduğu yönetimin, grubun kimliğine karşı tutumu, etnik topluluk ile yönetim arasında gelişen ilişkilerin yönünü belirlemektedir. IKBY'nin federal yönetimle yaşadığı gerilimler bağımsızlık ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Mesud Barzani'nin belirli bir ulus-devlet ideali sürecinde ilerliyor görünmesi modernist yaklaşımcı düşünürlerin bakış açılarına uymaktadır.⁸⁹ Mesud Barzani yönetimi, var olan petrol zenginliği sayesinde gerekli modernleşme ve endüstrileşme çalışmaları ile milliyetçi ideolojisini ön planda tutmayı başarmıştır.

İnaşacılar güvenlik kavramını Giddens'ın "ontolojik güvenlik" kavramı üzerine inşa etmişlerdir. Bu bağlamda birey gibi toplumlarda ontolojik güvenliğe ulaşma çabasındadır. Bu nedenle bir toplum, geleceğini planlayabilmek ve kendisini güvende hissetmek için çevresinde istikrar ve netlik olması için sürekli bir çaba içindedir.⁹⁰ Kürtlerde bu bağlamda, ayrılma haklarının varlığına hep inandıkları gibi, bağımsızlıklarını kazanmalarının önünde son engel olarak, federatif yapıyı bağımsız bir devlete dönüştürmek için uygun siyasal konjonktürün oluşmasını inşa etmektedirler. Bu nedenle hedefin konjonktür olarak değişmesi, etnik temelleri esas alan federasyon yapılarının kısa ömürlü olması ve yapılan anayasada federal yapının güçlü olmaması, Kürtlerin nihai amacının bağımsızlık olduğunu göstermiştir. Kürt toplumuna anayasada tanınan federe birim statüsü, Irak yönetimince yeterli görülse de Kürtler bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı istemektedir. Mesud Barzani, Kürtlerin bağımsızlık isteklerinin olduğunu ve

⁸⁹ Nevzat, A. (2005). *Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave*. Oulu: Oulu University Press, 23.

⁹⁰ Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. UK: Cambridge University Press, 131.

bunun saklanmaması gerektiğini 1 Temmuz 2014'te dünya kamuoyuna ilan etmiştir.⁹¹

Tarihsel süreç içerisinde, Kürt kimlik ve milliyetçiliğinin gelişimi incelendiğinde, referandum krizinin arka planı doğru değerlendirilebilir. Kürtler yaklaşık yüzyıldan beri Irak'ta kendi kendilerini idare etmek ve bağımsız olmak amacıyla hareket etmiştir. Körfez savaşından sonra bir devlette olması gereken tüm kurumları oluştururken, bağımsızlık doğrultusunda politikalarını geliştirmiştir. Tarihi ve siyasi gelişim sürecine bakıldığında İKB'de özerklik, federalizm ve bağımsızlık çizgisinde bir sürecin yürütüldüğü görülecektir.

IKBY tarafından 25 Eylül 2017'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılan ve KDP ile KYB'nin ortak kararı ile alınan "Bağımsızlık Referandumu", 7 Haziran 2017'de Mesud Barzani tarafından duyurulmuştur. Mesud Barzani durumun Kürtlerin bağımsızlığını ilan etmek için uygun olduğunu ve bu fırsatın kaçırılması halinde Kürtlerin bir yüzyıl daha beklemesi gerekebileceğini belirtmiştir. İKBY ve Kürtler, ülkede federalizm yönetiminin başarılı olmadığını Kürtlerin lehine olan anayasa maddelerinin uygulanmadığını ve anayasada referandumu engelleyen bir maddenin olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca Irak'ın, kuruluşundan itibaren bir Irak ulusu oluşturamadığını, Kürtlerin tüm kurulan hükümetlerce ötekileştirilip dışlandığını, bu nedenle Kürtlerin önünde bağımsızlık dışında bir seçenek bulunmadığını belirtmişlerdir. İKBY referandumun ertelenmesine ilişkin Federal yönetim ve diğer aktörlerle yapılacak müzakerelerde 140. maddenin uygulanarak Kerkük'te referandum yapılmasını şart olarak sunmuştur. 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda oylamaya katılanların %93,2'si bağımsızlık yönünde "evet" oyu kullanmıştır. Referandum sonuçları, Irak devleti tarafından kabul edilmediği gibi, İsrail dışında uluslararası alanda da destek bulamamıştır. Kürtlerin bağımsızlığı konusunda ısrarcı olan Barzani, Ekim 2017'de İran destekli Haşdi Şaabi güçlerinin İKBY kontrolündeki Kerkük'te hâkimiyeti sağlamasının ardından, Kasım 2017'de başkanlık görevini resmi olarak bıraktığını ilan etmiştir.⁹²

SONUÇ

⁹¹ Barzani, M. (2014, 1 Temmuz). *"Barzani: Referandum birkaç ay içinde"*. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce>, 1.

⁹² Çakır, R. (2017, 23 Ekim). *"Irak'ta-Kürtler-sahiden-kaybetti-mi"*. Erişim adresi <https://medyascope.tv/2017/10/23/irakta-kurtler-sahiden-kaybetti-mi/>, 1-2.

Irak'ta yaşayan Kürtler ve Türkler 1514-1918 yılları arasında Osmanlı idaresinde beraber yaşamıştır. Farklı etnik ve dini kimlikleri içinde barındıran Osmanlıda Millet, etnik değil dini anlamda inşa edilmiştir. Müslüman nüfus, etnik kökenlerine bakılmaksızın, İşlam mmet'inin yeleri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ilk Kürt siyasal hareketleri, aşiret çıkarlarına dayalı ve geniş bir özerklik kazanma amacı taşıyan hareketlerdir.

Kürt toplumsal tabanın güçlü İşlami inanç yapısı ve halifeliği birleştirici bir olgu olarak görmesi, Kürtleri ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinden uzak tutmuştur. şeyh'lerin gözünde ideal Halife olan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile şeyh'ler Osmanlı'dan uzaklaşmaya başlamıştır. Kürtler bu uzaklaşmaya rağmen, padişah tarafından ilan edilen cihad çağrısına ve sonrasında Atatürk tarafından Müslümanları işgalden kurtarma çağrısına destek vermeyi tercih etmişlerdir. Bu desteğin verilmesinde, Millî mücadelenin Türk-Kürt birliğiyle birlikte hilafeti savunuyor olması 1920'de kabul edilen Misakı Millî ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerinde kurtarılacak topraklar olarak kabul edilmesi etkili olmuştur. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ile Türklerle Kürtlerin birlik olmasını sağlayan temel bağ kopmuştur.

1926 Ankara Anlaşmasından sonra Kürt milliyetçiliği çok-katmanlı niteliğe bürünerek ivme kazanmıştır. Kürtlerde "biz" tanımlaması uzun bir süre aşiret çerçevesinde yapılmıştır. 1926'dan sonra aşiret etkisi hâlâ söz konusu olsa da Kürtlerde biz tanımlamasında dini unsurlar yerine daha çok dil ve kültür temeline dayalı Millî hassasiyetlere ve Kürt kimliğine vurgu yapılmıştır.

Kürtler Mustafa Barzani hareketine kadar bağımsız Kürdistan kurma düşüncesine sahiplerse de bu fikir bütüncül kimlik koruması ve kendi kendini yönetmeyi de içine alan milliyetçi bir temelden kaynaklanmamıştır. Bilakis aşiretin önemli olduğu ve liderin krallık kurma dşncesiyle beslenmiştir. Bu yaklaşım Kürtlerin tümünü harekete geçirecek millî bir bütünleşmeyi zorlaştırmıştır.

Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin güçlenmesine ivme kazandıran gelişmeler 1958 Devrimi ile hızlanmıştır. Baas iktidarıyla birlikte sorunlarında temelini oluşturan krizler ortaya çıkmıştır. KDP liderliğinde Kürt hareketi ile Baas Partisi'nin ulaşmak istediği siyasal hedefler ve siyasi konumlanış uzlaşılmaz aykırılıklar içermiştir. Baas rejimi, farklı sertlikte Kürtlerin taleplerini engellemeye çalışmış, hegemon Arap kültürü içerisinde Kürtleri asimile ederek homojen bir nüfus oluşturmamak istemiştir. Baas rejimi Irak'ta Sünni Arapları esas alıp Kürtleri

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

ötekileştirme ve asimile etme üzerine kurduğu baskı politikaları Kürt milliyetçiliğinin artmasına neden olmuş, bu durum sayısız çatışmalara yol açmıştır. Irak'ta meydana gelen çatışmaların çoğunun temeli Kürt kimliğinin tanınmamasına dayanmaktadır. Kürt milliyetçiliği Arap milliyetçiliğine tepki olarak gelişmeye devam etmiştir. Hızla yayılan Arap milliyetçiliğine karşı Kürtler Molla Mustafa Barzani'nin liderliğinde örgütlenmiştir. Bu dönemden sonra Kürt etnik hareketinin niteliğini ulusçuluk ideolojisiyle hareket eden KDP liderliği belirlemiştir.

Körfez savaşından sonra 1991'de Huzur operasyonu Kürt halkı, otonom yapının ortaya çıkışıyla birlikte merkezi otoriteden ve Irak halkından giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Bu dönemden sonra Kürt milliyetçiliği bölgede bir devlet kurma süreci içinde ulus inşa etme hedefine yönelmiştir. Kürtler soğuk savaş sonrası tekrar gündeme gelen milliyetçilik akımlarının etkisiyle kendi kendilerini yönetme hakkının ancak güçlü bir federasyon çatısı altında gerçekleşebileceğine inanmış ve federasyon hedefini benimsemeye başlamışlardır. ABD'nin 2003 Irak işgalinde sonra Baas rejimi yıkılmış 2005 tarihli yeni anayasayla IKBY, federe birim statüsü kazanmıştır. Kürtlerin Irak'ın devlet kimliğine karşı geliştirdiği politik tutum, IKBY ile Federal Yönetim arasındaki sorunları derinleştirmiştir.

Kürtlere anayasada tanınan statü, Irak yönetimince yeterli görülse de Kürtlerin nihai amacı bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktır. Bu nedenle federatif yapıyı, bağımsız bir devlete dönüştürmek için uygun siyasal konjonktürün oluşmasını inşa etmektedirler. 25 Eylül 2017'de yapılan bağımsızlık referandumu sonucunda, bağımsızlık düşüncesi Kürt halkından büyük destek görmüştür. Referandum sonuçları, Irak Yönetimi tarafından kabul edilmediği gibi uluslararası alanda da destek bulamamıştır.

Sonuç olarak Kürt milliyetçiliği Irak'ta dönemsel zorluklar yaşamıştır. Buna rağmen bütüne bakıldığında bağımsızlık hedefi ile yukarı yönlü bir seyir izlemiştir. Gelecekte IKBY'nin geliştireceği politikaların, Kürt milliyetçiliğinin gidişatını belirleyeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, A. (1997). *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 4*. İstanbul: OSAV Yayınları.

- Aydın, M., Özcan, N. A. ve Kaptanoğlu, N. (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşagında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*. İstanbul: TEPAV Yayınları.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyancılar: Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Aziz, M. A. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. (Çev. Kılıç, Z). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ballı, R. (1992). *Kürt Dosyası*. İstanbul: Cem Yayınları
- Barzani, M. (2005). *BARZANİ ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II*. (Çev. İnce, V). İstanbul: Doz Yayınları.
- Barzani, M. (2014, 1 Temmuz). "Barzani: Referandum birkaç ay içinde". Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce>
- Bengio, O. (1996). Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında. *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, 3(1), 54-66.
- Bozarslan, H. (2003). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4, Milliyetçilik* içinde (841-871). Bora, T ve Gültekingil, M., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2006). Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zimnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925), *İmparatorluktan Cumhuriyete, Türkiye'de Etnik Çatışma* içinde (89-123). Zürcher, E J., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2005). *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. (Çev. Yurdakul, H). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Kürdistan Üzerine Yazılar*. (Çev. Kafadar, L Somuncuoğlu, S Peker, B Turansal, H Kıraç, N ve Keskiner L). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (2017, 23 Ekim). "Irak'ta-Kürtler-sahiden-kaybetti-mi". Erişim adresi <https://medyascope.tv/2017/10/23/irakta-kurtler-sahiden-kaybetti-mi/>
- Çakmak, H. (2004). *Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Platin Yayınları.
- Çelik, M. (2019). "Tarihsel ve Demografik Bir Kritik: Lübnan'daki Kürtler". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5 , 624-635.
- Çelik, M. (2019). "Lübnan'da Sivil Toplum Kültürü ve Kürt Örgütlenmeleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 40, s. 276-284
- Dalar, M. (2016). *Tarihsel, Siyasal ve Hukuksal Perspektifiyle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*. Bursa: Aktüel Yayınları.

Zülfü Dağdeviren

Irak'ta Kürt Milliyetçiliği ve Kimliğinin Tarihsel Gelişimi

- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-idraki. *Divan İlmi Araştırmalar*, 2(3), 1-53.
- Demirel, E. (2004). *Ölüm Arabaları*. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Dinç, R. (2004). *Ek Belgeler ve Anayasa Taslaklarıyla Geçici Irak Anayasası ve Kürdistan*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım. Kimliğin Güvenliği ve Güvenliğin Kimliği. *Güvenlik Stratejileri*, 8(16), 177-237.
- Galbraith, P. (2007). *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*. (Çev. İnceayan, M M). İstanbul: Doğan Kitap.
- Gent, W. V. (2004). *Dehşetin Kokusu "Kosova ile Kürdistan'daki Hümaniter Savaşlar"*. (Çev. Keskin, M). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Gözen, R. (2004). Kuzey Irak Sorunu, *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası* içinde (769-790). Bal, İ., Ankara: Nobel Yayınevi.
- Gunter, M. M. (1993). A de facto Kurdish State in Northern Iraq. *Third World Quarterly*, 14(2), 294-312.
- Gunter, M. M. (1996). The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq. *The Middle East Journal*, 50(2), 225-241.
- Hassanpour, A. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985*. (Çev. Bingöl, İ ve Gündoğan, C). İstanbul: Avesta Yayınları.
- İşyar, Ö. G. (2008). Uluslararası İlişkilerde Krizlerin Tanımlanması ve Yönetimi, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler* içinde (255-271). Bal, İ., Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Jwaideh, W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*. (Çev. Çekem, İ ve Duman A). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karacasulu, N. (2012). Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları, *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1, Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde (109-126). Arı, T., Bursa: MKM Yayınları.
- Kirişçi, K. ve Wintrow, G. M. (1997). *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*. (Çev. Fethi, A). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kutlay, N. (2006). *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kutschera, C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. (Çev. Başkaya, F). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Lewis, B. (1968). *The Emergence of Modern Turkey*. London: Oxford University Press.

- Marolda, E. J., Schneller, R. J. (2001). *Shield and Sword: The United States Navy and the Persian Gulf War*. Washington: Government Reprints Press.
- Mardin, ř. (2006). *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. (Çev. Domaniç, N N). Ankara: Doruk Yayımcılık.
- Nevzat, A. (2005). *Nationalism Amongst The Turks of Cyprus: The First Wave*. Oulu: Oulu University Press.
- Nikitine, B. (2010). *Kürtler*. (Çev. Uğurlu, N Karahan, Er ve Akkuş, H). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- O'neill Bard, E. (1996). "The United States And The Middle East: Contiuity And Change". *US Foreign And Strategic Policy İn The Post-Cold War Era*. Ed. H. Wierda. USA: Greenwood Press.
- Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdağ, Ü. (2007). *Türk Ordusunun PKK Operasyonları*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Pollack, K. (2002). *The Threatening Storm*. New York: Random House Press.
- Saatçi, S. (2004). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Stansfield, G. R. V. (2003). *Iraqi Kurdistan, Political Development and Emergent Democracy*. London: Routledge Curzon Press.
- Sunar, E. (2007). *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler, Irak'ta Kürtlerin Yüzyıl Savaşları*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Turgut H. (2008). *Barzani Dosyası*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Batı Avrupa'yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I*. İçinde (258-313). Oran, B., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. UK: Cambridge University Press.
- Yavuz, T. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşilbursa, B. K. (2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(Özel Sayı-II), 1315-1343.
- Yıldız, A. (2004). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, K. (2005). *Irak Kürtleri*. İstanbul: Belge Yayınları.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi : 20.12.2021

Kabul Tarihi: 27.12.2021

Article Type: Research article

Submitted: 20. 12.2021

Accepted : 27.12.2021

Mehmet Ali DURAN¹

BAAS PARTİSİ'NİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ ve SURİYE SİYASETİNDE BAAS PARTİSİ(1940-1966)

Öz: 20. yüzyılın başlarında siyasallaşan Arap milliyetçiliği ve iki savaş arası (Birinci ve İkinci Dünya Savaşı) dönemin anti-emperyalizm vurgusuyla şekillenen Arap sosyalizmi düşünceleri Orta Doğu'da siyasal değişim sonrası uluslaşma sürecini hızlandırmıştır. Ortadoğu'da Araplar için bu uluslaşma sürecinin temsilcisi ise Arap ülkelerinin çoğunda ön plana çıkan Baasçılık olarak bilinen Arap milliyetçiliği olmuştur. Kendini belirli bir devlet ile sınırlandırmayan ve etki alanı olarak tüm Arap ülkelerini seçen bu partinin nihai hedefi batılı büyük devletlerce çizilmiş sınırlar ile birbirlerinden ayrılmış ve kalkınmaları engellenmiş Arap halklarını tek bir siyasi çatı altında bir araya getirmeyi hedeflemiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında oluşan siyasi atmosfer ise Arap Orta Doğu'su özelinde Suriye'de de yeni bir evreyi başlatmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanmış olan Suriye'de Baas Arap milliyetçiliğine öncülük etmiştir. Baas Partisi II. Dünya savaşı sonrasında ki süreçte belirli bir ideolojinin (Arap milliyetçiliği) ürünü olarak farklı etnik kökene sahip kişilerin oluşturduğu bir yapılanma çerçevesinde kurulmuştur. Ancak zamanla Baas'ın temel ideolojisi olan makro anlamda Pan-Arabizm önemi kaybederken yerini mikro Arap milliyetçiliğine bırakmıştır. Arap halklarının değil belli bir zümrenin ve grubun temsilcisi durumuna gelmiştir. Bu çalışmada Baas Partisi'nin kuruluşu, işleyişi ve ideolojisi ele

¹ Dr., mehmetaliduran66@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0131-8099>

Mehmet Ali Duran

Baas Partisi'nin Düşünsel Temelleri ve Suriye Siyasetinde Baas Partisi (1940-1966)

alınarak Suriye'de Baas ve onun etkisiyle şekillenen siyasi atmosferin sonuçları kapsamlı bilgiler ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Suriye, Fransa, Manda İdaresi, Baas, Baas Partisi.

INTELLECTUAL FOUNDATIONS OF THE BA'TH PARTY AND THE BA'TH PARTY IN SYRIAN POLITICS (1940-1966)

Abstract: Arab nationalism, which became politicized at the beginning of the 20th century, and the ideas of Arab socialism, shaped by the anti-imperialism emphasis of the inter-war period (First and Second World War), accelerated the nation-building process in the Middle East after political change. The representative of this nation-building process for Arabs in the Middle East has been Arab nationalism, known as Ba'athism, which has come to the fore in most of the Arab countries. The ultimate goal of this party, which did not limit itself to a particular state and chose all Arab countries as its sphere of influence, was to bring together the Arab peoples, who were separated from each other by the borders drawn by the western great states and whose development was hindered, under a single political roof. The political atmosphere that emerged during and after the Second World War started a new phase in the Arab Middle East. Especially Syria - which gained its independence after the Second World War - pioneered Ba'ath Arab nationalism as well. Baath Party was established within the framework of a structure formed by people of different ethnic origins as a product of a certain ideology (Arab nationalism) in the post-Second World War period. However, over time, while the basic ideology of Baath, Pan-Arabism in the macro sense lost its importance, it left its place to micro Arab nationalism. Baath Party has become the representative of a certain class and group, not of Arab peoples. In this study, the foundation, functioning and ideology of the Baath Party will be discussed and the results of the political atmosphere shaped by the Baath in Syria and its influence will be tried to be explained in the light of comprehensive information.

Keywords: Middle East, Syria, France, Mandate Administration, Baath, Baath Party

Giriş

Tarihin farklı dönemlerinde farklı toplumların mücadele sahası olan Ortadoğu, içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel çeşitliliği de barındırmıştır. İlk çağlardan beri farklı isimlerle adlandırılan bölgenin sınırları da değişkenlik göstermiştir. “Ortadoğu” kavramı ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Amerikalı deniz subayı ve aynı zamanda bir tarihçi olan Albay Thayer Mahan tarafından 1902 yılında kullanılmıştır. Ortadoğu kavramı 1930'lu yıllarda ise İngiltere tarafından siyaset literatürüne dahil edilmiştir.² Böylece Batı eksenli düşünce yapısının yansıması olarak Ortadoğu (Middle East) kavramını üretmişlerdir. Bölgenin kültürel kesişme noktası olması ve “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan sahanın tarıma elverişli topraklara sahip olması bölge üzerine dikkatleri çekmiştir. Asıl önemi ise eşsiz jeopolitik konumuyla ilgilidir. Doğu ile batı arasında ticari ve kültürel bağları sağlayan bütün kara (ipek yolu) ve su yollarının (Ümit Burnu'nun) keşfedileceği 16.yüzyıla kadar bölgeden geçmesi dikkat çekici olmuştur. Bölge Ümit Burnu'nun keşfiyle önemini bir süre için kaybetmiş olsa da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla (1869) tekrar dikkatleri üzerine çekmiştir. Petrol'ün (Kara Altın) 20.yüzyılın ilk yarısından itibaren önem kazanmasıyla Ortadoğu'nun hem kara hem de deniz yolları stratejik önemi dünyanın hiçbir yeri ile kıyaslanamayacak ölçüde artmıştır.³

Orta Doğu'da yer alan Suriye'nin tarihsel sürecine bakıldığında, bölge tarih boyunca Akdeniz'in doğu kıyıları ile kuzeyde Anadolu, doğuda Irak bölgesi ile güneyde Ürdün, İsrail ve Lübnan'ı da içine alan coğrafyayı tanımlamak için kullanılmıştır.⁴ Tarihin ilk zamanlarından itibaren Suriye, Anadolu, Mezopotamya, Arabistan ve Mısır arasında kalan bölge olarak kavşak noktası görevi görmüştür. Bu jeostratejik konumu sebebiyle çoğu zaman bölge Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinde egemenlik kuran Hitit, Mısır, Pers, Makedon, Roma, Bizans gibi tarihin eski uygarlıkları ve imparatorluklarının hâkimiyetinde kalmıştır. Suriye bölgesi Abbasiler, Fatımiler, Büyük Selçuklu Devleti, Eyyübler, Moğollar ve Memlûklerin hâkimiyet alanı olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in

²İsmet Giritli, *Ortadoğu ve Kominizm: Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları*, 2.Baskı, (İstanbul: Seda Matbaacılık, 1975),s.154.

³ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, (İstanbul; Acar Matbaacılık, 2003),s.15-17.

⁴Sabahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, (İstanbul: Birey Yayınları, 2004),s.19.

(1512-1520), 1516 yılında, Merc-i Dabık savaşında Memlûk ordusunu bozguna uğratmasıyla Suriye'yi Osmanlı topraklarına katmıştır. Daha sonra dönemlerde Ürdün, Lübnan, Filistin ve İsrail topraklarını da içine alan geniş bir coğrafyayı kapsayan bu alan Bilad al-Şam veya al-Şam olarak nitelendirilmiştir. 1865 yılına gelindiğinde ise Şam ve Sayda'nın birleştirilmesiyle bölgede oluşan yeni vilayet Suriye olarak ifade edilmiştir.⁵

Yaklaşık dört asır sürecek Osmanlı hâkimiyeti döneminde Suriye, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan adeta altın çağını yaşamıştır. Günümüzde Suriye olarak ifade edilen bölge 20.yüzyılın başlarına kadar Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. I.Dünya savaşı sürecine gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin kaybeden tarafta yer alması bölgedeki dengeleri altüst etmiştir.⁶ I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin askeri yönden önemli bir harekât merkezi olan Suriye, Mısır'da bulunan İngiliz askeri güçlerinin başlıca hedefi olmuştur.⁷ Bu savaş döneminde bölgeye vali ve aynı zamanda Şam'da konuşlandırılmış olan IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa atanmıştır. Cemal Paşa, bazı Arap liderlerinin İngilizler ve Fransızlar ile iş birliği içerisinde olduğu gerekçesiyle oldukça sert politika izlemiştir.⁸ Bu politik yaklaşım ilk etapta olumsuz görülebilir ancak Cemal Paşa kaygılarında son derece haklı çıkmıştır. Nihayet 27 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin, İngiltere ile varmış olduğu mutabakata uygun olarak Türklere karşı ayaklanma başlattığını ilan etmiştir.⁹

⁵ Celalettin Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*, (Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2005),s.29; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.19-20; Volkan Aydos ve Meltem Duran, *Suriye Ülke Etüdü*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2000),s.21-22; Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), 11.Baskı, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015); Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, 44.Baskı, (İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları, 2010),s.137-142.

⁶Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, s.130; Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006),s.72-73.

⁷ Selahattin İbas, *Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi, Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, Der. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, (Ankara: Platin Yayınları, 2004), s.44.

⁸ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Haz. Alpay Kabacalı), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2001), s.308-309.

⁹ M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), s.93.

1918'de Hicaz'da konuşlandırılan bir Arap ordusunun desteğiyle taarruz harekâtında bulunan İngiliz birlikleri, bölgeyi işgal etmiştir. İtilaf Devletleri'nin Suriye'yi işgalini müteakip, bağımsız devlet kurma vaadiyle isyan etmiş olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Şam'a girerek İngiltere'nin desteğiyle bölgede bir Arap hükümeti kurmuştur. Bu hükümet, Arap milliyetçileri arasında bağımsızlık yolunda atılmış ilk adım olarak nitelendirilmiştir. İngilizlerin bağımsızlık sözü sonrası Arapların önde gelen liderlerinden oluşan bir grup Şam'da topladığı Suriye Kongresi'nde Faysal'ı Filistin'i de içine alan birleşik Suriye'nin kralı ilan etmişlerdir. Ancak İtilaf devletleri 24 Nisan 1920 tarihinde ki San Remo Konferansı'nda Sykes Picot¹⁰ (16 Mayıs 1916)Anlaşması çerçevesinde Filistin, Ürdün ve Irak İngiliz, Suriye ve Lübnan'ı da ayrı ayrı Fransız manda yönetimine bırakmıştır. Faysal, Suriye Kralı olarak Fransız mandasına karşı direniş göstermek istemiş olsa da bu konuda başarılı olamamıştır. Fransa Maysalun'da Arap birliklerini yenmesiyle (24 Temmuz 1920) Faysal Suriye'den uzaklaştırılmıştır. Suriye'den kaçan Faysal İngiliz işgalindeki Filistin'e sığınmıştır.¹¹

Fransa, bölge hâkimiyetini ele aldıktan sonra kendi idaresini pekiştirme yoluna gitmiştir. Suriye içinde mevcut olan dini, etnik ve bölgesel farklılıkları kullanarak bir parçala ve idare et politikası uygulamıştır. Fransa yürütmüş olduğu parçalama politikasında başarılı olmuştur. Fransa'nın yürürlüğe geçirdiği ilk siyasi bölünme ise 1920'de Büyük Lübnan'ın meydana getirilmesiyle olmuştur. Fransa bölgede milli kimliğin ortaya çıkıp gelişmesini önlemek için bir dizi ayrı siyasi birimler oluşturmuştur. Dolayısıyla 1920'de Halep ve Şam, her biri kendi valisi olan ve Fransız danışmanların olduğu iki ayrı siyasi birim olarak ayrılmıştır. Bununla da yetinmeyen Fransa siyasi parçalanmayı daha da derinleştirmek için Suriye'nin iki azınlık gruplarından olan Aleviler ve Dürzîlerin farklılıklarını, her birine ayrı ayrı birer devlet vererek derinleştirmiştir. Cebel Dürzî devleti Şam'ın güneyinde Dürzîlerinde çoğunlukta

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Sykes-Picot Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), s. 204-206.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989), s.35; Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, s.130-132; V. M Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 4, A Century of Conservatism, Part 2 (Oct., 1979), p.695; V. M. Amadouny, "The Formation of the Transjordan-Syria Boundary, 1915-32", *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 3 (Jul., 1995), pp. 535-536.

olduğu bir bölgede yer alırken, Aleviler için de kuzeyde kıyı şehri olan Lazkiye uygun görülmüştür. 1936 ve 1939 yılları arasında çıkan sorunlara rağmen bu iki devlette varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹²

İkinci Dünya Savaşı arifesinde ekonomik anlamda sıkıntılı bir dönem yaşamakta olan Fransa kendi manda idaresindeki ülkelere karşı politikasında önemli değişikliklere gitmiştir. 1936 sonunda imzalanan anlaşmayla Haşim Attasi önderliğinde kurulan ulusal hükümet Fransa tarafından tanınmıştır. Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan bu anlaşmayla Alevi ve Dürzî bölgeleri Suriye'ye dâhil edilmiş, Lübnan ayrı bir devlet olarak kabul edilmiştir. Bu anlaşma, Fransa'ya Suriye'nin dış politikasında belirleyici olma ve bölgede iki askeri üs bulundurma vb. haklar sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'ya teslim olan Vichy Hükümeti'nin denetimindeki Suriye, ortak harekât düzenleyen İngiliz ve Özgür Fransa kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. 1943'te yapılan seçimlerde Fransa karşıtı Ulusal Blok hükümeti oluşturularak Şükrü el-Kuvvetli Suriye Devlet Başkanı seçilmiştir. İngilizlerin desteğiyle Ulusal Blok'un 1943 seçimlerinde iktidara gelmesi Suriye'nin bağımsızlığı ve birliğinin sağlanması konusunda da cesaret vermiştir. Fransa, 1946'da tüm birliklerini Suriye topraklarından çekmiş olduğunu uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir. Böylece, Suriye'de 25 yıl boyunca devam etmiş olan Fransız manda yönetimi sona ermiştir.¹³

Suriye'de Yeni Bir Dönem Baas'ın Kuruluşu ve Gelişimi

19. yüzyıl etkisini tüm dünyada hissettiren toplumsal dönüşüm, değişim ve en önemlisi de bir milliyetçilik çağı olmuştur. Bu yüzyılın başlarında Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında ivme kazanmış olan milliyetçilik hareketi, Orta Doğu coğrafyasında daha da özelinde Arap dünyasında bu yüzyılın sonunda kendini göstermiştir. Bu bağlamda bakıldığı zaman Baas Partisi'nin¹⁴ dayandığı Arap milliyetçiliği, 19. Yüzyılda Arap Orta

¹²William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), (İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2008),s.243-245.

¹³ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.254-257; İbas, *Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi*, s.46; Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State", 1918-45, pp.706-707.

¹⁴ Parti'nin 1953 öncesinde tam adı Arap Baas Partisi, sonrasında ise Arap Baas Sosyalist Partisi olsa da çalışma boyunca Baas Partisi terimi kullanılacaktır.

Doğusunun geçirmiş olduğu evrim ve ilerleme üzerine inşa edilmiştir.¹⁵ İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin çıkarlarının çatışma alanı olan Orta Doğu bu mücadele sürecinde büyük darbe yemiştir. İki savaş arası dönemde (Birinci Dünya ve İkinci Dünya) bölgede yaşayan topluluklara İngiltere ve Fransa gibi mandater devletlerin vermiş olduğu şartlı bağımsızlıklar, bölge halklarının kendi çıkarlarına uygun görülmediği için sömürgeci güçlere ve onların işbirlikçi rejimlerine karşı şiddetli bir mücadeleye girişmelerine sebep olmuştur.¹⁶ Böylece sömürgeci devletlerin manda yönetimleri altındaki ülkelerde batı karşıtlığı ve bağımsızlık düşüncesi Arap milliyetçiliğinin öncelikli hedefi haline gelmiştir. İki savaş arası dönemde Arap milliyetçileri bir Arap ulusunun varlığına inanmış ve bütün dikkatlerini Arap ulusunun varlığı ve birliği üzerine yöneltmişlerdir. Bağımsızlık için çözümü birleşmekte gören Araplar, Batı üstünlüğüne, Fransa ve İngiltere gibi batılı devletlerin Orta Doğu'yu mandalara ve nüfus bölgelerine ayırmasına tepki göstererek, protestolar düzenlemişlerdir. Nihai olarak bakıldığında bu gelişmeler Arap siyasal milliyetçiliğinde karşılığını bulmuştur.¹⁷ Bu bağlamda, siyasal açıdan Orta Doğu'da gerçekleşen devrimler ya da darbeler Batı'nın emperyalist ve sömürgeci hegemonyasına karşı ulusal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü güvence altına almayı amaçlamıştır.¹⁸

İki savaş arası dönemde milliyetçilik Suriye'deki siyasal hayatın da temel unsuru olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli konumlara gelmiş olan şehirlî eşraftan Suriyeli siyasal liderler Milli Blok'un içinde toplanmıştır. Yerel bir milliyetçiliği benimsemiş olan Blok, mandayı ve Fransız yönetimini hedef almıştır. Bu aslında sadece Suriye sınırları içinde kalan bir milliyetçiliktir. Bu yerel milliyetçiliğe rağmen genç ve yeni kuşağın öncülüğünü yaptığı Milliyetçi Hareket Birliği (1933) tam bağımsızlık ve büyük bir Arap devleti oluşturmak şiarıyla kurulmuştur. Milli Blok ile fikir çatışması yaşayan Milli Hareket Birliği, tam bağımsızlık elde edilene ve büyük Arap devleti kurulana kadar mücadeleye

¹⁵Özge Özkoç, *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları, 2008),s.11-12.

¹⁶ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, s.258-259.

¹⁷ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.22.

¹⁸ Kemal Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2001), s. 130.

devam etmiştir. Suriye'nin bağımsızlığını kazanması sonrası bu oluşum temsilcisinin Baas Parti'si olduğunu söylemek doğrudur.¹⁹

Diriliş anlamına gelen Baas, Ortodoks Hıristiyan olan Mişel Eflak (1912 doğumlu) ve Sünni Müslüman olan Salahaddin el-Bitar (1911 doğumlu) tarafından 1943 yılında kurulmuştur.²⁰ Bu isimlerin yanı sıra kurucuları arasında Mithat Razzaz, Ali Cabir, Abdulah Abdüldaim, Vehip el Ganim, Cemal el-Atassi, Musa Rizik, Badii el Kasım, Sami el Drubi ve Abdul birr lyun el Sud gibi isimlerde yer almıştır. Baas'ın iki kurucusu da 1928 yılında Sorbonne de eğitim görmüştür. Mişel Eflak Edebiyat Fakültesine devam ederken Salah Bitar da fizik öğrenimi görmüştür. Her ikisi de 1932'de Suriye'ye dönmüş ve burada öğretmenlik yapmıştır. Eflak, eğitim gördüğü Sorbonne de Arap Öğrenciler Birliğini kurarak, bir Arap milliyetçiliği hareketinin öncülüğünü yapmıştır. ²¹ Mişel Eflak ve Salah Bitar ilk kez Paris'te karşı karşıya gelmişlerdir. Mişel Eflak ve Salah Bitar, Marksist düşünceyi Sorbonne'da öğrenmiş olduklarını açıklamışlardır. Eflak bu konuda şöyle demiştir: "Ben Fransa'ya gitmeden önce milliyetçiydim. Fransızlara karşı mücadele vermiş ve çok defalar tutuklanmış olan babamdan etkilenmişim. Milliyetçilik bizim kendi realitemiz iken Bitar ve Ben, Sosyalizmi Fransa'da keşfettik."²²

Arap ulusunun Rönesans'ını gerçekleştirmeyi ilke edinen Baas Partisi'nin temelleri, 24 Temmuz 1943'te küçük bir öğrenci topluluğunun örgütlenmesi sonucu atılmıştır. 1946 yılına kadar daha çok entelektüel hareket olarak faaliyet gösteren Baas, adını Zeki Arsuzi'den almıştır. Zeki Arsuzi, El-Baas-El-Arabî (Arapların Yeniden Dirilişi) adını ilk kullanan kişi olmuştur. Orta çağdaki dini hâkimiyetin yerini uluslar çağının aldığını iddia eden Arsuzi, Arap ulusunun birliğinin köklerini, İslamiyet öncesi devirlere kadar uzatmıştır.²³ Arsuzi, 1939

¹⁹Abid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, (İstanbul: Literatür Yayınları, 2004), s.73-74.

²⁰ Baas'ın kuruluş tarihi bazı kaynaklarda 1940 olarak belirtilmiş olsa da bu konudaki genel kanı Baas'ın 1943 yılında kurulmuş olduğu yöndedir. Gordon H. Torrey, "The Ba'th: Ideology and Practice", *Middle East Journal*, Vol. 23, No. 4 (Autumn, 1969), pp. 445-446; Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.361.

²¹ Kamel S.Abu Jaber, *Arap Baas Sosyalist Partisi Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*, (Çev. Ahmet Ersoy), (Ankara: Altınok Matbaası, 1970), s.28; Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.207-208.

²² Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.115-116.

²³Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.117; Doğan Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası Saddam'ın Baas'ı*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), s. 49.

yılında Milli Arap Partisi'ni kurmuş olsa da partinin ömrü çok olmayacak ve 1940'da sona erecektir. Daha sonra Arsuzi mücadelesine devam ederek 1940'ta Şam'da Baas adında yeni bir parti kurmuştur. Bu partide Arsuzi'nin 1941'de Şam'dan sürgün edilmesiyle son bulmuştur. İşte bu nokta da dikkat çeken husus, Arsuzi'nin kurmuş olduğu bu partinin üyelerinden bir kısmının Eflak ve Bitar'ın oluşturmuş olduğu harekete katılması olmuştur.²⁴ Eflak ile Bitar'ın öncülüğünü yaptıkları grup daha sonra Zeki Arsuzi'nin liderliğini yaptığı Milliyetçi Hareket Birliği'nden ayrılarak kurulmuş olan Arap Yeniden Uyanış Partisi ile birleşti. Nihai olarak Baas Partisi'nin kökenleri, Milli Hareket Birliğine ve Zeki Arsuzi'nin başını çektiği harekete kadar dayanır.²⁵ 1940-1943 yılları arasında siyasi bir parti kurma fikri üzerine yapılan çalışmalar sonucu 1943'te kurulan²⁶ parti, Suriye milliyetçiliğini değil, tam bir Arap milliyetçiliğini savunmuştur. Baas programında "Büyük Suriye"²⁷ yani Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün birliğini benimsemiştir. Ayrıca İslamiyet'ten ziyade Araplığı ön plana çıkaran Baas için Hatay meselesi de öncelikli konular arasında yer almıştır.²⁸ Bilhassa Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye katılması sonrası Suriye, Hatay'ın Türkiye ile birleşmesine tanımayarak karşı çıkmıştır.²⁹ Bu durum Baas tarafından da öncelikli konu olarak görülmesinden dolayı Hatay'ın Suriye'ye verilmesine kadar, Arap Birliği ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerini kesmesini istemiştir.³⁰

Mişhel Eflak ve Salah Bitar, Suriye'nin bağımsızlığını tanımayan Fransız manda yönetimine karşı tutumlarını her geçen gün sertleştirdi. Hedef kitlesi olarak öğrenci ve memur grubunu seçen Eflak ve Bitar ikilisi Suriye'deki sömürgeci Fransız yönetimine karşı bildiriler dağıtarak, grevler düzenlemiştir. Siyasi

²⁴Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası Saddam'ın Baas'ı*, s. 50-51; Meryem İmamzade, *Irak Dosyası*, (İstanbul: Akabe Yayınları, 1986), s.34-35.

²⁵ Nabil M. Kaylani, "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958: Political Success, Party Failure", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 1 (Jan., 1972), pp. 3-4; Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.34; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.117-118.

²⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.208.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çelik, "Büyük Suriye Planı ve Arap Dünyası", *Prof. Dr. Abdülhalük Mehmet Çay 35. Yıl Armağan Kitabı*, Edt. Alev Duran, (İstanbul: İksad International Publishing House,2020).

²⁸Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2.Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005),s.275.

²⁹ Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s. 166-167.

³⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.208.

hayatta daha aktif olmak isteyen ikili 1945 Temmuz'unda Baas Partisini resmi olarak kurmak için başvurmuş olsa da bu istek Fransız yönetimi tarafından reddedilmiştir. Ancak bu durum uzun sürmeyerek, Fransa'nın 1946'da Suriye'den çekilmesiyle son bulmuş ve Baas hareketi amacına ulaşmıştır.³¹ Suriye'deki son yabancı birliğinde 17 Nisan 1946'da çekilmesiyle Suriye tam anlamıyla bağımsız bir ülke konumuna gelmiştir.³² 1947 yılında resmi bir parti haline gelmiş olan Baas hareketi 4-6 Nisan 1947 tarihleri arasında Şam'da topladığı ilk Kurucu Ulusal Kongresi ile büyük çoğunluğu, öğrenci, öğretmen ve diğer mesleklerden 247 kişinin katılımıyla "Ebedi Misyonu Olan Tek Arap Ulusu"³³ sloganını kendilerine şiar edinen Baas Partisi için siyasi ve ekonomik birlik temel ilke olarak kabul edilmiştir.³⁴ Mişel Eflak, formel olarak Baas Partisi'nin Genel Sekreteri seçilmiş olmakla birlikte, Baas Partisi uzun süre karizmatik bir lidere sahip olamamanın sıkıntısını yaşamıştır. Eflak, iktidarı elde etmek için çalışan bir partinin lideri gibi davranmak yerine, romantik ve hümanist yanıyla entelektüel bir tavır sergilemiştir. Mişel Eflak 1965 yılına kadar bu görevde kalmıştır.³⁵

Partinin kurucularından biri olan Mişel Eflak, Parti'nin fikir babası yani ideoloğu olarak kabul edilmiştir. Özgürlük, birlik ve sosyalizm söylemi ile yola çıkan Baas Partisi, düşüncelerini yayabilmek amacıyla da başında Mişel Eflak'ın bulunduğu "el-Baas" adında bir de gazete çıkarmıştır. Eflak ve arkadaşları, Baas Partisi'nin milliyetçilik ve birlik vurgusunu, Arap halklarının dinsel çekişmeler, ekonomik geri kalmışlık ve emperyalist güçlerin baskısı altındaki zor durumdan kurtulmasının anahtarı olarak görmüşlerdir. Eflak, Baas Partisi'nin fikri alt yapısında yer alan, birlik, özgürlük ve sosyalizm ilkesinin yalnızca siyasi despotluk ve ezici fakirlikten sıyrılma değil, Arap halklarının özgürlüğü ve kardeşliği çerçevesinde ortak bir akıl ve ruhu ortaya koymak olarak değerlendirilmiştir.³⁶ Mişel Eflak'ın yazılarından da anlaşıldığı gibi Arap

³¹ John F. Devlin, "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5 (Dec., 1991), pp. 398, Gürsoy Poyraz, *Suriye*, (Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 55.

³² Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası Saddam'ın Baas'ı*, s.32.

³³ Gürsoy, *Suriye*, s. 55; İbas, *Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi, Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, s.36; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.118-119.

³⁴ Devlin, "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", pp. 1398.

³⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.209; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.119.

³⁶ Murat Rüzgar, "Ortadoğu ve Baas Partisi," *Birikim*, S.22(Şubat 1991), s.20.

toplumunun dönüşümü için kendisini “devrimci bir aktivizme” adanmıştır. O, Hıristiyan bir figür olmasına karşın İslam'ı Baas'ın bütünleştirici parçası olarak görmüş, Arap ruhunu dile getirirken İslam ile Arapçılığı eşdeğer tutmuştur.³⁷ Ayrıca Eflak'a göre Baas Partisi, Arap milliyetçiliği ruhundan kaynaklanan ve Arap dünyasının uğradığı yozlaşmanın üstesinden gelmeye çalışan bir ideoloji temelinde devrimci bir hareket olarak görülmüştür.³⁸

Tek bir Arap milleti oluşturmayı amaçlamış olan partinin adı 1947 Nisan'ında gerçekleşmiş olan kongrede Arap Baas Partisi olarak kararlaştırılmıştır.³⁹ Baas böylece siyasi bir hareketten, resmi anlamda bir siyasi partiye dönüşmüştür. Bu kongrede partinin programı ve tüzüğü kabul edilmiştir. Tüzüğünde şu esaslar dikkat çekmiştir: “Arap ulusu kültürel birlik oluşturur. Evlatları arasında var olan herhangi bir farklılık rastlantısalıdır ve hiçbir önem taşımaz. Arap bilincinin uyanmasıyla bu farklılıklar ortadan kalkacaktır.” İkinci olarak, “*Arap devletinde yalnız ulusal bağ hâkim olacaktır. Bu bağ, onları tek bir ulus potasında eritmek, din, mezhep, aşiret, ırk ile bölgeye dayalı bütün hizipler ile mücadele etmek suretiyle vatandaşlar arasında ahengi sağlar.*”⁴⁰ Parti tüzüğünde ağırlıklı olarak bütün toplumu kapsayacak bir söylem yer almıştır.

Parti programına bakıldığı zaman evrensel bir Arap partisi görünümünde olan Baas Partisi, halkçı, sosyalist ve devrimci söylemi şiar edinerek milli bir parti olduğu izlenimini ön plana çıkarmıştır. Parti programında yer alan 7.maddeye göre: Arap anavatanının sınırları, Toros dağlarından Basra Körfezi'ne, Etiyopya dağlarına, Arap Okyanusuna (Hint Okyanusu), Büyük Sahraya, Atlantik Okyanusuna ve Akdeniz'e kadar uzanan toprakları içine almıştır. Ayrıca tek millet ve tek devlet söylemini de düstur edinmiştir.⁴¹ Aynı zamanda parti dış politikada da Arap milliyetçiliğini kendisine şiar edinmiştir. Yabancı sermayeye karşı olan parti ayrıca özel mülkiyete de sınırlamalar getirmiştir. Partinin şiar

<http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/02/2008525172644158443.html> (Erişim tarihi 06.12.2021).

³⁷ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s.362.

³⁸ A. I. Dawisha, “The Transnational Party in Regional Politics: The Arab Ba'th Party,” *Asian Affairs*, Vol.5., No.1 (February 1974), pp. 23.

³⁹ Poyraz, *Suriye*, s.55.

⁴⁰ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000'e)*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), s.139; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.118-119.

⁴¹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.208.

edindiği temel ideolojide dinsel unsurlardan ziyade etnik unsurlar ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Parti felsefesinde tetikleyici unsur din yerine Pan-Arabizm (Arap milliyetçliği) olmuştur.⁴²

Baas Partisi, bir kadro partisi mi veya kitle partisi mi olacaktı? İşte bu nokta da Baas Partisi, bir azınlık partisi olmak yerine ülke genelinde toplumun bütün kesimlerine hitap eden ulusal bir siyasal ideolojiyi temsil etmek için yola çıkmış olsa da azınlık gruplara daha çekici gelmiş ve üyelerinin çoğunluğunu azınlık gruplar oluşturmuştur.⁴³ Baas Partisi Alevi ve Dürzi azınlıklar özellikle Alevi gruplar için güçlerini artırma fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda Alevilerin iktidara gelmesinde ve Suriye'deki siyasal hayatın nihai kontrolünü sağlanmasında iki büyük yapı Baas Partisi ve ordu olmuştur. Pek çok eğitimli Alevi ve onların mensuplarıyla Dürzi ve İsmaili gibi diğer dini azınlık üyeleri kendilerini azınlık statüsünden kurtarmak için Baas Partisini en çekici güç olarak görmüşler. Baas'ın benimsemiş olduğu laiklik ideolojisi ve sosyalist bir siyasal sistem bu azınlık grupları için Baas Partisini son derece çekici hale getirmiştir.⁴⁴

Diğer yandan Baas Partisi'nde işleyiş şekline bakıldığı zaman askeri bir hiyerarşik düzen mevcuttur. Partide en yüksek mevki Genel Sekreterlik olarak kabul edilmiştir. Bu düzen içinde Parti Genel sekreterliğinden sonra ise 13 üyeye sahip Milli Komutanlık yer almıştır. Baas Partisi Hücre, Fırka, Şube, Kollar, Bölgesel Komutanlık, Ulusal Kongre, Ulusal Komutanlık şeklinde, güçlü ve dikey bağlantılı piramidal bir parti organizasyonuna sahiptir. Hücre'ler hariç, her kademedeki birimin başında bir Sekreter ve bir "Komutan" bulunmaktadır.⁴⁵

Baas Partisi'nde üyelik konusunda da hiyerarşik bir düzen yer almıştır. Partide üç tür üyelik mevcuttur. Taraftar, çırak ve aktif üye olarak ayrılan gruplarda yeni üye, taraftar ve çırak üye statülerinin her ikisinde de 18 yaş beklemek suretiyle aktif üye statüsü kazanmaktadır. Ancak aktif üye, partinin toplantı ve seçimlerine katılabiliştir. Parti üye seçiminde ise oldukça kısıtlayıcı bir program izlemiştir. Üyelerinin kaynağı bağlamında dolaysız, üyelerinin parti faaliyetlerine katılışında totaliter bir tutum takınırken, üyelik işlemi konusunda

⁴² Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.35-36; Arı, (2005), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.275.

⁴³ Maurice Duvarger, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, 2. Baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974),s 106-115; Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası*, s.53.

⁴⁴ Mahmud A. Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2 (Apr., 1984), pp. 140-141.

⁴⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.209;Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.124-125.

ise sınırlı üyelik özelliklerini dikkate almıştır. İfade edildiği gibi üye olacak kişiler, Arap dünyasında yaşayan veya denizaşırı ülkelere göç etmiş bulunan her Arap, parti prensip ve tüzüğünü kabul etmek şartıyla Baas Partisi'ne üyeliğe kabul edilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek bu şartları taşıyan bir adayın, Arap milliyetçiliğine inanması, asgari 18 yaşında bulunması ve başka bir siyasi kuruluşun üyesi olmaması şart koşulmuştur. Ayrıca partinin aidatını ödemesi, partiyi savunmak görevlerini yerine getirmesi ve mesleğinin gerektirdiği birlik ve derneklerde yer alması gerekli görülmüştür. Bunun yanı sıra belirtilen özellik ve zorunluluklara ilaveten üyeleri için “Şeref ve inancım üzerine yemin ederim ki, Arap Baas Sosyalist Partisi'nin prensiplerine sadık kalacağım; güvenine layık olduğumu göstereceğim, kurallarına itaat edeceğim ve düşüncelerini uygulamaya koyacağım” şeklinde yemin şartı konulmuştur.⁴⁶

Suriye Siyasetinde Baas Parti'si ve Etkileri

Suriye'de siyasi atmosferi etkileyen en önemli gelişme 1948 yılında Arap-İsrail savaşının kaybedilmesi ve sonucunda İsrail Devleti'nin kurulması olmuştur. Birleşmiş Milletler Özel Filistin Komisyonunun 1947 yılında Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler arasında paylaşılması ve Kudüs ile çevresinin uluslararası bir statüde olması yönündeki tavsiye kararı, Kasım 1947'de toplanmış olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilerek Filistin'in taksimini onaylaması Arapların büyük tepkisiyle karşılanmıştır.⁴⁷ Filistin konusunda en büyük tepkilerden biri de Baas Partisi'nden gelmiştir. Mişel Eflak, “...Filistin'i kurtaracak olan hükümetler değil, halkın kendisidir” ifadeleriyle konuya yaklaşırken, yine Baas Partisi tarafından 1947'de yapılan, “karar verme saati geldi, Filistin sadece silahla kurtarılabilir” söylemleri Filistin'in kurtuluşu için bir çağrı niteliğinde olmuştur.⁴⁸

1948'de İsrail Devleti'nin ilan edilmesi sonrası Suriye, Mısır, Mavera-i Ürdün, Lübnan ve Irak güçlerinin saldırısıyla başlayan Arap-İsrail Savaşı'na⁴⁹ Baas Partisi üyeleri de aktif olarak katıldı ve bununla ilgili politikalar yürüttü. Savaşın Arapların yenilgisiyle sonuçlanması, Arap ülkelerindeki mevcut rejimlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu durum Suriye'de de yaşandı ve Baas Partisi'nin

⁴⁶ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.62-64; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.130-131.

⁴⁷ Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, (İstanbul: Say Yayınları, 2012), s.336-337.

⁴⁸ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.77.

⁴⁹ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, s.338.

mevcut yönetim karşısında eleştirileri arttı. Filistin yenilgisinin etkileri bütün Arap devletleri üzerinde etkisini göstermiştir. Bu yenilgi Mısır ve Irak'ta ordunun gücünü artırmış olsa da özellikle Suriye'de sadece bununla kalmamış, Suriye siyasi hayatına damgasını vuracak darbeler ve onun etkisiyle yaşanacak istikrarsızlıklar sürecini başlatmıştır.⁵⁰

Suriye savaş sonrası döneme denenmemiş parlamenter kurumlar ve yönetme görevlerine pekte alışık olunmayan siyasi bir liderlikle girmiştir. Bağımsız Suriye'nin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilen Şükrü el-Kuvvetli 1948 yılında İsrail ile girmiş olduğu savaşta yenilmesi ordu içinde hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Bu durum 1949'da gerçekleşen ilk askeri darbe ile açığa vurulmuştur. Albay Hüsnü Zaim liderliğindeki ordu yönetiminde olan cumhurbaşkanı Kuvvetli'yi indirerek eşraf sınıfının siyasi hâkimiyetine son vermiştir. Baas lideri Mişel Eflak, 5 Nisan 1949'da Hüsnü Zaim'e bir mektup göndererek desteğini belirtmiştir. Yine 7 Nisan 1949' Şam'da yapılan gösteride Zaim'i destekleyici konuşmalar yapmıştır. Eflak tarafından bu darbe devrime ulaşmak için ilk adım olarak tanımlanmıştır. Zaim yönetimi elinde bulundurduğu sürede ülkede, hayat pahalılığına karşı mücadele, medeni kanunu getirmeye çalışma, orduyu yeniden organize etme, bey ve paşa unvanlarının kullanılmasını yasaklaması Suriye için umut verici görülmüştür. Sivil yönetimin kurulması için politikacılarla girmiş olduğu iş birliği konusunda başarı sağlanamayınca Zaim parlamentoyu dağıtarak 17 Nisan 1949'da bütün yetkileri üstüne almıştır. Ayrıca 29 Mayıs 1949'da Suriye'deki bütün siyasi parti ve organizasyonları yasaklayarak içlerinde Mişel Eflak'ında dahil olduğu birçok politikacı da tutuklanmıştır.⁵¹

1948 Arap-İsrail Savaş'ından sonra ordu içinde milliyetçi gruplar varlıkları kademeli olarak artırmışlardır. Bu yenilginin ordu için bir diğer etkeni ise savaş sonrası bölgede kurulan İsrail devletinin Araplar tarafından engellenememiş olmasıdır. Çünkü bu durum emperyalistlerle iş birliği içindeki İsrail'e karşı ordunun gücünün artırılması fikrini güçlendirmiştir. 1945'te Arap Sosyalist Partisi'ni kuran ve 1953'te Baas Partisi'yle birleşen Ekrem Hurani'nin ordu içinde ki rolü Baas Partisi ve ordu ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Baas

⁵⁰ Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, s.341; Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.78.

⁵¹ Kaylani, "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958", pp. 11-12; Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 360; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.180-182.

Partisi'de iktidara gelmenin en önemli aracı olarak orduyu görmüştür. Bu sebeple Ekrem Hurani Baas için oldukça önemli bir yer tutmuştur.⁵²

Albay Hüsnü Zaim idaresi çok sürmemiştir. Önemli siyasi parti ve grupların desteğini kaybeden Zaim gerçekleştirdiği darbeye geldiği iktidardan 14 Ağustos 1949'da Albay Sami Hınnavi tarafından gerçekleştirilen askeri darbeye indirilmiştir. İngiltere ve Irak'ın da darbede desteği olmuştur. Mişel Eflâk'ta Haşim Atası (cumhurbaşkanı) ve Halid el-Azm (başbakan) hükümetinde Eğitim Bakanı olarak görev almıştır. Sami Hınnavi siyasi partilerin kurulmasına da izin vermiştir. Bu ortamda yeni seçim kanunu hazırlanarak seçmen yaşı 18'e indirilmiş ve 15 Kasım 1949'da seçimlere gidilmiştir. Bu seçimlerde Halk Partisi 43, Millet Partisi 13 milletvekilliği kazanırken, Şam'dan aday olan Baas'ın önde gelen isimleri Mişel Eflak ve Slah Bitar ise seçilememiştir. Asıl güç ordunun elinde olmasına rağmen Halk Partisi seçimden oldukça güçlü çıkmıştır. Bu süreçte Irak ile birleşme taraftarı olan bir hükümet ortaya çıkmış oldu. Baas ilk etapta bu birleşmeye sıcak bakmış olsa da Ekrem Hurani'nin ikna faaliyeti sonucu desteklemekten vazgeçmiştir. Daha sonra bu birleşme fikri Baas Partisi ve Ekrem Hurani tarafından "emperyalist komplö" olarak tanımlanmıştır. Hurani darbe konusunda Albay Edip Çiçekli'yi ikna etmek için harekete geçmiştir. Çocukluk arkadaşı olan iki isim Irak karşıtı akımı temsil etmiştir. 19 Aralık 1949'da gerçekleşen üçüncü darbe ile Albay Edip Çiçekli yönetime el koymuş ve Halid el-Azm'ı hükümeti kurmakla görevlendirirken Hurani de kurulan hükümette savunma bakanı olmuştur. Ancak bu düzen uzun sürmemiştir. Ülkede devam eden istikrarsızlık, parlamento içindeki gruplar arasında anlaşmazlık gibi sebeplere ilaveten toprak reformu konusunda çıkan anlaşmazlık ile istikrarsızlık üst seviyeye çıkmıştır. Bu olaylar sonucu Edip Çiçekli 29 Kasım 1951'de Suriye'nin dördüncü darbesini yapmıştır. Bütün yetkileri kendisinde toplayarak 1952'de bütün siyasi partileri kapatmıştır.⁵³

Çiçekli, 1952 Nisan'ında tüm siyasi partileri kapatma kararından sonra ortaya çıkan boşluğu kendisinin kurdurttuğu Arap Kurtuluş Hareketi adlı partiyle doldurmaya çalışmıştır. 1953 yılında yapılan referandum ile ülkenin başkanlık rejimi ile yönetilen bir cumhuriyet olduğu ve Çiçekli'nin de ilk devlet başkanı seçildiğini belirten yeni anayasa kabul edilmiştir. Ayrıca referandum sonrası seçimler gerçekleştirilmiştir. Diğer siyasi partilerin boykot kararıyla katılmadığı

⁵²Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.75.

⁵³Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.184-189; Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.78-80.

seçimler sonucu Arap Kurtuluş Hareketi meclisin tamamını kendi milletvekilleri ile doldurmuştur. Yaşanan bu durum hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmiştir. 1953 sonunda başlayan öğrenci olayları ile ilk kırılmalar baş göstermiştir. Bu durum muhalefeti de provoke etmiştir. Halk Partisi, Millet Partisi, Baas Partisi ve Komünistlerin de aralarında bulunduğu muhalif kanat 1953'te yapmış olduğu gizli bir toplantı ile Edip Çiçekli'yi devirmek için bir Ulusal Pakt imzalamışlardır. Ordunun da muhalefete destek vermesi dengeleri Çiçekli aleyhine çevirmiştir. Ordunun desteğini kaybetmek bir nevi iktidarı kaybetmek anlamına gelmektedir. 1954 yılının Şubat'ında ise Çiçekli bir darbe ile yönetimden indirilmiştir.⁵⁴

Diğer yandan Baas Partisi kuruluş aşaması sonrası farklı bölgelerde şube açmayı hedeflemiş ve bu çerçevede 1947-48 Arap-İsrail savaşları ve sonrasında alınan yenilgi bu oluşuma kapı açmıştır. Birleşik bir Arap devleti sloganına bağlı olarak faaliyetlerini Suriye içinde sürdüren Baas Partisi 1948-1955 yılları arasında Ürdün, Irak ve Lübnan başta olmak üzere birçok Arap ülkesinde şube açmayı başarmıştır.⁵⁵ Lakin yine de fazla gelişmemiştir. Özellikle Suriye, Irak ve Ürdün gibi yerlerde silahlı kuvvetlerin içine sızmak ile muvaffak olmuştur. Suriye'deki ilk önemli başarısı ise, sol partilerle iş birliği yaparak 1954 seçimlerinde 140 milletvekilliğinden 16 sandalye elde etmiş olması sayılabilir.⁵⁶

Yukarıda yer verildiği gibi 1954'te gerçekleşen darbe sonrası ülke yönetiminin yeniden sivillere geçmesiyle birlikte farklı siyasal gruplar arasındaki rekabet ve çatışmalarda artmıştır. 1955 yılından itibaren siyasal denge, başını Baas Partisi ile Suriye Komünist Partisi'nin çektiği sol kanat lehine değişmiştir. Bu gruplar arasında İsrail devletinin kurulması, Sina Yarımadasının 1956'da İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından işgal edilmesi gibi konular Batı karşıtlığını artmıştır. Bu karşıtlık karşısında Sovyetler Birliği yanlısı tutumu gelişmiş ve bu ülkeye iletişim yoğunlaşmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda 1957 itibarıyla ülke yönetimi sol bir koalisyonun denetimine girmiştir. Ancak Baas'ın komünistlerle yaşamış olduğu balayı dönemi çok sürmemiş ve aynı yıl sona ermiştir. İktidarı ele geçirdikten sonra sol siyasi partiler arasında baş gösteren rekabet ve çatışma

⁵⁴ Arı, (2005), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.272-273; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.189-190.

⁵⁵ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.36; Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.209; Şentürk, *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası*, s.66-67.

⁵⁶ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.209.

Komünist Parti lehine gelişince Baas Partisi, o dönemde Arap dünyasının en karizmatik lideri olarak kabul edilen Nasır liderliğindeki Mısır ile birleşme sürecini başlatmıştır.⁵⁷

Baas'ın siyasi bir aktör olarak varlık göstermeye başladığı dönem 1958 Şubat'ında Mısır ile Suriye'nin birleştiği dönem olmuştur. Yukarıda belirttiğim gibi komünist partinin Sovyetlere yanaşması ülkede komünizm tehlikesini açığa çıkarmıştır. Ülkedeki komünizm tehdidi Baas'ı, Mısır ve Nasır'a yöneltmiştir. Baas çareyi Mısır ile birleşmekte bulmuştur. Nasır bu birliğin kurulması için üç talepte bulunmuştur. Bunlar: 1.Koşulsuz ve tam birlik, 2.Bütün partilerin kapatılması, 3.Suriye ordusunun politikadan uzak durması gibi talepler Baas tarafından zaruri olarak kabul edilmiştir. Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı ile birleşmenin tamamladığı ilan edilmiştir.⁵⁸ Birleşik Arap Cumhuriyeti devleti içerisinde 4 Baasçı Bakan yer almıştır. 4 devlet başkan yardımcısından birine yine Baas'ın önde gelen liderinden Hurani getirilmiştir.⁵⁹

Baas ile Nasır arasında kurulmuş olan birlik fazla uzun sürmemiştir. Birleşmeden sonra Nasır'ın siyasi partileri kapatması ve Baasçıların birleşmeyi federal bir sistem olarak düşünmelerinin aksine Nasır'ın merkezîyetçi bir sistem oluşturması Baas'ın hoşuna gitmeyerek balayı dönemi sonlanma evresine girmiştir. Nasır'ın Pan-Arabizmi Suriye milliyetçiliğine, Nasır'ın diktatörlüğü ise Suriye'nin demokratik düşünce yapısına ters düşmüştür. Bu durum Baas içinde ayrılıkları artırmıştır. Nasır'ın bütün kontrolü eline geçirmesiyle birlikte Suriye neredeyse Mısır'ın bir eyaleti konumuna gelmiştir. Bütün bu gelişmeler sonucu 28 Eylül 1961'de bir grup subay ve bir kısım muhafazakâr politikacı tarafından bir darbe yapılarak Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne son verilmiştir. Nasır darbeyi engellemek istemiş olsa da başarılı olamamıştır. Hurani Mısır ile birleşme konusuna "Suriye'nin Mısırlaştırılması'ndan başka bir şey değildir sözleri de Nasır'ın ne denli Suriye üzerinde hâkimiyet kurduğunu destekler mahiyette

⁵⁷Muhittin Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum" , *Seta Raporu*, Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplumsal Araştırma Vakfı, (Nisan 2012), s.9; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.196-198.

⁵⁸Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.209-210; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.213; Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s362-363; Kaylani, "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958", pp. 21.

⁵⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.210; Arı, (2005), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.276.

olmuştur.⁶⁰ Bu askeri darbe sonrasında Mısır ve Suriye arasında gerçekleştirilen antlaşma çerçevesinde oluşturulmuş olan birlikte dağılmıştır.⁶¹

Mısır ve Suriye arasında kurulmuş olan birliğin 1961 darbesiyle dağılması sonrası seçimler yapılarak Nasırcılar ve Komünistler yönetimden uzaklaştırılmıştır. Parti adının kullanılmadığı bu seçimlerde az sayıda Baasçı seçilmiş olsa da, meclisin çoğunluğunu sağ görüşlü Ulusal Parti ve Halk Partisi mensupları oluşturmuştur. Yeni meclis Halk Partisi lideri Nazım Kudsi'yi devlet başkanlığına seçerken Maruf Davalibi'yi de başbakan olarak seçmiştir. Ancak bu gelişmeler ülkedeki istikrarı sağlamak için yeterli olmamıştır. 1961-1963 dönemi Suriye için kaostan ve karmaşanın dönemi olmuştur. Sokaklarda yaşanan Nasırcı, Komünist ve Basçı gruplar arasında ki çatışmalar karmaşayı artırırken, ara ara yaşanan darbelerde ülkede istikrarsızlığın sürmesine sebep olmuştur.⁶²

1962 yılında "Ayrılcı Rejim"e karşı gerçekleştirilen başarısız bir darbe girişiminin ardından, 1963'teki askeri darbeye Baas Partisi iktidara geldiyse de yeni yönetim de başarısız darbe girişimleriyle karşı karşıya kalmaktan kurtulamamıştır.⁶³ 8 Şubat 1963'te Irak'ta Baasçılar tarafından yapılan darbe Suriye Baasçılarını da cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Suriye Baas kadrosu 8 Mart 1963'de gerçekleşen bir askeri darbe ile iktidarı ele almıştır. Salah Biter başbakan olmuştur. Kısa bir süre içinde ülkede Baas denetimi artmıştır. Bu durum Baas ile Arap Milli hareketi, Sosyalist Birliği ve Birleşik Arap Cephesi gibi gruplar ile arasının açılmasına neden olmuştur. Nasırcıların kışkırtmaları sonucu Halep ve Şam'da olaylar çıkmıştır. Yaşanan olayların ardından 18 Temmuz 1963'te Nasırcılar başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur. Baas tarafından kanlı bir şekilde bastırılan olayların ardından pek çok asker ve sivil idam edilmiştir. Nasır yanlısı pek çok subayda ordudan tasfiye edilmiştir. Salah Bitar'ın kurduğu yeni kabine tamamen Nasırcılardan arındırılmış bir şekilde oluşturulmuştur. Suriye ile Mısır münasebetleri iyice gerilmiş durumda iken 18 Kasım 1963'te Irak'ta Baas yönetimi General Abdüsselam Arif'in darbesi ile uzaklaştırılmıştır. Irak darbesi Mısır ile Irak'ın yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu durumdan hoşnut olmayan Suriye Baas

⁶⁰ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.210.

⁶¹Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, (İstanbul: Alfa Yayınlar, 2004), s.375.

⁶² Arı, (2005), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.276.

⁶³ Özkoç, *Suriye Baas Partisi*, s.95.

yönetimi ile Irak Baas yönetimi arasında mücadele de başlamış oldu.⁶⁴ Irak Baas yönetimi ve Suriye Baas yönetimi arasında yaşanan mücadele bunla da sınırlı kalmayarak Suriye Baası'na da sıçramıştır. Suriye Baas'ı aşırı ve ılımlılar olarak ikiye ayrılmıştır. Radikallerin liderliğini Genelkurmay Başkanı olan General Salih Cedid üstlenmiştir. Cedid'in yanı sıra Dr.Nureddin Atassi ,Dr.Yusuf Zuayen ve Dr.İbrahim Makus da radikaller grubunda yer almıştır. Mişel Eflak ve Salah Bitar ise ılımlı grubun önde gelen liderleri olmuştur.⁶⁵

Suriye'de gerçekleşen 1961 askeri darbesi sonrası bozulan Suriye Mısır ilişkileri 1963 yılında tekrar canlandırılmak istense de Suriye'deki Baasçılar ve Nasırcılar arasındaki mücadelede Nasır'ın açıkça taraf olması Arap Cumhuriyeti Federasyonunun kurulmasını imkânsız hale getirmiştir. Böylece Mısır ve Suriye arasında oluşturulmak istenen birlik ikinci kez başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısız birlik girişimi sonrası Suriye'de⁶⁶ 1963 Mart'ında gerçekleşen askeri darbe sonrası Baas Partisi, ordu içerisinde yer alan Nasır yanlılarını etkisizleştirme faaliyeti başlatmıştır.⁶⁷ Baas Partisi'nin yönetime gelmesiyle ordu içinde Alevi subaylar ön plana çıkarken Sünni subaylar geri plana itilmiştir. Alevi subaylar stratejik olarak daha merkezi konumlarda görevlendirilirken Sünni subaylar daha uzak ve stratejik olarak daha az önemli noktalarda görevlendirilmiştir. 1963 ile 1970 yılları arasında orduda görev yapanların dini kökenlerine bakıldığı zaman; 1963-1966 yılları arasında ordu içerisinde Sünni %35, Alevi %30, Dürzi 25, İsmaili %10 oranında olmuştur. Bu oran 1966-1970 yılları arasında değişiklik göstererek ordu içerisinde Sünni kökenlilerin oranı %42.1 olurken, Alevi kökenlilerin oranında önemli bir artış göstererek %42.1'e yükselerek Baas Partisi iktidarı döneminde Alevi grupların hem siyasette hem de ordu da ağırlığı artmıştır.⁶⁸ Bu darbe sonrası partinin asker ve sivil kanatları arasındaki ilişkilerde gerginleşirken, 1963 sonrası Partinin profili de değişmeye başlamıştır. Genç ve radikal gruplar parti içinde çoğunluğu teşkil ederken, Eflak ve Bitar yanlısı olan grup parti içinde azınlık durumuna düşmüştür.⁶⁹

⁶⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.210-211.

⁶⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.211.

⁶⁶ Arı, (2004), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s. 319.

⁶⁷ Gürson, *Suriye*, s.59.

⁶⁸ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.145.

⁶⁹ Gürson, *Suriye*, s.59.

Baas içinde oluşan bu farklı görüşleri bir araya getirip bir uzlaşma sağlamak için 5-23 Ekim 1963 tarihinde Altıncı Ulusal Kongre toplanmıştır. Kongrede Nasırcı grup ile karşıtları arasında mücadeleler olmuştur. Ancak yeni bir ideoloji arayışını ve görüşleri yansıtan bir rapor sunulmuştur. Tartışmalar sonucunda parti Pan-Arabizm yanlısı bir partiden Marksist-Leninist Sosyalist bir parti fikrine geçiş yapmıştır. Ağır eleştirilere maruz kalmış olmasına rağmen Mişel Eflak tekrar Genel Sekreterlik görevine seçilmiştir.⁷⁰

Suriye'nin bağımsızlığı sonrası Baas desteğinin büyük çoğunluğunun kırsal ve azınlık kökenlerden gelmesi gerçeği, buna karşılık şehirlerde yaşayan kesimin ve Sünnilerin Baas Partisine olan ilgisini zayıflatmıştır. Bu durum Baas Partisi'nin ülke çapında etkili bir örgüt olarak büyümesinin önüne geçmiştir. Böylece Baas Partisi bölgesel, azınlıklara yönelik, kırsala bağlı bir Parti izlenimi kazanmıştır. Baas'ın ülke çapında örgütlenme konusunda yetersiz kalması belirli gruplara hitap etmesi⁷¹ ve Parti içinde hesaplaşmalar hizipleşme, 1964 Nisan ayında Suriye'de ayaklanmaların baş göstermesine sebep olmuştur. Baas sekülerizm politikasını benimsemekle birlikte, nüfusun %70 teşkil eden Sünni grup tarafından bu sekülerist tutumun dinsizlik olarak algılanması bu grup arasında huzursuzluk oluşturmuştur. Ayrıca Suriye ordusunda Baas'cı subaylar Alevi iken, askerler Sünni gruplardan oluşmuştur. Alevi grupların diğer dini topluluklara oranla ön plana çıkması ve özellikle Sünni grupların arka plana itilmesi bu grup tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Bu durum bölgede ayaklanma ve çatışmalar meydana getirmiştir. Sünni nüfusun yoğunlukta olduğu Hama'da başlayan ayaklanmalar Nasırcılar ve Müslüman Kardeşler tarafından da desteklenmiştir. Müslüman Kardeşler bir nevi Sünni muhalefetin temsilcisi olmuştur. Hama'dan sonra ayaklanmalar Halep ve Şam'a da sıçramıştır. Humus bölgesinde Müslüman Kardeşlerle mücadele yaşanmıştır. Ancak Alevi'lerin merkezi olan Lazkiye de bu çatışmalar yaşanmamıştır.⁷² Çünkü Lazkiye'de Alevi örgütlenmelerinin en güçlü olduğu yerlerden biri olmuştur.⁷³ Yaşanan gösterilerde Müslüman Kardeşler "Tanrısız rejim", Ya İslam Ya Baas" sloganları atmıştır. Bütün bu gelişmeler sonrası mevcut rejim duruma el koyarak özellikle Hama'daki gösterileri kanlı ve şiddetli bir şekilde

⁷⁰ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.237-239.

⁷¹ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.141.

⁷² Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.147;Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.211-212; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s. 245.

⁷³ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.141.

sonlandırmıştır.⁷⁴ Ancak Baas yönetimi biraz sağa kaymak zorunda kalmıştır. Bu nedenle 17 Nisan 1964'de yeni anayasa ilan edilerek Devletin resmi dini islamdır ibaresi kabul edilirken bütün kanunların da Şeriat'a uygun olması ilkesi kabul edilmiştir.⁷⁵

Yeni anayasa ile Salah Bitar 13 Mayıs 1964'te tekrar Başbakan olmuştur. Bitar'ın kurduğu yeni hükümet, önceki hükümetlere oranla daha sivil bir hükümet görünümü kazanmıştır. Bitar, büyük bir millileştirme politikası izlemiş, ayrıca Sovyetler ile dostluk anlaşmaları imzalamış ve Köylü Federasyonları kurulmuştur. Mişel Eflak Haziran 1964'de Suriye'den ayrılarak Batı Almanya ya gitti. Kasımda geri dönerek iktidara karşı mücadele başlatmıştır. Aynı zamanda Emin el Hafız- Salah Cedid mücadelesi baş göstermiştir.⁷⁶

Baas partisinin 8.Ulusal Kongresi, Nisan 1965'te Şam'da yapılmıştır. 8. Ulusal kongrede trajik bir olay yaşanmıştır. Partinin kurucusu ve 18 yıldır genel sekreteri olan Mişel Eflak görevinden ayrılmıştır. Bu sırada Baas içinde yer alan sivil sol grupta Yasin el-Hafız liderliğinde Arap Devrimci İşçi Partisi'ni 1966'da kurarak Baas'tan ayrılmıştır. Bu partinin bildirisinde: *"Biz tamamıyla yeni bir partiyiz ve Arap Baas Sosyalist Partisi ile herhangi bir ideolojik, politik ve organizasyonel ilişki içinde bulunmamaktayız... Eflâk'ın ideolojisi, Arapların bugünkü amaçlarının, geçmişi yeniden restore etmeleri olduğu yönündedir. Baas için gelecek, atalarımızın ruhlarıyla ilişki kurmaktan ibarettir. Ama biz, Eflâk'ın ideolojisini değerlendirirken kesinlikle Arap geçmişinin önemini küçümsemiyoruz. O, bizim milli kimliğimizin tamamlayıcı bir yanını oluşturmaktadır. Bizim söylemek istediğimiz; Bilimsel Sosyalizmin, tarihi sürekli bir gelişim ve geçmişin yeniden inşası olarak değil de, kötü olandan iyi olana doğru bir geçiş olarak gördüğüdür. Oysa yeniden doğuş anlamına gelen Baas, sosyalist bile değil; tutucu, devrim karşıtı bir anlayışı simgelemektedir..."* partinin kuruluş amacı ifade edilmiştir.⁷⁷

Baas ile içerisinde barındırdığı sol radikallerle ılımlılar arasında mücadele gittikçe şiddetlenmiş ve bu parti içi çatışma sonunda yeni bir darbeyi de beraberinde getirmiştir. Parti içindeki hizipleşme sonrası mevcut Cumhurbaşkanı Emin el-Hafız ve Başbakan Salah Bitar yönetimi, General Salah Cedid, Hafız Esad ve Baas'ın Suriye'nin bölge komutanlığı içinde bulunan

⁷⁴ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.147.

⁷⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.211-212; Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s. 245.

⁷⁶ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.246-248.

⁷⁷ Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, s.246-248.

müttefiklerinde desteğiyle 23 Şubat 1966'da yapılan kanlı bir darbe ile iktidarı ele geçirmesiyle son bulmuştur. Kurulan yeni hükümette; Nurettin Atasi devlet başkanı, Yusuf Zuayen Başbakan olurken İbrahim Makus Dışişleri Bakanlığına, Hafız el-Esad ise savunma bakanlığına getirilmiştir.⁷⁸ Bu darbe sonrası askeri kanat içerisinde Alevi ve Dürzi subaylar ön plana çıkarken, Sünni kanada mensup birçok subay tasfiye edilmiştir. Böylece, dini azınlıklara mensup kişilerin, Sünni gruba kıyasla sayıca daha üstün bir duruma gelmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁹ Ayrıca Baas Partisi'nin 1963'te askeri bir darbeyle iktidara gelmesi sonrası, kırsal kesim ve azınlık gruplardan kişilerde Suriye siyasi hayatında ön plana çıkmaya başlamış. Baas Partisi'nin iktidarı Alevi ve Dürzi gibi belirli dini grupların ve onların mensupları için sosyo-ekonomik ve siyasi faydalar sağlamıştır.⁸⁰ O döneme kadar yaşanmış olan darbelerden en kanlı olan bu darbe sonrası aralarında ılımlı Baas liderlerinden Bitar ve Eflâk'ında bulunduğu birçok lider tutuklanmıştır. Ancak sonrasında Bitar ve Eflak Lübnan'a kaçmayı başarmıştır. Böylece Salah Bitar ve Mişel Eflak'ın kurmuş oldukları Baas Partisi'nin yapısı tamamen kabuk değiştirmiştir.⁸¹

Suriye'de kurulmuş olan sol kanat rejim, dış politikada muhafazakâr Ürdün ve Suudi Arabistan'ın yanı sıra İsrail düşmanlığı sebebiyle Amerika'ya karşı cephe alırken, Sovyet Rusya ile ilişkilerini yakın tutmuştur. Diğer yandan, Suriye de sol kanat Baasçıların iktidara hâkim olmalarından sonra Irak Baas'ı ile Suriye Baas'ı birbirinden kopmuştur. Bunun temel sebebi hem Bağdat hem de Şam Baası, Partinin Pan-Arab milli komutanlığını üzerine almak istemesi olarak görülmüştür. Bundan sonraki süreçte artık Pan-Arab fikri Baas için ortadan kalkmıştır.⁸²

1966 Şubat'ında gerçekleşen darbe Salah Cedit ile Hafız Esad'ın mücadelesini başlatmıştır. Bu ikili arasındaki yaşanan gerginlik zaman zaman kendini göstermiş olsa da asla aleni bir şekilde çatışmaya dönüşmemiştir. Ancak Cedit ile Esad arasındaki çekişme, 1967'de yaşanan Arap-İsrail savaşı sonrası Arapların aldıkları askeri yenilgi sonrası ciddi boyutlara ulaşmıştır. Birde buna

⁷⁸ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.212; Arı, (2005), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.277.

⁷⁹ Nikolas Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, Çev. Semih İdiz-Aslı Falay Çalkıvık, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 88-89.

⁸⁰ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.142.

⁸¹ Gürson, *Suriye*, s.60.

⁸² Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.212.

dış ilişkilerdeki fikir ayrılıkları ve sosyo-ekonomik konulardaki ayrılıklar eklenince Cedid ve Esad'ın arasındaki çekişme derinleşmiştir.⁸³

Diğer yandan Baas Partisi içerisinde Salah Cedid dönemi Alevilerin en güçlü temsile sahip olduğu dönemlerden biri olmuştur. Alevi General Salah Cedid'in yönetimi elinde bulundurduğu dönem öncesi Alevilerin temsil oranı %14.0 iken bu oran Cedid'in yönetiminde olduğu 1966 ile 1970 arası dönemde %23.4' yükselmiştir. 1963-1970 arasında Baas Partisi içerisinde dini gruplara göre temsil oranları Tablo 1'de yer almaktadır.⁸⁴

Tablo-1. 1963-1970 Arası Suriye'de Dini Gruplara Göre Baas Partisi İçerisindeki Temsil Oranları (Yüzde olarak)

Yıllar	1963-1966	1966-1970
Sünni	54	51.6
Alevi	14	23.4
Dürzi	20	9.4
İsmail'i	10	9.4
Hristiyan	2	6.3

1967 Arap-İsrail savaşında alınan yenilgi, Suriye'de Baas içinde yeni bir parçalanma süreci başlatmıştır. Esad ile Cedid arasındaki siyasi görüş farklılıkları Baas Partisi'nin Eylül ve Ekim 1968'de Şam'da gerçekleşen, Bölgesel ve Ulusal Kongrelerinde tam anlamıyla netleşmiştir. Suriye Baas'çıları Milliyetçi ve İlericiler diye iki ayrılmıştır. Savunma Bakanı Hafız el-Esad ve Genelkurmay Başkanı General Mustafa Tlass'ın liderliğini yaptığı milliyetçi grup İsrail'e karşı daha aktif bir politika izlenerek, Arapların İsrail'e karşı mücadelesine katkı da bulunduğu sürece Irak başta olmak üzere Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan gibi diğer Arap ülkeleri ile askeri ve siyasi iş birliğine gidilmesi gerektiğini

⁸³ Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s.112.

⁸⁴ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.142.

savunmuşlardır. Buna mukabil, devlet başkanı ve Baas'ın Genel Sekreteri Nureddin Atasi ve yardımcısı General Salih el-Cedid ise dışarıdan çok ülke içine önem verilmesini istemişlerdir. Ayrıca sıkı bir ekonomi politikası izlenmesini savunmuşlardır.⁸⁵

1966 askeri darbesi sonrası ordu içinde gücünü artırmış olan Hafız Esad'ın 1970'te gerçekleştirmiş olduğu darbe ordu içinde ciddi bir taraftar topladığını bir nevi göstergesi olmuştur. Hafız Esad'da ordu içerisinde Salah Cedit'in yaptığı gibi Alevi askeri hizbi oluşturmaya çalışmıştır. Hafız Esad ordu içerisinde Alevi grupların desteğini kazanırken, diğer yandan Salah Cedit'e olan destek zayıflamaya başlamıştır. Esad'ın ordu içerisindeki artan gücü nihayetinde sonuç vermiştir.⁸⁶ 1967 Arap-İsrail savaşı sonunda gelen yenilgi Baas'ın yapısını tam anlamıyla bozulması neden olurken, diğer yandan ordu içerisinde Alevi kökenli grupların desteğini sağlamış olan (23 Şubat 1966 darbesi sonrası Savunma Bakanlığına gelen) Hafız Esad, 16 Kasım 1970'te tarihinde bir askeri darbeye mevcut yönetimi devirmiştir. Bu darbe ile Salah Cedit, Cumhurbaşkanı Nurettin Atasi ve Başbakan Zuayyin görevden alınarak Cumhurbaşkanlığına Ahmed Habib, Başbakanlık ve parti genel sekreterliğine ise Hafız Esad getirilmiştir. 12 Mart 1971'de yapılan devlet başkanlığı oylamasıyla Hafız Esad devlet başkanı seçilmiştir.⁸⁷ Böylece Suriye'de uzun bir dönemi kapsayacak bir dönüm noktası olan Hafız Esad dönemi başlamıştır.⁸⁸

Sonuç

Tarihin faklı dönemlerinde farklı toplumların mücadele sahası olan Ortadoğu, içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel çeşitliliği de barındırmıştır. İlk çağlardan beri farklı isimlerle adlandırılan bölgenin sınırları da değişkenlik göstermiştir. Bölgenin kültürel kesişme noktası olması ve "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan sahanın tarıma elverişli topraklara sahip olması bölge üzerine dikkatleri çekmiştir. Asıl önemi ise eşsiz jeopolitik önemiyle alakalıdır. Doğu ile batı arasında ticari ve kültürel bağları sağlayan kara ve su yollarını da içinde barındırmıştır. Bölgenin bu jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı bölge

⁸⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi*, s.212-213; Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s.112-113.

⁸⁶ Faksh, "The Alawi Community of Syria", pp.146.

⁸⁷ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alagon, 12. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.479-480; Arı, (2005), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, s.278; Ataman, "Suriye'de İktidar Mücadelesi", s.9

⁸⁸ Gürson, *Suriye*, s.60.

çıkar ve güç mücadelesinde önemli bir saha olmayı devam ettirmiştir. Ortadoğu da yaşanan olaylar bir türlü Batı ve Emperyalizmin etkisinden kurtulamamıştır. Öyle görülüyor ki bu süreç sona ereceğe benzemiyor.

Baas Partisi'nin kuruluşu, işleyişi ve ideolojisi hakkında vermiş olduğumuz kapsamlı bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yapacak olursak; Baas Partisi İkinci Dünya savaşı sonrasında ki süreçte belli bir ideolojinin (Arap milliyetçiliği) ürünü olarak farklı etnik kökene sahip kişilerin oluşturduğu bir yapılanma çerçevesinde kurulmuştur. Bölge'nin siyasi ve kültürel yapısı bakımında homojen denecek bir yapıya sahip olan bölge farklı ideolojilerinde yayılma sahasını teşkil etmiştir. Bunlardan birisi de Baas Partisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Diğer yandan İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin çıkarlarının çatışma alanı olan Ortadoğu bu devletlerin manda yönetimleri altında büyük darbe yemiştir. İkinci Dünya savaşı sonuna kadar varlık gösteremeyen Arap Milliyetçiliği için savaş sonrası dönem yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. İki savaş arası dönemde (Birinci Dünya ve İkinci Dünya) bölgeye egemen güçler tarafından verilen şartlı bağımsızlıkları kendi çıkarlarına uygun görmeyerek sömürgeci güçlere ve onların işbirlikçi rejimlerine karşı şiddetli bir mücadeleye girişmişlerdir. Baasçılık ise bu mücadele sürecinde ortaya çıkan bir ideoloji olmuştur. 1943 yılında kurulan Baas'ın ve Arap ulusunun Rönesansını gerçekleştirmeyi ilke edinen Baas Partisi'nin temel gayesi bölgede devam eden batı emperyalizmine karşı çıkarak Arap Milliyetçiliğini sağlamak olmuştur. Kendisine Adalet, Hürriyet ve Eşitliği şiar edinen Baas bölgede mücadelesini sürdürmüştür. Ancak bölgenin homojen yapısı ve farklı çıkar gruplarının mücadele sahası olması partinin belirli bölgelerde hakimiyet sahası kurmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Baas Partisi özellikle Suriye ve Suriye siyasetinde önemli bir ağırlık noktası olmuştur. Bunun nedeni ise Baas'ın kuruluş yeri olması ve onun için bir fırsat sahası olmasından kaynaklanmaktadır. Ordunun bölgede yönetimi ele geçirmek için en önemli araç olması Baas'ı bu güce yöneltmiştir. Bu bağlamda Suriye Baas'ı ordu içinde diğer siyasi oluşumlar gibi kendisine destekçi subaylar bulmuştur. 1963 yıllarına kadar tam anlamda ülke yönetiminde söz sahibi olamamış olan Baas, buna rağmen Suriye'de yaşanan birçok askeri darbenin içinde yer almıştır.

Baas Partisi, ilk evrelerinde mikro anlamda Suriye milliyetçiliğini değil, tam anlamıyla makro bir Arap milliyetçiliğini savunmuştur. Ancak bu ideoloji

zamanla evrimleşerek daha mikro bir milliyetçiliğe; belirli bir azınlığa (Aleviler vb.) yönelik bir milliyetçiliği savunmuş ve bu grupların desteği ile hareket etmeye başlamıştır. 1963'te askeri darbe ile ele geçirmiş olduğu yönetim Baas için bir başlangıcın aksine parçalanmanın lokomotifi olmuştur. Baas içinde 1963 öncesi oluşan ideolojik çatışmalar darbe sonucu kendini ifade etmiş ve Baas artık bölünmüştür. Böylece Pan-Arap politikasına sona ermiştir. Salah Bitar ve Mişel Eflâk'ın öncülüğünü yapmış olduğu Baas artık Neo Baas olarak adlandırılacak döneme girmiştir. 1970 yılında gerçekleşen askeri darbe ile Hafız Esad Başbakanlık ve parti genel sekreterliğine getirilmiştir. Böylece Neo Baas dönemi de başlamıştır. Sonuç olarak Ortadoğu günümüzde olduğu gibi geçmişte de çıkar devletlerinin mücadele sahası olmuştur. Ortaya çıkan akımlar ise tam anlamıyla yerli ideolojileri barındırmamıştır. Çünkü bu oluşumlarda genel olarak batı eksenli ideolojilerin (Batı emperyalizmin) etkisi daima hissedilmiştir. Bu sebeple Ortadoğu'da yaşanan bu sorunsallar dün olduğu gibi bugünde devam ediyor, yarında devam edecektir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Amadouny, V. M. (Jul., 1995). "The Formation of the Transjordan-Syria Boundary, 1915-32", *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 3,533-549.
- Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınlar.
- Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2.Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1989). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ataman, M. (Nisan 2012). "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum" ,*Seta Raporu*, Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Vakfı.
- Aydos, V. ve Duran, M. (2000). *Suriye Ülke Etüdü*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Cemal Paşa, (2001). *Hatıralar*, (Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* , (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

- Çelik, M. (2020). "Büyük Suriye Planı ve Arap Dünyası", *Prof. Dr. Abdulhalûk Mehmet Çay 35. Yıl Armağan Kitabı*, Edt. Alev Duran, (İstanbul: İksad International Publishing House, 357-374.
- Dam, Nikolas V. (2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, Çev. Semih İdiz-Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davişa, A. (2016). *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Dawisha, A. I. (February 1974)."The Transnational Party in Regional Politics: The Arab Ba'th Party," *Asian Affairs*, Vol.5., No.1, 23-31.
- Devlin, John F. (Dec., 1991). "The Baath Party: Rise and Metamorphosis", *The American Historical Review*, Vol. 96, No. 5, 1396-1407.
- Duvarger, M. (1974) *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Faksh, Mahmud A. (Apr., 1984). "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 2, 133-153.
- Giritli, İ. (1975). *Ortadoğu ve Kominizm: Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları*, 2.Baskı, İstanbul: Seda Matbaacılık.
- Hourani, A. (2016). *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alagon, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- <http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/02/2008525172644158443.html>
(Erişim tarihi 06.12.2021)
- İbas, S. (2004). *Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi, Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, Der. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Platin Yayınları.
- İmamzade, M. (1986). *Irak Dosyası*, İstanbul: Akabe Yayınları.
- İnalçık, H. (2010). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, 44.Baskı, İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.
- Jaber, Kamel S.A. (1970). *Arap Baas Sosyalist Partisi Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*, (Çev. Ahmet Ersoy), Ankara: Altınok Matbaası.
- Karpat, K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaylani, Nabil M. (Jan., 1972). "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958: Political Success, Party Failure", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 1, 3-23.
- Kılınçkaya, M. D. (2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Küçük, C. (2000). "Sykes-Picot Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 204-206.

- Lewis, B. (2015). *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), 11.Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları.
- Özkoç, Ö. (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Poyraz, G. (2010). *Suriye*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Rabinovich, I. (Oct., 1979). "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, No. 4, A Century of Conservatism, Part 2, 693-712.
- Rüzgar, M. (Şubat 1991). "Ortadoğu ve Baas Partisi," *Birikim*, S.22, İstanbul, 18-22.
- Saray, M. (2006). *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şen, S. (2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayınları.
- Şentürk, D. (2003). *Ortadoğu'da Arap Birliği Rüyası Saddam'ın Baas'ı*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Torrey, Gordon H. (Autumn, 1969). "The Ba'th: Ideology and Practice", *Middle East Journal*, Vol. 23, No. 4, 445-470.
- Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul; Acar Matbaacılık.
- Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000'e)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Yavuz, C. (2005). *Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri*, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi : 1.11.2021

Kabul Tarihi: 30.11.2021

Article Type: Research article

Submitted: 1. 11.2021

Accepted : 30.11.2021

Halil YAVAŐI¹

BÜYÜK KITLIK DÖNEMİNDE KUZEY AVRUPA: SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI (1315-1318)

Öz: Çalışmamızda 1315-1318 yılları arasında Avrupa'nın kuzeyi ve doğusunda etkili olan yoğun yağmurlar neticesinde ortaya çıkan büyük bir kıtlığı ve bunun sosyo-ekonomik yansımalarını ele alacağız. Bunun için öncelikle genel iklim değişikliği ve yağışların ne denli şiddetli olduğundan söz edip, bu durumun kıtlığa nasıl sebep olduğunu inceleyeceğiz. Devamında halkın gıda temin etme yöntemlerini, fahiş fiyat artışlarını, hükümetlerin fiyatlara müdahale etme metotlarını bölgesel olarak değerlendireceğiz. Gerekli gıda ithalatı da yapılamayınca yaşanan şiddetli açlıkla birlikte korkunç yamyamlık olayları kayıtlarda yer almıştır. Yamyamlığın yanı sıra kriminal vakaların artması ve felaketi fırsata çevirenlerin bulunması, olayın şiddetini artıran unsur olmuştur. Olumsuz hava şartlarının sebep olduğu afetin, sadece aktif olduğu dönem ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yağışlara bağlı olarak tarım alanlarının tahrip olması ve evcil hayvanların salgın hastalıklardan dolayı büyük bir kırıma uğraması, olayın etkisini daha da uzun sürdürmüştür. Belki de bu felaketin en önemli sonuçlarından birisi, insanların bağışıklık sisteminin zayıflaması ve veba gibi başka hastalıklara zemin hazırlaması olmuştur. Bütün bu yorumlar için öncelikle Vita Edwardi Secundi, Johannes de Trokelowe, The Chronicles of London ve Guillaume de Nangis gibi muhtelif dönem

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, halil.yavas@yahoo.com , [ORCID !\[\]\(b09da6028794cb6e7a5e1e20b4e9c191_img.jpg\) https://orcid.org/0000-0001-5642-0141](https://orcid.org/0000-0001-5642-0141)

kaynaklarından istifade etmeye alıştığ. Fakat bu kaynakları daha iyi yorumlayabilmek için, bu alanda önemli katkıları bulunan Ian Kershaw, Henry S. Lucas ve Charles Creighton gibi çeşitli araştırmacılarından da yararlandık.

Anahtar kelimeler: Kıtlık, Alık, Yamyamlık, Yağmur, Felaket.

Northern Europe During The Great Famine: Socio-Economic Problems And Search For Solutions (1315-1318)

Abstract: In our study, we will discuss a great famine that occurred as a result of heavy rains in the north and east of Europe between 1315-1318 and its socio-economic consequences. First of all, we will talk about general climate change and heavy rains. After that, we will analyze how this situation caused the famine. Subsequently, we will discuss the methods of supplying food of the people, the exorbitant price increases, the intervention of the governments in the prices. Starvation has been experienced due to the lack of necessary food imports. Horrible incidents of cannibalism followed it. In addition to cannibalism, the rising in criminal events and the emergence of opportunists increased the impact of the event. The catastrophe caused by severe weather conditions was not limited to that period only. The destruction of agricultural lands due to rains and the death of most of the domestic animals due to epidemic diseases caused the impact of the event to last longer. Perhaps one of the most important consequences of this disaster is the weakening of the immune system of people. Thus, diseases such as the plague increased even more. For all these comments, we first tried to use from various period sources such as Vita Edwardi Secundi, Johannes de Trokelowe, The Chronicles of London and Guillaume de Nangis. However, in order to better interpret these sources, we also used from various researchers such as Ian Kershaw, Henry S. Lucas and Charles Creighton, who have made important contributions in this field.

Keywords: Famine, Starvation, Cannibalism, Rain, Catastrophe.

GİRİŞ

Sıcak ve nemli geçen Orta Çağ'ın sonlarına doğru iklim, bilhassa 1300'lerden itibaren soğumaya başlamıştır. Sonraları Küçük Buzul Çağı diye tanımlanacak olan bir dönem 1315'lere kadar sürmüştür. İlk olarak Kuzey Atlantik'ten gelip İngiliz Adaları üzerinden geçen nemli hava dalgası, Avrupa'nın kuzeybatısını tesiri altına almıştır.² Beraberinde gelen uzun yağışlardan dolayı yaşanan kıtlık, özellikle 1315-1318 yılları arasında en yoğun şekilde kendisini göstermiştir. Olayın etkisi bununla sınırlı kalmamış ve Geç Orta Çağ'da Batı Avrupa'daki ekonomik bunalımın genel sebepleri arasında yer almıştır.³ Biz çalışmamızda daha ziyade kıtlık sürecinde Avrupa'da yaşanan büyük felaket ortamını anlamaya ve insanların yaşamlarını idame ettirebilmek için ne tür yöntemler geliştirmeye çalıştıklarını ele alacağız.

Büyük Kıtığa sebep olan yağmurlar, 1315 yılında başlamış olsa da aslında evvelinde de yoğun yağışlar görülmüştür. Fakat olay, 1315 yılının Mayıs ayında başlayan yağışların hemen hemen hiç durmaksızın sonbahara kadar sürmesiyle felaket boyutu kazanmıştır. Akabinde şiddetli sellere sebep olan bu yağışlar 1314 yazındaki yağmur ile kıyaslanamayacak derecede yoğun olmuştur.⁴ Bentler yıkılmış, İngiltere'de Yorkshire ve Nottinghamshire'daki düzlükler sular altında kalmıştı. Clonmacnoise ve Loch yıllıkları bunu doğrular ve 1316 yılının yaz aylarının da fırtınalı ve yağışlı geçtiğini, açlık ve hastalıklardan dolayı çok sayıda insanın öldüğünü ifade eder.⁵ Bu korkunç tablo karşısında çaresiz durumda kalan Canterbury başpiskoposu, din adamlarına, yalınayak bir şekilde kilise çanları eşliğinde, kutsal emanetleri taşıyıp merasimler düzenlemelerini emretmişti.⁶ Vita Edwardi Secundi'nin yazarı felaketin sebebini insanların

² M. Ali Özdemir, "İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2004, s. 181.

³ Ian Kershaw, "The Great Famine and Agrarian Crisis in England 1315-1322", *Past & Present*, No. 59, May, 1973, s. 7.

⁴ Henry S. Lucas, a.g.m., *Speculum*, Vol. 5, No. 4, October 1930, s. 346.

⁵ *Calendar of The Patent Rolls*, Printed for Her Majesty's Stationery Office, London, 1898, s. 430; *Annals of Clonmacnoise*, D. Murphy (edit.), Royal Society of Antiquaries of Ireland, Dublin, 1896, s. 275; *Annals of Loch cé I*, William M. Hennessy (edit.), Macmillan & Co., Cambridge, 1871, s. 579.

⁶ I. Kershaw, a.g.m., s. 7.

işlediği günahlara bağlamış ve o da Canterbury başpiskoposu gibi ‘‘Ya Rab, halkını koru!’’ diye yalvarmıştı.⁷

Almanya'daki hava durumu hakkında çok az bilgi bulunmakla birlikte orada da şiddetli yağışların g r ld ğu kesindir. İmparator Bavyeralı Lewis, 1315 yılının Eylül ayında Avusturya Dükü Frederick ile savaşmak üzere Augsburg'un güneyine ilerlemişti. Sözü edilen yere ulaştığında, D k Frederick'in birliklerinin bir derenin kıyısında kendisini beklediğini görür. Fakat  yle büyük bir su taşkını yaşanmaktaydı ki suların, D k' n askerlerinin atlarının eyer seviyesine kadar çıktığını bildirmiştir. Leipzig'in güneydoğusundaki Grimma'da Mulde Nehri'nin taşması neticesinde Austin Canons Kilisesi sele kapılmış ve birçok insan hayatını kaybetmişti.⁸ Flores Historiarum ve Salzburg Kroniği gibi kaynaklar bu büyük su baskınlarını Nuh Tufanı'na benzetmişlerdi.⁹ Yazın sel baskınları yaşanırken kışın da şiddetli soğuklar görülmüştür. Bohemya'daki Moldau Nehri'nin, 1315'in Kasım ayından (St. Andrew Günü) 1316'nın Mart'ına kadar donduğu ve insanların rahatça üzerinde y r yebildikleri nakledilmektedir. Almanya'nın komşuları Slav ve Macar topraklarında da benzer tablolar hâkimdi.¹⁰

Yağışların her yerden daha fazla olduğu Alçak  lkeler'deki dönem kronikleri konuyla ilgili bol miktarda bilgi sunmaktadır. Anversli şair ve tarihçi Boendale, 1 Mayıs 1315'te şiddetli yağışların başladığını belirtmektedir. Sonraki yüzyılda yaşamış Louvainli teolog Molanus, farklı kaynaklara dayanarak benzer bilgiler aktarmıştır. O ayrıca Boendale ve Van Velthem'in Kroniklerinde yer almayan yoğun şimşek fırtınalarından söz etmektedir. Bu şiddetli yağmurlar askeri faaliyetleri de etkilemiştir. Flandre Kontu Robert, babası Kont Guy ile Fransa Kralı IV. Philip arasında 1305'te yapılan Athis-sur-Orge Antlaşması'nın sorumluluklarını yerine getirmemekteydi. Bunun  zerine Fransa Kralı konta karşı harekete geçmeye karar vermişti. Harekât 6 Eylül'de başlamış fakat aralıksız şekilde devam eden yağmurdan dolayı ilerlemek mümkün değildi. Yağmur  yle şiddetliydi ki o zamanlar ‘‘yaşayan hiçbir ölümlünün görmediği bir yağmur’’ şeklinde tanımlanmaktaydı. İşgalci ordunun önünde uzanan Flandre'nin alçak toprakları bataklığa dönüşmüş ve iddialara göre nerdeyse atlar

⁷ *Vita Edwardi Secundi*, Wendy R. Childs (trans.), Clarendon Press, Oxford, 2005, s. 123.

⁸ H. S. Lucas, a.g.m., s. 347.

⁹ William Chester Jordan, *The Great Famine*, Princeton University Press, New Jersey, 1996, s. 24.

¹⁰ H. S. Lucas, a.g.m., s. 361.

eyerlerine kadar çamura batmıştı. Daha hafif olan yayalar ise dizlerine kadar çamurun içinde kalmışlardı. O zamanlar Antwerp'te yaşayan Van Vethem, yedi atın şarap yüklü bir arabayı çamurdan çıkaramadığını bildirmişti. Ayrıca çadırlar sularla dolmuş ve orduda açlık tehlikesi baş göstermişti. Sonunda Kral, 13 Eylül'de geri çekilme kararı vermek zorunda kalmıştı. Bunu yaparken yiyeceklerin ve taşınamayacak teçhizatın düşmanın eline geçmemesi için çadırlar ve depolar ateşe verilmiştir.¹¹

Fransa'da da benzer bir durum hâkimdi. Guillaume de Nangis Kroniği, yağmurun Fransa'da 1315 yılının Nisan ayında başladığını bildirir. Halk aralıksız süren bu yağışlar neticesinde bir kıtlık yaşanacağını anlamıştı. Bundan dolayı birçok kişi, Canterbury başpiskoposunun yaptırdığı gibi, Temmuz ayında Kutsal Şehit Kilisesi'ne yürümüştür ve buralarda toplu dualar yapmışlardı. Guillaume de Nangis Kroniği'nde "Sadece yakın yerlerden değil, beş fersah kadar uzak yerlerden kadın-erkek çok sayıda kişinin, rahipleriyle birlikte yalınayak ve hatta erkeklerden pek çoğunun çıplak bir vaziyette geldiklerini gördük. Azizlere sadakatlerini sundular." diye anlatılmaktadır. Bu tip törenler sadece burada değil Chartres ve Rouen piskoposlukları başta olmak üzere Fransa'nın birçok yerinde yapılmıştır.¹²

Halkın korkusunu artıran başka alametler de belirmişti. Çin yıllıklarının bildirdiğine göre 28 Kasım 1315'ten 12 Mart 1316'ya kadar gündüz dahi görülebilen bir kuyruklu yıldızın varlığından söz etmektedir.¹³ Dönemin kâhinleri, bu kadar parlak bir kuyruklu yıldızın görünmesini, ürünün kötü olacağına, hırsızlık ve kargaşanın artacağına, adaletin azalacağına ve denizin birçok kişiyi yutacağına işareti olarak yorumlamıştı.¹⁴

1. Gıda Sorunu ve Trajik Sonuçları

Halk başına geleceklerle ilgili tahmininde haklıydı. Çünkü çok geçmeden büyük bir gıda sorunu kendisini göstermişti. Son üç yüzyıldır ortaya çıkan çok sayıdaki kentten hiçbiri, gıda tedarikinde bir olumsuzluk yaşanma ihtimaline karşı yeterli

¹¹ Guillaume de Nangis, *Chronique Latine*, Paris, Societe, de L'Histoire de France, 1843, s. 423; H. S. Lucas, a.g.m., s. 348-349.

¹² Guillaume de Nangis, a.g.e., s. 422.

¹³ W. C. Jordan, a.g.e., s. 22.

¹⁴ Susan Wise Bauer, *Rönesans Dünyası*, Mehmet Morali (çev.), Alfa, İstanbul, 2014, s. 497.

miktarda erzak depolamaya yönelik herhangi bir hazırlık yapmamıştı. Bu da onları, kırsal topluluklara bağımlı hale getirirken, kıtlık veya benzeri doğal felaket sırasında korumasız bırakmaktaydı.¹⁵ Felaket kapıya geldiğinde ise normal olarak herkes ilk önce kendisini düşünmekteydi. Nitekim İngiltere’de kıtlık ülkeyi sardığında önceden hayır faaliyetleri yürüten soylular, zenginler ve din adamları bu yardımları durdurmuşlardı. Hatta bununla yetinmemişler ve hane halkının sayısını çeşitli şekillerde azaltma yoluna gitmişlerdi.¹⁶ Egmont Manastırı keşişlerinden Willelm, 1316’da tüm zenginlerin hayır yapmayı bıraktığını, anne babanın evladına, evladın ise anne babaya faydasının olmadığı bir döneme girildiğini, insanların bataklıklardan çıkardıkları kurbağalarla beslendiklerini bildirir.¹⁷

Yaşanan kısa süreli bir kıtlık olmadığı için bu tedbirler çözüm olmayacaktı. Su baskınlarına bağılı olarak tarlalardaki tohumlar çürümüş, çıkan ürünlerin hasadı çok zor şartlarda yapılabilmiş veya yapılamayıp sular altında çürümüştü. Hasadı yapıp depolara kaldırılan ürünler ise güvende olmamış, çünkü aşırı nemli ve soğuk hava, depolardaki ürünleri de çürütmüştü.¹⁸ Örneğın Kingston-upon-Hull yakınlarındaki Milton Kraliyet Çiftliği sularla kaplanmış ve bu da ürün çıkmasını imkânsız hale getirmişti.¹⁹ Ayrıca bu süreçte, İngiltere açısından çok önemli olan koyunlar, hastalıktan veya bakımsızlıktan ölmüştü.²⁰ İngiltere’de 1304-1314 yılları arasındaki yün ihracatının yıllık ortalaması 38.000 çuval iken, 1315-1316 yılları arasında bu rakam 21.000 çuvala inmiştir. Bunda şüphesiz Fransa ile Flander arasında yaşanan savaşın payı büyüktür lakin İngiltere’deki üretimin düşmesinin etkisi göz ardı edilemez.²¹

Vita Edwardi Secundi’nin yazarı yaşananları “Tanrı’nın eli bize karşı (cezalandırmak için) kalkmış gibiydi” diye tanımlamaktadır. Yine aynı yazar olayları İşeya’nın kehanetinin gerçekleşmesi şeklinde yorumlamaktadır. Çünkü bu kehanete göre otuz kile ürün alınan bir yerden üç kile ürün alınacağı işaret

¹⁵ H. S. Lucas, a.g.m., s. 345.

¹⁶ Johannes de Trokelowe, *Annales (Chronica Monasterii S. Albani)*, Henry Thomas Riley (edit.), Longmans, Green, Reader and Dyer, London, 1866, s. 93-94.

¹⁷ Willelmi (Capellani in Brederobe), *Chronicon*, Johannes Müller, Amsterdam, 1904, s. 90.

¹⁸ *Vita Edwardi Secundi*, s. 111.

¹⁹ *Calendar of The Patent Rolls*, s. 413.

²⁰ *Vita Edwardi Secundi*, s. 111.

²¹ T. H. Lloyd, a.g.e., Cambridge University Press, Cambridge, 1977, s. 125.

edilmekteydi ki durum tam da öyle olmaktadır.²² İskoçların saldırıları ve sonrasında yiyeceklerine el koymalarına bağlı olarak Northumbria'da kıtlık daha sert bir şekilde yaşanmıştır. Bundan dolayı oradaki halk, köpek ve at başta olmak üzere muhtelif iğrenç şeyleri yemek zorunda kalmıştır.²³

Gıda zincirindeki bir aksamanın bütün sistemi çökertmesi kaçınılmazdır ki o dönem Avrupa'da bu yaşanmıştır. Tahıl üretiminin dibe vurması neticesinde evcil hayvanların ve kümes hayvanlarının tüketimi artmış, bu da bir süre sonra süt ve yumurta gibi hayvansal gıdaların azalmasına yol açmıştır. Öte yandan salgınlardan dolayı çok sayıda koyun ve sığır ölünce bu kez et arzında yetersizlik görülmüştür. Başka bir şey tüketilemeyince, dört peniye mal olan büyük bir somun ekmek bile bir kişinin bir günlük gıda ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu. Halk imkânı ölçüsünde kendisini beslemeye çalışmaktaydı. Köpek ve kedi başta olmak üzere en iğrenç şeyleri dahi yemekteydi. Bunlardan daha korkunçlar vardı. Trokelowe'a göre insanlar yabancıları, hatta kendi çocuklarını bile yemişlerdi. Aynı yazar, kendilerine yiyecek verilmeyen aç mahkûmların yeni gelen mahkûmlara vahşice saldırdıklarını ve onları yarı canlı yediklerini anlatmaktadır. Bunun ne kadarı doğrudur bilemeyiz ancak ileride ele alacağımız üzere birçok kaynakta benzer nakilleri gördüğümüzde, yamyamlığın yaygın hale geldiğini anlamaktayız.²⁴ Trokelowe, Londra'ya girerken kıtlıktan dolayı perişan olmuş insanları veya açlıktan ölmüş kişilerin sokaklarda nasıl yattıklarını gördüğünü nakletmektedir.²⁵ Brunneli Robert da onun açıklamalarını desteklemektedir. Öyle bir yokluk hâkimdi ki üç gün boyunca yolculuk etseniz dahi satın almak için yiyecek bulmanız zordu der. İnsanlar yaprak, kök veya bazen eğer şanslılarsa derelerde yakaladıkları balıkları yiyerek açlıklarını gidermeye çalışmaktaydılar.²⁶ İngiltere Kralı II. Edward bile yiyecek bulmakta sıkıntı yaşamaktaydı. Saray halkıyla birlikte St. Laurence Bayramı'nda (Ağustos) St. Albans'a uğradığında saray için ekmek bulmakta zorlanmıştı.²⁷ İrlanda'da da benzer tablo görülmekteydi. Öyle ki insanların kilise bahçelerindeki mezarları

²² *Vita Edwardi Secundi*, s. 111.

²³ *Vita Edwardi Secundi*, s. 121.

²⁴ Johannes de Trokelowe, *Annales*, s. 95; *Annales Monastici III*, Henry Richards Luard (edit.), Longmans, Green, Reader, and Dyer, London, 1866, s. 470; H. S. Lucas, a.g.m., s. 355; Kenneth Vickers, *England in the Later Middle Ages*, Methuen & Co. Ltd., London, 1926, s. 112.

²⁵ Johannes de Trokelowe, a.g.e., s. 94; K. Vickers, a.g.e., s. 112.

²⁶ H. S. Lucas, a.g.m., s. 356.

²⁷ Johannes de Trokelowe, a.g.e., s. 92.

kazarak yeni cesetleri çıkarıp yedikleri söylenmektedir. Aynı şekilde ebeveynlerin çocuklarını yedikleri iddiası burada da dile getirilmiştir.²⁸ Loch Kroniği'ne göre ise üç buçuk yıllık süre zarfında İrlanda'da insanların birbirini yemesi alışılmış bir olay haline gelmişti.²⁹

Sosyolog Pitirim Sorokin'e göre, kıtlığa bağlı olarak yamyamlıklar sadece Orta Çağ Avrupa'sında değil, dünyanın muhtelif yerlerinde birçok kez yaşanmıştır. Antik Mısır, Antik Yunanistan, Roma, İran, Hindistan, Çin ve Japonya'da bu hususta kayıtlar mevcuttur.³⁰ Orta Çağ Avrupası'nda Büyük Kıtlık'tan önce yaşanan 793, 868-869, 1005, 1032-1033, 1146, 1233, 1241-1242, 1277 ve 1280-1282 kıtlıklarında da yamyamlık olaylarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bilhassa 1033'te yaşanan kıtlık sırasında güçlü insanların zayıf insanları, yerleşik olanların yalnız yakaladıkları gezginleri, ev sahiplerinin gelen misafirleri yedikleri nakledilmektedir. Hatta yetişkinlerin elma veya yumurta ile kandırdıkları çocukları تنها yerlere çekip katlettikleri bildirilmektedir.³¹ Fakat 1315-1318 yılları arasındaki kıtlıkla ilgili anlatılan yamyamlık vakaları, bunların birçoğundan daha sağlam kanıtlara dayanmakta ve çok daha trajik bir tablo çizmektedir.

II. Edward, açlıktan kıvranan halkın sıkıntısını hafifletmek amacıyla ithalat arayışına girmişti. 1315'in sonlarına doğru Berwick ve Newcastle'dan bazı kişilere onun güvencesi altında Fransa'dan tahıl ve diğer gıda maddesi getirmeleri için ruhsat vermişti.³² Bu amaçla Fransa Kralı X. Louis ile görüşmüş ve uygun fiyata tahıl satmasını istemişti.³³ Ayrıca, kıtlıktan pek etkilenmeyen Güney İtalya'dan gıda ürünü getiren İspanyol, Sicilyalı ve Cenovalı tüccarları kraliyet koruması altına alarak bu kanalın varlığının sürmesi için çalışmıştı.³⁴ Kralın çabasına ilaveten bazı manastırların ürün yetiştirme politikasında değişikliğe giderek sorunun çözümüne katkıda bulunmak istemişlerdir. Örneğin Canterbury Manastırı kıtlık döneminde buğdayın daha değerli olmasına karşın,

²⁸ H. S. Lucas, a.g.m., s. 376; *Annals of Clonmacnoise*, s. 280; *Annals of Ulster II*, E. Mac Caethy, *The Queen's Printing Office, Dublin, 1893*, s. 431.

²⁹ *Annals of Loch cé I*, s. 595; *Annals of Ulster II*, s. 433.

³⁰ Bill Schutt, *Cannibalism*, Algonquin Books of Chapel Hill, North Carolina, 2017, s. 294.

³¹ Heather Blurton, *Cannibalism in High Medieval English Literature*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 140.

³² *Calendar of The Patent Rolls*, s. 371; H. S. Lucas, a.g.m., s. 371.

³³ H. S. Lucas, a.g.m., s. 372.

³⁴ *Calendar of The Patent Rolls*, s. 501; H. S. Lucas, a.g.m., s. 372.

onun yerine arpa ve yulaf ekimine yönelmişti. Çünkü bu ürünlerden, soğuk hava ve olumsuz iklim koşullarında daha fazla mahsul elde edilebilmekteydi. Fakat bu politikanın, birazdan değineceğimiz üzere buğday fiyatlarının artışına katkısının olduğu düşünülmektedir.³⁵

Yukarıda zikrettiğimiz üzere X. yüzyıldan beri hızla büyüyen Brugge, Ghent ve Ypres gibi Flander kasabaları da temel ihtiyaçları için dışarıya bağımlı bir haldeydi. Flander, Brabant, Zeeland, Hollanda, Friesland ve Guelders'in alçak toprakları, setler yıkıldığı için su altında kalmış ve buradaki tarım ürünleri tamamen yok olmuştu. Daha kötüsü, rutin olarak yapılmakta olan ithalat da neredeyse durmuştu. Tournai'de 1316'nın Mayıs ayında kıtlık çok daha şiddetli bir hal almıştı. Tahılı olmayan halk, fasulye, arpa, fiğ ve diğer ürünlerden ekmek yapmaktaydı.³⁶ Öte yandan Brugge'de olduğu gibi bazı müdahaleler ile bu kayıplar azaltılabilmektedir. Burada belediye, Akdenizli tüccarlardan, şehir nüfusunun üçte birini yaklaşık bir yıl beslemeye yetecek kadar buğday satın almış ve bunu yetkilendirdiği bazı fırınlara maliyetinin altında satarak, açlık sorununa kısmen de olsa çözüm bulmuştur.³⁷

Bu sırada o dönemin önemli bir sanayi şehri olan Ypres'da 1316'nın Mayıs ve Ekim ayları arasında 2.794 kişinin sokaklarda öldüğü bildirilmektedir.³⁸ Boendale, Anvers'te açlığın sebep olduğu acıların neredeyse bir taşı bile yumuşatabileceğini dile getirmiştir. Sokaklarda yatan ve inilti çıkararak insanların hali yürek burkmaktaydı. Hocsemius, Louvain'deyken, duvarların ötesinde yeni kutsanmış bir mezarlığa bir arabayla günde iki ya da üç sefer ceset taşındığını bildirmektedir. Von Veltheim, Brabant'ın bütün kasabalarındaki eski kilise bahçelerinin hızla mezarlıklara döndüğünü, bundan dolayı yeni mezarlıkların kutsandığını ifade eder. Anvers'te görevliler at arabalarıyla şehirde günde dört kez dolaşarak, topladıkları ölüleri mezarlıklara taşımaktaydı. Tüm oyunlar, şarkılar ve eğlenceler sona ermişti. Kadın-erkek, genç-yaşlı o kadar çok insan ölmüştü ki havada ağır bir koku oluşmuştu. Kasaba yetkilileri ölü sayısının fazla olması nedeniyle şehrin içinden geçen Schelde Nehri'nin her iki tarafındaki

³⁵ David Stone, *Decision-Making in Medieval Agriculture*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 190.

³⁶ H. S. Lucas, a.g.m., s. 365-367.

³⁷ Georges Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, Edward Arnold Publishers Ltd., 1968, s. 136; Bas Van Bavel, *Manors and Markets*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 279.

³⁸ B. V. Bavel, a.g.e., s. 279.

boş alanlara cesetlerin gömülmesi talimatını vermişti. Villani ve Boendale gibi dönem yazarlarından bazıları, nüfusun üçte birinin öldüğünü ileri sürmektedir lakin bu tip istatistiklerin pek güvenilir olmayacağını hatrımızda tutmamız icap etmektedir.³⁹

Yaşanan kıtlık, bölgede çeşitli hikâyelerin doğmasına sebep olmuştu. Leiden'de bir kadın eline geöen arpadan yapıma bir somun ekmeğinin yarısını tüketmiş ve kalan yarısını saklamıştı. Onda ekmeğ olduğunu duyan bir komşusu, ekmeğ kalan yarısını istemiş fakat söz konusu kadın, ekmeğ olduğunu inkâr etmişti. Dahası doğru söylemiyorsa, Tanrı'nın o ekmeğ taşa çevirmesini dileyerek yemin etmişti. İlginötir ki daha sonra ekmeğ kalan kısmını kullanmak istediğinde, bunun taşa dönüştüğünü görmüştür. Hatta yüzyılın sonlarına doğru bir tarihçi, söz konusu ekmeğ hala Leiden'deki Aziz Petrus Kilisesi'nde sergilendiğini ileri sürmüştür.⁴⁰ Muhtemelen bu tip anlatılar o günlerde çok önemli olan paylaşımcılığ ve sosyal adaleti yaygınlaştırmak için uydurulmuştur.

Avrupa'nın kalanında da benzer durumlar hâkimdi. 1315'te Edward'ın, Fransa'dan ithalat yapmak istemesinden anladığımız kadarıyla o yıl Fransa'da durumu nispeten daha iyiydi. Nitekim 1315'te Gaskonya'daki tahıl ve şarap stokları, kuzey Fransa'nın acı öeken nüfusunu bir ölçüde rahatlatmış ancak bu kaynaklar 1316'da tükenmişti. Kadın-erkek çok sayıda işçi, Paris sokaklarında ve muhtelif açık alanlarda açlıktan ölmüşlerdi.⁴¹ Guillaume de Nangis'e göre Fransa'da daha ziyade yoksullar ve erkekler ölmekteydi.⁴²

Avrupa'nın doğusuna gittiğimizde 1316'nın ilkbahar ve yazında Avusturya, Polonya, Macaristan ve Meissen'de yağan aşırı yağmurların, yine tohumları, ürünleri ve samanları çürüttüğünü öğreniyoruz. Polonya ve Silezya'da açlığa bağılı ölümlerin 1319'a kadar sürdüğü, dahası yamyamlığın yaygın olduğı söylenmektedir. En tiksindirici nakillerden birisi de yine ebeveynlerin çocuklarını veya çocukların ebeveynlerini öldürüp yedikleri iddiasıdır. Aç insanlar, idam edilen suçluların cesetlerini darağaçlarından hevesle alıp yemişlerdi. Açlık, insanları farklı bölgelere göö ederek arayış içine sürüklemişti. Bu şekilde birçok kişi, 1317'de Tuna kıyısına gelmiş ve ilerideki verimli ovalara geömek için bir tekneye binmişti. Fakat tekne sahibi, yolculuğ başladıktan kısa

³⁹ H. S. Lucas, a.g.m., s. 366-367.

⁴⁰ H. S. Lucas, a.g.m., s. 370.

⁴¹ H. S. Lucas, a.g.m., s. 357.

⁴² Guillaume de Nangis, *a.g.e.*, s. 428.

süre sonra onların Macaristan'daki sefaleti daha da artırmalarından korkarak yolcuları nehre atmıştı.⁴³ Kıtıkla birlikte gelen salgın hastalıklar burada da her şeyi zorlaştırmaktaydı. Dizanteri, yüksek ateş ve boğazda kokulu enfeksiyon çok yaygındı. Bazı bölgelerde ölü sayısı o kadar çoktu ki cesetleri gömmek için yeterince sağlıklı insan bulunamamaktaydı.⁴⁴ Fakat ölümlerin ne kadarı salgından, ne kadarı açlıktan olduğu hususu bilinmemektedir. Kershaw'a göre de bunun ayrımını yapmak mümkün değildir.⁴⁵

Taşan Elbe Nehri, Saksonya'daki çok sayıda köyü yıkmıştır. O bölgedeki kasabaların sokaklarında açlıktan ölmek üzere olan bitkin insanları görmek olağan hale gelmiştir. Erfurt'ta, şehir duvarının önüne büyük bir hendek kazılmış ve cesetler oraya doldurulmuş. 1341'de XII Benedict'in, burada yaşananlar için yapılan bir anma törenine katılmasından anladığımızı göre felaketin etkisi toplumsal hafızadan uzun süre silinmemiştir. Mainz Başpiskoposu Peter, Metz'de altı ay içinde beş yüz bin erkek, kadın ve çocuğun öldüğünü bildirmektedir. Ölen atların, sığırların ve koyunların sayısı hakkında ise bir tahmin yürütülememektedir. Aç halk, çeşitli sebeplerden dolayı ölen hayvanların etini yemiştir. Yoksulların cesetleri sokaklarda ve halka açık yerlerde bulunmaktaydı. Yetkililer onların mezarlıklardaki devasa hendeklere gömülmelelerini emretmiştir. Nitekim Colmar'daki surların dışına birkaç hendek kazılmış ve bunların birisine iki bin, diğerine ise bin yedi yüz ceset atılmıştır.⁴⁶

Çok fazla olmasa da Baltık Denizi'nin güneyindeki topraklarda da konuyla ilgili nakiller bulunmaktadır. Novgorod Kroniği'ne göre 1316'da insanlar açlıktan at eti yemeye başlamışlar, hatta askerler kalkanlarının dışındaki derileri yemişlerdi.⁴⁷ Kuzey Denizi ve Baltık Denizi kıyılarının tamamında kıtlık ve salgın hastalık yaygındı. Korkunç yamyamlık iddialarına burada da rastlamaktayız. Riga, Osel, Dorpat ve Reval piskoposluklarında, açlıktan ölmek üzere olan annelerin çocuklarını yedikleri söylenmektedir. Bir tarihçi açlık çeken bazı erkeklerin,

⁴³ H. S. Lucas, a.g.m., s. 375-376.

⁴⁴ Johannes de Trokelowe, a.g.e., s. 94.

⁴⁵ I. Kershaw, a.g.m., s. 11.

⁴⁶ H. S. Lucas, a.g.m., s. 361-363.

⁴⁷ *The Chronicle of Novgorod*, Robert Michell & Nevill Forbes (trans.), Offices of The Society, London, 1914, s. 120.

içindeki cesetleri yemek amacıyla mezarları kazarken oracıkta muhtemelen açlıktan öldüklerini nakletmektedir.⁴⁸

Sorun sadece yiyecek kıtlığı değildi. Bir şekilde hasadı yapılmış ürünler de besleyicilik noktasında yeterli olmamaktaydı. Trokelowe'e göre ürünler yeterince olgunlaşmadığı için tahıllar besleyici özelliğini yitirmekte ve bunlardan yapılan ekmekler doyurucu olmamaktaydı. Bunun sonucunda muhtelif hastalıklar ortaya çıkmaktaydı.⁴⁹ Önceden de zikrettiğimiz üzere yetersiz beslenme sonrasında bağışıklık sisteminin zayıflaması, insanları her türlü hastalığa karşı çok savunmasız hale getirmişti. Van Velthem, Antwerp'te önce yoksul ve zayıf durumdaki halk arasında vebanın başladığını, sonrasında daha sağlıklı kişilere bulaştığını bildirmektedir. St. Anthony yangını da denilen ve bir mikroorganizmanın neden olduğu tehlikeli bir cilt hastalığı olan erizipel çok sık görülmekteydi. Daha ziyade soğuk kış mevsimlerinde ve yağışlı yaz aylarında zuhur eden bu hastalık için ortam son derece uygundu. Aynı dönemde birçok insan şarbondan ölmekteydi. Bunun sebebinin muhtemelen hastalıktan ölen hayvanların halk tarafından tüketilmesiydi. Ayrıca mikrop bulaşmış bitkilerin yenilmesi de sebepler arasında zikredilmektedir.⁵⁰

Yaşanan bu korkunç açlık birçok yazarın Kitabı Mukaddes'teki Yaratılış (Başlangıç) 41. ayetine atıf yapmasına sebep olmuştur. Orada Firavun, gördüğu rüyayı Hz. Yusuf'a şöyle anlatmaktadır:

“Rüyamda Nil Nehri'nin kıyısında duruyordum. İrmaktan besili ve güzel yedi inek çıktı. Kenardaki çayırdaki otlamaya başladılar. Onların ardından, ırmaktan yedi inek daha çıktı. Bunlar çok çirkin ve cılız olup, berbat görünüyordular. Tüm Mısır diyarında onlar kadar çirkin inek görmedim. Sonra, bir deri bir kemik kalmış bu çirkin inekler, ilk çıkan besili inekleri yemeye başladı. Onları yiyip bitirdiler ama bu, karınlarından hiç belli olmuyordu. Çünkü tıpkı önceki halleri gibi kötü görünüyordular. O zaman uyandım. Sonra rüyamda tek saptan çıkan, güzel ve dolgun yedi başak gördüm. Onların ardından, doğu rüzgârından kavrulmuş içi kurumuş yedi cılız başak yetişti. Ve yedi cılız başak, yedi güzel başağı yuttu...”⁵¹

⁴⁸ H. S. Lucas, a.g.m., s. 364.

⁴⁹ Johannes de Trokelowe, a.g.e., s. 93-94; *The Chronicles of London II, Edmund Goldsmid (trans.), Privately Printed, Edinburgh, 1886, s. 13.*

⁵⁰ H. S. Lucas, a.g.m., s. 358.

⁵¹ *Kutsal Kitap, Watchtower Bible and Tract Society, New York, 2016, Başlangıç 41.*

Kıtlığın şiddeti 1318'de azalmaya başlasa da 1322'ye kadar varlığını sürdürmüştür. Nitekim Fordunlu John, 1321 yılında çok şiddetli bir kış yaşandığını, neredeyse tüm hayvanları öldürdüğünü ve insanları kedere sürüklediğini bildirmektedir.⁵² Bundan dolayı da Kitabı Mukaddes'teki anlatılanlar ile özdeşlik kurulmuştur.

2. Fahiş Fiyat Artışları ve Alınan Tedbirler

Ekonominin değişmez kurallarından olan arz-talep dengesinin bozulması neticesinde meydana gelen fiyat değişiklikleri bu olayda görülmüştür. İngiltere'de 1315'te başlayan yağmurlardan en az birkaç yıl önce zaten hasadın düşük olmasına bağlı olarak gıda fiyatlarında genel bir artış yaşanmıştı. Nitekim bu artış 1313 yılında başlamış ve 1314'te daha da tırmanmıştır.⁵³ 1315'ten sonra, özellikle de 1316 baharı yaklaştığında ve eski gıda stokları tamamen tükendiğinde bu fiyat artışı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır.⁵⁴ Gras'ın bildirdiğine göre 1313 yılında İngiltere'nin tüm bölgelerinde buğdayın kilesi ortalama beş şilindi.⁵⁵ Fakat 1315'te yirmi şiline, 1316'nın Vaftizci Yahya Bayramı'nda (24 Haziran) otuz şiline, sonrasında ise kırk şiline kadar çıkmıştı.⁵⁶ İrlanda'da da durum farklı değildi. Kıtıktan önce dört şilin olan buğday, 1316'da on kat artmış ve yine kırk şilin olmuştu.⁵⁷ Bu bilgileri Londra Kroniği ve küçük farklılıklarla birlikte diğer İngiliz kronikleri de teyit etmektedir. Fasulye, bezelye, yulaf ve arpanın fiyatı da bu artıştan nasibini almıştı.⁵⁸ Örneğin Lanercost Kroniği, yaşanan kıtlığın benzerinin o zamana kadar hiç görülmediğini ve çok sayıda insan öldüğünü ifade ettikten sonra buğday fiyatlarının ne şekilde uçuk

⁵² John of Fordun, *Chronicle*, Felix J. H. Skene (trans.), Edmonston and Douglas, Edinburgh, 1872, s. 341.

⁵³ James H. Ramsay, *Genesis of Lancaster I*, Clarendon Press, Oxford, 1913, s. 76; James E. Thorold Rogers, *A History of Agriculture and Prices in England I*, Clarendon Press, Oxford, 1866, s. 197.

⁵⁴ Johannes de Trokelowe, *a.g.e.*, s. 94; H. S. Lucas, *a.g.m.*, s. 352.

⁵⁵ Norman Scott Brien Gras, *The Evolution of the English Corn Market*, Harvard University Press, Cambridge, 1915, s. 60.

⁵⁶ Johannes de Trokelowe, *a.g.e.*, s. 94; H. S. Lucas, *a.g.m.*, s. 352.

⁵⁷ Olive Armstrong, *Edward Bruce's Invasion of Ireland*, John Murray, London, 1923, s. 88.

⁵⁸ Charles Creighton, *A History of Epidemics in Britain*, The University Press, Cambridge, 1891, s. 48; H. S. Lucas, *a.g.m.*, s. 352.

rakamlara ulaştığından söz etmektedir.⁵⁹ Londra Kroniği'nde iki küçük soğanın iki peni olduğu bildirilmektedir.⁶⁰ 1315'te otuz şiline satılan bir kile tuz, ertesi yıl kırk şiline yükselmişti.⁶¹ Havanın sertliği, düşük sıcaklık ve karanlık gökyüzü, Kuzey Batı Avrupa'da buharlaştırma yöntemiyle yapılan tuz üretimini engellemişti. Böylece gıdanın yanı sıra önemli bir ürünün daha kıtlığı yaşanmaktaydı. Nitekim devamında tuz fiyatları dört kat artmış ve bu artış 1317'ye kadar sürmüştür.⁶² Tuzun eksikliği sadece beslenme eksikliğine sebep olmamış ayrıca mevcut etlerin saklanması sorununa neden olmuştu.⁶³

Bu gelişmeler üzerine İngiltere'de din adamları ve baronların talebiyle fiyatlara müdahale kararı alınmıştır. İlk olarak 21 Ocak 1315'teki parlamento toplantısında tüm evcil hayvanların fiyatlarının sabitlenmesi hususunda bir hüküm çıkarılmıştır. 14 Mart'ta bu kararı onaylayan Kral Edward, söz konusu tavan fiyatların uygulanması hususunda şeriflere talimat vermişti.⁶⁴ Fakat bunun tatbiki mümkün olmamış ve başarısızlıkla neticelenmişti. Karar, üretici sınıfında memnuniyetsizlik yaratmıştı ki sonunda 1316'nın Ocak ayında Lincoln'deki parlamento toplantısında, Edward, din adamları ve baronların önerisiyle yürürlükten kaldırılmıştır.⁶⁵ Lakin hükümetin müdahaleci yaklaşım konusunda kararsızlığı devam etmekteydi. Bu kez Londra'da bira fiyatlarının aşırı artması sonrasında benzer bir adım atılmasına çalışıldı. 21 Eylül 1316'da, belediye başkanı ve belediye meclisi, bir galon düşük kalite biranın en fazla üç çeyrek peniye, iyi kalite biranın ise en fazla üç yarım peniye satılabileceğiyle ilgili bir karar çıkarmışlardı. Bu kararın aksi yönünde hareket eden olursa ilk seferinde bira yapma yetkisi elinden alınacaktır. Aynı ihlali ikinci kez yaparsa bu kez ticaret yapma hakkı iptal edilecektir. Üçüncüsünde ise şehirden sürülme cezasına çarptırılacaktır.⁶⁶ Kümes hayvanlarının ve hayvanların satışını düzenleyen yönetmeliği yürürlükten kaldırdıktan sonra, bira için sabit fiyat

⁵⁹ *The Chronicle of Lanercost*, Herbert Maxwell (trans.), James Maclehose and Sons, Glasgow, 1913, s. 217.

⁶⁰ *The Chronicles of London II*, s. 14.

⁶¹ H. S. Lucas, a.g.m., s. 353.

⁶² I. Kershaw, a.g.m., s. 9.

⁶³ Sean Martin, *Kara Ölüm*, Cumhuriyet Atay (çev.), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011 s. 27.

⁶⁴ I. Kershaw, a.g.m., s. 6; H. S. Lucas, a.g.m., s. 345.

⁶⁵ H. S. Lucas, a.g.m., s. 370.

⁶⁶ *Calendar of Letter-Books*, Reginald R. Sharpe (edit.), John Edward Francis, Bream's Buildings, E.G., London, 1903, s. 71.

politikasına gitmeye çalışmalarından yola çıkarak, Kral ve hükümetinin krizin doğasını ne kadar az anladıkları görülmektedir. Bu yönetmeli bira üreticilerine çok zarar vermiştir. Çünkü bira yapmak için gerekli hammaddeyi yüksek fiyattan satın alıp, daha sonra bira olarak düşük fiyattan satmak zorundaydılar.⁶⁷

Fransa'da kıtlığın şiddeti arttıkça İngiltere'de olduğu gibi fiyatlar hızla yükselmişti. 1316 Paskalya'sında, yaklaşık yarım litre (pint, sextarium) buğday elli beş veya altmış Paris solidine satılmaktaydı. Yulaf ve arpanın yanı sıra tuz fiyatı da aşırı yükselmişti. Paris'te bir buşel (35 L) tuz, on solide, bir yumurta bir dinara satılmaktaydı.⁶⁸ Olumsuz hava koşulları temel gıda maddelerinin yanı sıra Fransa için oldukça önemli olan şarap üretimini de olumsuz etkilemişti. Guillaume de Nangis'e göre o zamana kadar görülmemiş düzeyde düşük miktarda ve kötü kalitede şarap üretimi yapılmıştı.⁶⁹ Van Velthem ise Antwerp'e, Fransız ve Alman topraklarından şarap ithalatının neredeyse durduğunu bildirir. Batı Avrupa ticaretinde giderek daha fazla merkezi bir nokta haline gelen Antwerp'teki rakamlar oldukça önemlidir.⁷⁰

3. Suçun Artması

Bütün bu olumsuz koşullar altında kriminal vakaların artması kaçınılmazdır. Kıtlığın şiddetinin artması sonrasında soylular ve zenginler çeşitli şekillerde hane halkının sayısını azaltma yoluna gittiklerinden söz etmiştik. Evden uzaklaştırılan ve lüks yaşamaya alışkın bu kişiler, toplumda çeşitli huzursuzluklara sebep olmaktaydılar.⁷¹ Öyle ki normal şartlarda düzgün ve saygın bir yaşam sürdüren bu şahıslar, çok rahat bir biçimde suça karışmakta ve düzensiz davranışlar sergilemekteydiler. Bunların yanı sıra İngiltere'nin kırsal bölgelerini istila eden hırsızlar ve serseriler her türlü şiddete başvurmaktaydılar.⁷² İrlanda'ya baktığımızda cinayet vakalarına artık çok sık rastlanılmaktaydı.⁷³ İngiltere Yorkshire'da hanedan mensubu olduğunu ileri süren birileri kral adına halktan çeşitli mal ve erzak toplamıştı. Bunun üzerine

⁶⁷ H. S. Lucas, a.g.m., s. 371.

⁶⁸ Guillaume de Nangis, a.g.e., s. 426; H. S. Lucas, a.g.m., s. 353.

⁶⁹ Guillaume de Nangis, a.g.e., s. 424.

⁷⁰ H. S. Lucas, a.g.m., s. 350.

⁷¹ Johannes de Trokelowe, a.g.e., s. 93-94.

⁷² H. S. Lucas, a.g.m., s. 359.

⁷³ *Annals of Loch cé I*, s. 579.

Kral Edward, 16 Eylül 1316'da söz konusu dolandırıcıların yakalanıp cezalandırılması hususunda talimat vermişti.⁷⁴

Saldırı ve soygun yaygındı. Hatta sığır, koyun, at, yabani tavşan, keklik, sülün, geyik, tahıl gibi yiyecek olarak kullanılabilen her şey çalınmaktaydı.⁷⁵ Bunun yanında ev ve kişisel eşyalar, saman, kereste, taç, kurşun... yani maddi bir karşılığı olan varlıklar gasp edilmekteydi. Açık denizlerde de soygunlar yaşanmaktaydı. 4 Nisan 1316'da Edward, çetelere karşı mücadele etmesi için, Lynn ve Falmouth arasındaki limanlara özel görevliler göndermişti. 12 Ağustos 1316'da Kral'a denizde yaşanan korsanlık faaliyetlerinden dolayı tüccarların ülkeye girişlerinde sorunlar yaşandığı ve balıkçıların işlerini yapamadıklarıyla ilgili şikâyetler gitmişti. Paris'te fırıncılar, ekmeğe şarap artıkları ve domuz gübresi gibi en iğrenç şeyleri koymaktan suçlu bulunmuşlardı. Tespiti yapılan on altı suçlu, şehir meydanında, ellerine verilen çürük ekmeğ parçalarını havada tutmaya zorlanarak halka teşhir edilmişti. Kapılarının önünde çok sayıda aç insan bulunan Magdeburg'daki fırıncılar, bu insanların ekmeğleri çalmalarını engellemek için sopalarla beklemekteydiler. Bremen'de de aynı hikâye vardı. Fakat artık Köln'de ve birçok yerde, fırınların pencerelerinden ekmeğ çalarken yakalanan aç insanlar yargılanmamaktaydı.⁷⁶

1316-1317'de Kent'teki Barış Muhafızları Komisyonu'nun çalışmalarında suç olaylarının büyük çoğunluğunun soygun ve hırsızlık temelli olduğu ileri sürülmüştür. Bunların üçte biri büyük ölçüde tahıl, ekmeğ ve bira gibi ürünlerle ilgiliyken, bir o kadarı da çiftlik hayvanlarının çalınmasını içeriyordu. Nakit para hırsızlıkları bunların yanında oransal olarak çok daha azdır.⁷⁷ Kıtlığın ve gıda fiyatlarının artması ile suç oranlarının artması arasında doğru orantı bulunmaktaydı. Örneğin 1315-1318 yılları arasında Norfolk'ta, önceki yıllara göre kriminal vakalarda %382'lik bir artış olduğu hesaplanmıştır.⁷⁸

⁷⁴ H. S. Lucas, a.g.m., s. 373.

⁷⁵ H. S. Lucas, a.g.m., s. 360; *Calendar of The Patent Rolls*, s. 320, 404, 405, 406, 601.

⁷⁶ H. S. Lucas, a.g.m., s. 360-364.

⁷⁷ I. Kershaw, a.g.m., s. 12.

⁷⁸ Kathleen Pribyl, *Farming, Famine and Plague*, Springer International Publishing, Norwich, 2017; Mark Bailey, "Peasant Welfare in England, 1290-1348", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 51, No. 2 (May, 1998), s. 240.

4. Kıtığın Etkisinin Azalması

1317'den itibaren kıtlığın etkisi zayıflama sürecine girmiştir. İrlanda'da öncesinde on altı şiline satılan buğday, 1318'in Vaftizci Yahya Günü'nde (24 Haziran) birden yedi şiline, yulaf ise beş şiline inmişti. Ayrıca diğer gıda maddeleri de temin edilebilir olmuştu. Aynı şekilde Paris'te 1318'in Haziran ayında (Hamsin Yortusu) buğday fiyatlarında düşüş yaşanmaya başlamıştı.⁷⁹ Vita Edwardi Secundi'nin yazarı bu yaşananları astroloji ile açıklamıştır. O, Satürn'ün kasvet, soğuk ve faydasız hava koşulları getirdiğini fakat üç yılın sonunda döngüsünü tamamlayıp yerini Jüpiter'e bıraktığını ifade eder. Jüpiter'in döngüsü sırasında bu aşırı yağış ve sellerin durup, vadilerin buğdayla dolup taşıacağını bildirmiştir.⁸⁰

Kıtlığın gücü zayıflasa bile izleri uzun süre varlığını korumuştur. O süreçte İngiltere'de halk köylerini terk etmiş ve topraklar ekilemez olmuştu.⁸¹ İnsanların yanı sıra çok sayıda ev hayvanı ölmüştü. O kadar fazla öküz ölmüştü ki 1319'a geldiğinde birçok tarla sürülemedi.⁸² Nightingale'e göre sığır vebasından dolayı İngiltere'deki sığırların %62'si ölmüştü.⁸³ Flander'e baktığımızda orada aynı tabloyu görmekteyiz. Yani havalar düzeliş iklim normale dönmüş olsa da başta sığırlar olmak üzere son üç yıldaki kayıplar, felaketin etkisini daha uzun süre korumuştur.⁸⁴ Hayvancılığın eski haline gelmesi yaklaşık on yıldan fazla sürmüştür. Tahminlere göre 1331 yılına geldiğinde öküz sayısı, sığır vebasının görülmesinden önceki seviyenin %80'ine ancak gelebilmişti. Süt sığırlarında durum daha vahimdi. 1341 yılına geldiğinde eski rakamların ancak %90'ına ulaşabilmişti.⁸⁵

Hayvancılık bu durumdayken, ekilebilir arazilerin durumu çok farklı değildi. Yoğun su baskınları sırasında birçok arazinin üst kısmındaki verimli tabaka zayıflamıştı. Bazen de tersi olup ekilebilir arazilerin üzeri, kumlu ve çakıllı topraklarla kaplanmıştı. Bu arazilerin tekrar eski verimli haline gelmesi yaklaşık

⁷⁹ H. S. Lucas, a.g.m., s. 376.

⁸⁰ Vita Edwardi Secundi, s. 123.

⁸¹ C. Creighton, a.g.e., s. 49.

⁸² K. Vickers, a.g.e., s. 111; I. Kershaw, a.g.m., s. 41.

⁸³ Pamela Nightingale, *Enterprise, Money and Credit in England Before the Black Death 1285-1349*, Palgrave Macmillan, Oxford, 2018, s. 226

⁸⁴ Willelm, a.g.e., s. 90.

⁸⁵ K. Pribyl, a.g.e., s. 124.

beş yılı bulmuştur. Örneğin İngiltere’de Güney Yorkshire’da ekilebilir araziler yarı yarıya daralmıştı. Jacques de Therines isimli bir Sistersiyen Tarikati mensubu, yaşananları “şimdiye kadar görölmemiş bir verimsizlik” diye tanımlamaktaydı.⁸⁶

Yaşanan korkunç sürecin şüphesiz ağır sosyal neticeleri olmuştur. Örneğin 1323-1328 yılları arasında Flander’deki isyanın sebepleri arasında savaş ve kötü yönetim başı çekmekle birlikte, bunların kıtlık sonrasında meydana gelmesi, bazı yazarlara göre olayın şiddetini daha da artırmıştır.⁸⁷ Birçok kriz ortamında olduğu gibi bunu fırsata çevirenler de bulunmaktaydı. Bazı büyük toprak sahipleri ve çiftçiler, özellikle de bir kısım tahıl tüccarları ve spekülátörler bu yüksek fiyatlardan yararlanmışlardı.⁸⁸ Ancak bunlar bile yaşanan doğal afetin korkunçluğu karşısında daha az zikredilir olmuştur.

Kıtlığın belki de en önemli sonuçlarından birisi yaklaşık otuz sene sonra görölmüştür. Çünkü yetersiz beslenmeden dolayı bağışıklık sistemi iyice zayıflayan insanlar, artık her türlü bakterinin saldırısına açık duruma gelmişlerdi. Nitekim 1348-1351 yılları arasında yaşanan veba salgının Avrupa’da bu kadar büyük kayıplara sebebiyet vermesinin altından bu durumun yattığı düşünölmektedir.⁸⁹ Henry Pirenne’e göre kıtlık XIV. yüzyılda Avrupa’nın gelişimini durduran felaketler zincirinin en önemli halkası olmuştur.⁹⁰

Sonuç

Bütün depolama, ithalat ve alternatif ürün temini imkânlarına rağmen günümüzde bile üç yıllık bir kıtlığın büyük olumsuzluklara sebep olması kaçınılmazdır. Geç Orta Çağ’da yukarıda zikrettiğimiz imkânların olmadığını, Akdeniz’den bir geminin Flander’e ulaşmasının ne kadar risk barındırdığını ve uzun sürdüğünü düşündüğümüzde üç yıllık bir felaketin ne denli korkunç olduğunu ifade etmek daha kolay olacaktır. Felaketin çok şiddetli yaşanmasının

⁸⁶ W. C. Jordan, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁷ Paul Freedman, “Rural Society”, *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VI, David Luscombe & Jonathan Riley Smith (Edit.), Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 96.

⁸⁸ B. V. Bavel, *a.g.e.*, s. 279.

⁸⁹ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa’sının Ölümle Dansı*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017, s. 18.

⁹⁰ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu, (çev.) İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 216

en önemli sebeplerinden birisi muhtemelen Avrupalıların buna hazırlıksız yakalanmasıydı. Örneğin arz-talep dengesizliği sonucunda ortaya çıkan fiyat artışı karşısında zorunlu tavan fiyatı politikasıyla sorunun çözülmek istenmesi bunun işaretlerindendir. Aslında önceden de çok defa kıtlık görülse de 1315-1318 yılları arasında yaşanan felaketin uzun süreli olması her şeyi çok daha korkunç hale getirmiştir.

Dikkatimizi çeken bir diğer husus, bu şekilde yaşanan büyük felaketlerde ortaya çıkan sorunların başka problemleri tetiklemesinin bu olayda da net bir şekilde görülmesidir. Başlı başına bir afet olan aşırı yağmurlar, öncelikle kıtlığın kapısını açmıştır. Kıtlık ise bir yandan açlıkla birlikte büyük ölümlere sebep olurken öte yandan sosyal yaşamı perişan etmiştir. Büyük suç olaylarının patlak vermesi, kitlesel göçlerin ortaya çıkması, tefeciliğin yaygınlaşması ve fırsatçı tüccarların türemesi bunlardan bir kaçısı olmuştur. Yardım faaliyetleriyle özdeşleşmiş kişi ve kurumların yine bu felaketler sırasında kendi ihtiyaçlarının peşine düşmüş olmaları zor durumda olan insanların çaresizliğini daha da artırmıştır. Yine bu olayda felaketler karşısında paranın önemini ne kadar çabuk yitirdiğini görmekteyiz. Bu da afet durumunda zengin ile fakir arasındaki uçurumu kapatmıştır.

Ortaya, anne-babanın evladına, evladın da anne-babaya yardımcı olamadığı, toplumun çözüldüğü, herkesin tamamen kendi derdinin peşine düştüğü kaotik bir tablo çıkmıştır. En acımasız etkisi de birçok kaynakta zikredilen yamyamlık olaylarıdır. Bazı araştırmacılar bu iddiaları abartılı bulmakla birlikte söz konusu nakillerin çeşitli kaynaklarda yer alması, bunların doğruluk ihtimalini artırmaktadır. Öte yandan dönem kaynaklarının birbirlerinden etkilenme olasılığını da hesaba katarak yine de bu hususta ihtiyatımızı korumamız gerektiğini düşünmekteyiz. Felaket sırasında gıdanın tükenmesi kadar umudun tükenmesi de kaosu artırmıştır. Yağışların en şiddetli geçtiği 1315 yılında stoklarla birlikte umutlar da varken 1316 ve sonrasında bunlar da tükenmiş ve yaşamlarını idame ettirmek isteyen insanlar akla gelmez yöntemlere başvurmak zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak bu korkunç dramın yüzyıllarca halkın hafızasında kaldığını söyleyebiliriz. Coulton'un da ifade ettiği⁹¹ üzere en son Grimm kardeşler tarafından uyarlanan Hansel ve Gretel isimli masal da o hatıranın acı bir ürünü olsa gerek.

⁹¹ G. G. Coulton, *The Medieval Village*, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 326.

Kaynakça

- Annales Monastici III*, (1866). Henry Richards Luard (edit.), London: Longmans, Geen, Reader, and Dyer.
- Annals of Clonmacnoise*, (1896). D. Murphy (edit.), Dublin: Royal Society of Antiquaries of Ireland.
- Annals of Loch cé I*, 1871 (). William M. Hennessy (edit.), Cambridge: Macmillan & Co.
- Annals of Ulster II*, (1893). E. Mac Caethy, The Queen's Printing Office, Dublin.
- Armstrong, Olive, (1923). *Edward Bruce's Invasion of Ireland*, London: John Murray.
- Bailey, Mark, (1998) "Peasant Welfare in England, 1290-1348", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 51, No. 2, pp. 223-251.
- Bauer, Susan Wise, (2014). *Rönesans Dünyası*, Mehmet Moralı (çev.), İstanbul: Alfa.
- Bavel, Bas Van, (2010). *Manors and Markets*, Oxford: Oxford University Press.
- Blurton, Heather, (2007). *Cannibalism in High Medieval English Literature*, New York: Palgrave Macmillan.
- Calendar of Letter-Books*, (1903). Reginald R. Sharpe (edit.), John Edward Francis, London: Bream's Buildings, E.G.
- Calendar of The Patent Rolls*, (1898). London: Printed for Her Majesty's Stationery Office.
- Coulton, G. G., (2010). *The Medieval Village*, New York: Cambridge University Press.
- Creighton, Charles, (1891). *A History of Epidemics in Britain*, Cambridge: The University Press.
- Duby, Georges, (1968). *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, Alva: Edward Arnold Publishers Ltd.
- Freedman, Paul, (2008). "Rural Society", *The New Cambridge Medieval History*, Vol. VI, David Luscombe & Jonathan Riley Smith (Edit.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 82-101.
- Gras, Norman Scott Brien, (1915). *The Evolution of the English Corn Market*, London: Oxford University Press.
- Guillaume de Nangis, (1843). *Chronique Latine*, Paris: Societe, de L'Histoire de France.

- Johannes de Trokelowe, (1866). *Annales (Chronica Monasterii S. Albani)*, Henry Thomas Riley (edit.), London: Longmans, Green, Reader and Dyer.
- John of Fordun, (1872). *Chronicle*, Felix J. H. Skene (trans.), Edinburgh: Edmonston and Douglas.
- Jordan, William Chester, (1996). *The Great Famine*, New Jersey: Princeton University Press.
- Kershaw, Ian, (1973). "The Great Famine and Agrarian Crisis in England 1315-1322", *Past & Present*, No. 59, pp. 3-50.
- Kutsal Kitap*, (2016). New York: Watchtower Bible and Tract Society.
- Lloyd, T. H., (1977). *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucas, Henry S., (1930). "The Great European Famine of 1315, 1316, and 1317", *Speculum*, Vol. 5, No. 4, pp. 343-377.
- Martin, Sean, (2011). *Kara Ölüm*, Cumhuriyet Atay (çev.), İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Nightingale, Pamela, (2018). *Enterprise, Money and Credit in England Before the Black Death 1285-1349*, Oxford: Palgrave Macmillan.
- Özdemir, M. Ali, (2004). "İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, ss. 173-192.
- Pirenne, Henri, (2012). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 5. Baskı, Uygur Kocabaşoğlu, (çev.) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pribyl, Kathleen, (2017). *Farming, Famine and Plague*, Springer International Publishing, Norwich.
- Ramsay, James H., (1913). *Genesis of Lancaster I*, Clarendon Press, Oxford.
- Rogers, James, E. Thorold, (1866). *A History of Agriculture and Prices in England I*, Clarendon Press, Oxford.
- Schutt, Bill, (2017). *Cannibalism*, Algonquin Books of Chapel Hill, North Carolina.
- Stone, David, (2005). *Decision-Making in Medieval Agriculture*, Oxford University Press, Oxford.
- The Chronicle of Lanercost*, (1913). Herbert Maxwell (trans.), James Maclehose and Sons, Glasgow.
- The Chronicle of Novgorod*, (1914). Robert Michell & Nevill Forbes (trans.), Offices of The Society, London.
- The Chronicles of London II*, (1886). Edmund Goldsmid (trans.), Privately Printed, Edinburgh.

Ülgen, Pınar, (2017). *Ortaçağ Avrupa'sının Ölümle Dansı*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Vickers, Kenneth, (1926). *England in the Later Middle Ages*, Methuen & Co. Ltd., London.

Vita Edwardi Secundi, (2005). Wendy R. Childs (trans.), Clarendon Press, Oxford.

Willelmi (Capellani in Brederobe), (1904). *Chronicon*, Johannes Müller, Amsterdam.

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi : 21.12.2021

Kabul Tarihi: 31.12.2021

Article Type: Research article

Submitted: 21. 12. 2021

Accepted : 31.12.2021

Gürhan YELLİCE¹

ONİKİ ADA MESELESİ VE İNGİLİZ-İTALYAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ, 1912-1914: İNGİLTERE'NİN İTALYA'YI ONİKİ ADA'DA UZAKLAŞTIRMA GİRİŞİMLERİ VE İTALYA'NIN YAKLAŞIMI

ÖZ: Bu çalışmanın amacı İtalya'nın Oniki Ada'yı işgal etmek suretiyle Doğu Akdeniz'e yerleşme çabası ve bu yaklaşıma yönelik İngiltere'nin tepkisini incelemek; iki ülke arasındaki uzlaşmazlık ve rekabetin Oniki Ada'nın kaderini nasıl etkilediği sorusuna yanıt bulmaktır. İtalya'nın Oniki Ada'yı işgaline yönelik İngiltere'nin tepkisi, literatürde hak ettiği ilgiyi görmemiş bir konudur. Oysa bu adaların işgali sonrasında İngiltere ve İtalya arasında yaşanan çatışma hali Oniki Ada meselesine doğrudan etki etmiş, hatta bu etki daha geniş boyutta Ege Adaları'nın kaderinin belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştı. Oniki Ada'nın işgali İngiltere ve İtalya arasında varılan prensip anlaşması sonucunda gerçekleşmişti. İtalya bu adaları Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki direnişini sonlandırdığında iade edecekti. Yani işgaller geçici olacaktı. İtalya işgaller sonrasında yaptığı açıklamaların aksi yönde eylemlerde bulunup işgallerini genişletmeye kalkışınca iki ülke arasında büyük bir güven bunalımı ortaya çıkmış, bu durum İtalya Oniki Ada'yı terk etmeyince büyümüş ve Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte iki ülke arasındaki en önemli sorun olma niteliğine kavuşmuştu. İtalya'nın Oniki Ada'daki varlığını Doğu Akdeniz'deki çıkarlarına tehdit olarak gören İngiltere, bu devleti bölgeden uzaklaştırmak için adeta

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, gurhan.yellice@deu.edu.tr, [ORCID !\[\]\(46e19eb93732aa13c37f21decd8a8e1c_img.jpg\) https://orcid.org/0000-0002-1402-8210](https://orcid.org/0000-0002-1402-8210).

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

diplomatik bir savaş yürütmüştü. Ancak tüm bu girişimler fiyasko ile sonuçlanmıştı. İtalya gerek müttefiklerinin desteğini arkasına alarak, gerekse Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında yaşanan Ege Adaları meselesini avantaja çevirerek bu adalarda tutunmayı başarmıştı. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra İtalya'yı bloğuna dâhil etme çabası içerisine girince Oniki Ada iki ülke arasında bir sorun olmaktan çıkmıştı. Çalışma, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de varlığını göstermeye başladığı 1912 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreci kapsamakta; ağırlıklı olarak İngiliz, İtalyan ve Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oniki Ada, Trablusgarp Savaşı, İngiltere, İtalya, Osmanlı Devleti

The Dodecanese Question and its impact on Anglo-Italian Relations, 1912-1914: Britain's Attempts to Remove Italy from the islands and Italy's Approach

Abstract: This study explores the Italy's efforts to settle the Eastern Mediterranean by invading the Dodecanese and Britain's reaction to this policy. The aim of the work is to analyze this conflict and rivalry regarding the question affected the fate of the Dodecanese. Britain's reaction to Italy's invasion of the Dodecanese is a subject that has not received the attention it deserves in the literature. However, the conflict between the two countries following the occupation of these islands had a direct impact on the Dodecanese issue, and this effect played an extremely important role in determining the fate of the Aegean Islands on a larger scale. The occupation of the Dodecanese was the result of an agreement in principle between the two countries according which Italy would return these islands when the Ottoman Empire ended its resistance in Tripoli. In other words, the occupations would be short-lived. But, since Italy took actions contrary to the statements it made after the invasions, a great crisis of confidence came into view between the two countries. When Italy refused to leave the Dodecanese, by not abiding the terms of the Lozan Agreement, attempted to widen its occupations and the matter became the most important problem between the two countries in the process leading up to the First World War. Britain saw Italy's presence in the Dodecanese as a threat to its interests in the Eastern Mediterranean and waged a diplomatic war to drive this state away from the region. However, all these attempts failed. Italy managed to hold on to these

islands, not only having the support of its allies but also turning, skillfully, the Aegean Islands issue between the Ottoman Empire and Greece into an advantage. Following the First World War the Dodecanese Islands ceased to be a problem between the two countries, because Britain tried to include Italy in the Triple Entente. The study covers the period from 1912, when Italy began to show its presence in the Eastern Mediterranean, to the First World War and mainly based on the British, Italian and Ottoman archival materials.

Keywords: Dodecanese, Tripoli War, Britain, Italy, Ottoman Empire

Giriş

Oniki Ada² Meselesi, İtalya'nın 1912 yılı Mayıs ayında Trablusgarp Savaşı'nı Ege'ye taşıyıp söz konusu adaları işgaliyle ortaya çıkmış; Ekim ayında Osmanlı Devleti ve İtalya arasında imzalanan Uşi-Lozan Antlaşması³ ile son bulmuştu. Ancak Birinci Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'ın Ege'deki yeni işgalleri, bu işgallerin Osmanlı-Yunan ilişkilerinde yol açtığı kriz ve İtalya'nın bu krizi fırsata dönüştürüp Oniki Ada'daki işgallerini devam ettirmesi meseleye yeni bir boyut

² Rodos, Patmos (Batnos), Leros (Leryoz), Lipsi (Lipso), Kalimnos (Kelemez), Kos (İstanköy), Astipalaia (İstanbulya), Nisiros (İncirli), Simi (Sömbeki), Tilos (İleki), Halki (Herke), Karpathos (Kerpe), Kasos (Kaşot), Kastellorizo (Meis). Toplamda 14 adadan oluşan bu takımadalar, tarihsel süreçte birçok farklı isimle anılmıştır. Antik Yunan'da Güney Sporatlar olarak anılan adalar için 8. yüzyıl sonrasında Onikiada ismi de kullanılmış, Osmanlı egemenliği sırasında ise (1522-1912) yine aynı isim Kos ve Rodos ayrı tutularak kullanılmıştır. 1912 yılında Patmos'ta yapılan kongrede Rumlar, bu adalar için Ege Adaları ya da Güney Sporatlar ifadesini kullanmış, Balkan Savaşları sonrasında ise gerek Yunanistan gerekse bu adalarda yaşayan Rumlar tüm bu adalar için Onikiada (Dodekanese) ismini kullanmaya başlamıştı. İtalya ise egemenliği altında bulundurduğu süreçte (1912-1947) bu adalar için İtalyan Ege Adaları (Isole italiane dell'Egeo) ismini kullanmıştı. Bu adaların tarihsel süreçteki adlarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Giannis Giannopoulos, "Dodekanisos, I Genesi Enos Onomatosis kai i Antimetopisi tou apo tous Italous", *Eoa kai Esperia*, 6, 275-296.

³ Türk tarih yazımında bu anlaşmadan Uşi (Ouchy) Antlaşması olarak söz etmektedir. Uluslararası literatürde ise anlaşmadan genel olarak Lozan Antlaşması (*Trattato di Losanna*) olarak söz edilmektedir. Türk araştırmacılar Lozan yerine Uşi ismini kullanarak bu anlaşmanın 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile karıştırılmasının önüne geçmeyi düşünmüş olabilirler. Bu çalışmada Osmanlı-İtalyan barışına ilişkin Uşi-Lozan Antlaşması ifadesi kullanılacaktır.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

kazandırmıştı. Bu adaların Yunan işgaline uğramasından kaygılanan Osmanlı Devleti, İtalyan işgallerine geçici olarak razı olduğu bu süreçte İngiltere'nin var gücüyle bölgedeki çıkarlarına bir tehdit olarak gördüğü İtalya'yı adalardan uzaklaştırmaya çalışması iki ülke arasında Osmanlı-Yunan krizine paralel bir krizin yaşanmasına yol açmıştı. Bu süreçte İngiltere, meseleyi Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında yaşanan ve tüm girişimlere rağmen çözülemeyen Ege Adaları Meselesi ile bütünleştirip Büyük Güçlerin ortak kararıyla çözmeye çalışırken İtalya, meselenin bir Osmanlı-İtalyan meselesi olduğunu öne sürerek buna karşı çıkmıştı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiliz-İtalyan ilişkilerini meşgul eden en önemli krizlerden biri olarak kalmaya devam etmişti.

Siyasi birliğini tamamlayıp hızla sömürgeci devletler liginde kendisine yer edinmeye çalışan İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal düşüncesi 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştı. Ancak İtalya üzerine önemli çalışmaları bulunan Avusturyalı yazar Richard Bosworth'un doğru bir şekilde tespit ettiği üzere Büyük Güçler içerisindeki en güçsüz devlet (*the least of the Great Powers*) olan İtalya, ekonomik ve askeri nedenlerle bu konuda uzun bir süre eyleme geçememişti⁴. 1908'de yeniden ilan edilen Meşrutiyet sonrasında Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Balkanlardaki etkisini arttırma çabası, Girit'teki ayrılıkçı hareketin güçlenmesi (Yunanistan'ın Girit'i kendisine bağladığını) bildirmesi, Bulgaristan'ın Berlin Antlaşması'na aykırı bir şekilde bağımsızlığını ilan etmesi ve Rusya'nın Balkanlarda kendi patronajında birlik oluşturma çabası İtalya'yı Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a saldırma konusunda cesaretlendirmişti. 29 Eylül 1911'de gerçekleşen işgaller, Büyük Güçler arasında varılan uzlaşma sonrasında gerçekleşmişti. Trablusgarp Savaşı'na giden süreçte başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerin temel kaygısı iki ülke arasında yaşanacak savaşta Büyük Güçler arasındaki güç dengesinin ve bölgedeki statükonun bozulmasıydı. İtalya'nın savaşın Balkanlardaki dengeyi bozmasına yol açacak bir eylemde bulunmayacağı güvencesi vermesi üzerine taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmış, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline izin verilmişti⁵.

⁴ Richard Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War*, Cambridge University Press, London, 1979, s.135.

⁵ Bu çalışma şu iki çalışmayla birlikte değerlendirilmesi halinde daha bütüncül bir bakış açısı elde edilebilir: İtalya'nın Oniki Ada'yı işgallerini Güney Arnavutluk Meselesi ile

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

İşgal ettiği Trablusgarp'ı kısa bir sürede egemenlik altına alacağına inanan İtalya, bölgede beklenmedik bir direnişle karşılaşınca savaşta avantaj sağlayabilecek bir koz arayışına girişmiş, bu amaçla savaşı Akdeniz'e taşımaya karar vermişti. Hedef, Ege Adalarından bazılarını işgal ederek İstanbul ve Batı Anadolu'nun güvenliğinin tehdit altında olduğu hissiyatını yaratıp Babıali ve onu direnişe devam etme konusunda cesaretlendiren Büyük Güçleri dize getirmektir. İtalya'nın savaşı Akdeniz'e taşıma kararının bir diğer önemli nedeni Batı Anadolu'da ekonomik bir çıkar alanı elde etmek, yakın gelecekte planlanan işgaller için zemin hazırlamaktır. İtalya, bu amaç doğrultusunda 1912 yılı başında donanmasını Doğu Akdeniz'e taşımış, Boğazlara ve Beyrut'a yönelik başarısız bazı saldırılardan sonra Mayıs ayında Oniki Ada'yı işgal etmeyi başarmıştı. İtalya'nın geri kalan Doğu Ege Adalarını ve özellikle de Sakız ile Midilli'yi işgali ise İngiltere'nin devreye girmesiyle önlenebilmişti. Trablusgarp'ta başarılı bir direniş sergileyen Osmanlı Devleti, bu adaların işgali karşısında hiçbir varlık gösterememişti.

Ege'deki bazı adaların uzlaşmazlık yaratan konularda Osmanlı Devleti'ni dize getirmek için işgali yaklaşımı, ilk defa İtalya'nın başvurduğu bir yöntem değildi. 1901'de Fransa, Midilli'yi; 1905'te ise İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Rusya, Limni ve Midilli'yi bu amaçla işgal etmişti ancak tüm bu işgaller geçici

bağlantılı değerlendiren bir çalışma için bkz. İsmail Ediz, "İtalya'nın Oniki Ada'yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu", Akademik İncelemeler Dergisi, c. II, S.1 2016, s. 37. Lozan Antlaşması'na kadar olan süreçte İtalya konusundaki gizli görüşmeleri mercek altına alan başka bir çalışma için bkz. Çağla Tağmat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na Oniki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler", *Türkiyat Mecmuası*, c.28-1, 2018, s.139-161. Oniki Ada konusunda ayrıca bkz. Hayta, Necdet, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu, 1912-1918, OTAM, 5, 5, 1994, s. 131-144; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı." *Belleten*, C.3- 113, Ocak 1965, s.77-119; Amedeo Giannini, "Le Isole Italiane Dell'Egeo", *Oriente Moderno*, Luglio 1932, Anno 12, Nr. 7 (Luglio 1932), s. 313-325; C.D. Booth, "Italy in the Aegean", *Advocate of Peace through Justice*, January, 1929, Vol. 91, No. 1 (January, 1929), s. 40-44; Philip Carabot, 'Italy's "Temporary" Acquisition of the Dodecanese: A Prelude to Permanency', *Diplomacy and Statecraft*, Vo.4/2, 1993 (1993), s. 285-312. İtalyan işgalleri sürecini bütüncül ele alan şu çalışmalara ayrıca bakılmalıdır. Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Onikiada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2020; Nicholas Doumanis, *Italy's Aegean Possession: The Dodecanese Islands, 1912-47. In: Myth and Memory in the Mediterranean*, Palgrave Macmillan, London, 1997.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

olmuştu. İngiltere'nin beklentisi İtalya'nın da benzer yolu izlemesi ve Osmanlı-İtalyan savaşı biter bitmez bu adalardaki işgallerini sonlandırmasıydı⁶. Ancak İtalya'nın Ege'deki başka adaları da işgal etme çabası ve Uşi-Lozan Antlaşması'na rağmen Oniki Ada'daki işgallerini sonlandırmaması İngiltere ve İtalya arasındaki ilişkilerde ciddi bir krize yol açmıştı. İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki çıkarlarına tehdit olacağına inanan İngiltere, Balkan Savaşları sonrasında aslında bir Osmanlı-İtalyan sorunu olan Oniki Ada Meselesini, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan ve Büyük Güçlerin de dahil olduğu uluslararası bir kriz olan Ege Adaları Meselesi'nin bir parçası haline getirmiş; bu şekilde İtalya'yı bölgeden uzaklaştırmak istemişti ancak bu amacına ulaşmak İngiltere için hiç de kolay olmayacaktı.

Oniki Ada Meselesi'ne ilişkin ulusal ve uluslararası literatürde çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların hiçbiri meseleyi İngiliz-İtalyan boyutunda ele alıp bunun Oniki Ada'nın kaderine ve Osmanlı-Yunan ilişkilerine etkisi üzerinde durmamıştır. Oysa Oniki Ada ile genel olarak Ege Adaları meselesi İtalya ve İngiltere'nin bakış açısı ve meseleye ilişkin tarafların arasındaki çatışma ile uzlaşma anlaşılmadan bir analiz gerçekleştirmek mümkün değildir. Oniki Ada Meselesi, Balkan Savaşları sonrasında bir Osmanlı-İtalyan meselesi olmaktan uzaklaşmış, iki ülke arasındaki bir güç rekabetine hatta daha geniş çerçevede değerlendirmek gerekirse Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak arasındaki bir soruna dönüşmüştür. İki ülke arasındaki bu çatışma ve genel olarak İtalya'nın bu adalara yönelik politikası, Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki Adalar krizine doğrudan etki etmiş, hatta Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak kendisine ait olan bu adaları geri almasını etkileyen meselelerden biri olmuştu. Kısacası Oniki Ada Meselesi ve Ege Adaları Meselesi'nin daha doğru bir zeminde tartışılması için Oniki Ada sorununun İngiliz-İtalyan ilişkileri çerçevesinde sistematik bir şekilde analiz edilmesi zorunludur. Çalışma toplamda üç alt bölümden oluşmaktadır. Birinci başlıkta İtalya'nın Oniki Ada'yı işgali, işgallerini genişletme çabası ve İngiltere'nin tepkisine değinilmektedir. İkinci bölümde Uşi-Lozan Antlaşması sonrasında İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'dan uzaklaştırma girişimlerine; üçüncü ve son bölümde ise İngiltere'nin bu konudaki

⁶ The National Archives (TNA): Foreign Office (FO) 371/1536, "Italian Occupation of Aegean Islands and Its effect on Naval Policy", Admiralty to FO, Rome, 29 June 1912.

başarısızlığını kabullenmesi ile iki ülke arasındaki Oniki Ada Meselesi'nin ortadan kaldırılması sürecine değinilmektedir.

I-Oniki Ada'nın İşgali ve İngiltere'nin Tepkisi

İtalya, uzunca süren bir planlama evresinden sonra nihayet harekete geçip Ekim 1911'de Trablusgarp'ı işgal ettiğinde çok zorlanmadan hedefine ulaşabileceğini ümit etmişti. İtalya'nın amacı ya da beklentisi Trablusgarp'taki (ve Bingazi) işgalleri çok kısa bir süre içerisinde başarı ile sonuçlandırmak, ardından alınacak ilhak kararını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirerek meseleyi çözüme kavuşturmaktı. İtalyan askeri yetkilileri bölgedeki Arapların Osmanlı idaresine karşı düşmanca bir tutum benimsediğine dolayısıyla bölgenin işgalinin Araplar tarafından memnuniyetle karşılanacağına, dolayısıyla işgallerin de kısa sürede başarıyla sonlandırılacağına inanıyordu⁷. Ancak bunun doğru bir kanı olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştı. İtalyan birlikleri bölgede beklenmedik bir Türk-Arap direnişiyile karşılaşmış; İtalyan askeri birlikleri bir türlü istedikleri zaferi elde edememişti⁸.

Savaşın beklenmedik bir şekilde uzamış olması, Osmanlı Devleti'nin ateşkes talebine ilişkin beklentilerini baltalarken İtalyan ekonomisi üzerindeki yükün de artmasına yol açmıştı. Savaşın başlamasının üzerinden sadece birkaç ay geçmiş olmasına rağmen İtalyan Savaş Bakanlığı öngörülen bütçeyi çoktan aşmış, hükümetten ek bütçe talebinde bulunmak zorunda kalmıştı⁹. Muhalefet bu duruma tepki göstermiş ve hükümeti ekonomiyi darboğaza sokarak ülkeyi bilinmeyen bir maceraya sürüklemekle itham etmişti. İtalyan ekonomisindeki krize karşın Osmanlı hazinesi savaşın ekonomik yükümlülüklerden henüz etkilenmemişti. Dolayısıyla İtalya açısından ekonomik tehditler ya da beklentiler üzerinden Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta geri adım atmasını beklemek

⁷ TNA: FO 371/1737, Acting Consul-General Fitzmaurice to Grey, Telegram No. 19, 15 April 1912.

⁸ Bunun en önemli nedenlerinden biri direnişin örgütlenmesinde Osmanlı subaylarının göstermiş olduğu başarıydı. Bu konuda bkz. İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Yıl:3, S.6, C.2, Kasım 199, s.361-375.

⁹ British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Volume 9, Part 1, (BD/9/1), Cartwright to Grey, No.338, Vienna, 5 December 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

akılcı görünmüyordu¹⁰. İtalya açısından geri çekilmek giderek güç kazanan zorunlu bir ihtimale dönüşmeye başlamıştı.

İşte böylesi koşullarda Giolitti Hükümeti, savaşın başlamasından sadece bir ay sonra, 1911 yılı Ekim ayı sonunda bölgedeki direnişi sonlandırabilmek amacıyla Babîali nezdinde siyasi baskı unsuru olarak kullanabileceği bir koz arayışına girişti. Hükümet ve askeri yetkililer arasında yapılan tartışmalarda savaşın Doğu Akdeniz'e taşınması, Boğazlara yönelik taciz saldırılarında bulunulması ve Ege'de bazı adaların işgal edilmesi öne çıkan görüşler arasındaydı. Hükümet bu yola başvurarak bir taşla iki kuş vurabileceği kanaatindeydi. Osmanlı Devleti, Trablusgarp'tan vazgeçilmediği takdirde İstanbul değilse bile İzmir'i kaybetme ihtimali gerçeğiyle yüzleşecek, bu gerçek karşısında geri adım atmaya yanaşmasa bile bölgedeki menfaatlerinin tehlikeye girmesinden endişe duyacak Üçlü İtilafın baskısıyla buna razı gelecekti¹¹.

Oldukça rasyonel ve kurnazca planlanmış bu yol haritasından hareketle hükümet ilk olarak donanmasını imparatorluğun herhangi bir bölgesinde serbestçe hareket ettirebileceğini göstermek için kolları sıvadı. Bu amaçla İtalya, donanmasını aslında Trablusgarp konusunda Osmanlı Devleti'ne geri adım attırması pek de mümkün olmayan Doğu Akdeniz'in en ücra sayılabilecek bölgesine gönderdi. İtalyan donanması burada adeta bir gövde gösterisinde bulundu, tam yirmi sekiz gemiden oluşan bir filo ile 24 Şubat 1912'de Beyrut Limanı'nı bombaladı ve şehri top atışına tuttu; bölgedeki Osmanlı deniz gücünü tümüyle ortadan kaldırdı¹². Eylem, Babîali'de kaygıyla izlenmişse de verilen mesaj son derece netti: Trablusgarp'taki direniş sonlandırılmayacaktı. İtalya da son derece kararlıydı. Beyrut bombalamasından sonuç çıkmayınca İtalyan donanması bu kez 18 Nisan 1912'de Çanakkale'nin girişindeki Kumkale ve Seddülbahir'deki istihkâmlara saldırdı¹³. Osmanlı Devleti, bu kez İtalya'nın

¹⁰ TNA: FO 371/1524, Lowther to Grey, Telegram No.475, 3 January 1912.

¹¹ William T. Stead, *Tripoli and the Treaties: Britain's Duty in This War*, Stead's Publishing House, London, 1911, s.23.

¹² Winston Childs, Timothy, *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya: 1911-1912*, E.J. Brill, Leiden, 1990, s.233-234.

¹³ Documenti Diplomatici Italiani, Quarta Serie, Volume, VII-VIII (DDI/4/VII-VIII) L'ambasciatore A Parigi, Tittoni, Al Ministro Degli Esteri, Di San Giuliano, Documenti 778, s.817-818, Parigi, 18 aprile 1912; BD/9/1, Lowther to Grey, No.392, Constantinople, 18 April 1912

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

eylemini protesto etmekle kalmadı; İtalya'nın bölgeden uzaklaşması konusunda Büyük Güçlerin sorumluluk almasını sağlamak için Boğazları uluslararası gemi trafiğine kapattı. Babıali, Büyük Güçler ve uluslararası kamuoyuna yaptığı açıklamada bölgenin mayınlandığını, Boğazların ticari gemi seyrüseferine kapatıldığını ve Ege'deki İtalyan tehdidi son bulmadıkça da açılmayacağını duyurdu¹⁴.

İtalya'nın eylemlerine fütursuzca devam edip imparatorluğun kalbine gerçekleştirdiği bu hamle İngiltere'yi kaygılandırmıştı. İngiliz Dışişleri Daimî Müsteşarı Arthur Nicolson, 22 Nisan'da Londra'daki İtalyan büyükelçi Marquis Imperiali ile gerçekleştirdiği görüşmede Boğazlara yapılan saldırıdan dolayı İngiltere'nin ticari çıkarları konusunda büyük bir kaygı duyduğunu dile getirmiş ve tekrarlanmaması konusunda hükümetin uyarılmasını istemişti¹⁵. İtalya, talep edilen doğrultuda bir güvence vermeye yanaşmamış, Osmanlı Devleti'nin geri adım atmaması ve bu konuda Büyük Güçlerin gerekeni yapmaması halinde eylemlerini yoğunlaştırarak devam ettireceği tehdidinde bulunmuştu. Örneğin aynı görüşmede Imperiali, Çanakkale'ye gerçekleştirilen operasyonla aslında İzmir'e yönelik bir saldırının önlendiğini dile getirerek üstü kapalı olarak İtalya'nın bölgedeki varlığını devam ettireceğini ima etmişti. Bu yaklaşım İngiltere'yi kuşkulandırmıştı. 2 Mayıs 1912'de İngiliz Lordlar Kamarası'nda yapılan tartışmada Lord Newton, İtalya'nın tutum ve eylemlerinden duyduğu rahatsızlığı şu şekilde dile getirmişti:

“Yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak İtalyan Hükümeti kendi temel amaçlarına aykırı şekilde savaşı Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yaydı. Bu siyaset çerçevesinde Kızıldeniz'de birçok farklı noktayı bombaladı; çok sayıda Türk gemisini batırdı; Suriye kıyılarında gövde gösterisinde bulundu; Ege'de bazı takımadaları işgal ettiler ve en sonunda Çanakkale'ye saldırdı. İtalyan Hükümeti bunun bir hata olduğunu ve temelde böyle bir saldırıyı amaçlamadığını iddia ediyor. Ancak aslına bakılırsa İtalya'nın bu saldırıdaki amacı hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır. Saldırının temelde amacı Çanakkale'ye yönelik ciddi ve kararlı bir saldırı gerçekleştirmek değildi; fakat

¹⁴ DDI/4/VII-VIII, San Giuliano, alle Ambasciate A Berlino, Londra, Parigi, Pietroburgo E Vienna, No.782, Roma, 20 aprile 1912.

¹⁵ BD/9/1, Grey to Rodd, FO, No.397, 22 April 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

*Avrupa'da ciddi bir rahatsızlık yaratmak ve Osmanlı Hükümeti'ni
uzlaşma masasına getirme konusunda gereken baskıyı yapmasını
sağlamaktı¹⁶.*

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere İngiltere, İtalya'nın gizli bir gündemi olduğu görüşündeydi. Bu doğru öngörü öylesine ciddi bir rahatsızlık yaratmıştı ki Alman *Neue Freie Presse*'nin haberine göre Parlamento, İngiliz donanma filosunun bölgeye gönderilerek İtalya'ya gözdağı verilmesini tartışmaya açmıştı¹⁷. Bu tartışma ne ölçüde sonuç odaklıydı, gerçekleştirilme ihtimali var mıydı, Büyük Güçlerin bu yaklaşım karşısındaki tutumu ne olurdu, sorularına yanıt vermek pek mümkün değilse de kesin olan İngiltere'nin bu yönde bir çözümü sıklıkla gündemine almak zorunda olmasıydı. Çünkü planlarını hayata geçirme konusunda kararlı olan İtalya, İngiltere'yi kaygılandırarak eylemlerde bulunmaya devam etmişti. Boğazların bombalanmasından sadece bir hafta sonra İtalya, nihayet savaşı Ege'ye taşımayı başardı. 24 Nisan'da Güneydoğu Ege Adalarını kontrol eden bir noktada bulunan ve aynı zamanda Oniki Ada'nın bir parçası olan *Astropalya*'yı işgal etti¹⁸. Amaç, diğer adalara gerçekleştirilmesi planlanan işgaller için bu adayı hareket üssü olarak kullanmaktı. İtalya dediğini yapmış, savaşı Ege'ye taşımıştı. Buna ne donanma gücü bakımından zayıf Osmanlı Devleti ne de İngiltere engel olabilmeydi.

Burada bir parantez açarak İngiltere'nin bölgedeki İtalyan varlığına ilişkin duyduğu rahatsızlıktan söz etmek gerekmektedir. Bu rahatsızlığa ilişkin temelde iki neden öne sürülebilir: Birincisi İngiltere'nin sömürge yollarını güvende tutma çabasıyla ilgiliydi¹⁹. İngiltere, İtalya'nın Ege'de kuracağı üsler yoluyla kalıcı olması halinde Akdeniz'deki güç dengesinin Üçlü İttifak lehine değişmesinden ve bu durumun Gibraltar'dan Süveyş Kanalı'na oradan da Hindistan'a uzanan sömürge yollarını tehdit etmesinden korkuyordu²⁰. İngiltere, bu süreçte

¹⁶ Hansard (1803-2005), *British Parliamentary Papers (BPP), House of Lords (HL) Debates*, "The Closing of the Dardanelles", 02 July 1912 vol.12 cc. 298-336.

¹⁷ "Die Sperrung der Dardanellen", *Neue Freie Presse*, 24 April 1912.

¹⁸ DDI/4/VII-VIII, San Giuliano al Salvago Raggi, No. 792, Roma, 24 aprile 1912.

¹⁹ Gianpaolo Ferraioli, "Italian Diplomacy and the Libyan Enterprise", in *The Libyan War 1911-1912*, Luca Micheletta and Andrea Ungari (Ed), Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2013, s.85.

²⁰ BD/9/1, Grey to Bertie, No.408, FO, 6 June 1912; BD/9/1, Grey to Berthie, No.391, FO, 24 May 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

Almanya ile ciddi bir donanma ve denizlerde egemenlik kurma rekabeti yaşıyordu; İtalya'nın Akdeniz'deki etkisini artırması Almanya'nın bu rekabette müttefiki yoluyla avantaj sağlaması anlamına geliyordu. 13 Ocak 1913'te Grey, İngiliz donanmasının her daim Alman donanmasından üstün olması gerektiğini Rodd'a gönderdiği bir telgrafta şu şekilde ifade etmişti: “Eğer bizim donanmamız Alman donanmasından daha üstün olmazsa bağımsızlığımız Almanya'nın iyi niyetine kalabilir. Jagow gibi siyasilere bunu bir fırsata dönüştürmese dahi, sonrasında bundan faydalanmak isteyenler ya da Almanya'da bunun gerçekleştirilmesini talep eden bir kamuoyu ortaya çıkacaktır. Prusya zihniyetine göre herhangi bir şeyle iyi koşullarda olabilmek için öncelikli olarak yapılması gereken onunla baş edebilecek eşit koşullara sahip olmaktır. Bu yüzden Almanya'da İngiliz ve Alman donanması sürekli olarak ısrarlı bir şekilde karşılaştırılıyor. Bu kıyaslamalar Alman Hükümeti'nin bize karşı dostça olmayan yaklaşımını ortaya koyuyor. Almanya dünyanın en büyük ordusuna ve donanmasına sahiptir; bizim donanmamız kendimizi savunabilmemiz ve hayatta kalabilmemiz için elimizdeki en güçlü kozdur”²¹. Bu yüzden İngiliz dış politikasının önceliği hiçbir Büyük Devlet'in bölgede herhangi bir toprağı ya da limanı sürekli işgal altında bulundurmaması üzerine kurgulanmıştı. Dolayısıyla İtalya'nın işgallerini mutlaka sonlandırması gerekiyordu²².

İngiltere'nin ikinci kaygısı sömürgelerindeki hâkimiyetine ilişkindi. İngiltere, İtalya'nın bölgedeki “keyfi” eylemlerinin ve Osmanlı Devleti'ne yönelik yaklaşımının yalnızca Balkanlar ve Akdeniz'de değil, İngiliz sömürgelerinde de karışıklıklar çıkarabileceğinden korkuyordu²³. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalinin ve ardından Akdeniz'deki saldırgan tutumunun Müslüman dünyada büyük bir rahatsızlık yarattığı bilinen bir gerçektir. İngiliz sömürgesi altında bulunan Müslümanlarda giderek bu yaklaşımın İngiltere'nin izni ve teşviki olmadan

²¹ Arthur J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow, Vol.I: The Road to War, 1904–1914*, Oxford University Press, London, 1961, s.272.

²² Marian Kent, “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1900-1923”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.212-213; R.J. Bosworth, “İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.77.

²³ İngiltere'nin endişelerinden biri de Trablusgarp'taki karışıklığın Mısır ve Tunus'a yansması ihtimaliydi. BD/9/1, O' Beirne to Grey, St. Petersburg, No.425, 23 June 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

gerçekleşmesinin mümkün olmadığı görüşündeydi²⁴. İtalya'nın Hindistan Büyükelçisi Saint Martin, Giuliano'ya gönderdiği telgrafta, "*Savaşın Çanakkale'ye taşınmış olması ve Kızıldeniz'de bazı bölgelerin bloke edilmesi Hint Müslümanları nezdinde ciddi bir saldırı olarak görüldüğünü, buradaki Müslümanların gönüllü birlikler oluşturarak Osmanlı Devleti'ne yardım etme tehdidinde bulduklarını*" yazmıştı²⁵.

İtalya'nın eylemlerine dönmek gerekirse tüm bu gelişmeler İtalya'nın Ege'de serbest bir şekilde hareket edebileceğini ve daha fazla adayı işgal edebileceğini gösteriyor olsa da Osmanlı Devleti hâlâ İtalya'yı bölgeden uzaklaştırabilecek çok önemli bir kozu, Boğazları elinde bulunduruyordu. Haklı ve son derece meşru gerekçeyle Babıali, İtalyan donanmasının Ege'yi terk etmesini sağladıktan sonra Boğazları gemi trafiğine açmayı planlıyordu. Ancak bu yaklaşım ortaya çıkan sonuçtan en fazla rahatsızlık duyan İngiltere ve Rusya nezdinde kabul edilebilir bulunmamıştı. Bu yaklaşımın İtalya'yı bölgeden uzaklaştırmak için yeterli olmayacağı görüşünde olan iki ülke de Boğazların bir an önce gemi trafiğine açılması için Babıali üzerindeki baskısını artırma yoluna gitmişti. Grey, 30 Nisan'da Lowther'a gönderdiği talimatta Çanakkale'ye yönelik yeni bir saldırı ihtimalinin ufukta görünmediğini dolayısıyla Boğazların kapalı tutulmasının mantıksız olduğunu, Babıali'ye bir an önce Boğazları açması konusunda cevap vermesi gerektiğini dile getirmişti²⁶. 1 Mayıs'ta Babıali'ye protesto notası gönderen Rusya da Boğazların hiçbir koşul öne sürülmeksizin acilen ticarete açılması talebinde bulunmuştu²⁷. Bu baskılara daha fazla dayanamayan Osmanlı Devleti, aynı gün Boğazların açılacağını ilan etmişti²⁸.

Bu adım İngiltere ve Rusya'nın tutumu nedeniyle mecburen atılmış bir adımdı. Babıali baskılara dayanabilir miydi, tahmin yürütmek zor. Ancak bu zorunlu adım Osmanlı Devleti'ne oldukça pahalıya patlayacak; Ege Adaları Meselesi'nin

²⁴ BD/9/1, Rodd to Grey, No.408, FO, 16 June 1912.

²⁵ DDI/4/VII-VIII, Il Console Generale A Calcutta, Sant-Martin, Al Ministro Degli Esteri, Di San Giuliano, Simba, 20 maggio 1912, No. 846, s.888-889. Bu konuda bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, "Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptığı Yardımlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2 (Kış 2012), s.161-181.

²⁶ BD/9/1, Grey to FO, No.390, FO, 30 April 1912.

²⁷ BD/9/1, Rodd to Grey, No.401, Rome, 1 May 1912. Süreç hakkında bkz. Robert J. Kerner,, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1929), s. 400-441.

²⁸ BD/9/1, Lowther to Grey, Constantinople, No.402, 1 May 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

kaderine etki eden en önemli dönüm noktalarından birini teşkil edecekti. Muhtemelen Boğazların açılmasından aldığı cesaretle İtalya, Ege'deki eylemlerine kaldığı yerden devam etme kararı almıştı. Boğazların açılmasından sadece iki gün sonra 4 Mayıs 1912'de Rodos işgal edilmişti²⁹. Osmanlı Devleti bu işgal karşısında etkisiz kaldığından İtalyan donanmasının geri kalan tüm Ege Adalarını işgal etmesinin önünde hiçbir engel yoktu. Dolayısıyla İtalya'nın gözünde Rodos'un işgali sadece bir başlangıçtı. İtalya'nın hedefi sadece Rodos değil, tüm Doğu Ege Adalarını özellikle de Batı Anadolu'nun güvenliği için oldukça kritik görünen ve ekonomik potansiyel açısından değerlendirildiğinde Babıali'ye geri adım atılabilecek adalardan olan Sakız ile Midilli'yi ele geçirmektir³⁰.

Yukarıda İngiltere'nin savaşın Ege'ye taşınmasından duyduğu rahatsızlıktan, bu yüzden de İtalya'ya yönelik bir yaptırım tartışmaları yaşandığından söz edilmişti. Peki, İtalya'nın Oniki Ada içerisindeki en önemli ada olan Rodos'u işgali karşısında İngiltere neden etkisiz kalmıştı? İtilaf bloğundaki müttefikleri bu konudaki çekimserliklerini açıkça ortaya koyarken İngiltere neden buna ses çıkarmamıştı? Bunun temel nedeni İngiltere'nin sahip olduğu bazı handikaplardı. Bu konuda üç neden öne sürülebilir: Birincisi uzlaşmazlık yaratan konularda Osmanlı Devleti'ni dize getirmek için Ege'deki bazı adaların işgali yaklaşımı, ilk defa İtalya'nın başvurduğu bir yöntem değildi. 1901'de Fransa, Midilli'yi; 1905'te ise İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Rusya, Limni ve Midilli'yi bu amaçla işgal etmişti. Dolayısıyla bu örnek İtalya'nın işgaller kesinlikle geçici olacaktır söylemi karşısında İngiltere'nin ortaya koymuş olduğu çekinceleri dayanaksız bırakıyordu. Dolayısıyla İngiltere zaten geçici olacak işgaller nedeniyle İtalya'yı karşısında almak istemiyordu.

İkincisi İngiltere'nin Kıbrıs'taki varlığıydı. İtalya, İngiltere'nin bu beklentisini karşılayacağı taahhüdünde bulunsa da zaman zaman üzerindeki baskıyı azaltmak için egemenlik altında bulundurulmuş Kıbrıs meselesini gündeme taşıyor ve buradaki İngiliz varlığını sorgulayan ve eleştiren bir dil kullanıyordu. İngiltere'nin 1878'de kiralama yoluyla Kıbrıs'a yerleşmesi Büyük Güçler arasında güç dengesi kaygılarından ötürü tartışmalara yol açmıştı. İngiltere, adanın ele geçirilmesindeki amacın Akdeniz değil, Hindistan yolunun güvence

²⁹ Başkanlı Osmanlı Arşivi, (BOA), Hariciye.HR.SYS, 2909/110.

³⁰ DDI/4/VII-VIII, San Giuliano, al Pansa, Documenti 816, Roma, 5 maggio 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

altına alınması için gerekli olduğunu, işgalin geçici ve egemenlik amacı taşımadığını öne sürmüştü; itirazlara karşı çıkmışsa da tartışmalar son bulmamıştı. İtalya'nın savaşı Ege'ye taşımasıyla birlikte bu tartışmalar yeniden gündeme gelmiş özellikle işgallerini sonlandırması konusunda baskıya maruz kalan Giolitti Hükümeti benzer bir eylemi İngiltere'nin de gerçekleştirmesi yani Kıbrıs'taki işgallerini sonlandırması gerektiğini dile getirmişti. İngiltere bu kez farklı bir gerekçe ile buna itiraz etmişti. Balkan Savaşı'nın başlamasından hemen sonra kasım ayında Dışişleri Bakanı Edward Grey, Londra'daki İtalyan Büyükelçi ile gerçekleştirdiği görüşmede Kıbrıs'ın "bir donanma üssü olarak hiçbir ehemmiyetinin olmadığını" belirtmişti³¹.

Son olarak İngiltere, Oniki Ada konusunda sorun çıkarıcı unsur olmamakla İtalya'yı Üçlü İttifak'tan uzaklaştırabileceğini de umut etmişti. Osmanlı Devleti'nin Viyana'daki Büyükelçisi Alexandre Mavroyeni'nin iddiasına göre bu razı gelişin en önemli nedenlerinden biri de İtalya'nın dış politikada yaşayacağı bir aksiliğin örneğinin Osmanlı ile yaşanan savaşta alınacak yenilginin ülkede Krallığın yıkılacağı bir devrimin yaşanmasına yol açabileceği ve bunun kendi ülkelerine de sirayet edebileceği kaygısıydı³². İlk bakışta, 1912 yılı koşullarında bunun "boş ya da fantastik bir heves" olduğu öne sürülebilir. Ancak sadece üç yıl sonra 21 Nisan 1915'te İtalya'nın İngiltere yanında savaşa girmesi uzun vadede bu planın başarılı olduğunu ortaya koymuştur.

İngiltere'nin bölgedeki İtalyan varlığından ciddi bir rahatsızlık duymasına rağmen istediği tedbirleri alamıyor olması, İtalya'yı işgalleri konusunda cesaretlendiriyordu. İtalya, İngiltere ile kurulan diplomatik temaslarda Rodos'un işgalinin arzu edilen etkiyi yaratmadığı, işgallerin yarıda bırakılmış olmasının Babiâli'yi cesaretlendirebileceği öne sürülüyor³³ ve işgallerin devamına karşı olunmaması talep ediliyordu³⁴. İtalyan hükümetinin iddiasına göre Babiâli, Ege'de başka adaların işgali tehdidini yeterince ciddiye almıyor hatta bunu bir blöf olarak görüyordu. Bunun temel nedeni İngiltere'nin İtalyan donanmasını bir

³¹ C. Svolopoulos, 'Anglo-Hellenic Talks on Cyprus During the Axis Campaign Against Greece', *Balkan Studies*, V.23/2, 1982, 200-210

³² BOA. HR. SYS.2909/117.

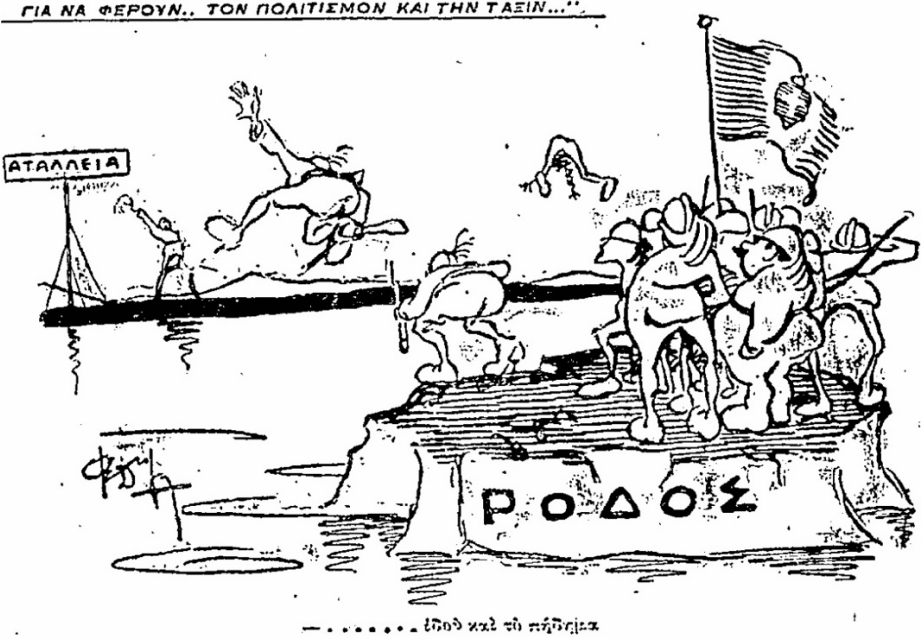
³³ DDI/4/VII-VIII, San Giuliano, All'ambasciatore A Vienna, Avarna, Documenti 880, s.933-934, Roma, 1 giugno 1912.

³⁴ DDI/4/VII-VIII, San Giuliano, All'ambasciatore A Vienna, Avarna, Documenti 884, s.937, Roma, 3 giugno 1912.

Gürhan Yellice

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

şekilde bölgeden uzaklaştıracağına dair taşıdığı kanaatti, bu kanaatin ortadan kaldırılması ve savaşın süresinin kısaltılarak barış anlaşmasının imzalanması için söz konusu adaların işgali zorunluydu³⁵.

İtalya'nın Rodos'u ve sonrasında diğer adaları işgal etmekteki en önemli hedeflerinden biri Batı Anadolu'ya uzanacak üsler elde etmektir. Belki İtalya, İzmir'e uzanacağı Sakız ile Midilli'yi işgal edememişti ancak Uşi-Lozan Antlaşması'na rağmen Rodos'taki işgallerini devam ettirmeyi başararak hiç değilse Antalya'ya çıkarma yapmayı başarmıştı. Yunan Komünist *Rizospastis* Gazetesi'nde yer alan bu karikatürde İtalya'nın Rodos'u kullanarak Antalya'yı işgali eleştiriliyor. Kaynak: "Medeniyet ve düzen.... getirmek için (Antalya-Rodos)...", *Rizospastis*, 6 Nisan 1919.

Her ne kadar söz konusu zafiyetler istediği politikaları uygulaması konusunda elini kolunu bağlasa da İngiltere'nin İtalya'ya bölgede istediği her şeyi serbestçe yapabileceği düşüncesine kapılmasına izin vermek niyetinde değildi. İtalya'nın Ege'den belki de stratejik ve ekonomik potansiyel açısından en önemli iki adasını

³⁵ DDI/4/VII-VIII, Garbasso al San Giuliano, No.822, Costantinopoli, 9 maggio 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

Sakız ile Midilli'yi işgali çabası İngiltere'de büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. İngiltere, İtalya'nın mevcut girişimlerini Trablusgarp'a karşı bir pazarlık unsuru olarak gerçekleştirmediğine ve Akdeniz'deki varlığını kalıcı hale getirme çalışmalarını olarak değerlendirilmeye başlamıştı³⁶. Bu kaygı nedeniyle İngiltere, sürekli olarak işgallerin geçici olması, Trablusgarp'taki Osmanlı direnişinin son bulması hâlinde Oniki Ada'nın iade edilmesi koşulunu İtalya'ya hatırlatıyor³⁷; İtalya ise "İşgaller kesinlikle geçicidir, Ege'ye yerleşmek gibi bir amaç güdülmemektedir." yönünde sözlü ve yazılı güvenceler veriyordu. Bu güvenceler samimi bulunmuyordu. İngiltere, İtalya'nın Sakız ve Midilli'yi işgal etme çabasının Babiâli'ye geri adım attırmaktan ziyade Ege'de kalıcı planlarının bir parçası olduğuna, "kurnazca" bir siyaset izleyerek başlangıçta ortaya koymuş olduğu, "Bu adaların ele geçirilmesindeki temel amaç Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan vazgeçmesini sağlamaktır" tezinden giderek uzaklaştığına inanıyordu³⁸.

Bu yüzden İngiltere, İtalya ile yaptığı görüşmelerde esas amaç olan Babiâli'ye geri adım attırma çabasından vazgeçilmemesi uyarısında bulunuyor Sakız ile Midilli'nin işgaline kesinlikle razı olmayacağını ifade ediyordu³⁹. İngiltere'nin bu kararlı tutumu üzerine güneye yönelen İtalyan Donanması, 9 Mayıs'tan 20 Mayıs'a kadar olan süreçte Oniki Ada'nın geri kalan kısmını da işgal etti. Tüm bu işgaller boyunca donanması Çanakkale'ye hapseden Osmanlı Devleti etkisiz kalmış hatta Anadolu ile arasındaki telgraf hatları kesildiğinden bu adalarla hiçbir şekilde irtibat kuramamıştı⁴⁰. Adalardaki Osmanlı yöneticileri merkezden

³⁶ British Parliamentary Paper, House of Lords Debates (BPP, HL, Debates), "The Naval Position in the Mediterranean", 02 July 1912 vol 12 cc298-336.

³⁷ Imperiali, 17 Mayıs'ta Londra'dan gönderdiği telgrafta İtalya'nın sürekli olarak işgallerin geçiciliğine yönelik deklarasyonlarının tam olarak uygulanması yönünde bir beklenti olduğunu, işgallerin kalıcı olabileceğine yönelik hiçbir gerekçenin Londra'da kabul görmeyeceğinden söz ediyordu. DDI/4/VII-VIII, Imperiali al San Giuliano, No.834, Londra, 17 Maggio 1912.

³⁸ BPP, HL, Debates, "The Naval Position in the Mediterranean", 02 July 1912 vol 12 cc298-336; AYE/1912/87/1, Konstantinoupoli pros, YE, AP: 15933, 17 Maiou 1912; BD, Vol. IX, and Part I, No.407, Grey to Rodd, FO, 5 June 1912.

³⁹ DDI/4/VII-VIII, San Giuliano al Pansa, No. 816, Roma, 5 Maggio 1912.

⁴⁰ İşgaller konusunda bkz. Necdet Hayta, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.28-35; Cemalettin Taşkıran, *Ürkek bir siyasetin tarih*

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

habersiz teslim olmak mecburiyetinde kaldı ve İtalya aşama aşama planını hayata geçirmeye devam etti.

İşte böylesi koşullarda İngiltere daha da tehlikeli bir boyuta ulaşmadan İtalya'nın Ege'deki hareket alanını olabildiğince kısıtlamak ve mümkünse sonlandırma kararı almıştı⁴¹. Bunun için öncelikli olarak Trablusgarp Savaşı'nın sonlandırılması gerekiyordu. Savaşın sonlandırılması için ise Osmanlı Devleti'nin direnişe devam etmemesi konusunda ikna edilmesi gerekiyordu. Bu görüşten hareketle İngiltere vakit kaybetmeksizin İtalya ile uzlaşma masasına oturması için Osmanlı Devleti'ni ikna etme girişimlerine başladı⁴². Her ne kadar Oniki Ada'nın işgalinin "önemsenmediği" yönünde bir algı yaratılmaya çalışılıyor olsa da aslında bu adaların işgali, özellikle de Sakız ve Midilli'nin işgali tehdidi, Babiâli'de ciddi bir kaygıya yol açmıştı. İzmir'in güvenliği için hayati önem arz eden bu iki adanın da işgal edilmesi ihtimali, Babiâli'yi İtalya'nın Ege'den uzaklaştırılması için bir formül bulmaya mecbur kıldı. Haziran ayında iki ülke arasında görüşmeler başladı.

Osmanlı-İtalyan görüşmeleri dört aydan fazla sürdü. Taraflar arasındaki uzlaşmazlıklar nedeniyle görüşmeler birçok kez kesintiye uğradı. Osmanlı Devleti, Trablusgarp'taki sembolik egemenliğini devam ettirmek istedi; İtalya, bunu kabul edilemez buldu ve Oniki Ada'nın boşaltılması için bunu olmazsa olmaz koşul olarak ortaya koydu. Hatta İtalya, Trablusgarp'taki direnişin sonlandırılmaması halinde Ege'de yeni adaların işgal edileceği tehdidinde bulundu⁴³. Bu süreçte İngiltere'nin yaklaşımı Trablusgarp karşılığında Oniki Ada'nın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi, yani İtalya'nın Ege'den uzaklaştırılmasıydı. Dolayısıyla yeni adaların işgali İngiltere açısından kabul

önündeki Ağır Vebali: Oniki Ada: hatalı kararlar, acı kayıplar, Babiâli Kültür Yayıncılığı, II. Baskı, İstanbul, 2007, s.99-104.

⁴¹ AYE/1912/100/4/1/1, "Zitima Nison", Streit pros YPEX, AP: 17716, 24 Juin 1912; "The Powers and the War", *The Times*, 27 May 1912, s.3; "Turco-Italian War:The Idea of a Conference", *The Times*, 30 May 1912, s.3.

⁴² Büyük Güçlerin Trablusgarp Savaşı'nı sonlandırmak için gerçekleştirdiği arabuluculuk faaliyetleri konusunda ayrıca bkz. William Clarence Askew, "Europe's Efforts at Peacemaking During the Turco-Italian War", *The Southwestern Social Science Quarterly*, Vol. 18, No.4 (March 1938), s.363-375.

⁴³ BD/9/1, Dering to Grey, No.428, Rome, 13 October 1912.

edilemezdi⁴⁴. İngiltere'nin Roma Büyükelçiliğinden Dışişlerine gönderilen raporlarda Giolitti Hükümeti'nin gerçekten de donanmasını harekete geçirerek geri kalan Ege Adalarını işgal etme kararlılığında olduğuna vurgu yapılıyordu⁴⁵. Bu nedenle İngiltere'nin Babıali'ye tavsiyesi İtalyan isteklerine razı gelinmesiydi. Taraflar arasındaki stresli müzakereler aylarca sürebilir ve sonuçsuz kalabilirdi. Balkan Savaşı, İtalya için âdeta bir kurtarıcı olmuştu. Nihayet ekim ayında Karadağ'ın savaş ilanıyla Balkan Savaşı'nın patlak vermesi Osmanlı Devleti'ni Trablusgarp'taki İtalyan isteklerine boyun eğmeye mecbur bıraktı. Yeni bir savaşı göğüslemek zorunda kalan Osmanlı Devleti kesin kararını verdi ve 15 Ekim'de Uşi'de iki ülke arasında bir ön anlaşma imzalandı. 18 Ekim'de ise Lozan'da bir barış anlaşması imzalandı⁴⁶. Bu anlaşmanın ikinci maddesine göre bahsi geçen adalar, Trablusgarp tümüyle terk edildikten sonra Babıali'ye iade edilecekti. Uşi-Lozan Antlaşması ile İtalya, nihayet Oniki Ada'dan uzaklaştırılmıştı.

⁴⁴ İtalyan Hükümeti adalar konusunda ayrıca Avrupa kamuoyunda giderek yükselen bir İtalyan karşıtlığının var olduğuna inanıyordu. Örneğin 17 Ağustos'ta İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Renell Rodd, Yunan meslektaşı Kaklamanos ile yaptığı görüşmede "İtalya'nın bu adaları egemenlik altında tutmakta ısrar ettiğini, bunun 'sorumsuzca bir talep olduğunu' ancak Avrupa kamuoyunun bu konudaki tutumunun farkında olan İtalyan Hükümetinin bir şekilde bu adalardaki işgalini sonlandırmak zorunda olduğunu bildiğini" ifade etmişti. AYE/1912/91/10, "Zitima nison Aigaiou", Kaklamanos pros YPEX, AP: 1071, 17 Avgoustou 1912.

⁴⁵ BD/9/2, Dering to Grey, No.453, Rome, 13 October 1912, s.428.

⁴⁶ DDI/4/VII-VIII, "Tratto di Pace Tra L'Italia e la Turchia", No.1066, Losanna, 18 Ottobre 1912.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki eylemlerini ve hedeflerini ortaya koyan bu harita, İngiltere'nin kaygısında ne ölçüde haklı olduğuna bir kanıt olarak sunulabilir. Kaynak:

<https://www.limesonline.com/carta-mediterraneo-italiano-guerra-italo-turca-1911-12/123377>

II-İtalya'yı Ege'den Kovmak: Oniki Ada'ya karşılık Güney Arnavutluk

Uşi-Lozan Antlaşması sonrasında İngiltere'nin İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki varlığı ve Oniki Ada'daki işgalleri konusunda kaygıları azalmak yerine arttı. Nedeni Balkan Savaşlarını fırsata dönüştüren İtalya'nın bu adalardaki varlığını sonlandırmaya yanaşmamasıydı. Yunanistan, İngiltere'nin örtülü desteği ve teşvikiyle Birinci Balkan Savaşı sırasında İtalyan işgali altında olmayan tüm Doğu Ege Adalarını işgal etmeyi başarmıştı dolayısıyla İtalya'nın Ege'de artık daha fazla genişlemesi mümkün değildi. İngiltere, yine de bölgedeki İtalyan tehdidinin son bulmadığı görüşündeydi. Bu nedenle İngiltere, Balkan Savaşları sonrasında İtalya'nın Oniki Ada'daki egemenliğine son vermek için girişimlerini yoğunlaştırma kararı aldı. İngiltere açısından Balkan Savaşları sırasında İtalya'nın Osmanlı Devleti ile uzlaşarak işgali altındaki adaları terk etmeyişi ve Osmanlı Devleti'nin benzer gerekçe ile İtalya'ya gereken baskıyı yapmaması anlaşılabilir bir durumdu. Savaşlar sonrasında artık böyle bir kaygı söz konusu değildi; Yunanistan, Oniki Ada'nın Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

ediyordu. Uşi-Lozan Antlaşması uyarınca bu adalar eski statüsüne kavuşturulmalıydı.

Balkan Savaşları sonrasında İngiltere ne zaman İtalya'ya bu sorumluluğunu hatırlatsa İtalya farklı gerekçeler öne sürerek erteleme yoluna başvurmuş, meselenin Osmanlı Devleti ve İtalya arasındaki bir mesele olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve İngiltere ya da herhangi bir Büyük Güç'ün bu meseleye müdahil olmasının kabul edilemez olduğunu öne sürmüştü. Giolitti Hükümeti'nin iddiasına göre İtalya, Oniki Ada'daki işgallerini sürdürerek Doğu Akdeniz'deki güç dengesini bozma amacı taşııyordu; Osmanlı Devleti, Uşi-Lozan Antlaşması'nın tüm maddelerini uyguladığında bu adalar boşaltılacaktı. Basının kamuoyunu hazırlaması için zamana ihtiyaç vardı ve acele edilmesi hükümeti İtalyan halkı karşısında zor duruma düşürebilirdi⁴⁷. Arap "isyancılar" hâlâ organize bir hâlde bölgedeki varlığını devam ettiriyordu, Osmanlı orduları dağıtılmamış, subayları henüz bölgeyi terk etmemiş, yapılan tüm uyarılara rağmen Osmanlı Devleti bu konularda gereken adımları atmamıştı. Üstelik İtalya, bölgeyi işgal ettiği süreç içerisinde birçok belediye hizmetini yerine getirmişti ve bu hizmetlerin bedelinin geri ödenmesi gerekiyordu. Tüm bu koşullar yerine getirildiğinde İtalya, işgallerini sonlandıracaktı⁴⁸.

Elbette, bu taahhütler de daha öncekiler gibi inandırıcı bulunmamıştı. İngiltere, İtalya'nın Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu krizi fırsata dönüştürmek ve adalardaki işgallerini devam ettirmek istediği kanaatindeydi. İngiltere ayrıca bu adaların Yunanistan işgaline uğramasından kaygılanan Osmanlı Devleti'nin bu yaklaşıma destek verdiği görüşündeydi hatta bu adaların boşaltılmaması, İtalyan emaneti altında kalması konusunda iki ülke arasında gizli bir anlaşma olabileceği kuşkusunu taşıyordu⁴⁹. Bu koşullarda İtalya'yı Ege'den uzaklaştırmak için İngiltere'nin benimsemiş olduğu siyaset, Oniki Ada meselesini Osmanlı-İtalyan meselesi olmaktan çıkarıp uluslararası bir meseleye dönüştürmek ve adaların kaderine ilişkin nihai kararı Büyük Güçlerin vermesini sağlamaktı. Bükreş Antlaşması sonrasında İngiltere'nin adalar

⁴⁷ BD/9/2, Dering to Grey, No.1069, Rome, 19 June 1913.

⁴⁸ AYE/1913/12/8, "Zitima nison Aigaiou - Diaskepsi Londinou", Theotokis pros YPEX, AP:35628, 29 Dekemvriou 1913; AYE/1913/12/8, "Zitima nison Aigaiou - Diaskepsi Londinou", Streit pros YPEX, AP: 34288, 22 Dekémbre 1913.

⁴⁹ Şimşir, Cilt II, s.194-195.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

konusundaki en önemli gündemi İtalya'yı Oniki Ada'dan uzaklaştırmaktı. İngiltere, İtalya'nın artık Ege'deki varlığına son verme zamanının geldiğine inanıyordu. Hatta bu çaba, İngiltere açısından Ege Adalarının Yunanistan ya da Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmasından çok daha önemli bir çabaya dönüşmüştü. Grey, 11 Şubat 1914'te Lichnowsky ile yaptığı görüşmede bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmişti. *"İngiltere'nin amacı Adalar meselesi konusunda ortaya çıkacak nihai karar konusunda çıkar elde etmek değildir. Bu adaların Osmanlı Devleti ya da Yunanistan egemenliğinde olması İngiltere için ciddi bir önem arz etmemektedir. İngiltere için asıl mesele bölgede herhangi bir Büyük Güç'ün bulunmamasıdır"*⁵⁰.

İtalya'yı bölgeden uzaklaştırma konusunda öne çıkan formül, Oniki Ada ile Güney Arnavutluk'un takas edilmesiydi. Grey'e göre; Arnavutluk sınırı adaların Osmanlı Devleti'ne iade edilmesinde diplomatik bir koz hatta bir şantaj olarak kullanılabilirdi⁵¹. Yunanistan, İtalya lehine Arnavutluk'tan çekilebilir, karşılığında Kuzey Doğu Ege Adaları Yunanistan'a bırakılabilirdi. İtalya ile yapılan ilk temaslar bu değiş-tokuşun mümkün olabileceğini ortaya koymuştu. Örneğin 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'ndan kısa bir süre önce 8 Mayıs'ta Rodd ile yaptığı görüşmede İtalyan Dışişleri Bakanı San Giuliano, Ege adaları sorununu pek de ciddi bir güçlük olarak görmediğini, bu alanda Yunan emellerinin az çok karşılanabileceğini, Korfu Kanalı'na karşılık Ege'de işgali altında bulundurduğu adalar üzerinden pazarlığa girilebileceğini söylemişti. Benzer bir şekilde Rodd, 12 Ağustos'ta Grey ile gerçekleştirdiği görüşmede Arnavutluk sınırı konusunda bir anlaşmaya varılması halinde bu konuda İtalya'nın uzlaşmaya çok daha gönüllü olacağını dile getirmişti⁵².

Bu yaklaşımdan aldığı cesaretle İngiltere, her iki meselenin de birlikte değerlendirilmesi konusunda girişimlerde bulunmaya başladı. İkinci Balkan Savaşı'nı sonlandıran Bükreş Antlaşması'ndan kısa bir süre önce toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Büyük Güçlere meselenin etraflı bir şekilde tartışılması ve ortak bir karara varılması teklifinde bulundu. 5 Ağustos 1913'te

⁵⁰ GPEK/36/2, Lichnowsky an den Hollweg, Nr.14291, London, den 11. February 1914.

⁵¹ Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Série 3 (1911-1914), Tome III, (DDF/3/8), Cambon a Pichon, No.24, Londres, 13 Aout 1913; BD/10/1, No.249, Grey to Bertie, 12 February 1914.

⁵² BD/10/1, Grey to Rodd, No. 145, August 12, 1913; Şimşir, Cilt I, s.615-617.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

gerçekleştirilen toplantıda Dışişleri Bakanı Edward Grey. şöyle bir öneri ortaya atmıştı⁵³:

1. *Arnavutluk'un güney sınırının tayininin uluslararası bir komisyon tarafından gerçekleştirilmesi,*
2. *Korfu Kanalı'nın tarafsızlaştırılması,*
3. *Yunanistan tarafından işgal edilen ve Yunan nüfusunun çoğunlukta olduğu, Gökçeada, Bozcaada ve Taşöz haricindeki Ege Adaları'nın (kesin güvenceler karşılığında) Yunanistan'a bırakılması,*
4. *İtalya'nın Lozan Antlaşması'nın İkinci Maddesi'nin yerine getirilmesinin ardından işgal ettiği adaları boşaltacağı ve Osmanlı Devleti'ne iade edeceğine dair bildirisi,*
5. *Bu adaların nihai kararının Büyük Güçler tarafından tayini*

Grey, 11 Ağustos'ta Imperiali ile gerçekleştirdiği görüşmede Lozan Antlaşması'nın Osmanlı Devleti tarafından uygulanmaması, bu nedenle İtalya'nın Oniki Ada'daki işgallerinin devamının büyük sorun yaratacağını dile getirmiş ve Babâli'nin yükümlülüğünü yerine getirmemesi hâlinde bu adaların nihai statüsünün Büyük Güçler tarafından karara bağlanması ve bunun için de kesin bir tarih belirlenmesi önerisinde bulunmuştu⁵⁴. Ağustos ayı boyunca yapılan görüşmelerde İtalya, "kesin tarih" önerisine direnmişse de Grey'in Oniki Ada'nın kaderinin Büyük Güçler tarafından benimsenmesi baskısına direnememişti⁵⁵. Fransa'nın Londra'daki Büyükelçisi Paul Cambon, 13 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderdiği raporda Grey'in Avam Kamarası'nda ortaya koyduğu görüşlerini şu şekilde yazmıştı: "...Açık şekilde Ege Adaları'nın hiçbir büyük devlet tarafından egemenlik altında tutulamayacağını, İngiltere'nin Balkan krizi boyunca bu yaklaşıma sonuna kadar bağlı kalarak herhangi bir adayı egemenlik altına almak için hiçbir eylemde bulunmadığını dile getirdi. Durum, Lozan Antlaşması'nın koşulları nedeniyle çözülmesi güç bir noktadadır; Edward Grey'in adalar meselesinin çözümüne ilişkin görüşü özetle şu şekildedir: Geçici olarak İtalyan işgali altında bulunan adalar da dâhil olmak üzere Ege'de bulunan bütün adalar Büyük Devletleri ilgilendiren bir meseledir ve çözümüne bu devletler karar verecektir. Bu

⁵³ GPEK/36/2, "Der Übergang der ägäischen Inseln in griechischen Besitz", Nr.14218, Berlin, den 27 Dezember 1913.

⁵⁴ BD/10/1, Grey to Rodd, No.145, FO, 12 August, 1913.

⁵⁵ BD/10/1, Grey to Bertie, No.144, London, 12 August, 1913.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

*devletlerden hiçbiri bu adalardan herhangi birini egemenlik altında bulundurmamalıdır*⁵⁶."

Bu açık taahhüde rağmen İtalya "öteleyici" ve "samimi olmayan" tutumunu devam ettirmiş hatta daha da ileriye giderek işgali altındaki adalarda kalıcı olmayı planladığına dair eylemlerde bulunmuştu. İtalya'nın Rodos'ta gerçekleştirmiş olduğu altyapı yatırımları özellikle de Rodos'taki limanı genişletme çalışması ve açmış olduğu İtalyan okulları kalıcı olmaya çalıştığıнын emareleri olarak değerlendirilmişti⁵⁷. Bu nedenle İngiltere'nin İtalya'yı bölgeden uzaklaştırma çabası yoğunluk kazanmış hatta bu konu İngiliz dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri olmuştu. Grey, gerek Londra'da Imperiali ile yaptığı görüşmelerde gerekse Roma'daki İngiliz Büyükelçi Rodd'a göndermiş olduğu telgraflarda Oniki Ada meselesinin uluslararası bir mesele olarak görülmesi ve kararın Büyük Güçler tarafından ortak şekilde verilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Grey, ayrıca Akdeniz'deki güç dengesinin selameti için "adil olmayan" işgallerini sonlandırması ve Güney Arnavutluk'ta istenilen sonucun elde edebilmesi için bu yaklaşıma itaat edilmesi gerektiğine dikkat çekmişti⁵⁸. Grey, İtalya ile yaptığı temaslarda tehditkâr bir dil benimsemekten de geri durmamıştı. Örneğin 20 Ekim 1913'te Giolitti Hükümeti'ne gönderdiği mektupta, "*Gökçeada ve Bozcaada dışındaki tüm adalar Yunanistan'a bırakılacaktır. Eğer İtalya bu çözümü revize etme yönünde girişimlerde bulunursa, bu durumda altı Büyük Güç'ün Güney Arnavutluk sınırı konusundaki kararını da yeniden değerlendirmesine razı gelmiş olacaktır*"⁵⁹ ifadelerini kullanmıştı. Grey, diğer Büyük Güçlerle yaptığı temaslarda ise hiçbir büyük devletin Ege'de bir adaya sahip olması gerektiği görüşünde olmadığını dolayısıyla İtalya'nın bu adalardaki hâkimiyetini bir an önce sonlandırması için gereken baskının yapılması gerektiği yönünde talepte bulunmuştu⁶⁰.

⁵⁶ DDF/3/8, Paul Cambon a Pichon, No.8, Londres, 13 Aout 1913.

⁵⁷ GPEK/36/1, Kühlmann an den Hollweg, No. 13995, London, den 22. November 1913; GPEK/36/1, Flotow an den Hollweg, No. 13991, Rom, den 18. November 1913. Bu konuda bkz. Necdet Hayta, "İtalyanlar'ın Rodos ve 12 Ada'daki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor (1913)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3/1995, s.191-204.

⁵⁸ DDF/3/8, Cambon a Pichon, No.250, Londres, 3 Octobre 1913.

⁵⁹ BD/10/1, Grey to Dering, No.154, FO, 29 October 1913.

⁶⁰ BD/10/1, Grey to Bertie, No.155, FO, 31 October, 1913.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

1913 yılı Aralık ayında İngiltere, tüm bu tartışmaları somut bir zemine taşıma kararı aldı. Yunanistan'la yaptığı pazarlıklar sonunda İngiltere, 12 Aralık 1913'te Büyük Güçlere Arnavutluk sınırı ve Ege Adalarının eş zamanlı olarak çözülmesini öngören on maddelik bir nota verdi. Buna göre İtalya, Oniki Ada'yı Osmanlı Devleti'ne iade edecek; Yunanistan da Gökçeada, Bozcaada ve Meis haricindeki adaları egemenlik altına alma karşılığında Güney Arnavutluk'taki işgallerini sonlandıracaktı⁶¹. Notadaki Güney Arnavutluk konusunda Büyük Güçler arasında uzlaşmaya varılması zor olmamıştı. 17 Aralık 1913'te Büyük Güçler arasında imzalanan ve Bağımsız Arnavutluk'un sınırlarının resmi olarak tayin edildiği Floransa Protokolü'nde Büyük Güçler, Arnavutluk'taki Sırp ve Karadağ işgalleriyle birlikte Güney Arnavutluk'taki Yunan işgallerinin sonlandırılmasına karar veriyor, bölgenin Arnavutluk sınırlarına dâhil edilmesini kabul ediyordu⁶². Ancak Adalar meselesi yine üzerinde uzlaşamayan bir mesele olarak uzun süre tartışılacaktı. Öyle ki bu tartışmalar nedeniyle Büyük Güçler ancak üç aylık bir süreç sonunda nihai kararlarını açıklayabilecekti.

Osmanlı Devleti'nin tümüyle tartışma dışı bırakıldığı Yunan işgali altındaki Adalar Meselesi konusunda zor da olsa ortak bir karara varılmıştı. Sakız ile Midilli'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiğini savunan Almanya ve Avusturya-Macaristan güç de olsa ikna edilmiş, böylece bu adaların Yunanistan'a bırakılması kararlaştırılmıştı. Ancak İngiltere, Oniki Ada meselesi konusunda İtalya'nın itirazı nedeniyle hedeflediği sonucu alamamıştı. Notanın kabulüne ilişkin İtalya'nın bir itirazı bir de talebi vardı. İtirazı notada Oniki Ada'dan söz ediliyor olmasıydı. Talebi ise Batı Anadolu'da ekonomik tavizler verilmesiydi. İtalya açısından Güney Arnavutluk'taki Yunan işgallerini son bulacak olması son derece olumlu bir gelişmeydi. İtalya ve Yunanistan arasında Arnavutluk sınırına ilişkin çatışmaların temelinde Adriyatik yatıyordu⁶³.

⁶¹ DDF/3/8, Delcassé a Doumergue, No.620, 12 Decembre 1913.

⁶² BOA, HR. SFR.04, 279-93; GPEK/36/2, Lichnowsky an den Hollweg, Nr.14209, London den 16. Dezember 1913.

⁶³ Jacob Gould Schurman, *The Balkan Wars 1912-1913*, The Floating Press, New Zealand, 2008, s.75. Güney Arnavutluk Meselesi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Basil Kondis, "The Northern Epirus Question during the First World War", *Balkan Studies*, 30 (1989), s.334; Gürhan Yellice, "Güney Arnavutluk (Kuzey Epir) Meselesi, 1912-1914", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 42, 111-152;

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın; İtalya ise Yunanistan'ın Güney Arnavutluk üzerinden Adriyatik'e açılarak bölgedeki çıkarlarını tehdit etmesini istemiyordu. İtalya bunun gerçekleşmesi halinde Sırbistan'la iş birliği halinde Yunanistan'ın Korfu Kanalı'nın her iki yakasına dolayısıyla Adriyatik Denizi ile İyonya Denizi'ni bağlayan Otranto Boğazı'na hâkim olarak Adriyatik'i tekeline alabileceğine inanıyordu. Bu, İtalya açısından kabul edilemezdi⁶⁴.

Dolayısıyla Büyük Güçlerin kararı ile buna engel olunması İtalya açısından oldukça önemli bir başarıydı ancak yeterli değildi. Giolitti Hükümeti'nin gözünde bir Osmanlı-İtalyan meselesi olan Oniki Ada'nın uluslararası bir sorun olarak değerlendirilmeye çalışılarak Ege Adaları meselesine ilişkin bütüncül bir çözümün parçası haline getirilmesi kabul edilemezdi. İtalya, İngiltere'nin amacının Oniki Ada'daki İtalyan varlığının bir oldu-bitti yoluyla sonlandırılmak olduğuna inanıyordu. Oysa Giolitti Hükümeti'nin temel siyaseti İtalya'nın işgali altında bulundurduğu adaları her ne pahasına olursa olsun terk etmemesi yönündeydi. Bu, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki varlığını devam ettirme projesi için hayati olarak görülüyordu; Oniki Ada'dan çekilmek Batı Anadolu'ya yönelik yayılmacı politikalara elveda demek anlamına gelecekti. Bu nedenle İtalya, Oniki Ada meselesinin genel bir anlaşmanın parçası hâline getirilmesine ve adaların tahliyesi için net bir tarih talep edilmesine karşı çıktı. İtalya'nın isteği; Oniki Ada meselesinin Osmanlı-İtalyan meselesi olarak görülmesi, İtalya'nın bu adaları boşaltacağı yönündeki taahhütlere itimat edilmesi ve Büyük Güçlerin vereceği nihai kararın dışında tutulmasıydı⁶⁵. Oniki Ada'nın tahliyesi için İngiltere ya da herhangi başka bir devlet, Giolitti Hükümeti'ne baskı yapmamalıydı. Bu hükümeti muhalefet ve kamuoyu karşısında zor durumda bırakıyordu. İtalyan askerleri "doğru zaman" geldiğinde adalardan çekilecekti⁶⁶.

İtalya'nın iddiasına göre Osmanlı Devleti'nin bölgede hâlâ subay bulundurmaya, direnişi örgütlemeye ve silahlandırmaya devam ederek Uşi-Lozan Antlaşması yükümlülüklerini yerine getirmiyordu. Bu direnişin

⁶⁴ Helen Katsiadakis, "The Balkan Wars Experience: Understanding the Enemy", in *War in the Balkans: Conflict and Diplomacy before World War I*, (Ed. James Pettifer and Tom Buchanan), IB Tauris, London&New York, 2016, s.233-234.

⁶⁵ GPEK/36/2, Lichnowsky an den Hollweg, Nr. 14209, London, den 16. Dezember 1913.

⁶⁶ BOA. HR.SYS 1987-3; BD/10/1, Rodd to Grey, No.170, Rome, 13 December 1913; BD/10/1, Dering to Grey, No.161, 22 December 1913.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

desteklenmeye devam edilmesinin sebebi adaları Yunanistan'a kaptırmaktan korkan Babıâli'nin meselenin çözümünü imkân ölçüsünde ertelemeye çalışıyor olmasıydı⁶⁷. Adalardaki işgallerin devamı Osmanlı Devleti'nin de isteğiydi çünkü Yunanistan'la yaşanan savaş nedeniyle bu durum Osmanlı Devleti'nin lehine olmuştu; İtalya'dan çekinen Yunanistan, bu adaları işgal edememişti. Oniki Ada'daki işgallerin zorunlu olarak devamı İtalyan ekonomisi üzerinde ciddi yük oluşturmuştu. Her iki bölgede de yapılan harcamaların mutlaka telafi edilmesi gerekiyordu⁶⁸. Bu nedenle hükümet, Osmanlı Devleti'nden tazminat talep etmeye hazırlanıyordu. Kuşkusuz dile getirilen bu gerekçeler İtalya'nın kendisini deyim yerindeyse kurbanlaştırarak Adalar konusunda siyasi avantaj elde etme çabasına yönelik ifadelerdi. İtalya'nın Paris'teki Büyükelçisi Fransız Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede bu konuda şunları dile getirmişti: "*İtalyan Hükümeti Epir'in Ocak ayı sonunda boşaltılmasını kabul edebilir. Epir'deki direniş sonlanıncaya kadar Yunanistan'a işgali altında bulundurduğu adalara yönelik herhangi bir güvence verilmemelidir¹. İtalyan işgalindeki adalara gelince, İtalyan Hükümeti bu adaların iadesi konusunda şimdilik herhangi bir tarih saptayacak durumda değildir. Öncelikle Lozan Antlaşması henüz tam olarak uygulanmış değildir. İkincisi İtalya Osmanlı Devleti'nden gerçekleştirmiş olduğu yatırımlara karşılık tazminat talep etmek niyetindedir⁶⁹.*"

İtalya'nın diplomasi kurnazlıkları bununla sınırlı kalmamıştı. İtalya, işgali altındaki adaları terk etmeye yanaşmakla kalmamış, aslında terk etmeye niyeti olmadığı adaları Batı Anadolu'da ekonomik yayılma için bir fırsata dönüştürmeye çalışmıştı. İtalya açısından Oniki Ada'dan ayrılması için Osmanlı subaylarının bölgeden çekilmesi ve tazminat ödenmesi de yeterli değildi. Uğranılan ağır maddi kaybın telafisi için Antalya Limanı'nda ya da Anadolu'da hayata geçirilen ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın Demiryolu Kumpanyası'nda İtalya'ya tatmin edici ekonomik imtiyazlar verilmeliydi⁷⁰. Hâlihazırda Babıâli'den saha çalışmasında bulunma izni alınmıştı; tek yapılması gereken İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya bölgede nasıl bir taviz

⁶⁷ DDF/3/8, Cambon a Doumergue, No. 613, Londres, 11 décembre 1913.

⁶⁸ GPEK/36/2, Lichnowsky an den Hollweg, No. 14209, London, den 16. Dezember 1913; BD/10/1, No.201, Rodd to Grey, Rome, 11 January 1914.

⁶⁹ DDF/3/8, Doumergue a Cambon, No.627, Paris, 15 Decembre 1913.

⁷⁰ DDF/3/8, Cambon a Doumergue, No.633, Londres, 16 Décembre 1913; BD/10/1, Grey to Rodd, No. 168, FO, 11 December 1913; BD/10/1, Rodd to Grey, Rome, 27 December 1913.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

verileceği üzerinde uzlaşmaya varmasıydı⁷¹. Elbette, öne sürülen bu iddialar da daha öncekiler gibi bahaneydi ancak Giolitti Hükümeti, bu yaklaşımın kesinlikle İtalya lehine fayda sağlayacağı görüşündeydi. İngiltere aksini iddia ediyorsa da İtalya, Anadolu'nun özellikle İngiltere ve Fransa nezdinde nüfuz bölgelerine ayrıldığına dolayısıyla Anadolu'da elde edeceği herhangi bir çıkar alanının "Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzak olmayan muhtemel çöküşü" durumunda önemli bir kazanca dönüşeceğine inanıyordu⁷².

İtalya'nın bu yaklaşımı, diğer Büyük Güçlerin de desteğiyle İtalya'yı Oniki Ada'dan uzaklaştırma parolasıyla yola çıkan İngiltere için kabul edilmesi mümkün değildi. Ancak İngiltere'nin istediği siyaseti izlemek için hareket alanı da bir o kadar dardı; İtalya öylesine kritik kozları devreye sokmuştu ki İngiltere, bu talepleri yerine getirmek zorunda kalmıştı. İngiltere'nin bu tutumuna ilişkin şu nedenler öne sürülebilir: Birincisi sözü edilen iki koşulun, Oniki Ada meselesinin nota dışında tutulması ve Batı Anadolu'daki ekonomik imtiyaz, yerine getirilmemesi hâlinde İtalya'nın Sakız ve Midilli'nin Yunanistan'a bırakılmasına karşı çıkacağı tehdidinde bulunuyor olmasıydı.

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Giolitti Hükümeti, Oniki Ada'yı terk etmeye yanaşmadığı gibi yapılan barış görüşmelerinde Sakız ve Midilli'nin Yunanistan'a bırakılmasına da karşı çıkmıştı. Bu itiraz, Oniki Ada'daki varlığının Osmanlı Devleti tarafından sorgulanmaması için taktiksel bir hamle olduğu kadar Yunanistan'ın Ege'deki varlığına duyulan rahatsızlıkla ilgiliydi. Nasıl ki Yunanistan, Oniki Ada'nın işgalini Batı Anadolu'daki politikalarına tehdit olarak gördüyse İtalya da Yunanistan'ın Kuzeydoğu Ege Adalarına yönelik işgallerini aynı gerekçeyle büyük bir tehdit olarak değerlendiriyordu.

İtalya, İngiltere'nin 12 Aralık Notası'nın sonrasında da Sakız ve Midilli'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiği görüşünü sürdürmüştü. Örneğin 16 Aralık'ta İtalya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Marquis Garroni, Louis Mallet ile yaptığı görüşmede Sakız ve Midilli'nin Yunanistan'a bırakılmasının akılcı bir siyaset olmadığını öne sürmüştü. Garroni'ye göre Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü hem İngiltere hem de İtalya'nın çıkarına bir durumdu. Batı Anadolu'da çok sayıda Rum'un yaşadığı gerçeği unutulmamalı ve yeni bir Makedonya sorunu ile karşılaşmamak için Yunanistan'ın bu iki ada üzerinden

⁷¹ GPEK/36/2, Quadt an den Hollweg, Nr. 14226, Athen, den 26. Dezember 1913.

⁷² BOA. HR. SYS.217/68; R.J. Bosworth, *agm*, s.76.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

bölgeye sızma girişimlerine izin verilmemeliydi⁷³. Rodd, 22 Aralık'ta Grey'e gönderdiği raporda İtalya'nın talep ettiği imtiyazları elde edebilmek için Osmanlı Devleti'nin Sakız ve Midilli konusundaki itirazlarına destek olmayı tercih ettiğinden ayrıca İtalya'da Yunanistan'a yönelik ciddi bir güvensizlik havasının da verdiği destekte ciddi bir etkisi olduğuna işaret ediyordu⁷⁴.

İkincisi İtalya'nın Oniki Ada konusunda Almanya ve Avusturya'nın kesin desteğine sahip olduğuna inanılmasıydı. Her iki ülke de aslında İngiltere'nin amacının bu adaları Yunan egemenliğine geçirerek dolaylı olarak Doğu Akdeniz'i İngiliz-Fransız gölüne dönüştürme isteğinde olduğu görüşündeydi ve buna izin vermek niyetinde değildiler⁷⁵. İngiltere, bu gerçeği kabullenmek durumunda kalmıştı.

İngiltere'nin İtalya'nın bu taleplerine razı gelmesinin üçüncü önemli nedeni İtalya'nın Sakız ve Midilli'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılması yönündeki direncini kırmaktı. Grey'e göre İtalya'nın Sakız ve Midilli'ye ilişkin bu yaklaşımı aynı zamanda Osmanlı Devleti ile yapılan bir uzlaşmayla da ilgiliydi. İngiltere, Bükreş Antlaşması'ndan sonra bu iki ülke arasında gizli pazarlıklar yapıldığına; Oniki Ada'nın Ege Adalarının kaderine ilişkin Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında kesin bir uzlaşma olmaksızın boşaltılmaması, Sakız ve Midilli konusunda ise Osmanlı Devleti'nin tezlerine destek olunması konusunda taraflar arasında gizli bir anlaşma olduğu kanaatindeydi. Sakız ve Midilli konusunda "uzlaşmaz" bir tutum içerisinde olan İttihatçıların barış görüşmelerinde ve sonrasında İtalya'nın Oniki Ada'daki varlığının sonlandırılması konusunda hiçbir girişimde bulunmamış olması da bu kanaati güçlendiriyordu. Balkan Savaşı'ndan beri Osmanlı Devleti'ne bu konuda yapılan uyarılardan sonuç alınamaması bunun göstergelerinden biriydi. Örneğin 15 Mayıs'ta Fransa'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Bompard, Sait Halim Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede Oniki Ada'nın işgali karşısında Babiâli'nin soğukkanlı ve kayıtsız tutumunun kendileri açısından endişe verici olduğunu ve bu işgallerin ciddiye alınması gerektiğini dile getirmişti. Bompard'a göre bu işgaller hâlihazırda yaşadığı diğer uluslararası krizlere çözüm bulma telaşı

⁷³ BD/10/1, Mallet to Grey, No.172, Constantinople, 16 December 1913.

⁷⁴ BD/10/1, Rodd to Grey, No.179, Rome, 22 December 1913.

⁷⁵ F. Marzari and C.J., *Lowe Italian Foreign Policy 1870-1940*, Routledge, London and New York, 2010, s.126.

içerisindeki Osmanlı Devleti'nin kesinlikle yararına olmayacak beklenmedik güçlükler yaratabilirdi. Buna ilaveten iç politikada da gelişmeler hükümet açısından hiç de iç açıcı değildi; milliyetçilik her geçen gün daha da artıyor, buna paralel olarak Araplardaki heyecan da yükseliyor, Makedonya ve Arnavutluk'ta yeni isyan sesleri yükseliyordu ve hükümetin bir an önce iç barışı ve düzeni sağlaması gerekiyordu⁷⁶.

III-Büyük Güçlerin Kararı ve İngiliz-İtalyan Uzlaşması

Netice itibarıyla İtalya'nın istediği oldu. Oniki Ada kararın dışında bırakıldı. 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a ve ertesi gün Osmanlı Devleti'ne beyan edilen kararda Oniki Ada'dan söz edilmiyor, buna karşın Gökçeada, Bozcaada ve Meis haricindeki tüm adaların Yunanistan'a bırakılması kararı alındığına işaret ediliyor, Osmanlı Devleti'ne alınan karara saygı duyulması tavsiye ediliyordu. Dahası İtalyan dış politikası açısından bir başka hayati konu olan Güney Arnavutluk meselesi Arnavutluk Krallığı lehine çözülmüştü. Balkan Savaşlarından beridir tartışılmakta olan kararın resmiyete dönüşmüş olan, başka türlü belirlemek gerekirse malumun ilanı olan karar Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nde heyecan yaratmazken İtalya açısından kesinlikle büyük bir zaferdi ancak İngiltere için her şey son bulmamıştı.

İngiltere, İtalyan zaferini bir hezimetle dönüştürmekte kararlıydı; karar sonrasında İtalya'yı Oniki Ada'dan uzaklaştırma girişimlerine devam etti. Bu kez amacına İtalya'ya doğrudan baskı uygulamak yerine Osmanlı-Yunan görüşmelerinde bir ihtimal olarak değerlendirilen değiş-tokuş önerisine destek vererek ulaşmaya çalıştı. Büyük Güçlerin kararı sonrasında Osmanlı Devleti, Yunanistan'la ikili görüşmeler konusunda girişimlerde bulunmuş, Oniki Ada'ya karşılık Sakız ile Midilli'nin değiş-tokuş edilmesi önerisini yeniden gündeme taşımıştı. Osmanlı Devleti'nin alınan karara saygı duymayacağını ve gerekirse askeri çözüme yöneleceğini açıkça beyan etmesi ve Büyük Güçlerin aldıkları kararın arkasında durma kararlılığı göstermemesi Yunanistan'ı endişelendirmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti ile ikili görüşmelere razı kılmıştı. Osmanlı Devleti, bu süreçte İtalya'yı öne sürülen formüle razı kılmaya çalışmış, bu konuda mesafe de kaydetmişti. Mart ayında İtalya ile yapılan ön görüşmeler bu konuda sonuç alınabileceğine işaret ediyordu. Sait Halim Paşa, 4 Mart'ta Mallet ile yaptığı görüşmede kurulan temaslar neticesinde İtalya'nın Oniki Ada'yı boşaltmaya

⁷⁶ DDF/3/3, Bompard a Poincare, No.11, Pera, 15 mai 1914.

sıcak baktığı sonucuna vardığını dile getirmişti. Ona göre Anadolu'da bir İtalyan nüfuz bölgesi kurulması İtalya'nın çıkarlarına daha uygun görünüyordu⁷⁷. Benzer şekilde 26 Mart 1914'te Fransa'nın Avusturya Büyükelçisi Dumaine'nin Paris'e gönderdiği bir raporda da dile getirdiği üzere Hilmi Paşa, bu adalar karşılığında Batı Anadolu'da gelecekteki eylem düşüncesine temel oluşturacak bir ekonomik taviz verilmesi hâlinde Roma'da kabinenin bu konuda ciddi bir sorun teşkil etmeyeceği görüşünde olduğunu belirtmişti⁷⁸. Bu kapsamda iki ülke arasında yapılan pazarlıklarda 1914 yılı Mayıs ayı sonunda mesafe kaydedilmiş, Osmanlı Devleti'ne karşı pozisyonu her geçen gün daha da zayıflayan Venizelos Hükümeti, Midilli ve Oniki Ada'nın değiş-tokuşuna razı bir tutum benimsemeye başlamıştı.

Yunanistan'ın ikili görüşmelere razı gelmesi ve İtalya'nın değiş-tokuş önerisine sıcak bakması İngiltere açısından beklenmedik ölçüde olumlu bir durumdu ancak bu beklenmedik tutumun normale dönmesi uzun sürmemişti. İtalya, bir kez daha teoride farklı vaatlerde bulunup eylemde farklı bir tutum benimsemeye devam etmiş; karar anı geldiğinde adeta "ipe un sermeye" devam etmişti. İtalya'nın Oniki Ada konusunda benimsemiş olduğu hipokratik tutum nedeniyle iki ülke arasındaki görüşmeler çıkmaza girmişti. İtalya, özellikle işgali altında bulundurduğu Rodos'tan vazgeçmeye yanaşmamıştı. Uzlaşma ihtimali tümüyle ortadan kalkınca Venizelos Hükümeti, Mayıs ayı sonunda Osmanlı ile yürütülmekte olan görüşmeleri sonlandırmış ve bu devlete savaş açmanın yollarını aramaya başlamış ve Balkanlarda yeni bir ittifak kurmak için Romanya ve Sırbistan'ı ikna etmeye çalışmıştı. Venizelos, bu devletlerin doğrudan ya da dolaylı desteği olmaksızın Osmanlı Devleti'yle yapılacak savaşın başarılı olma ihtimalinin son derece düşük olduğu görüşündeydi⁷⁹ ancak Venizelos hedeflediği ittifakı kuramayınca Osmanlı Devleti'ne savaş açmaktan vazgeçmek durumunda kalmıştı. Bu nedenle de Yunanistan anlaşma masasına geri dönme

⁷⁷ Şimşir, Cilt II, s.447; 433.

⁷⁸ DDF/3/10, Dumaine a Doumergue, No.29, Vienne, 26 Mars 1914.

⁷⁹ Osmanlı Devleti'ne karşı teke tek bir savaş gerçekleştirilmemesi gerektiği gerçeği, 1897'deki yenilgi sonrası Yunanistan'ın temel dış politika prensiplerinden birine dönüşmemiş, Balkan Savaşları sırasındaki galibiyetler bu konuda ne kadar doğru bir yol izlendiğinin "kanıtı" olmamış mıydı?

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

kararı almış, bu konuda Büyük Güçlerden arabuluculuk talebinde bulunmuştu⁸⁰. Bu gelişmeyi İtalya'yı bölgeden uzaklaştırmak için fırsata dönüştürmek isteyen İngiltere, bir kez daha değiş-tokuş formülünü gündeme taşımıştı.

İngiltere'nin görüşüne göre Osmanlı Devleti'ne savaş açamayan, bu nedenle mecburen anlaşma masasına dönen Yunanistan, değiş-tokuş formülüne sıcak bakabilir, Osmanlı Devleti'nin Sakız ile Midilli konusundaki isteklerine boyun eğebilirdi. 24 Haziran'da Erksine ve Streit arasındaki yaşanan şu diyalog İngiltere'nin bu düşüncesinde haklı olabileceğini kanıt olarak sunulabilir: *"Ona Sakız ile Oniki Ada'nın değiş-tokuş edilmesi fikrinden vazgeçilip vazgeçilmediğini sordum. [Streit] Osmanlı Devleti Sakız'a sahip olmadığını, bu fikrini uygulayabilir olmadığını ve meselenin sonsuza kadar açık bırakılmayacağını söyledi. Streit ayrıca Yunan Hükümeti'nin adaların Yunanistan'a bırakılacağı, buna karşın Osmanlı Devleti'ne bazı tavizler verileceği makul bir çözümü değerlendirmeye hazır olduğunu dile getirdi"*⁸¹.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde iki ülke arasında yapılan görüşmelerde Sakız ile Midilli değilse bile Midilli'nin Oniki Ada ile değiş-tokuşu konusunda oldukça ciddi bir mesafe kaydedilmişti. Her ne kadar Osmanlı Devleti, Oniki Ada karşılığında Sakız ve Midilli'nin değiş-tokuşu konusunda ısrarcı olmuş olsa da Grey, İttihatçıların Midilli ile yetinmeleri hususunda ikna edilebileceği görüşündeydi. Bu kritik aşamada tek sorun İtalya'nın hala ikna edilememiş olmasıydı. Grey, Haziran ve Temmuz ayları boyunca bu formülün hayata geçirilebilmesi için İtalya'yı ikna etmeye çalışmış, bu süreçte Almanya'nın yardımına başvurmuşsa da sonuç alamamıştı⁸². Rus Dışişleri Bakanı Sazanov da Grey ile benzer görüşteydi. 30 Haziran'da Almanya'nın St. Petersburg'taki Büyükelçisi Pourtales ile yaptığı görüşmede Sazanov, meselenin ancak İtalya'nın işgali altında bulundurduğu adalardan çekilmesi ve Midilli'nin Oniki Ada ile değiş-tokuşu halinde çözülebileceğini öne sürmüştü. Sazanov'a göre Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den beklediği gemileri teslim alması halinde Yunanistan'a

⁸⁰ Dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Streit'in aktardığına göre azınlık krizi sonrasında İngiltere (ve Rusya), Yunanistan'ı; Almanya ise Osmanlı Devleti'ni ikna etmek için yoğun bir çaba sarf etmişti. Georgios Streit, *Imerologion - Arheion*, Tom. A', Marg. Fragouli, Athinai, 1964, s.9-10.

⁸¹ BD/10/1, Erksine to Grey, No. 290, Athens, 24 June 1914.

⁸² DDF/3/10, Doucet a Viviani, No.433, Saint-Petersbourg, 24 Juin 1914.

savaş açmak için harekete geçeceği bu durumda Boğazların yeniden kapatılması ihtimalinin gündeme geleceği kuşkusuzdu. Bu koşullarda İtalya, Oniki Ada'dan vazgeçerek çözüme katkıda bulunmak yerine siyasi şantajı tercih ederek Osmanlı Devleti'nden bir şeyler koparmanın peşinde koşuyordu⁸³. İtalya'nın bu tutumu belki de Osmanlı-Yunan ilişkilerinin kaderine etki eden en önemli etkenlerden biri olmuştu. Adalar meselesi konusunda uzlaşamayan taraflar nihai hesaplaşmayı Birinci Dünya Savaşı'na ertelemek durumunda kalacaktı. Eğer İtalya işgali altında bulundurduğu adaları terk etmiş ve Adalar uzlaşmazlığının çözümü için imkân tanımış olsaydı koşullar her iki ülke açısından da farklı olabilirdi.

Sonuç

Oniki Ada Meselesi, Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti'ni mağlup edemeyen İtalya'nın savaşı Doğu Akdeniz'e taşımaya karar vermesi ve Oniki Ada'yı işgal etmesi ile üzerine ortaya çıkmıştı. Meselenin Uşi Anlaşması ile "çözüldüğü" düşünülmüşse de İtalya bu adaları terk etmemiş, Yunanistan'ın Balkan Savaşları sırasında geri kalan adaları işgal etmesiyle birlikte mesele üç devlet arasındaki bir soruna dönüşmüştü. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonrasında devletin güvenliği için hayati görülen adaları Yunanistan'a kaptırdığı gibi uğruna Trablusgarp'tan vazgeçtiği Oniki Ada'daki İtalyan varlığının devamına da razı gelmek durumunda kalmıştı. Uşi-Lozan Antlaşması'ndaki yükümlülüğüne rağmen önce Balkan Savaşlarını, barış görüşmeleri sırasında ise Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki isyancıları desteklemeye ve silahlandırmaya devam ettiği gerekçesini öne sürerek Oniki Ada'yı boşaltmamıştı. Bu durum İngiltere'yi Osmanlı Devleti'nden daha çok endişelendirmişti. İngiltere, İtalya'nın bölgedeki varlığının Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını etkilemesinden kaygı duymuş; bu nedenle İtalya'yı bölgeden uzaklaştırmak için var gücüyle mücadele etmişti ancak Uşi-Lozan Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere'nin bütün girişimleri fiyasko ile sonuçlanmıştı.

İtalya oldukça başarılı sayılacak bir diplomatik yetenek ya da manevra ile bu adalardaki işgallerini sürdürmeyi başarmıştı. Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya "ya Yunan işgaline uğrarsa" diye düşünüp baskı yapmadığı, Yunanistan'ın ise Güney Arnavutluk meselesi nedeniyle benzer siyaset izlediği bir iklimde

⁸³ GPEK, B.36/2, Pourtales an den Hollweg, No.14638, St Petersburg, den 30 Juni 1914.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

İngiltere, bu devleti bölgeden uzaklaştırmak için tüm diplomatik kozlarını hayata geçirmeye çalışmış en sonunda da bu amacına ulaşamayıp geri adım atmak zorunda kalmıştı. Deyim yerindeyse İtalya, serbestçe işgallerinin tadını çıkarmıştı. Aslında İtalya'nın savaşı Ege'ye taşıyıp Oniki Ada'yı işgali doğrudan olmasa da dolaylı olarak İngiltere'nin izni ile mümkün olmuştu. İngiltere, İtalya'nın Trablusgarp'taki Osmanlı direnişini sonlandırmak için işgallerin geçici olacağı konusunda taahhütlerine inanmış ancak çok geçmeden bunun ne ölçüde büyük bir hata olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştı. İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki hegemonyasını tehdit edebileceğini hesaba katamamıştı.

Sonuç olarak İtalya, diplomaside uyguladığı pragmatist ve soğukkanlı metotla yaklaşık iki yıl boyunca İngiltere'nin baskısına direnmiş ve Oniki Ada'ya yönelik benimsemiş olduğu uzun soluklu siyaseti hayata geçirebileceği zemini korumayı başarmıştı. İtalya'nın bu amacına ulaşması sadece sergilemiş olduğu diplomatik yeteneklerle mümkün olmamıştı; Osmanlı Devleti'nin Yunan işgali altındaki Sakız ile Midilli'yi geri alma mücadelesi İtalya'nın işgallerini sürdürmesindeki en önemli kolaylaştırıcı etkenlerden biri olmuştu. Babıali'nin bu iki adayı geri almak için İtalya'nın desteğine ihtiyacı vardı, bu nedenle de "emanet" altında tutulduğuna inanılan adalar konusunda İtalya'ya baskı yapmaya yanaşmamıştı. Benimsenen bu "kurnaz" siyasetin aslında hiç de akıllıca olmadığına anlaşılması uzun sürmemişti. Birinci Dünya Savaşı, İngiliz-İtalyan ilişkileri ve Oniki Ada Meselesinin kaderini baştan yazmıştı. Savaş başladıktan sonra Oniki Ada meselesi belirsizliğini korumaya devam etmekle birlikte artık İngiliz-İtalyan ilişkilerinde bir uzlaşmazlık meselesi olmaktan uzaklaşmıştı çünkü iki ülkenin gündeminde çok daha ciddi meseleler ortaya çıkmıştı. İngiltere, hayata geçirdiği başarılı diplomatik hamlelerle İtalya'yı Almanya'dan kopararak kendi cephesinde savaşa dâhil etmeyi başarmıştı. Dolayısıyla İtalya artık Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarına tehdit olmaktan çıkınca bu devletin Oniki Ada'daki varlığını sonlandırma girişimleri de kendiliğinden son bulmuştu. Oniki Ada 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile resmen İtalya'ya bırakılınca kadar da çeşitli pazarlıkların öznesi olsa da İtalyan işgalinde kalmaya devam etmiş; İtalya geçici bir süreliğine işgal ettiği Oniki Ada'dan ancak 1947 yılında ayrılmıştı.

Kaynakça

Gürhan Yellice

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı
Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

Arşiv Kaynakları

Yayınlanmamış Arşivler

Başkanlık Osmanlı Arşivi, (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR.SYS)

Istorikon Arxeion Ipourgiou Eksoterikon tis Ellados (AYE)

AYE/1913/12/8, "Zitima nison Aigaiou - Diaskepsi Londinou"

The National Archives (TNA), Londra.

Foreign Office Papers (FO 371), Political Files for Greece

British Parliamentary Papers (BPP), House of Lords (HL) Debates (1912-1914)

Yayınlanmış Arşivler

British Documents on the Origins of the War (1898-1914), Vol. IX, The Balkan Wars, Part I: The Prelude; Tripoli War G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1933.

British Documents on the Origins of the War (1898-1914), Vol. IX, The Balkan Wars, Part II: The League and Turkey, G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1934.

British Documents on the Origins of the War (1898-1914), Vol. X Part I: The Near and Middle East on the Eve of War, G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1936.

British Documents on the Origins of the War (1898-1914), Vol. X Part II: The Last Years of Peace, G.P Gooch, and Temperley, H. (eds), HMSO, London, 1938.

Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Série 3 (1911-1914), Tome X (17 Mars-23 Juillet 1914), Ministère des Affaires étrangères/Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914, Imprimerie Nationale, Paris, 1929-1959.

Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Série 3, (1911-1914), Tome IIIX (11 Août -31 Décembre 1913) Ministère des affaires étrangères/Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. Imprimerie Nationale, Paris, 1929-1959.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

Documents Diplomatiques Français, 1871-1914, Série 3, (1911-1914), Tome IX (1 Janvier -16 Mars 1914) Ministère des affaires étrangères/Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. Imprimerie Nationale, Paris, 1929-1959.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Ed. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, Band 36/1: Die Liquidierung der Balkankriege, 1913-1914 (Ed.Zweite Hälfte), Deutsche Verlagsgesellschaft fi'ir Politik und Geschichte, Berlin, 1926.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Ed. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, Band 36/2: Die Liquidierung der Balkankriege, 1913-1914 (Zweite Hälfte), Deutsche Verlagsgesellschaft fi'ir Politik und Geschichte, Berlin, 1926.

I Documenti Diplomatici Italiani, 1908-1914, Ministero Degli Affari Esteri, Romi, 1964.

Ege Sorunu Belgeler, Haz. Şimşir, Bilal, Cilt I (1912-1913), TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Ege Sorunu Belgeler, Haz. Şimşir, Bilal, Cilt II (1913-1914), TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Sürelî Yayınlar

Neue Freie Presse

The Times

Kitaplar

Bosworth, Richard, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War*, Cambridge University Press, London, 1979

Childs, Winston, Timothy, *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya: 1911-1912*, E.J. Brill, Leiden, 1990.

Doumanis, Nicholas, *Italy's Aegean Possession: The Dodecanese Islands, 1912-47. In: Myth and Memory in the Mediterranean*, Palgrave Macmillan, London, 1997.

Hayta, Necdet, *1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

- Marder, Arthur J., *From the Dreadnought to Scapa Flow, Vol.I: The Road to War, 1904–1914*, Oxford University Press, London, 1961.
- Marzari F. and Lowe C.J., *Italian Foreign Policy 1870-1940*, Routledge, London and New York, 2010.
- Pabuççular, Hazal, *Türkiye ve Onikiada 1912-1947*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, 2020
- Schurman, Jacob Gould, *The Balkan Wars 1912-1913*, The Floating Press, New Zealand, 2008.
- Streit, Georgios, *Imerologion - Arheion*, Tom. A', Marg. Fragouli, Athinai, 1964.
- Stead, William T. *Tripoli and the Treaties: Britain's Duty in This War*, Stead's Publishing House, London, 1911
- Taşkıran, Cemalettin, *Ürkek bir siyasetin tarih önündeki Ağır Vebali: Oniki Ada: hatalı kararlar, acı kayıplar*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, II. Baskı, İstanbul, 2007.

Makaleler

- Askew, William Clarence, "Europe's Efforts at Peacemaking During the Turco-Italian War", *The Southwestern Social Science Quarterly*, Vol. 18, No.4 (March 1938), s.363-375.
- Booth, C.D. "Italy in the Aegean", *Advocate of Peace through Justice*, January, 1929, Vol. 91, No. 1 (January, 1929), s. 40-44
- Bosworth, Richard, Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915, *The Historical Journal*, Dec., 1970, Vol. 13, No. 4 (Dec., 1970), s.703-704.
- Bosworth, R.J. "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Carabot, Philip, 'Italy's "Temporary" Acquisition of the Dodecanese: A Prelude to Permanency', *Diplomacy and Statecraft*, Vo.4/2, 1993 (1993), s. 285-312.
- Ediz, İsmail, "İtalya'nın Oniki Ada'yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. II, S. 1 2016, s. 35-59.
- Giannini, Amedeo, "Le Isole Italiane Dell'Egeo", *Oriente Moderno*, Luglio 1932, Anno 12, Nr. 7 (Luglio 1932), s. 313-325.
- Giannopoulos, Giannis "Dodekanisos, I Genesi Enos Onomatos kai i Antimetopisi tou apo tous Italous", *Eoa kai Esperia*, 6, 275-296.
- Hayta, Necdet, "İtalyanlar'ın Rodos ve 12 Ada'daki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor (1913)", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3/1995, s.191-204.

Oniki Ada Meselesi ve İngiliz-İtalyan İlişkilerine Etkisi, 1912-1914: İngiltere'nin İtalya'yı Oniki Ada'da Uzaklaştırma Girişimleri ve İtalya'nın Yaklaşımı

- Ferraioli, Gianpaolo, "Italian Diplomacy and the Libyan Enterprise", in *The Libyan War 1911-1912*, Luca Micheletta and Andrea Ungari (Ed), Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2013.
- Katsiadakis, Helen, "The Balkan Wars Experience: Understanding the Enemy" in *War in the Balkans: Conflict and Diplomacy before World War I*, (Ed. James Pettifer and Tom Buchanan), IB Tauris, London&New York, 2016, s. 226-238.
- Kent, Marian, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1900-1923", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, ed. Marian Kent, çev: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kerimoğlu Hasan Taner, "Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptığı Yardımlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2 (Kış 2012), s.161-181.
- Kerner, J. Robert, "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15", *The Journal of Modern History*, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1929), s. 400-441.
- Kondis, Basil, "The Northern Epirus Question during the First World War", *Balkan Studies*, 30 (1989), s.333-349.
- Kurtcephe, İsrail "Trablusgarp'ın İtalyanlarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direniş Katılmaları", *AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Yıl:3, S.6, C.2, Kasım 199, s.361-375.
- Svolopoulos, C. 'Anglo-Hellenic Talks on Cyprus During the Axis Campaign Against Greece', *Balkan Studies*, V.23/2, 1982, 200-210.
- Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, C.3- 113, Ocak 1965, s.77-119
- Yellice, Gürhan, "Güney Arnavutluk (Kuzey Epir) Meselesi, 1912-1914", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 42, 111-152.
- Tağmat, Çağla, "Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na Oniki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler", *Türkiyat Mecmuası*, c.28-1, 2018, s.139-161.

ATAD

Makale Türü: Biyografi

Geliş Tarihi : 19.10. 2021

Kabul Tarihi: 26.12.2021

Article Type: Biograph

Submitted: 19. 10. 2021

Accepted : 26.12.2021

Nuray SEVİM¹

TÜRK ASKER, DİPLOMAT, SİYASETÇİ ALİ FETHİ OKYAR

Öz: Bu alışma Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminden başlayarak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da devam eden demokratikleşme süreci ve tek partili dönemden, çok partili döneme geçiş çalışmaları, çatışmaları ve sancıları Ali Fethi Okyar'ın anılarına dayanılarak kaleme alınmıştır. Ali Fethi Bey, eğitim gördüğü arkadaşları ile birlikte Osmanlının içinde bulunduğu kötü durumdan nasıl kurtarılabilceği hususunda birçok toplantılar yapmıştır. Yapılan toplantılarda vatan ve bağımsızlık sözcüklerinden sıkça bahsetmişlerdir. O dönem okumuş oldukları İngiliz ve Fransız yazarların kitapları vatan ve özgürlük konusunda beyin fırtınası yapmalarına fayda teşkil etmiştir. Askerlik yıllarında birçok görevde bulunan Ali Fethi Bey'in Trablusgarp, Bolayır ve şarköy muharebeleri onun en önemli görevleri arasında olmuştur. Bunun yanında Osmanlı topraklarının aleyhinde olan birçok çete ve komitacılarla burun buruna mücadele etmiştir. Bulgaristan'a Sofya sefiri olarak gönderilmiş, Birinci Dünya Savaşı ile Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri düzenleme çabasında bulunmuştur. Mustafa Kemal'in Ali Fethi Bey'den yeni bir parti kurmasını istemesi, ona ne kadar güvendiğini ve o dönem güçlü bir muhalefetin olmadığına inandığını göstermektedir. Mustafa Kemal'in iki şartı ve istediği doğrultusunda 12 Ağustos 1930 tarihinde Ali Fethi Bey'in başkanlığında Serbest Fırka kurulmuştur. Elbette ki bu iki şart; Cumhuriyet rejimine dokunulmaması

¹ Tarih Öğretmeni, Oğuzkaan Anadolu Lisesi, nuraybilgin7@gmail.com , [ORCID](https://orcid.org/0000-0002-8773-0289)

ve Anayasanın ilkelerine bağlı kalmak ile ilgili idi. Ancak başarı ile ilerleyen fırka kendini fesh etmek zorunda kalmıştır. Serbest Fırkanın Cumhuriyet Halk Fırkası ile arasındaki rekabet Ali Fethi Bey'in o çok sevdiği yakın arkadaşı Mustafa Kemal ile kısa sürede olsa fikir ayrılığına düşmesine sebep olmuştur. Serbest Fırka ile ilgili sosyal, siyasi ve ekonomik ne yaşanırsa yaşansın Ali Fethi Okyar ve Mustafa Kemal Atatürk hep dost olarak kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Sofya, Trablusgarp Savaşı.

Turkish Soldier, Diplomat, Politician Ali Fethi Okyar

Abstract: This study was written based on the memories of Ali Fethi Okyar, the democratization process that started from the disintegration period of the Ottoman Empire and continued after the foundation of the Republic, and the transition from the single-party period to the multi-party period, conflicts and pains. Ali Fethi Bey, together with other friends of his, with whom he studied, held several meetings about how to save the Ottoman Empire from the bad state it had been suffering. In the meetings held, they often mentioned the terms 'homeland' and 'independence'. The books of English and French writers, which they read at the time, helped them greatly to brainstorm about the homeland and freedom. During his military service, Ali Fethi Bey served in a number of posts among which are the battels in Tripoli, Bolayır and Sarkoy as the most important ones. In addition, he fought head-on against numerous gangs and insurgents who were against the Ottoman lands. In this way, he showed efforts to promote the relations between Bulgaria and Ottoman Empire before and during the World War I. The fact that Mustafa Kemal asked Ali Fethi Bey to establish a new party was an indication of how much he trusted him and believed that there was no strong opposition at that time. In line with the two conditions and requests of Mustafa Kemal, Serbest Fırka (Liberal Party) was established on August 12, 1930 under the presidency of Ali Fethi Bey. These two conditions were without a question: to keep the Republican regime intact and adhere to the principles of the Constitution. However, the party that had progressed successfully were obliged to dissolve itself. It was not long before that the rivalry between the Liberal Party and the Republican People's Party caused Ali Fethi Bey to disagree with his best friend Mustafa Kemal, even if for a short time. Ali Fethi Okyar and Mustafa Kemal Atatürk always remained friends, no matter what was experienced about the Liberal Party, either social, political or economic.

Keywords: Ali Fethi Okyar, Liberal Republican Party, Sofia, Tripolitanian War.

Giriş

Ali Fethi Bey, 29 Nisan 1881 tarihinde Makedonya'nın bir şehri olan Prilepe'de hayata gelmiştir. Ali Fethi'nin küçük yaşta iken babası İsmail Efendi'nin vefat etmesi ile o, öğrenim hayatına Manastır'da vali olan dayısı müderris İbrahim Ethem Efendi'nin yanında devam etmiştir. İlköğrenim hayatını dayısının yanında tamamlamış daha sonra İptidai Numune Mektebini, Manastır Askeri Rüştiyesini ve Manastır Askeri İdadisini bitirmiştir.²

Ali Fethi Bey gençlik ve subaylık yıllarını XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde geçirmiştir. O dönemin Osmanlısı; Bulgar, Türk, Sırp, Ulah, Yahudi ve Arnavut'un bir arada yaşadığı farklı etnik uluslardan oluşmaktaydı. 1789 yılında Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri söz konusu ulusların Osmanlı'nın karşısında durmalarında etkili olmuştur. Özellikle Ali Fethi'nin doğup büyüdüğü Makedonya (Kosova, Selanik, Manastır) toprakları bu bağımsız hareketlerinin oldukça tesiri altında kalmıştır. Bunun yanında 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin son bulmasıyla Berlin Antlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Makedonya topraklarına ancak ıslahat yapılması şartı ile dokunulmamıştır. Bu durumun neticesinde de Yunan, Sırp ve Bulgarların kurmuş olduğu komita ve siyasi çeteler belirgin hale gelmiştir. Manastır Askeri İdadisinde okurken Namık Kemal'in eserlerini gizli gizli okumaya başlamış ve bu eserler onun zihninde yurt meselelerinin netlik kazanmasına aynı zamanda kafasında birçok soru işaretine neden olmuştur. Manastır Askeri İdadisinde eğitimini tamamlayan Ali Fethi, 1898'de eğitimine İstanbul'da bulunan Harp Okulunda devam etmiştir. Bu şehir onu çok heyecanlandırmış ve etkilemiştir. O, duygularını şöyle ifade etmiştir: *Çok heyecanlı idim ve hiç şüphesiz hayatımın en büyük saadetini hissediyordum. O his ve heyecanla kitaplarımı sarıldım. Manastır'da çalıştığım gibi aynı heyecanla Harbiye'de çalışmaya başladım.*³

Manastır Askeri İdadisinde Mustafa Kemal ile başlayan vefa dolu dostluğu Harbiye'de de devam etmiş ve uzun yıllar boyunca Kurtuluş Savaşında karşılarına çıkacak güçlükleri birlikte göğüslemişlerdir. Ali Fethi'nin sınıf arkadaşlarının arasında Mustafa Kemal'in yanında Ali Fuat Cebesoy, Galatalı Şevket, Cafer Tayyar, Kara Vasıf, Mustafa Muğlalı ileride omuz omuza hareket

² Tevetoğlu, F. (1987), *Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları*, Ankara: TTK, s.113.

³ Tevetoğlu, *age*, s.114.

edeceği arkadaşları arasında olmuştur.⁴ Bu eserlerin okunması yasak olmasına ve Harbiye’de sıkı bir kontrol olmasına rağmen okudukları bu eserler Ali Fethi’de ve arkadaşlarının düşünce yapılarında çığır açmış ve yurdun güvensiz ellerce çekilip çevrildiğine kanaat getirerek olaylar hakkında kafalarında oluşan çelişkileri çözmeye çalışmışlardır. Ali Fethi’nin istiklal, sürgün, işkence, egemenlik gibi konular her daim arkadaşlarıyla konuşmuş olduğu hususlar arasında olmuştur. Ve bu idealist gençler hürriyet meselesi üzerine oldukça yoğunlaşmış ve kendi aralarında teşkilat kurmuş ve birkaç sayı da dergi çıkarmışlardır.

Harbiye’den 1900 yılında eğitimini tamamlayan Ali Fethi kurmaylık eğitimi almak üzere Harp akademisinde eğitimine devam etmiştir. Harp Akademisinde de arkadaşları ile birlikte birçok çalışmalarda bulunmuştur. O, dergi faaliyetlerini icra ettikleri Harbiye’de birgün okul nazırı Ali Rıza Paşa tarafından yakalanınca çok öfkelenip duygularını şöyle dile getirmiştir: *“Hep o adamın başının altından çıkıyor bunlar. Sarayı başına yıkılmadıkça hiç rahat yok. Elime bir fırsat geçse sarayına bomba koyarım.”*⁵Ali Fethi, II. Abdülhamit’ten bahsetmiştir. Ancak ne gariptir ki kendisi 31 Mart ayaklanmasından sonra tahttan indirilen II. Abdülhamit’in Selanik’te bulunan Alâtini köşkünde 3,5 ay muhafızlığını yapmıştır.⁶

Ali Fethi Okyar’ın Askerlik Hayatı

1903 yılında Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisini üstün başarıyla bitirdikten sonra, Selanik’in merkezinde bulunan 3. ordunun 13. Süvari alayında vazifelendirilmiştir. O dönemde Kurmay subaylarının görevlendirildikleri orduda staj yapmıştır. Sekiz ay piyade, süvari ve topçu kıtalarında kurmaylar staj görmüşlerdir. Ali Fethi bu yeni kurulmuş olan Avcı Taburunun İkinci Bölüğünde staj görevini yerine getirmek üzere ataması yapılmıştır. Stajının sekiz ayını başarı ile tamamladıktan sonra Rıza Bey’in kumandasında Topçu Alayında

⁴ Mechın, B. (1997), *Mustafa Kemal, Bir İmparatorluğun Ölümü*, yay. haz. Zeki Çelikkol, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.70-71; Okyar, A.F. (1980), *Üç Devirde Bir Adam*, yay. haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, s.5.

⁵ Cebesoy, A.F. (1967), *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: Atatürk, İnkılap ve Aka Kitabevi s.15.

⁶ Cebesoy, *age*, s.15-17.

vazifelendirilmiştir.⁷O dönem Rumeli'nin birçok yerinde komitacılık faaliyetlerine karşı II. Abdülhamit başta Ali Fethi olmak üzere dönemin genç subaylarını Osmanlı topraklarına karşı olan hain düşünceleri ortadan kaldırmak üzere görevlendirmiştir. Ali Fethi 8 aylık bu staj dönemini söz konusu çetelerle mücadele ederek geçirmiştir. Kolağası rütbesine 25 Mart 1906 tarihinde terfi etmiştir. Yine o dönem Harbiye mekteplerinin kuruluşlarıyla ilgili bir düzenlemeye gidilmiştir. Artık Harbiye mektepleri, ordu merkezlerinde kurulacaktı ve Ali Fethi'de 30 Nisan 1906 tarihli buyruk ile ders nazır muavini olarak Edirne Mekteb-i Harbiye'sine atanmıştır. Ancak o bu vaziyetten memnun kalmamıştır. Bu durumun en büyük nedeni Ali Fethi'nin Manastır'da geçirmiş olduğu güzel günler ve onun çok sevdiği arkadaşlarından ayrılmak istememesiydi. Neticede Edirne'ye gelerek görevine başlamıştır.⁸

Edirne'de üç ay bir süre ile görev yaptıktan sonra 3. Ordu Mahçova Yunan Hududu Mintika Kumandanlığında 21 Ağustos 1906 tarihinde göreve başlamıştır. Manastır'ın Kesriye kazasında da 9 ay Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleriyle uğraşmıştır. Aynı dönem özellikle Tıbbiyeli öğrenciler başta olmak üzere Meşrutiyet'in ilanını isteyenler, II. Abdülhamit'e karşı teşkilatlanmışlardır. Bunun sonucunda 1906 yılında *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* kurulmuştur. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 27 Eylül 1907 tarihinde Paris'te kurulan İttihat ve Terakki cemiyeti ile birleştirilmiştir. Ali Fethi bu cemiyette faaliyet gösteren isimler arasında olmuştur.

Ali Fethi'nin binbaşı rütbesine 21 Mayıs 1908'de yükselmesiyle Selanik Jandarma Zabitan Mektebi komutanlığına tayin edilmiştir. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın düşüncelerinin bu vazifeye tayin olmasında son derece etkili olmuştur. Bu tayin ve paşanın olumlu düşünceleri Ali Fethi'nin askerlik yaşamının başlarında Rumeli'de 3. Ordunun her kademesinde ve aynı zamanda çete ve komita faaliyetlerinde yapmış olduğu azim ve başarılarının sonucunda oluşmuştur. Paris Sefareti Ateşemiliterliğine 12 Ocak 1909 tarihinde atanmış, Jandarma Subay Mektebi Kumandanlığını bırakarak 6 Mart 1909 tarihinde İstanbul'a gelerek Paris'e seyahat etmiştir.⁹Paris'te iken Fransızların yapmış olduğu tatbikatları izleyip çok sayıda raporlar hazırlamıştır. Ve bu raporları

⁷ Tevetoğlu, F. (1982), "Atatürk'ün Davasını Yürütmekte İlk Aklına Gelen Arkadaşı: Ali Fethi Okyar", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 292, s.9-17.

⁸ Fethi Tevetoğlu, *agm*, s.17.

⁹Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.15.

hükümet merkezine ve Genel Kurmay Başkanlığı'na göndererek hükümeti bilgilendirmiştir. Kısa bir süre sonra İtalya'nın Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a askeri operasyon başlatmaları üzerine Trablusgarp Harbine katılmıştır.¹⁰

Trablusgarp'taki Azim ve Başarısı

Siyasi birliğini geç tamamlayan İtalya'nın karşısında Osmanlı ordu ve donanması söz konusu devletle savaşacak güçte değildi. Devlet yönetimi İttihat ve Terakki Cemiyetinin kontrolünde olmasına rağmen hükümette yine eski yöneticiler görev yapmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin bir taraftan kendi içlerinde çekişmelerin devam etmesi, hükümette etkili devlet adamlarının olmayışı ve iç huzursuzluklar, İtalya için elverişli bir zaman olmuştur. Bu elverişli zamanı iyi yöneten İtalya, Osmanlı Devleti'ne 28 Eylül 1911 tarihli Trablusgarp üzerinde isteklerde bulunduğu iki günlük muhtıra vermiştir. İtalya'nın vermiş olduğu sürenin bitmesi ile İtalyan Hükümeti 29 Eylül 1911 tarihinde ikinci muhtırayı vererek savaş ilan etmiştir.¹¹ İtalyanların bu kararı karşısında devlet yöneticileri, asker ve diplomatik şahıslar İtalya ile bu durumun diplomatik yönden çözmek istemişleridir. Osmanlı hükümetinin bu tavrı dönemin genç subayları ve İttihat ve Terakkicileri huzursuz etmiştir. Ali Fethi, Mustafa Kemal'e haber göndererek Enver Paşa'nın evine gideceklerini bildirmiştir.¹² Enver Paşa'nın evinde Ali Fethi ve Mustafa Kemal'in yanında Eşref Kuşçubaşı, Süleyman Askeri, Mümtaz ve Hamdi Beyler gibi subaylarda katılmışlardır. Ali Fethi, Mustafa Kemal ve Enver Paşa aldıkları kararı ile Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya bildirmişlerdir. Mahmut Şevket Paşa onlara çok gizli hareket etmelerini, pasaport işlemlerinde de gerekli kolaylığın sağlanacağına dair teminat vermiştir. Ali Fethi'nin Paris'e gitmesi ile kendisi orada görev yapan Elçi Rıfat Bey ve Harbiye Nezaretinde güvendiği insanları ziyaret ederek Trablusgarp'a gidebilmek için onlardan yardım talebinde bulunmuştur.

Ali Fethi gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra yanına tıp öğrenimi yapmış beş askeri doktoru alarak Paris'ten hareket etmiştir. Değişik kimlikle aldıkları pasaportlarla Marsilyalı bir kayıkçının kayığında başlayan yolculuğunu çok zor

¹⁰ Aybars, E. (1983), "Makedonya ve II. Meşrutiyet", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeler Dergisi*, S.1, s.5.

¹¹ Şıvgın, H. (1989), *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları s.29.

¹² Hale Şıvgın, *age*, s.30.

şartlar altında yapmıştır.¹³ Ali Fethi, Trablusgarp'ta yaşayan Müslümanların yardımı ile Tunus'un Sfax Limanına 10-15 gün içinde gelebilmiştir. Kendisi cepheye vardığında durumun çok hassas olduğunu görmüştür. İtalyanların Ekim ayının başında başlattıkları bombalama halkı ziyan etmiş ve ilk etapta Osmanlı güçleri geri çekilmiştir. 4 Ekim 1911'de Tobruk, 6 Ekim 1911'de Trablusgarp, 13 Ekim 1911'de Derne ve Bingazi işgal edilmiştir. Cepheye gelen Ali Fethi acı bir gerçek ile karşı karşıya kalmıştır. Karargâhta yapılması gereken çalışmaların planını kısa sürede yapmış ve hemen işe koyulmuştur. Yerli halkın kısa sürede teşkilatlanmasını sağlamıştır. Çünkü İtalyanlar işgallerden önce ve sonrasında Trablusgarp'taki yerli halka, savaşta Türklerin büyük kayıplar verdiğini, savaşı kendilerinin kazanacağını, Türklerin onlara yalan söylediği gibi bildiriler halkı çok etkilemiştir. Ancak Ali Fethi yerli halkı ve askeri birlikleri İtalyanlar karşısında örgütlenerek karşı saldırıya geçecek vaziyete getirmiştir.¹⁴

Bu taarruz yani 23 Ekim 1911 Hani Taarruzu, Trablusgarp'taki Türk ve yerli kuvvetlerin ilk muvaffakiyetli savunmasıdır. Osmanlının silah, cephane, makinalı tüfek ve insan gücünden yoksun olan ordusunu İtalyanlar için korkulu hale getiren Ali Fethi ve arkadaşlarının büyük azim ve kararlı duruşlarıdır. Ancak İtalya bu mağlubiyetin öcünü hiç günahı olmayan ve savunmasız halktan almıştır. 42. Tümen Kurmay Başkanı Ali Fethi bu duruma kayıtsız kalmamış, 3 Kasım 1911'de yazmış olduğu yazıyı Fırka Kumandanlığına bildirerek, bu durumun Avrupa ülkeleri nezdinde protesto edilmesini istemiştir.¹⁵

Trablusgarp'ta gösterilen başarılar için Ali Fethi şu ifadeleri kullanmıştır: *"Trablusgarp'taki vatanseverlik ve yiğitlik dünyaya anlatılsa idi, Türklüğün her şeyini kaybettiği düşüncesinin hâkim olduğu o günlerde, dünyanın gözü önünde itibarımız yerini almakla kalmaz, hayranlık uyandırırdık. Trablusgarp, bugünkü neslin bilmesi gereken vatanseverlik destanıdır."*¹⁶ Fakat Balkan devletlerinin, Avrupa devletleri tarafından kışkırtılmaları ve kendi aralarında çeşitli anlaşmalar yaparak Osmanlı

¹³ Okyar, O, Seyitdanlıoğlu, M. (1997), *Fethi Okyar'ın Anıları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları s.14-15.

¹⁴ İlhan, S. (1989), *Atatürk ve Askerlik*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları s.88-93.

¹⁵Sorgun, T. (1997), *Halil Paşa / Bitmeyen Savaş / İttihat ve Terakkiden Cumhuriyet'e*, İstanbul: Kamer Yayınları, s.25.

¹⁶Taylan Sorgun, *age*, s.263

Devleti'ne harp ilan etmeleri, Trablusgarp'ta barış yapılmasını zorunlu kılmıştır. 15 Ekim 1912 tarihinde Uşi'de kararlaştırılan antlaşma, padişah iradesi ile onaylanmıştır. Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve geçicide olsa Oniki Adayı kaybetmiştir.

Balkan Harbi'nde Ali Fethi

Balkan Savaşları başladığında Ali Fethi Trablusgarp'tan dönmüş ve Genel Kurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmiştir.¹⁷ Düşman karşısında her cephede ordu direniş göstermesine rağmen başarılı sonuçlar elde edemediği için sürekli geri çekilmiştir. Doğu ordusu Bulgarlar karşısında bütün Trakya'yı terk ederek Çatalca'ya geri çekilmiştir. Kumova'da Osmanlı ordusu yenilmiş, Yunan askeri Selanik'e ulaşarak Ege adalarından Bozcaada, Taşoz, Samotraki ve Limni'yi ele geçirmişlerdir. Ali Fethi Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum karşısında Harbiye Nazırına çıkarak cephede görev almak istediğini söylemiştir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa onun bu isteğini tüm samimiyetiyle kabul etmiş ve 25 Kasım 1912 tarihli buyrukla Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığında vazifelendirilmiştir.¹⁸

Bulgar orduları Çatalca hatlarına kadar gelip Edirne'yi kuşatmışlar ancak daha fazla ilerleyemeyip Çatalca'ya geri dönmüşlerdir. Çatalca hattını geçemeyen Bulgar orduları bu seferde Gelibolu Yarımadasına taarruz hazırlıklarına başlamış ve o dönem adı Bolayır Kolordusu diye bilinen Türk ordusu boğazın dar kısmına sıkışmıştır. Böylelikle Bolayır ve Şarköy muharebeleri başlamıştır. Bolayır muharebelerinde, Bolayır Kolordu Komutanı Mustafa Kemal, Hareket Şube Müdürü Fahri Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi olarak Ali Fethi görev almıştır.¹⁹ Balkan Savaşlarına bizzat şahit olan gazeteci Georges Rémond adlı bir gazeteci ve özellikle dönemin en ünlü gazetelerinden *Matin*'in başyazarı Stephanne Lauzanne bu savaşın ilk kırk gününde (Yani 1912'nin Kasım ayı sonuna kadar) savaş muhabiri olarak görev yaptıktan sonra ülkesine dönmüşlerdir. Üç gün süren tren yolculuğu sırasında sohbetleri olmuştur. Nitekim Rémond'un anlatışını kitabının girişinde aktarır: "Rémond da Libya günlerindeki Türk cephesinden, sultanın subayları için olduğu gibi askerler için sempatiden başka bir şey aktarmadı. Sadece kumandan sıfatı olan ve de boyları da rütbelerinden

¹⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Genelkurmay ATASE Yayınları: Ankara 1993, s.25-26.

¹⁸ Altay, F. (1972) "Balkan Felaketi", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.8, Eylül, s.38-42.

¹⁹ Belen, F. (1971), *1912-1913 Balkan Savaşı*, Ankara: Harp Akademileri Basımevi, s.92.

büyük olmayan Enver ve Ali Fethi'yi gördü. Araplar da sıksa ve de çok gösterişli olmayan bu iki yaratığa bakarak bir hükümdar gülüşü gösterdiler. 'Bu da ne! Padişah'ın devletini kurtarmak için bize bütün gönderebildiği bu mu!' dediler. Ancak iki gün sonra, artık hiç kimse gülmüyordu. İki zayıf küçük adamın şaşılacak bir otoritesi vardı ve de olağanüstü bir kumandanlık yeteneği böylece bir yıl boyunca 100 bin kişilik bir Avrupa ordusunu etkisiz kıldılar." ²⁰

Ali Fethi bu süreçte düşman ile ilgili bir araştırma yapmış ve Başkomutanlığa 5-6 Şubat 1913'de bir rapor göndermiştir. Raporda, "*düşmanın Kavaksuyu'nun (Çanakkale'de bir bölge) güneyine zayıf kuvvetlerle geçtiği, diğer büyük kuvvetlerin kuzeydeki Malkara ve Keşan'da bulunduğu ve Kavaksuyu'nun geriye çekilişe pek müsait olmadığı iletilerek dizili kuvvetlerin vakit kaybetmeden taarruza geçeceği ve kendilerinden cevap beklenildiğini*" yazmıştır.²¹

Genel Karargâh ile Bolayır Kolordusu arasında tüm müzakereler bitmiş ve 8Şubat 1913 sabahı başlayacak taarruz için birlikler hazır duruma gelmesi sağlanmıştır.²² Bolayır Kolordusu taarruza hazırken 10. Kolorduda durum şöyle seyir izlemiştir: Saat 18.00 sularında hareket edilecektir. Ancak Güzel Girit Vapuru yakınlarda görünmemektedir. Birçok yerde aranmış ancak izine rastlanmamıştır. Saat 19.00'da hareket eden Kolordu Komutanı Hurşit Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa'nın bulunduğu vapur Haydarpaşa açıklarına geldiğinde 31. Tümenden bir telgraf almışlardır. Telgrafta, 61. ve 62. Şirket vapurlarının Şarköy'e asker götüremeyeceği bildirilmektedir. Enver Paşa Haydarpaşa telgrafhanesinden zor kullanarak da olsa Güzel Girit vapurunun mutlaka arınmasını, eğer hareket etmişse Şarköy'e doğru derhal gelmesini emretmiştir. 2-3 saatlik bir gecikmeyle 31. Tümende hareket etmiştir. Enver ve Hurşit Paşalar savaş alanına hava şartlarından dolayı gecikmeli gelmişlerdir. Bu olumsuzluklardan haberi olmayan Ali Fethi ve Fahri Paşa, Bolayır Kolordusuna sabahın erken saatlerinde taarruz emri vermiştir. Etkili bir çarpışma ve top ateşi içerisinde taarruza devam ederken bir taraftan da Şarköy'de yapılması planlanan çıkarma heyecanla beklenmiştir. Fakat beklenen sonuç elde edilememiştir. Şarköy'den Bulgar kuvvetleri saldırıya geçmiş ve bu menfi durum Osmanlı

²⁰Remond, Georges; *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya Çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

²¹ Okyar, A.F, Şarman, K. (2016), *Büyük Günlerin Adamı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları s.27.

²² Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 5.

ordusunun büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Günlerce büyük ümitlerle hazırlanan Bolayır ve Şarköy çıkarması, Osmanlı ordusunun yenilip moralce çökmesine yol açtığı gibi Ali Fethi ve arkadaşlarının ve diğer ittihatçıların arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ali Fethi ve diğer komutanlar bu yenilgiden dolayı birbirlerini suçlamışlardır. Ali Fethi'yi ve Mustafa Kemal'i Bolayır yenilgisi istifanın eşliğine getirmiştir. Ali Fethi, bu yenilginin sebeplerini yazdığı kitapçığın 24. Sayfasında; "*Balkan Harbi'nde mağlubiyetlerin esbabını araştırmak gülistan vatanın güzel çiçeği olan Rumeli'nin kaybedilmesinden ders ve ibret almak hepimiz için bir borçtur*" demiştir. Bu yoğun duygularla birlikte Ali Fethi savaştan sonra İstanbul'a dönmüş ve 14 Eylül 1913 tarihinde askerlikten mesleğinden istifade etmiştir.²³

Balkan Savaşları başladığında Ali Fethi Trablusgarp'tan dönmüş ve Genel Kurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmiştir.²⁴ Düşman karşısında her cephede ordu direniş göstermesine rağmen başarılı sonuçlar elde edemediği için sürekli geri çekilmiştir. Doğu ordusu Bulgarlar karşısında bütün Trakya'yı terk ederek Çatalca'ya geri çekilmiştir. Kumova'da Osmanlı ordusu yenilmiş, Yunan askeri Selanik'e ulaşarak Ege adalarından Bozcaada, Taşoz, Samotraki ve Limni'yi ele geçirmişlerdir. Ali Fethi Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum karşısında Harbiye Nazırına çıkarak cephede görev almak istediğini söylemiştir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa onun bu isteğini tüm samimiyetiyle kabul etmiş ve 25 Kasım 1912 tarihli buyrukla Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığında vazifelendirilmiştir.²⁵

Bulgar orduları Çatalca hatlarına kadar gelip Edirne'yi kuşatmışlar ancak daha fazla ilerleyemeyip Çatalca'ya geri dönmüşlerdir. Çatalca hattını geçemeyen Bulgar orduları bu seferde Gelibolu Yarımadasına taarruz hazırlıklarına başlamış ve o dönem adı Bolayır Kolordusu diye bilinen Türk ordusu boğazın dar kısmına sıkışmıştır. Böylelikle Bolayır ve Şarköy muharebeleri başlamıştır. Bolayır muharebelerinde, Bolayır Kolordu Komutanı Mustafa Kemal, Hareket Şube Müdürü Fahri Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi olarak Ali Fethi görev almıştır.²⁶ Balkan Savaşlarına bizzat şahit olan gazeteci Georges Rémond adlı bir gazeteci

²³Fahrettin Altay, *ağm*, s.42-44.

²⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Genelkurmay ATASE Yayınları: Ankara 1993, s.25-26.

²⁵Altay, F. (1972) "*Balkan Felaketi*", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.8, Eylül, s.38-42.

²⁶ Belen, F. (1971), *1912-1913 Balkan Savaşı*, Ankara: Harp Akademileri Basımevi, s.92.

ve özellikle dönemin en ünlü gazetelerinden *Matin*'in başyazarı Stephanie Lauzanne bu savaşın ilk kırk gününde (Yani 1912'nin kasım ayı sonuna kadar) savaş muhabiri olarak görev yaptıktan sonra ülkesine dönmüşlerdir. Üç gün süren tren yolculuğu sırasında sohbetleri olmuştur. Nitekim Rémond'un anlatışını kitabının girişinde aktarır: "Rémond da Libya günlerindeki Türk cephesinden, sultanın subayları için olduğu gibi askerler için sempatiden başka bir şey aktarmadı. Sadece kumandan sıfatı olan ve de boyları da rütbelerinden büyük olmayan Enver ve Ali Fethi'yi gördü. Araplar da sıksa ve de çok gösterişli olmayan bu iki yaratığa bakarak bir hükümdar gülüşü gösterdiler. 'Bu da ne! Padişah'ın devletini kurtarmak için bize bütün gönderebildiği bu mu!' dediler. Ancak iki gün sonra, artık hiç kimse gülmüyordu. İki zayıf küçük adamın şaşılacak bir otoritesi vardı ve de olağanüstü bir kumandanlık yeteneği böylece bir yıl boyunca 100 bin kişilik bir Avrupa ordusunu etkisiz kıldılar." ²⁷

Ali Fethi bu süreçte düşman ile ilgili bir araştırma yapmış ve Başkomutanlığa 5-6 Şubat 1913'de bir rapor göndermiştir. Raporda, "*düşmanın Kavaksuyu'nun (Çanakkale'de bir bölge) güneyine zayıf kuvvetlerle geçtiği, diğer büyük kuvvetlerin kuzeydeki Malkara ve Keşan'da bulunduğu ve Kavaksuyu'nun geriye çekilişe pek müsait olmadığı iletilerek dizili kuvvetlerin vakit kaybetmeden taarruza geçeceği ve kendilerinden cevap beklenildiğini*" yazmıştır.²⁸

Genel Karargâh ile Bolayır Kolordusu arasında tüm müzakereler bitmiş ve 8Şubat 1913 sabahı başlayacak taarruz için birlikler hazır duruma gelmesi sağlanmıştır.²⁹ Bolayır Kolordusu taarruza hazırlarken 10. Kolorduda durum şöyle seyir izlemiştir: Saat 18.00 sularında hareket edilecektir. Ancak Güzel Girit Vapuru yakınlarda görünmemektedir. Birçok yerde aranmış ancak izine rastlanmamıştır. Saat 19.00'da hareket eden Kolordu Komutanı Hurşit Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa'nın bulunduğu vapur Haydarpaşa açıklarına geldiğinde 31. Tümenden bir telgraf almışlardır. Telgrafta, 61. ve 62. Şirket vapurlarının Şarköy'e asker götürmeyeceği bildirilmektedir. Enver Paşa Haydarpaşa telgrafhanesinden zor kullanarak da olsa Güzel Girit vapurunun mutlaka arınmasını, eğer hareket etmişse Şarköy'e doğru derhal gelmesini

²⁷Remond, Georges; *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya Çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

²⁸ Okyar, A.F, Şarman, K. (2016), *Büyük Günlerin Adamı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları s.27.

²⁹ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 5.

emretmiştir. 2-3 saatlik bir gecikmeyle 31. Tümede hareket etmiştir. Enver ve Hurşit Paşalar savaş alanına hava şartlarından dolayı gecikmeli gelmişlerdir. Bu olumsuzluklardan haberi olmayan Ali Fethi ve Fahri Paşa, Bolayır Kolordusuna sabahın erken saatlerinde taarruz emri vermiştir. Etkili bir çarpışma ve top ateşi içerisinde taarruza devam ederken bir taraftan da Şarköy’de yapılması planlanan çıkarma heyecanla beklenmiştir. Fakat beklenen sonuç elde edilememiştir. Şarköy’den Bulgar kuvvetleri saldırıya geçmiş ve bu menfi durum Osmanlı ordusunun büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Günlerce büyük ümitlerle hazırlanılan Bolayır ve Şarköy çıkarması, Osmanlı ordusunun yenilip moralce çökmesine yol açtığı gibi Ali Fethi ve arkadaşlarının ve diğer ittihatçıların arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ali Fethi ve diğer komutanlar bu yenilgiden dolayı birbirlerini suçlamışlardır. Ali Fethi’yi ve Mustafa Kemal’i Bolayır yenilgisi istifanın eşğine getirmiştir. Ali Fethi, bu yenilginin sebeplerini yazdığı kitapçığın 24. Sayfasında; *“Balkan Harbi’nde mağlubiyetlerin esbabını araştırmak gülistan vatanın güzel çiçeği olan Rumeli’nin kaybedilmesinden ders ve ibret almak hepimiz için bir borçtur”* demiştir. Bu yoğun duygularla birlikte Ali Fethi savaştan sonra İstanbul’a dönmüş ve 14 Eylül 1913 tarihinde askerlikten mesleğinden istifade etmiştir.³⁰

Balkan Savaşları başladığında Ali Fethi Trablusgarp’tan dönmüş ve Genel Kurmay Başkanlığı’nda görevlendirilmiştir.³¹ Düşman karşısında her cephede ordu direniş göstermesine rağmen başarılı sonuçlar elde edemediği için sürekli geri çekilmiştir. Doğu ordusu Bulgarlar karşısında bütün Trakya’yı terk ederek Çatalca’ya geri çekilmiştir. Kumova’da Osmanlı ordusu yenilmiş, Yunan askeri Selanik’e ulaşarak Ege adalarından Bozcaada, Taşoz, Samotraki ve Limni’yi ele geçirmişlerdir. Ali Fethi Osmanlı’nın içinde bulunduğu zor durum karşısında Harbiye Nazırına çıkarak cephede görev almak istediğini söylemiştir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa onun bu isteğini tüm samimiyetiyle kabul etmiş ve 25 Kasım 1912 tarihli buyrukla Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığında vazifelendirilmiştir.³²

Bulgar orduları Çatalca hatlarına kadar gelip Edirne’yi kuşatmışlar ancak daha fazla ilerleyemeyip Çatalca’ya geri dönmüşlerdir. Çatalca hattını geçemeyen

³⁰Fahrettin Altay, *agm*, s.42-44.

³¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Genelkurmay ATASE Yayınları: Ankara 1993, s.25-26.

³²Altay, F. (1972) *“Balkan Felaketi”*, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.8, Eylül, s.38-42.

Bulgar orduları bu seferde Gelibolu Yarımadasına taarruz hazırlıklarına başlamış ve o dönem adı Bolayır Kolordusu diye bilinen Türk ordusu boğazın dar kısmına sıkışmıştır. Böylelikle Bolayır ve Şarköy muharebeleri başlamıştır. Bolayır muharebelerinde, Bolayır Kolordu Komutanı Mustafa Kemal, Hareket Şube Müdürü Fahri Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi olarak Ali Fethi görev almıştır.³³ Balkan Savaşlarına bizzat şahit olan gazeteci Georges Rémond adlı bir gazeteci ve özellikle dönemin en ünlü gazetelerinden *Matin*'in başyazarı Stephanie Lauzanne bu savaşın ilk kırk gününde (Yani 1912'nin kasım ayı sonuna kadar) savaş muhabiri olarak görev yaptıktan sonra ülkesine dönmüşlerdir. Üç gün süren tren yolculuğu sırasında sohbetleri olmuştur. Nitekim Rémond'un anlatışını kitabının girişinde aktarır: "Rémond da Libya günlerindeki Türk cephesinden, sultanın subayları için olduğu gibi askerler için sempatiden başka bir şey aktarmadı. Sadece kumandan sıfatı olan ve de boyları da rütbelerinden büyük olmayan Enver ve Ali Fethi'yi gördü. Araplar da sıska ve de çok gösterişli olmayan bu iki yaratığa bakarak bir hükümdar gülüşü gösterdiler. 'Bu da ne! Padişah'ın devletini kurtarmak için bize bütün gönderebildiği bu mu!' dediler. Ancak iki gün sonra, artık hiç kimse gülmüyordu. İki zayıf küçük adamın şaşılacak bir otoritesi vardı ve de olağanüstü bir kumandanlık yeteneği böylece bir yıl boyunca 100 bin kişilik bir Avrupa ordusunu etkisiz kıldılar."³⁴

Ali Fethi bu süreçte düşman ile ilgili bir araştırma yapmış ve Başkomutanlığa 5-6 Şubat 1913'de bir rapor göndermiştir. Raporda, "*düşmanın Kavaksuyu'nun (Çanakkale'de bir bölge) güneyine zayıf kuvvetlerle geçtiği, diğer büyük kuvvetlerin kuzeydeki Malkara ve Keşan'da bulunduğu ve Kavaksuyu'nun geriye çekilişe pek müsait olmadığı iletilerek dizili kuvvetlerin vakit kaybetmeden taarruza geçeceği ve kendilerinden cevap beklenildiğini*" yazmıştır.³⁵

Genel Karargâh ile Bolayır Kolordusu arasında tüm müzakereler bitmiş ve 8Şubat 1913 sabahı başlayacak taarruz için birlikler hazır duruma gelmesi sağlanmıştır.³⁶ Bolayır Kolordusu taarruza hazırken 10. Kolorduda durum şöyle seyir izlemiştir: Saat 18.00 sularında hareket edilecektir. Ancak Güzel Girit

³³ Belen, F. (1971), *1912-1913 Balkan Savaşı*, Ankara: Harp Akademileri Basımevi, s.92.

³⁴ Remond, Georges; *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya Çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

³⁵ Okyar, A.F, Şarman, K. (2016), *Büyük Günlerin Adamı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları s.27.

³⁶ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 5.

Vapuru yakınlarda görünmemektedir. Birçok yerde aranmış ancak izine rastlanmamıştır. Saat 19.00'da hareket eden Kolordu Komutanı Hurşit Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa'nın bulunduğu vapur Haydarpaşa açıklarına geldiğinde 31. Tümeden bir telgraf almışlardır. Telgrafta, 61. ve 62. Şirket vapurlarının Şarköy'e asker götürmeyeceği bildirilmektedir. Enver Paşa Haydarpaşa telgrafhanesinden zor kullanarak da olsa Güzel Girit vapurunun mutlaka arınmasını, eğer hareket etmişse Şarköy'e doğru derhal gelmesini emretmiştir. 2-3 saatlik bir gecikmeyle 31. Tümede hareket etmiştir. Enver ve Hurşit Paşalar savaş alanına hava şartlarından dolayı gecikmeli gelmişlerdir. Bu olumsuzluklardan haberi olmayan Ali Fethi ve Fahri Paşa, Bolayır Kolordusuna sabahın erken saatlerinde taarruz emri vermiştir. Etkili bir çarpışma ve top ateşi içerisinde taarruza devam ederken bir taraftan da Şarköy'de yapılması planlanan çıkarma heyecanla beklenmiştir. Fakat beklenen sonuç elde edilememiştir. Şarköy'den Bulgar kuvvetleri saldırıya geçmiş ve bu menfi durum Osmanlı ordusunun büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Günlerce büyük ümitlerle hazırlanan Bolayır ve Şarköy çıkarması, Osmanlı ordusunun yenilip moralce çökmesine yol açtığı gibi Ali Fethi ve arkadaşlarının ve diğer ittihatçıların arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ali Fethi ve diğer komutanlar bu yenilgiden dolayı birbirlerini suçlamışlardır. Ali Fethi'yi ve Mustafa Kemal'i Bolayır yenilgisi istifanın eşğine getirmiştir. Ali Fethi, bu yenilginin sebeplerini yazdığı kitapçığın 24. Sayfasında; *"Balkan Harbi'nde mağlubiyetlerin esbabını araştırmak gülistan vatanın güzel çiçeği olan Rumeli'nin kaybedilmesinden ders ve ibret almak hepimiz için bir borçtur"* demiştir. Bu yoğun duygularla birlikte Ali Fethi savaştan sonra İstanbul'a dönmüş ve 14 Eylül 1913 tarihinde askerlikten mesleğinden istifade etmiştir.³⁷

Balkan Savaşları başladığında Ali Fethi Trablusgarp'tan dönmüş ve Genel Kurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmiştir.³⁸ Düşman karşısında her cephede ordu direniş göstermesine rağmen başarılı sonuçlar elde edemediği için sürekli geri çekilmiştir. Doğu ordusu Bulgarlar karşısında bütün Trakya'yı terk ederek Çatalca'ya geri çekilmiştir. Kumova'da Osmanlı ordusu yenilmiş, Yunan askeri Selanik'e ulaşarak Ege adalarından Bozcaada, Taşoz, Samotraki ve Limni'yi ele geçirmişlerdir. Ali Fethi Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durumda

³⁷Fahrettin Altay, *ağm*, s.42-44.

³⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Genelkurmay ATASE Yayınları: Ankara 1993, s.25-26.

Harbiye Nazırına çıkararak cephede görev almak istediğini söylemiştir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa onun bu isteğini tüm samimiyetiyle kabul etmiş ve 25 Kasım 1912 tarihli buyrukla Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Kurmay Başkanlığında vazifelendirilmiştir.³⁹

Bulgar orduları Çatalca hatlarına kadar gelip Edirne'yi kuşatmışlar ancak daha fazla ilerleyemeyip Çatalca'ya geri dönmüşlerdir. Çatalca hattını geçemeyen Bulgar orduları bu seferde Gelibolu Yarımadasına taarruz hazırlıklarına başlamış ve o dönem adı Bolayır Kolordusu diye bilinen Türk ordusu boğazın dar kısmına sıkışmıştır. Böylelikle Bolayır ve Şarköy muharebeleri başlamıştır. Bolayır muharebelerinde, Bolayır Kolordu Komutanı Mustafa Kemal, Hareket Şube Müdürü Fahri Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi olarak Ali Fethi görev almıştır.⁴⁰ Balkan Savaşlarına bizzat şahit olan gazeteci Georges Rémond adlı bir gazeteci ve özellikle dönemin en ünlü gazetelerinden *Matin*'in başyazarı Stephanne Lauzanne bu savaşın ilk kırk gününde (Yani 1912'nin Kasım ayı sonuna kadar) savaş muhabiri olarak görev yaptıktan sonra ülkesine dönmüşlerdir. Üç gün süren tren yolculuğu sırasında sohbetleri olmuştur. Nitekim Rémond'un anlatışını kitabının girişinde aktarır: "Rémond da Libya günlerindeki Türk cephesinden, sultanın subayları için olduğu gibi askerler için sempaticiden başka bir şey aktarmadı. Sadece kumandan sıfatı olan ve de boyları da rütbelerinden büyük olmayan Enver ve Ali Fethi'yi gördü. Araplar da sıksa ve de çok gösterişli olmayan bu iki yaratığa bakarak bir hükümdar gülüşü gösterdiler. 'Bu da ne! Padişah'ın devletini kurtarmak için bize bütün gönderebildiği bu mu!' dediler. Ancak iki gün sonra, artık hiç kimse gülmüyordu. İki zayıf küçük adamın şaşılacak bir otoritesi vardı ve de olağanüstü bir kumandanlık yeteneği böylece bir yıl boyunca 100 bin kişilik bir Avrupa ordusunu etkisiz kıldılar."⁴¹

Ali Fethi bu süreçte düşman ile ilgili bir araştırma yapmış ve Başkomutanlığa 5-6 Şubat 1913'de bir rapor göndermiştir. Raporda, "*düşmanın Kavaksuyu'nun (Çanakkale'de bir bölge) güneyine zayıf kuvvetlerle geçtiği, diğer büyük kuvvetlerin kuzeydeki Malkara ve Keşan'da bulunduğu ve Kavaksuyu'nun geriye çekilişe pek müsait*

³⁹Altay, F. (1972) "Balkan Felaketi", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.8, Eylül, s.38-42.

⁴⁰Belen, F. (1971), *1912-1913 Balkan Savaşı*, Ankara: Harp Akademileri Basımevi, s.92.

⁴¹Remond, Georges; *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya Çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

olmadığı iletilerek dizili kuvvetlerin vakit kaybetmeden taarruza geçeceği ve kendilerinden cevap beklenildiğini” yazmıştır.⁴²

Genel Karargâh ile Bolayır Kolordusu arasında tüm müzakereler bitmiş ve 8Şubat 1913 sabahı başlayacak taarruz için birlikler hazır duruma gelmesi sağlanmıştır.⁴³ Bolayır Kolordusu taarruza hazırken 10. Kolorduda durum şöyle seyir izlemiştir: Saat 18.00 sularında hareket edilecektir. Ancak Güzel Girit Vapuru yakınlarda görünmemektedir. Birçok yerde aranmış ancak izine rastlanmamıştır. Saat 19.00’da hareket eden Kolordu Komutanı Hurşit Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa’nın bulunduğu vapur Haydarpaşa açıklarına geldiğinde 31. Tümenden bir telgraf almışlardır. Telgrafta, 61. ve 62. Şirket vapurlarının Şarköy’e asker götüremeyeceği bildirilmektedir. Enver Paşa Haydarpaşa telgrafhanesinden zor kullanarak da olsa Güzel Girit vapurunun mutlaka arınmasını, eğer hareket etmişse Şarköy’e doğru derhal gelmesini emretmiştir. 2-3 saatlik bir gecikmeyle 31. Tümende hareket etmiştir. Enver ve Hurşit Paşalar savaş alanına hava şartlarından dolayı gecikmeli gelmişlerdir. Bu olumsuzluklardan haberi olmayan Ali Fethi ve Fahri Paşa, Bolayır Kolordusuna sabahın erken saatlerinde taarruz emri vermiştir. Etkili bir çarpışma ve top ateşi içerisinde taarruza devam ederken bir taraftan da Şarköy’de yapılması planlanan çıkarma heyecanla beklenmiştir. Fakat beklenen sonuç elde edilememiştir. Şarköy’den Bulgar kuvvetleri saldırıya geçmiş ve bu menfi durum Osmanlı ordusunun büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Günlerce büyük ümitlerle hazırlanılan Bolayır ve Şarköy çıkarması, Osmanlı ordusunun yenilip moralce çökmesine yol açtığı gibi Ali Fethi ve arkadaşlarının ve diğer ittihatçıların arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ali Fethi ve diğer komutanlar bu yenilgiden dolayı birbirlerini suçlamışlardır. Ali Fethi’yi ve Mustafa Kemal’i Bolayır yenilgisi istifanın eşğine getirmiştir. Ali Fethi, bu yenilginin sebeplerini yazdığı kitapçığın 24. Sayfasında; *“Balkan Harbi’nde mağlubiyetlerin esbabını araştırmak gülistan vatanın güzel çiçeği olan Rumeli’nin kaybedilmesinden ders ve ibret almak hepimiz için bir borçtur”* demiştir. Bu yoğun duygularla birlikte Ali Fethi savaştan sonra İstanbul’a dönmüş ve 14 Eylül 1913 tarihinde askerlikten mesleğinden istifade etmiştir.⁴⁴

⁴² Okyar, A.F, Şarman, K. (2016), *Büyük Günlerin Adamı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları s.27.

⁴³ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 5.

⁴⁴Fahrettin Altay, *agm*, s.42-44.

Ali Fethi'nin Bulgaristan Sefaret Dönemi

Bulgaristan ile diplomatik ve stratejik ilişkiler kurma kararı veren Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonunda Sofya Sefaretine bir an önce sefir atama gayretinde bulunmuştur.⁴⁵ Bu yüzden I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş başladığında Osmanlı politikacılarının ilk siyaseti savaşa dâhil olmayan Bulgaristan'ı kendi saflarına katılmaya ikna etmeye çalışmak olmuştur. Daha sonra ki süreçte de ittifak bloğunda yer alan Bulgaristan'ı kaybetmeme üzerine bir siyaset izlenmiştir. Bu siyaset Ali Fethi'nin yazışmaları ışığında gerçekleşmiştir.⁴⁶

Ali Fethi, Osmanlı ve Bulgar hükümetleri arasındaki ittifakı sağlamak amacıyla Bulgaristan'daki Sofya Sefareti ve Konsoloslukların yürüttüğü faaliyetleri ve ilerlemeleri Osmanlı Devleti'nin çeşitli birimlerini haberdar etmiş ve bilgi vermiştir. Örneğin, yerli Bulgarlarla temas kurarak İstanbul'daki resmi makamlarla irtibat kurup ve onlara maddi imkânların sunulmasını sağlamıştır. Avusturyalılar tarafından esir edilerek Bulgaristan'a gönderilen Makedonyalı Bulgarlar arasında öldürücü bulaşıcı hastalıkların olduğunu iletmıştır.⁴⁷ I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti için Bulgaristan'da toplanan ianeleri İstanbul'a göndermek gibi görevlerde bulunmuştur.⁴⁸ Ali Fethi adeta bir aracı kurum gibi hareket etmiştir. Yine I. Dünya Savaşında esir düşen Osmanlı askerlerinden salıverilenlerin Osmanlı coğrafyasına ve sivil Osmanlı esirlerinin yazmış olduğu mektupların alıcılara ulaşmasına çabalamıştır.⁴⁹ Bulgar iç politikasında ciddi şekilde varlık gösteren sosyalistlerin faaliyetleri yine Ali Fethi tarafından Osmanlı'nın iç işlerine bilgi olarak aktarılmıştır. Ermeni komitalarının Osmanlı aleyhinde yapmış oldukları faaliyetleri Ali Fethi raporlar halinde Osmanlı Devleti'ne sunmuştur.⁵⁰

⁴⁵ BOA, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti*, (HR.SFR.4), 871-97, 17 Şubat 1914.

⁴⁶ Okyar, Şarman, *Büyük Günlerin Adamı*, s.27-28.

⁴⁷ Balkaya, İ.S, "Ali Fethi Okyar'ın Bekirağa'dan Malta'ya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.43.

⁴⁸ İhsan Sabri Balkaya, *agm*, s.44.

⁴⁹ Aydemir, Ş.S (1970), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, 1914-1922*, C.I, İstanbul: Remzi Basımevi, s.56.

⁵⁰ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.248.

Ali Fethi Okyar'ın Sözcüklerinden Minber Gazetesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra Ali Fethi Bey ve Mustafa Kemal, birlikte Minber isimli gazete çıkarmışlardır. 1 Kasım 1918 tarihinde dönemin olaylarına ilişkin yazılar yayınlayan Minber, 51 sayı çıkmıştır. Ali Fethi Bey gazetenin yayın hayatına başlamasını şöyle anlatmıştır:

"Mustafa Kemal Paşa memleketi perişan eden ve muhalefet adı altında irtikap (kötülük) eden taarruz ve tahripler daha çok gazeteler vasıtasıyla oluyor. Bunlara karşı milleti uyandırmak için en iyi vasıta aynı yola mukabele etmek yani bir gazete çıkarmaktır. Benim maaşlarımdan biriktirdiğim biraz param var, onu koymaya hazırım Hakikatleri halka hatta düşmanlarımıza anlatabilmek için hadi gel beraberce güzel gazete çıkaralım dedi. Gazete çıkarmayı hiç düşünmüyordum ama mensup olduğum İttihat ve Terakki öylesine çirkin, haksız ve dolayısıyla vatan ve devlet için öylesine tehlikeli neşriyat başlamıştı ki, bunları cevapsız bırakmak mümkün değildi."⁵¹

Ali Fethi'nin Bekirağa'da Hapis Hayatı

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasının ardından İtilaf güçleri İstanbul limanlarına demirlenmişler ve Osmanlı Devleti'nin üzerinde yoğun bir baskı kurmuşlardır. İtilaf Devletlerinin kontrolü ele geçirmeleri Osmanlı'ya her türlü isteklerini yerine getirmelerine zemin hazırlamıştır. Bu baskılar sonucu İstanbul Hükümeti sorgusuz sualsiz birçok siyasinin, entellektüel ve askeri kökenli kişilerin tutuklanmalarına karar verilmiştir. Tutuklanan kişiler Bekirağa Bölüğü denilen yerde hapis edilmişlerdir. Savaş suçlularının bir an önce cezalandırılmalarını isteyen İngilizler, her geçen gün hükümetin üzerinde baskılarını arttırmışlardır. Hükümet olarak bu baskılara daha fazla katlanamayan Ahmet İzzet Paşa görevinden istifa edip yerine 3 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa gelmiştir. İngilizlerin istek ve emirlerini görev telakki edecek en yakın kişilerden biri Damat Ferit Paşa'dır. İngilizlerin işi bu aşamada daha da kolaylaşmıştır. Damat Ferit'in tutuklu listesinde birçok devlet adamının yanında Ali Fethi'de yer almıştır. Bekirağa Bölüğü o dönemin Harbiye Nezareti olarak kullanıldığı binadır. Ve bugün İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinin olduğu yerdir. İstanbul Üniversitesi merkez binasının arkasında Beyazıt kulesinin karşısında, Süleymaniye kapısının üst tarafında olan özellikle

⁵¹ Okyar, Şarman, age, s.40.

siyasi mahkûmların konulduğu ceza evidir.⁵² Bekirağa Bölüğü hapisanesi askeri cezaevi olarak kullanılmasına rağmen kimi zaman sivil, siyasi ve yüksek mevkide olan kişilerin özellikle meşrutiyet ve istibdat dönemlerinde zindanları olmuş, mahkûm olanlar burada işkence görmüştür.⁵³

Ali Fethi'nin Bekirağa Bölüğüne hapsedilme gerekçesi, 2-3 Kasım 1918'de Talat ve Enver Paşaların ülkeyi terk etmelerinde Ali Fethi'nin yardım ettiği düşüncesi olmuştur. İstanbul Hükümeti'ni bu konuda galeyana getiren etken, İtilaf devletlerinin özellikle Ermeni ve Rum azınlık liderlerinin yönlendirmeleriyle ve bu azınlıklara yapılmış olan baskı ve tehcirlerden dolayı İttihatçıların sorumlu tutulması bunların tutuklanarak cezalandırılması olmuştur.⁵⁴ Ali Fethi için söz konusu bölük hiç de çekilir gibi olmamıştır. Gazete okumanın bile yasak olduğu bölükte misafir kabul etmek, koğuşlar arasında dolaşmak yasakların başlıcaları olmuştur. Ali Fethi uzun bir süre Damat Ferit'in kurmuş olduğu Divan-ı Harpte yargılanmayı beklemiştir. Ali Fethi, Talat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yapmış olduğu icraatlarını acımasızca eleştirdiği mektuplar göndermiştir. Paşa'nın evrakları arasında bunların bulunması, mahkemece Ali Fethi'nin serbest bırakılmasında etkili olmuştur.⁵⁵

Ali Fethi'nin Bekirağa Bölüğünde geçen 2,5 aylık hapis hayatında çok önemli bir hadise gerçekleşmiştir. Bunlardan birisi Mustafa Kemal'in Bekirağa'yı ziyareti diğeri ise Boğazlıyan Kaymakamı (Yozgat) Ali Kemal'in kaçırılması ile ilgili olmuştur. Mustafa Kemal'in Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak gönderilmesi kararının alınması ile 14 Mayıs 1919 tarihinde Gazi Paşa Bekirağa Bölüğünde bulunan Ali Fethi'nin ziyaretine gitmiştir. Genel durum üzerine sohbet eden iki yakın dost gelecek günler ile ilgilide konuşmuşlardır. Mustafa Kemal Ali Fethi'ye şunları söylemiştir: *Fethi yarın umumi müfettişlik vazifesi ile Samsun'a hareket ediyorum. Günleri sayarak oraya selamete çıktığımızı anladığınız dakikada artık üzüntü ve ıstıraplara yer kalmayın. Çünkü bu takdirde artık büyük işe başlamış olacağım.*⁵⁶

Bekirağa'da günler endişe dolu geçerken Damat Ferit Hükümetinin de kafalarında bazı soru işaretleri uyanmıştır. Şöyle ki hükümet, İttihat ve Terakki üyelerinin Bâb-ı Âli'ye yapılacak bir baskınla arkadaşlarını kurtarma

⁵² Şimşir, B. (1976), *Malta Sürgünleri*, İstanbul, Bilgi Yayinevi, s.11.

⁵³ Birinci, İ. (1976), "Binbaşı Bekirağa ve Bölüğü", *Hayat Tarih Mecmuası*, S: 11, s.92.

⁵⁴ Sarihan, Z. (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, s.71.

⁵⁵ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s.279-280.

⁵⁶ Yalman, A.E (1943), "Fethi Okyar Bir Siyasi Hayatın Bilançosu", *Vatan*, 9 Mayıs, s. 1-3.

düşüncesini taşıyabilecekleri endişesine kapılmıştır. Bunun çözümünü de siyasi tutukluları İngilizlere teslim etmekte bulmuştur. İngiltere'ye bu teklif hükümet tarafından sunulmuş ve İngiltere bu teklife padişahında tekrar onayını alarak hemen olumlu cevap vermiştir. Damat Ferit Hükümeti'nin iç işleri bakanı Ali Kemal Bey bu konuda şunları yazmıştır: "İttihatçıları toplayıp hapsetmiştik. Ama ne hüküm giydirebiliyorduk ne de salıvermeyi göze alabiliyorduk. Onları İngilizlere verdik." İngilizler ilk iş olarak Bekirağa'nın kapısındaki nöbetçileri değiştirmekle başlamışlardır. Gerekli kontroller için kendi askerlerini nöbetçi olarak görevlendirmişlerdir. 28 Mayıs 1919 tarihinde tutuklular kötü şartlarda bir araca bindirilerek Galata'da bulunan Arabyan Hanı'na götürülmüş oradan da Prenses Anna adlı bir İngiliz gemisine bindirilerek ilk önce Mondros Limanına oradan da Malta Adası'na götürülmüşlerdir.⁵⁷

İstiklâl Harbi'nde Ali Fethi

Ali Fethi, Malta dönüşünde 28 Nisan 1921'de zaman kaybetmeden İnebolu vapuruna binerek Ankara'ya geçmiştir. Malta sürgününden önce Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İstanbul milletvekili olan Ali fethi geldikten sonra yine İstanbul'dan vekilliğine devam etmiştir. Ancak söz konusu dönemin gelişmeleri hiç açıcı değildi Yunan ordusuna karşı Kütahya Eskişehir savaşlarında yaşanan yenilgi, düşmanın Afyon ve Eskişehir'i işgal etmesi meclisin sıkıntılı günler geçirmesine sebep olmuştur. Kütahya Eskişehir savaşlarının mağlubiyetinden sonra Sakarya Savaşının cephesinde olan Mustafa Kemal'i Ali Fethi sık sık ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal ona muharebenin başarı ile sonuçlanması neticesinde, muharebe esnasında kullanmış olduğu haritayı imzalayarak hediye etmiştir. Ali Fethi Sakarya zaferinden sonra dış politikayı esas almıştır. O, Yusuf Kemal Tengirşenk'i de yanına alarak Mustafa Kemal'i temsilen Fransa hükümetinin temsilcisi Franklin Boullion ile görüşmeler yapmıştır.

1922 yılına gelindiğinde Gazi Paşa Büyük Taarruz'un hazırlıklarına başlamış ve bu hazırlıklar İstiklal Harbi'nin müspet sonuçlanması için gizli yürütmek istemiştir. Mustafa Kemal lise yıllarından bu yana güvendiği arkadaşı Ali Fethi'ye bir görev telakki etmiştir. Bu görev Ali Fethi'nin Londra'ya Dâhiliye vekili olarak gidip ve Türk hükümetinin sulh aradığını, sulhu kesinleştirecek görüşmeleri yapmasını ve bu durumun Avrupa basınında yankılar

⁵⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar (Malta Anıları)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1967, s.266.

uyandırmasına ilişkin faaliyette bulunmasını istemiştir. Burada Mustafa Kemal'in amacı; İngiltere'yi, Yunanistan'ı ve Avrupa ülkelerini 15 Eylül'e kadar oyalayabilmek olmuştur. Ali Fethi, 14 Ağustos 1922'de Londra'ya vardığında Hariciye Nazırı Lord Curzon'la görüşmek istemiş ancak randevu kendisine verilmemiştir. Hemen akabinde Ali Fethi Savoy otelde bir konferans düzenlemiş, Londra'daki İngiliz gazetecileri ve yabancı basın temsilcilerini karşısına çıkarak Türkiye'nin sulh isteğinin nedenlerini anlatmıştır. İngiliz hükümetini de sert bir dille eleştirmiştir. Böylelikle Ankara'nın yapmış olduğu hazırlıklardan Avrupa'nın haberdar olmasınasağlamıştır. İleri ki günlerde yapılan bu plandan olumlu bir sonuç alınmıştır. İngiliz basını ve Avrupa gazeteleri Türklerin barış çağrısını yayımlamıştır. Ali Fethi, 25 Ağustos'ta İngiliz Hariciyesine çağrılmış, Lord Curzon'un kendisini Eylül ayı itibari ile ağırlayabileceği söylenmiştir.

Büyük Taarruz başarı ile sonuçlanmış, Avrupa basınında yer almaya başlamıştır. Zaferin duyulmasının ardından Lord Curzon, Ali Fethi ile görüşmek istemiştir. Bu görüşmenin asıl amacı Yunan ordusunun mağlubiyeti hususunda olmuştur. Yunan, savaş meydanından çekilirken fazla kan dökülmemesi ve çok tahribat yapılmaması, harbin geçicide olsa ateşkes ile sonuçlanması, Lord Curzon'un ve Ali Fethi ile görüşmesinin ana fikrini oluşturmuştur. 6 Eylül 1922 tarihinde Ali Fethi Mustafa Kemal'e şu sözleri içeren birşifreli telgraf çekmiştir: *"İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya Yunanlılara yardım etmeyeceklerdir. Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, harp tazminatı ve ülkede yapılan tahribatın tamiri istenmelidir."*⁵⁸

Cumhuriyet'in İlanı ve Ali Fethi Hükümeti

Mustafa Kemal Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili 28 Ekim 1923 gecesini Çankaya'da bir toplantı yapmıştır. Davet edilenler arasında Ali Fethi, İsmet İnönü ve Kazım Karabekir'de olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile İsmet Paşa hükümeti kurulmuş ve 1 yıl sonra hükümetin denetlenebilmesine ilişkin gensoru verilmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet'in gereği olan muhalif bir parti kurulmuştur. Parti Kazım Karabekir başkanlığında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Böylece mecliste çok partili bir dönem başlamıştır. İsmet Paşa yeni partinin kurulması ile birlikte hükümetin daha güçlü ve donanımlı olması gerektiğine inanmış ve Halk Fırkası grubunu toplamıştır. Sıkıyönetim ilan edilmiş ancak Fırka bu durum hiç

⁵⁸ Okyar, Şarman, *age*, s.17; Sencer, A. N. (2006), Tevfik Rüştü Aras Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.23.

olumlu karşılanmamıştır. Daha sonra İsmet Paşa, sağlığının iyi olmadığını söyleyerek Cumhurbaşkanına istifasını vermiş ve Heybeliada'daki evinde istirahat çekilmiştir.⁵⁹

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, hükümetin oluşum görevi hususu ile ilgili Ali Fethi Bey'i görevlendirmiştir. Ali Fethi Bey hükümet programını okuduktan sonra ülkenin kaynaklarını en faydalı şekilde kullanılması ve uygulaması kararı alarak ekonomiyi canlandırmayı kendine vazife edinmiştir. Yeni muhalif parti Terakkiperver Fırkasından ve meclisten çok sayıda güvenoyu kazanmıştır. Ancak Cumhuriyet Halk Fırkasının bazı üyelerinin, meclisle iş birliği yapan bir muhalefet parti görmek istememesi, mevcut dönemde yaşanan fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Fethi Bey iktidarda 3 ay görev yapmıştır. Bu zaman içerisinde ilk yaptığı icraat insanların tepkisine yol açan olan Aşar Vergisini kaldırmak olmuştur. 1925 Şubat'ında baş gösteren Şeyh Sait İsyanı ile hükümet Doğu Anadolu'da sıkıyönetim ilan etmiş ve isyancıların peşine düşmüştür. Şeyh Sait isyanı şeriatın iadesini mi, yoksa bölgenin bağımsızlığa kavuşturulmasına mı yönelik bir isyan mıydı? Hükümet öncelikle bunu anlamaya çalışmıştır. Halk Fırkası hükümetin almış olduğu tedbirleri yetersiz bulmuş ve daha ciddi önlemler alınması gerektiğini savunmuştur. Ancak Ali Fethi bu isyanın yerel kuvvetlerce bastırılabilceğine kanaat getirmiştir. Halk Fırkası ve hükümet arasında yaşanan bu gerilim İsmet Paşa'ya da intikal etmiştir. İsmet Paşa durumu daha yakından anlayıp takip edebilmek için 20 Şubat'ta Ankara'ya dönmüştür.⁶⁰

Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın duruma koymuş olduğu teşhis çok daha sert önlemler alınması gerektiği gibi çünkü onlar bu isyanın hükümet nezdinde siyasi bir anlam taşıdığını belirtmiştir. Halk Fırkasının 2 Mart 1925 tarihinde yapmış olduğu toplantıda, İsmet Paşa ve meclis üyelerince Ali Fethi hükümeti eleştirilmiş ve hükümetin almış olduğu tedbirler yinelenmiştir. Hatta daha da ileri giden üyeler, Ali Fethi hükümeti ile Terakkiperver Fırka üyeleri ile aynı görüşü savunduklarını düşünmüşler ve kendi partisine Ali Fethi Bey'in gereken önemi vermemesi ile suçlamışlardır. 1 ay içerisinde bastırılan Şeyh Sait isyanından sonra 14 Nisan 1925'de Şeyh Sait ve ona yataklık eden elebaşları ile birlikte Diyarbakır'da idam edilmişlerdir.⁶¹

⁵⁹ Okyar, Şarman, *age*, s.18.

⁶⁰ Şapolyo, E.B. (1958), *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, s.273.

⁶¹ Okyar, Şarman, *age*, s.20.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Feshi

1930 Yaz aylarında Ali Fethi Bey Paris'ten izinli olarak Türkiye'ye gelmiştir. Kendisi Türkiye'ye döner dönmez hemen Yalova'ya Mustafa Kemal'in yanına gitmiştir. Mustafa Kemal ona bir muhalif parti kurmasını teklif etmiştir. Ali Fethi bu teklifin karşısında, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'den kurulacak olan yeni partiye güvenmelerini ve destek vermelerini istemiştir. Onun bu beklentisi karşısında Mustafa Kemal'in de ondan istediği güvence, Cumhuriyet'in temel ilkelerinin korunması idi. Yapılan toplantılar sonucunda Cumhuriyet Halk Fırkasından Serbest Fırkaya geçenler olmuştur. Yeni partinin üyeleri Mustafa Kemal'in güvendiği kişiler olmuştur. Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip ve kız kardeşi Makbule gibi isimler partinin önemli isimleri arasında olmuştur.⁶²

Ali Fethi Bey, liberal görüşü savunan bir siyasetçidir. Kendisinin sakin ve olumlu bir kişilik olması Serbest Fırkanın vatandaşlar tarafından sevilmesinin bir zemini oluşturmuştur. Partinin kuruluşuyla ilgili Ali Fethi'ye çok sayıda tebrik ve kutlama mesajları gelmiştir. Partinin üye sayısı ikinci haftanın sonunda 13 bin rakamına ulaşmıştır. Ali Fethi Bey ve Serbest Fırka üyeleri Anadolu gezisine çıkmışlar ve ilk durak olarak İzmir'e gitmişlerdir. Fethi Bey ve arkadaşları büyük bir coşku ile karşılanmışlardır. İzmir'de yapılan mitingde Ali Fethi Bey, 50 bin kişinin önünde konuşma yapmıştır. Serbest Fırkanın bu kadar yoğun bir ilgi görmesi Cumhuriyet Halk Fırkasını zor durumda bırakmıştır. Ali Fethi Bey, söz konusu gezilerden sonra belediye seçimlerine katılmış ve bu seçimler olaylı bir şekilde geçmiştir. Her iki parti arasında ilişkiler onarılmayacak kadar bozulmuştur. Seçimlerle ilgili basın farklı şeyler yazmış ve her iki partide birbirini suçlamıştır. Serbest Fırka yöneticileri bu seçim sonuçlarının yanlış olduğunu ileri sürmüştür. Fethi Bey 15 Kasım'da yapmış olduğu meclis konuşmasında seçim ile ilgili yolsuzluk iddialarını sıralamıştır. Seçimlere hile karıştırıldığı yolunda iddialar meclisteki konuşmalara da yansır:

"Serbest Cumhuriyet Fırkası lehine rey vermek isteyenlere karşı nihayetsiz müşküller ika edilmekte iken Halk Fırkasına rey vereceklere o nisbette suhulet ve sahabet gösterilmiştir. Bunlardan nüfus kâğıdı ibraz etmeyenlere mahallelerinden aldıkları ilmühaberlerle veya nüfus dairelerinden verilen pusulalarla rey atmaları temin edilmiş ve hatta göçebe halinde sık sık yerlerini değiştiren bir takım kimselerden nüfus tezkereleri aranılmaksızın ve cebren Halk Fırkası lehine rey

⁶²Okyar, F. (1987), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu*, yay. haz. Nermin Kırdar, İstanbul, s.104-106; Karacagil, K. (2013), "Süreyya Paşa (İlmen) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası", Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, S.57, İstanbul, s.129.

attırılmıştır. Efendiler; umumî olarak saydığım yolsuzlukların bir kısmını mahal ve vak'a zikrederek göstermek isterim. Adana: Adana intihap encümeni valiyi verdiği mazbatada sandıktan 4730 rey pusulası çıktığını ve defterlerde 4652 adedinin ismi hizasına imza, mühür veya parmak işareti vazedildiğini soyuyor. Bu halde aradaki fark olan 78 rey açıktan sandığa atılmış ve intihabata fesat karıştırıldığı resmen tesbit edilmiştir".⁶³ Bu durumun Mustafa Kemal'e yansıyan yönü, Serbest Fırkaya gerici unsurların dâhil olduğu yönünde olmuştur. Mustafa Kemal'in tarafsız olan tavrı değişkenlik göstermiştir ve Ali Fethi Bey'e şu sözleri söylemiştir:

"Ben sözümde duruyorum. Fakat benim üzerimde bir de memleketi emniyet ve huzur içinde tutma mesuliyeti var. Siz hemen birkaç ay içinde iktidara geçmek için uğraşıyorsunuz. Hiç beklemeye tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidarda olanları düşürüp yerine geçecek olursanız bu memleketi emniyet ve huzur içinde ayakta tutabilecek misiniz? Bana bir kere bu kanaati vermelisiniz".⁶⁴

Parti bir nevi Mustafa Kemal'i karşısına almıştır. Mecliste, Ali Fethi Bey'in yapmış olduğu seçimlere ilişkin yolsuzluklarla ilgili konuşma partinin kapanmasının yolunu açmıştır. 16 Kasım 1930 tarihinde Ali Fethi ve Mustafa Kemal tekrar görüşmüş ve Gazi Paşa ona partiyi kapatma kararında olduklarını yinelemiştir. Ertesi gün Dâhiliye Vekâletince bir fesih beyannamesi hazırlanmıştır.⁶⁵

Mustafa Kemal ve Ali Fethi arasında çıkan küçük anlaşmazlık Serbest Fırkanın başarısızlığa uğraması etrafında çıkmıştır. Şöyle ki Ali Fethi, vatanın kurtarıcısı, Cumhuriyet'in kurucusu gibi adını dünyaya duyurmuş bir kişinin yani Mustafa Kemal'in ancak partiler arasında tarafsız kalmasıyla çok partili deneme sürecinde ilerle kaydedeceğini savunmuştur. Bunun bir kanıtı olarak da çok partili dönem başladıktan sonra Halk Partisinin bir tarafının girişimi ile Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin kaleme aldığı bir mektupta Mustafa Kemal'e partiler arasındaki görüşleri sorulmuştur. Mustafa Kemal'de vermiş olduğu cevapta; kurmuş olduğu partinin başkanı olmaya devam ettiğini ancak cumhurbaşkanlığına seçilmesi dolayısı ile geçici olarak başkanlıktan fiilen

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11 1930:17-18.

⁶⁴ Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu*, s. 5-9; Ufuk Erdem, *Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin Değerlendirmeleri*, *Cumhuriyet araştırmaları Dergisi*, C.12, S.23, Bahar 2016, s.295.

⁶⁵ Soyak, H.R. (1972), *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.33-35.

ayrılmış olduğunu, resmi görevinden ayrılınca tekrar partinin başına geçeceğini açıklamıştır. Ancak Ali Fethi Bey, lise yıllarından bu yana birçok zorluğu göğüslemiş milli mücadele kahramanı Mustafa Kemal ile herhangi bir dargınlık ve kırgınlık yaşamamıştır.

Serbest Fırkadan sonra politikadan çekilen Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal ile temaslarını hep devam ettirmiştir. Gazi Paşa'da İstanbul'a geldiğinde arkadaşını hep ziyaret etmiş hatta ailecek görüşmeye devam etmiştir. Ali Fethi Bey'e Okyar soyadını Mustafa Kemal Atatürk vermiştir.⁶⁶

1933-1943 Yılları Arasında Ali Fethi

1933 yılında Ali Fethi Okyar'da kalp yetmezliği başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk arkadaşının hastalığını öğrenir öğrenmez yaveri ve Milletvekili Salih Bozok ile birlikte Viyana'ya tedavi için göndermiştir. Dönüşünde Ali Fethi iyileşmiş ancak hastalığının nüvesi yine de kalmıştır. İleri ki dönemlerinde bunun sıkıntısını yaşamıştır. 1934 yılında Ali Fethi Okyar'a Mustafa Kemal Atatürk tarafından İngiltere'ye gitmesine ilişkin bir görev verilmiştir. 1934 yılının ilk aylarında eşi Galibe Hanım ve kızı ile birlikte Londra'ya gitmiştir.

Londra'ya gitmesindeki esaslı amaç, Kurtuluş Savaşı'nın akabinde Türkiye ve İngiltere arasında menfi durumları müspet hale getirebilmek üzerine olmuştur. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk yaklaşan Dünya Harbinde eğilimini Batı istikametinden yana kullanmayı planlamıştır. O, Ali Fethi Okyar'dan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış politikasının Batı lehine gelişmesini istemiştir. 1937-1938 yılları arasında Avrupa'da değişen politik dengeler sonucu, İngilizlerin Türkiye'ye olumlu bakmasına ve 1939'da askeri, siyasi birleşmeye doğru adımlar atılması planlanmıştır.

1936 yılında Ali Fethi Okyar'ı dış politikada başka bir hususta da görmekteyiz. Boğazların bağımsızlığının kazanılmasının resmî belgesi Montreux Antlaşmasında Ali Fethi Okyar, diplomatik ve askeri sahada yetkili kişilerden oluşan Türk heyetin içinde bulunmuştur.⁶⁷ Montreux Sözleşmesinden sonra İstanbul'a gelen Ali Fethi Bey, yeni İngiltere Kralı VIII. Edward'ın yatı ile

⁶⁶Ok: akıl, yar ise arkadaş, dost yani akıl arkadaşı anlamına gelmektedir; Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu*, s. 107-109; Koçak, C. (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.55.

⁶⁷BCA, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), *Karar Dairesi Başkanlığı*, 30-18-1-2 / 66-51-13, 16 Haziran 1936.

İstanbul'a yapmış olduğu gezide, Mustafa Kemal Atatürk'ün kral ile arasında temaslarında yer almıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığı 1937 yılında yine nüksetmeye başlamıştır. Gazi'nin dalgın, düşünceli ve yorgun olması yakın dostu Ali Fethi'yi derin düşündürmüştür. Dolmabahçe'de aralarında bir gün konuşma geçmiştir. Ali Fethi, Serbest Fırka ile ilgili yaşanan olumsuzluğun Atatürk'ün zihninde hala canlı olarak durduğunu fark etmiştir. Konuşma esnasında uluslararası politika ile ilgili tahminler yürütmeye başlatmıştır. Mustafa Kemal İngiltere'de yapılacak olan İngiliz seçimine getirir ve Ali Fethi Okyar'a şu soruyu yöneltir: *"Kim kazanacak dersin? Muhafazakârlar mı, İşçiler mi?"* Ali Fethi Bey olayı, Cemal Kutay'a naklederken şu cümleyi sarf etmiştir: *"Cevabımı beklemeden evvela öylesine derin içini çekti ki, Serbest Fırka olayının kalbinde nasıl yer ettiğini, bu iç çekişe şahit olmasaydım, tahmin edemezdim.* Mustafa Kemal Atatürk'ün cümlesi şu olmuştur: *Biz bizimkini başarabilseydik onlar da bizim seçimler için kim kazanır diye soracaklardı, yazık oldu!"* Ali Fethi Okyar bu cevap karşısında hiç karşılık vermemiş ancak onun bu görüşüne canı yürekten katılmıştır.⁶⁸

1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün siroz hastalığı iyice ilerlemiş ve yaz aylarını Savarona yatında geçirmeye başlamıştır. Gazi Paşa, Ali Fethi Bey'igörüşmek üzere Büyükkada'daki evinin yakınındaki Yörükali koyuna çağırmıştır. Uzun bir süre sohbet ettikten sonra Ali Fethi Bey, arkadaşının hastalığına rağmen fikri çalışmalarından bir şey kaybetmediğini görünce mutlu olmuş ve hemen ona Almanya'nın harp hazırlığında olduğundan bahsetmiştir.

II. Dünya Harbinin sinyalleri ve devletlerin durumunun ağırlaşması nedeni ile Londra'ya görevinin başına dönmesini istemiştir. Oysa Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal'in hastalığının nedeni ile Londra'daki vazifesini ertelemeye gayret etmiştir. O, Atatürk'ün vefat haberini Londra'da almıştır.⁶⁹

Atatürk'ün vefatı ile yeni Cumhurbaşkanı'nın İsmet İnönü'nün olması ile meclis içerisinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yapılan görev dağılımı sonucunda Kazım Karabekir milletvekili seçilerek meclis başkanı olarak görev almıştır. Ali Fethi Okyar Londra'daki görevini sonlandırarak Bolu'dan milletvekili seçilmiş ve Adalet Bakanlığı vazifesine getirilmiştir. Ali Fethi Okyar, Adalet Bakanı olarak işine büyük bir azimle sarılıp çalışmalarına başlamıştır. 1939 yılında

⁶⁸ Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, s. 20-21; TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11 1930:17-18.

⁶⁹ Tevetoğlu, *Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları*, s.116-118.

İskoçya'nın Saint Andrews Üniversitesi tarafından Fethi Bey'e fahri doktora unvanı verilmiştir. 1933 yılında başlayan kalp yetmezliği hastalığı, 1942 yılı başında ciddi bir şekilde artmıştır. Bunun üzerine Adalet Bakanlığı görevinden istifade ederek İstanbul'a yerleşmiştir.

Ali Fethi Okyar'ın bir hayali vardı; doğduğu yer olan Makedonya'nın şehri Prilepe'de geçen çocukluğundan başlayarak İdadide ve Harp Akademisi'nde arkadaşları ile bağımsızlık üzerine yapmış oldukları planları, askerlik yıllarında almış olduğu görevleri ve doludizgin geçen siyasi hayatını anlatmak istemiştir. Bunun için yazar Ziya Şakir Bey'i davet etmiştir. Ziya Şakir Bey ile birlikte, yaşadığı o zor ve başarı dolu yıllarını anlatmaya başlamıştır. Ancak ilerlemiş olan hastalığı buna daha fazla izin vermemiştir. Ve bu idealini gerçekleştirmeden 7 Mayıs 1943 tarihinde vefat etmiştir. Ölümünden sonra Ziya Şakir Bey, Ali Fethi Okyar'ın sağlığı elverdiği günlerde anlattığı anılarını Tasvir-i Efkâr gazetesinde bastırmıştır.⁷⁰

Sonuç

Ali Fethi Okyar gerek askeri gerek siyasi hayatında birçok başarıya imza atmıştır. Osmanlı Devleti'nin XVII. Yüzyılda başlayan ve gittikçe büyüyen gerileme hareketleri sonucunda Osmanlı'nın topraklarını savunmaya başlamıştır. Lise yıllarından itibaren devletin içinde bulunduğu durumu başta Mustafa Kemal ve arkadaşları ile birlikte anlamaya çalışmış, hürriyet konulu dergi çalışmalarında bulunmuştur. Trablusgarp savaşını arkadaşlarıyla birlikte akıllı bir stratejiyle yönetmeleri onun bir subay olarak ismini duyurmasını sağlamıştır. Bolayır ve Şarköy muharebelerinin başarıyla sonuçlanmasını çok istemiştir ancak Güzel Girit vapurunun orduyu savaş alanına getirmemesi bu durumun vermiş olduğu koordine eksikliği savaşın kaybedilmesine hatta Ali Fethi'yi askerlik mesleğinden istifa etmesine neden olmuştur. Özellikle Balkan Savaşlarının sonunda ve I. Dünya savaşı yıllarında Osmanlı'nın güvenliği açısından birçok habere vakıf olabilmesi için Ali Fethi Okyar'ın Sofya Sefareti güveni başarı ile yürütmüştür. Balkan savaşlarının sonunda Osmanlı'nın, Balkan ülkeleriyle ilişkilerinin onarılması yine onun sefirlik döneminde iletişiminin sonucunda olmuştur.

Osmanlı'nın artık fiilen hareket etmesini engelleyen Mondros Ateşkesi ile İngilizlerin Osmanlı üzerindeki kurmuş oldukları hâkimiyet, dönemin genç

⁷⁰ Ahmet Emin Yalman, *agg.* s.2.

siyasi subaylarının tutuklanmasına neden olmuştur. Bu tutukluların arasında bulunan Ali Fethi, Bekirağa ve Malta günlerini eşine yazmış olduğu mektuplarda açıkça ifade etmiştir. Mektuplarından çıkarılacak anafikir, kendisinin neden hapis ve sürgün hayatı yaşadığını bilmediği, büyük bir haksızlık ile karşı karşıya kaldığı üzerinedir.

Ali Fethi Okyar'ın Mustafa Kemal Atatürk ile lise yıllarında başlayan dostluğu, Milli Mücadele'nin en önemli saflarında da devam etmiş özellikle Büyük Taarruz'da Gazi Paşa'yı başarıyla temsil etmiş ve savaşın seyri Mustafa Kemal'in taktikleri ve Ali Fethi'nin de bu taktikleri Avrupa ülkelerine uygulamasıyla başarıya ulaşmıştır. Hükümet reisi olduğu dönemde ülkenin kaynaklarını en etkin biçimde kullanmayı ve bunun sonucunda da ekonominin canlanmasına fayda teşkil etmiştir. Aşar vergisini kaldırması, Halkçılık ilkesinin en önemli mihenk taşlarından birisini oluşturmuştur. Serbest Fırka dönemi Ali Fethi için hem siyasi hem de sosyal deneyim yaşadığı bir dönem olmuştur. Halkın coşkuyla ve güvenle kabullendiği fırka, dönemin partisi Cumhuriyet Halk Fırkasıyla aralarında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden ilerleme kaydedememiştir. Ali Fethi Okyar'ın çocukluk yıllarından siyasi yıllarına kadar geçen sürede yaşamış olduğu müspet ve menfi anılarını yazar Ziya Şakir kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti.

Kararlar Daire Başkanlığı.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü.

Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü.

Başvekâlet Kararlar Müdürlüğü.

Resmi Tutanaklar

TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11 1930:17-18.-18.Altay, F. (1972) "Balkan Felaketi",

Sürelî Yayınlar

Hayat Tarih Mecmuası.

Araştırma ve Tetkik Eserler

- Aybars, E. (1983), "Makedonya ve II. Meşrutiyet", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeler Dergisi*, S.1 İzmir.
- Aydemir, Ş. S. (1970), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, 1914-1922*, İstanbul.
- Belen, F. (1971), *1912-1913 Balkan Savaşı*, Ankara.
- Balkaya, İ. S., "Ali Fethi Okyar'ın Bekirağa'dan Malta'ya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Birinci, İ. (1976), "Binbaşı Bekirağa ve Bölüğü", *Hayat Tarih Mecmuası*.
- Cebesoy, A. F. (1967), *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul.
- Erdem, U. (2016), Serbest Cumhuriyet Fırkasına İlişkin Değerlendirmeleri, *Cumhuriyet araştırmaları Dergisi*.
- Gazel, A. A. (2011), "Hüseyin Cahit Yalçın Malta Adası'nda Esaret Hatıraları", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*.
- İlhan, S. (1989), *Atatürk ve Askerlik*, Ankara.
- Karacagil, K. (2013), "Süreyya Paşa (İlmen) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası", İstanbul.
- Koçak, C. (2006), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mechun, B. (1997), *Mustafa Kemal, Bir İmparatorluğun Ölümü*, Ankara.
- Okyar, A. F. (1980), *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul.
- Okyar, F., Seyitdanlıoğlu O. (1997), *Mehmet, Fethi Okyar'ın Anıları*, Ankara.
- Okyar, A. F., Şarman, Kansu. (2016), *Büyük Günlerin Adamı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Okyar, F. (2014), *İki Gözüm Galibem- Malta Sürgününden Mektuplar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Okyar, F. (1987), *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu*, yay.haz. Nermin Kırdar, İstanbul.
- Remond, G. (2007), *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Savaşı İzlenimleri)*, Osmanlıcaya Çeviren: Hasan Cevdet, Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul.

- Sarıhan, Z. (1993), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Sencer, A. N. (2006), *Tevfik Rüştü Aras Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sorgun, T. (1997) *Halil Paşa / Bitmeyen Savaş / İttihat ve Terakkiden Cumhuriyet'e*, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Soyak, H. R. (1973), *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şapolyo, E. B. (1958), *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul.
- Şıvgın, H. (1989), *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tevetoğlu, F. (1987), "Ali Fethi Okyar'ın Günlük Hatıraları", *Türk Tarihi Belgeleri Dergisi*, S:16, Ankara.
- Tevetoğlu, F. "Atatürk'ün Davasını Yürütmekte İlk Aklına Gelen Arkadaşı: Ali Fethi Okyar", *Türk Kültürü Dergisi*, Ağustos.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Genelkurmay ATASE Yayınları: Ankara.
- Şimşir, B. (1976), *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Yalman, A. E. (1943), "Fethi Okyar Bir Siyasi Hayatın Bilançosu", *Vatan*.
- Yalçın, H. C. (1967), *Siyasal Anılar (Malta Anıları)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1967.

Nuray Sevim
Türk Asker, Diplomat, Siyasetçi Ali Fethi Okyar

EK-II

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayıs

2

4829

Kararname

2
10/6/1936 tarih ve 4770 sayılı kararnameye ekdir:
22 haziranda Montreux da toplanacak olan Boğazlar konferansına gönderilen Heyete Londra Büyük Elçisi Fethi Okyar ile Paris Büyük Elçisi Suat Davaz'ın da Murahhas olarak iltihakı ve kendilerine harcırahlarından başka 13056 sayılı kararnamede yazılı Miktarın yarısı nisbetinde gündelik verilmesi; Hariciye Vekillığının 16/6/1936 tarih ve 11074/1936 sayılı tezkeresi üzerine icra Vekilleri Heyetince 16/6/1936 da onanmıştır .

16/6/1936

REİSİCÜMÜR

K. Atatürk

B. V.

J. İsmail

Ad. V.

S. Sarıca

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kara

Ha. V. V.

S. Sarıca

Ma. V.

S. Akıncı

Mf. V.

J. Akıncı

Na. V.

İk. V.

C. Başoğlu

S. İ. M. V.

S. P. Akıncı

G. İ. V.

Kara İsmail

Zr. V. V.

C. Başoğlu

0.80 18 01 02 | 66 51 13

22.6.1936 tarihinde Montreux'da toplanacak Boğazlar Konferansı'na katılacak heyete Londra Büyükelçisi Fethi Okyar ile Paris Büyükelçisi Suat Davaz'ın da ilaveleri.

Nuray Sevim
Türk Asker, Diplomat, Siyasetçi Ali Fethi Okyar

EK-III

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamele Müdürüğü
Tuba
Sayı 8357

Kararname

Hükümetimizle Fransa Hükümeti arasında aktedilecek olan Bitaraflık ve Uzlaşma ve hakem muahedanesinin Cumhuriyet hükümeti namına müzakerre ve imzası için Paris Büyük Elçisi Fethi Beyfendiye salâhiyet itası, Hariciye vekâletinin 12/8/929 tarih ve 77053/441 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 12/9/929 tarihli iç-timârında tasvip ve kabul olunmuştur .

12/9/929

REİSİCUMHUR

Caferi M. Kömürlü

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

M. Zat.

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

Ş. K.

İçtimârında bulunmadı

Ha. V.

S. P.

Ma. V.

Ş. S.

İçtimârında bulunmadı

Mf. V.

Caferi M. Kömürlü

Na. V.

R.

İçtimârında bulunmadı

İk. V. V.

M. M. V.

S. I. M. V.

S. I. M. V.

080	18	01	02	5	45	18

Fransa ile yapılacak olan Bitaraflık ve Uzlaşma ve Hakem Muahedesi'ne katılacak Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar)'ye yetki verilmesi.